

Univerzita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

Ústav světových dějin

Historické vědy – Historie/Obecné dějiny

Lenka Kovaříková

**Leopold II., velkovévoda toskánský,
a bonifikace Maremmy (1824-1859)**

**Leopold II., Grand Duke of Tuscany,
and bonification of Maremma (1824-1859)**

Disertační práce

Školitel: prof. PhDr. Aleš Skřivan CSc.

Praha 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 28. března 2018

PhDr. Lenka Kovaříková

Abstrakt

Disertační práce se věnuje období vlády velkovévody toskánského Leopolda II. a jeho vztahu k Maremmě a její bonifikaci. Během třiceti let své vlády dokázal velmi zásadním způsobem změnit nejzaostalejší oblasti své země. A to i přes to, že jeho pozice byla ztížena politickými změnami během revolučních let 1847-1849 a nakonec byla jeho vláda ukončena sjednocením Itálie a začleněním Toskánska do nově vzniklého Italského království, které bylo cílem italského národního obrození. V této práci, která se krom stručného životopisu Leopolda II. zabývá i jeho politikou zaměřenou na celkový rozvoj Toskánska, nebylo možné opominout životní osudy a především hlavní díla jeho tří nejbližších spolupracovníků – osobností majících zásadní vliv na realizování bonifikačních prací – Vittoria Fossombronioho, Gaetana Giorginiho a Alessandra Manettiho. Práce se věnuje průběhu vlastních bonifikačních prací v Maremmě, jejich organizaci a dosaženým výsledkům. Součástí Leopoldem II. plánované celkové bonifikace bylo i budování silniční sítě, jejíž nutnou součástí byly četné mosty přes kanály a regulované vodní toky. V oblasti bylo nutné řešit i zdravotní problémy, především pak malárii, kde se zatím stále hledaly její příčiny, způsob přenosu a nejefektivnější léčebné postupy. Poslední problematikou spojenou s celkovou bonifikací oblasti Maremmy, které se věnuje tato práce, je hospodářský rozvoj oblasti, především pak rozvoj zemědělství. Důkazem účinnosti Leopoldovy politiky v Maremmě byl její demografický rozvoj. Leopold II. byl jedním z panovníků, kteří se nejvíce zasloužili o rozkvět Toskánska. Územní rozsah bonifikačních prací a jejich komplexnost byly nevídané a jen těžko se hledá srovnání.

Abstract

The thesis describes a period of the government of Leopold II Grand Duke of Tuscany and his affiliation to the swampy territory along the Tuscany coastline called Maremma and its bonification. He was able to change fundamentally the most underdeveloped areas of his country during thirty years of his government. He succeeded even though political changes during the revolutionary years of 1847-1849, and though his government was finished by the unification of Italy and the incorporation of Tuscany into the newly established Kingdom of Italy, which was the goal of Italian risorgimento. This work further describes biography of Leopold II in short, his policy focused on overall development of Tuscany, and last but not least life fates and the principal works of his three closest collaborators – personalities with major influence at the realisation of the bonification works – Vittorio Fossombroni, Gaetano Giorgini and Alessandro Manetti. The thesis describes the bonification works in Maremma themselves, their organisation and results achieved. Part of the bonification overall plans of Leopold II was construction of the road network as well, with necessity of numerous bridges over canals and regulated watercourses. It was also necessary to solve the health problems in the region, especially malaria, where the cause, ways of spreading and the most effective treatment were still being searched. The last issue connected with the overall bonification in the Maremma region is the economic development of the region, especially the development of the agriculture. The proof of the effectiveness of Leopold's policy in Maremma was its demographic development. Leopold II was one of the sovereigns which mostly merited in the flourishing development of Tuscany. The spatial scale and the complexity of the bonification works were unprecedented and is hard to find comparisons to them.

Klíčová slova

Leopold II. velkovévoda Toskánský, Maremma, bonifikace, naplavování, regulace vodních toků, malárie, rozvoj zemědělství

Key Words

Leopold II. Grand Duke of Tuscany, Maremma, bonification, hydraulic sluicing, regulation of water courses, malaria, development of agriculture

Obsah

Úvod	7
1. Leopold II. – život, období vlády a vztah k Maremmě	14
1.1. Léta klidu a prosperity do roku 1847	14
1.2. Revoluční léta 1847-1849 a následující období	42
1.3. Leopold II. v Čechách	123
2. Bonifikační práce	128
2.1. Fossombroniho projekt bonifikačních prací v Maremmě	134
2.2. Commissione per Buonificazione delle Maremme a řízení prací	144
2.3. Péče o dělníky a organizace práce	147
2.4. Vlastní bonifikační práce v Maremmě	150
2.5. Infrastruktura	168
2.6. Náklady bonifikačních prací a zhodnocení výsledků	175
3. Významné osobnosti	180
3.1. Vittorio Fossombroni (1754–1844)	180
3.2. Gaetano Giorgini (1795–1874)	190
3.3. Alessandro Manetti (1787–1865)	205
4. Péče o zdraví	230
4.1. Zdravotní péče	231
4.2. Závažné epidemické choroby a statistiky nemocných v Maremmě	236
4.3. Mal'aria	243
4.4. Demografie	267
5. Rozvoj zemědělství a průmyslové výroby	278
5.1. Výzkum nových možností – Accademia dei Georgofili	282
5.2. Vztahy Ufficio del Buonificazione delle Maremme s vlastníky během bonifikačních prací	288
5.3. Rozvoj zemědělství v Maremmě	290
5.4. Průmysl a těžba nerostných surovin	297
Závěr	303
Prameny a literatura	308
Seznam zkratk	316
Obrazová příloha	317

Úvod

Dějiny lidstva jsou od pradávna především dějinami násilí, válek a bojů o postavení ve společnosti, o moc. Nerozhoduje o tom barva pleti, ani náboženství. Je to něco, co mají lidé ve svém genetickém kódu, ať se to již projevuje otevřeně, či různými nepřímými způsoby. Pokud se nejednalo o boj o moc, bojovalo se o přežití, lepší život, většinou pro sebe samé, či pro vlastní rodinu.

Přesto se v naší minulosti najdou osobnosti a období, kdy se zdálo, že moc a násilí nejsou v centru zájmu. I mezi vládci se najdou tací, kterým šlo především o blaho jejich státu a poddaných. Budovali veřejné stavby, vydávali nařízení či reformy, které měly zlepšit v nejrůznějších ohledech životní podmínky obyvatel jejich země. Dávali přednost pacifistickým, umírněným řešením.

Tato disertační práce se věnuje jednomu takovému období, jednomu takovému vládci, byť i jeho vláda je poskvrněna nepokoji a násilím, které nebylo jeho volbou. Jeho cílem nebyl územní rozmach státu.

Italská krajina byla po tisíciletí modifikována lidskou činností, tak aby poskytovala svým obyvatelům lepší podmínky pro život. Období velkého úsilí (například za Etrusků a Římanů) byla v mnoha oblastech střídána obdobími, kdy z nejrůznějších důvodů byla oblast ponechána, tak říkajíc, svému osudu. Potom dosažené výsledky přicházely vniveč, krajina se stávala nehostinnou až nepřátelskou ke svým obyvatelům. Ti nemnozí ji pak opouštěli, což ještě zhoršovalo její situaci, zvláště bylo-li zapotřebí krajinu trvale a systematicky udržovat. V Itálii se nutnost udržování krajiny týkala především jejího hydrogeomorfologického uspořádání a bylo třeba regulovat a obnovovat jeho rovnováhu. Středověk, zvláště pak raný, po velkém rozkvětu v antice, vedl v mnoha oblastech Itálie právě zanedbáním této péče ke vzniku a rozšiřování bažin, které se díky klimatu většinou staly i více či méně hrozivými centry malarické infekce. Tento problém se týkal jak Pádské nížiny, Benátské laguny, jihoitalských nížin, ať již na pevnině, či na ostrovech, ale také rozsáhlých oblastí Toskánska. Ve všech těchto oblastech bylo dříve či později více či méně úspěšně přikračováno k bonifikacím, které vedly k regulaci vodních toků, ochraně před povodněmi, odstraňování ploch stojaté vody a zmenšování rizika malarické infekce.

V Toskánsku se nutnost provedení bonifikačních prací týkala rozsáhlých oblastí, od Val di Chiana ve vnitrozemí u Arezza, přes bažinaté oblasti Lago di Massaciuccoli, Padule di Bientina a Padule di Fucecchio po Maremma Settentrionale (či Pisana) a Maremma Grossetana na pobřeží. Nutnost situaci řešit si uvědomovali již panovníci medicejského rodu, ale jejich zásahy byly většinou nekoordinované, nedůsledné, někdy protichůdné, a tedy dosažená zlepšení situace uvedených oblastí byla maximálně dočasná. Přesto již za jejich vlády se našli odborníci, kteří se problematice do hloubky věnovali a snažili se najít řešení – jmenujme zde například Galilea Galilei. Postupně vznikla „škola“ odborníků, kteří hydraulické problémy své země studovali, její nejvýznamnější představitelé působili za vlády členů habsbursko-lotrinského rodu. Mnozí z nich se stali „královskými matematiky“, jednalo se například o Leonarda Ximena, Tommasa Perrelliho, Pietra Ferroniho a Pia Fantoniho za vlád předků Leopolda II., a Vittoria Fossombroniho, Gaetana Giorginiho a Alessandra Manettiho, kteří působili během jeho vlády.

Toskánsko pod vládou členů habsbursko-lotrinského rodu, přesněji jeho sekundogenitury, nikdy nemělo velmocenské choutky. Zde vládnoucí příslušníci tohoto rodu se spíše než do válek s ostatními, pouštěli do bojů vnitřních, do bojů o rozkvět vlastní země, lepší život pro své poddané. Studovali přírodní podmínky, problémy jednotlivých oblastí svého státu a snažili se najít nejlepší řešení. V okamžicích, kdy byli konfrontováni s násilím, válkou, i tehdy hledali řešení, které přinese nejmenší utrpení jejich národu, byť by to byl i nucený exil.

Vláda velkovévody Leopolda II. z rodu habsbursko-lotrinského se zaměřila na rozvoj státu, na reformy vedoucí ke zlepšení životních podmínek jeho obyvatel. Oblastí, kde byla jeho snaha nejpatrnější, ale zároveň nejnáročnější a nejnákladnější byla celková bonifikace toskánských Maremm. Právě tento boj za znovuzískání obyvatelné a úrodné krajiny, která byla po staletí sice součástí země, ale zanedbávaná a stále nehostinnější, je hlavním tématem této práce. Celková bonifikace této oblasti neznamenal „pouhé“ vyřešení hydrogeologických příčin problémů oblasti, ale byla misí, která této oblasti, a s ní potažmo celé zemi, měla přinést život a prosperitu. Zaměřovala se na budování vlastních vodních děl, na péči o dělníky, na nich pracující, na zdravotní péči a možnosti hospodářského rozvoje oblasti, především pak zemědělství. To jsou rovněž hlavní okruhy témat, jimiž se tato práce bude zabývat.

Stejně jako v celé Evropě, tak i v Toskánsku bylo 19. století obdobím bouří liberálů a represí konzervativců, trvalým konfliktem mezi pokrokem a setrváním na tradicích.

V Toskánsku, a vlastně celé Itálii, bylo vše ještě umocněno italským národním obrozením, kdy po staletích rozdrobenosti a nejrůznějších nadvlád chtěli Italové opět svůj vlastní stát, být znovu jediným jednotným národem na poloostrově. Dalo by se říci, že velmi zajímavá je rovněž i jistá životní provázanost mezi Leopoldem II. a italským národním obrozením, označovaným všeobecně jako *risorgimento*. Velkovévoda se narodil roku 1797, v roce, kdy podle italských historiků započalo *risorgimento*, a zemřel roku 1870, kdy Italské království dobylo Řím a dosáhlo svého cíle – vytvoření jednotného státu na Apeninském poloostrově (vyjma Trentina a Terstu). Celý jeho život tak probíhal na pozadí souboje mezi trikolorou a dvouhlavou orlicí.¹ Ačkoli se jedná o velmi významnou problematiku dějin Apeninského poloostrova, není tématem této práce, ale je pozadím událostí, problémů, které jím jsou. A od jisté doby mělo velký vliv na jejich průběh, možnosti jejich řešení.

Jak na úvod svých pamětí uvádí Baldasseroni: „*Prožil jsem složitá a bouřlivá období ovlivněná násilnými vášněmi některých, které ne vždy umožnily, aby činnosti a záměry vlády, k níž jsem náležel, byly hodnoceny spravedlivě.*“²

Pro poznání pohnutek, postojů, názorů a činů velkovévody Leopolda II. jsou důležité nejen monografie o jeho osobě či období jeho vlády, ale především jeho paměti, které, ač si Leopold přál, aby je po jeho smrti vydali jeho potomci, vydal Franz Pesendorfer ale až roku 1987 pod názvem *Il governo di famiglia in Toscana, Le memorie del Granduca Leopoldo II di Lorena (1824-1859)*. Leopold II. připravoval text svých pamětí především na základě svých deníků, které si vedl od roku 1819 až do své smrti. Svým drobným, mnohdy nečitelným rukopisem si každý den zaznamenával vše, od politických událostí, rodinných záležitostí, méně často o ekonomické problematice, ale velmi často se věnoval technice a vědě vůbec. Ačkoli jsou deníky vedené v italštině, obsahují často citace v latině, němčině a francouzštině. Poměrně často obsahují i náčrtky, většinou technických objevů a zařízení, která Leopolda II. nějak zaujala. Pesendorfer spočítal, že 37 svazků deníků obsahuje přibližně 25 000 stran textu.³ Ve svých soukromých denících, ale často ani i

¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. di Lorena*, Firenze 1989, s. 15.

² Baldasseroni, G., *Leopoldo II., Granduca di Toscana e i suoi tempi. Memorie del cavaliere Giovanni Baldasseroni, già presidente del Consiglio dei Ministri*, Firenze 1871, s. VII.

³ Pesendorfer, *Leopold II. ...*, s. 88.

v oficiálních pamětech, Leopold II. hovoří otevřeně, neskrývá emoce. Nejemocionálnější jsou pasáže věnované rodině, a Maremmě.

Již během své vlády Leopold II. pověřil Antonia Zobiho sepsáním dějin Toskánska, umožnil mu přístup ke všem dokumentům. Zobiho *Storia civile della Toscana dal MDCCCCCVII al MDCCCVLVIII* v pěti svazcích je proto unikátním pramenem. Období vlády Leopolda II. se věnuje ve svazcích 4 a 5. Přesto se tomuto historikovi nepodařilo udržet odstup a v některých otázkách se projevují jeho osobní názory, pocity a sympatie, například ve stranění postojům Giorginiho a naopak v kritice Manettiho díla, a někdy dokonce i kroků samotného Leopolda II.

Obecněji se období vlády Leopolda II. věnuje z jeho současníků ještě Giovanni Baldasseroni ve svých pamětech (*Leopoldo II., Granduca di Toscana e i suoi tempi, memorie di cav. G. Baldasseroni*), který se snaží Leopolda II. někdy zas až nekriticky hájit. Jeho výhodou je, že na mnohých událostech, které popisuje, se podílel, mohl na ně znát přímý názor Leopolda II. a i on měl přístup k originálním dokumentům. Z moderní historiografické produkce, je to pak především jeho životopis *Leopoldo II. di Lorena* sepsaný Franzem Pesendorferem. Tento rakouský historik sepsal rovněž životopisy ostatních toskánských velkovévodů z tohoto rodu a monografii k období jejich vlády.

K tématu vlastních bonifikačních prací, jejich hydraulické stránce, se z dobových publikací věnují především Ferdinando Tartini (*Memorie sul bonificazione delle Maremme Toscane*), který zachytil stav bonifikačních prací do roku 1838. V rámci tohoto díla vyšel tiskem i základní spis, na jehož základě byly bonifikace za Leopolda II. prováděny, tedy *Discorso sopra la Maremma presentato il dì 10 agosto 1828 a S. A. I. e R. il Granduca dal conte Vittorio Fossombroni suo ministro Segretario di Stato* Vittoria Fossombroniho, na které odkazuje většina badatelů, aniž by jakkoli zmiňovala existenci dvou verzí rukopisu ve florentském státním archivu. Dalším obsáhlejším dobovým dílem je spis *Il mio passatempo* Alessandra Manettiho, kombinace pamětí a obhajoby jeho celoživotního díla.

Moderní historici se začali problematice Maremmy, její bonifikace a souvisejícím otázkám věnovat až pod vlivem změn v přístupu k dějinám obecně, kdy začaly být studovány i lokální a hospodářské dějiny, historická geografie a podobně, a to především pod vlivem Marka Blocha, Fernanda Braudela a školy Annales.

Historii bonifikací v celoitalském měřítku, díky němuž je možné si lépe uvědomit výjimečnost přístupu členů habsbursko-lotrinského rodu, a zvláště Petra Leopolda a

Leopolda II., k problematice bonifikací se mezi prvními věnoval Arrigo Serpieri v díle *La bonifica*. Další významnou monografií je například společné dílo Piera Bevilaquy a Manlia Rossi-Doriy *Le bonifiche in Italia dal '700 a oggi*. Celoitalské práce se však zaměřují především na oblast Pádské nížiny, dále pak na Pontinské bažiny a Agro Romano v okolí Říma. Další bažinaté oblasti, včetně toskánských, zmiňují jen okrajově.

Jako první se z moderních historiků problematikou Maremmy pravděpodobně zabýval Ildebrando Imberciadori v 70. letech 20. století (v této souvislosti je třeba zmínit jeho *Amiata e Maremma tra il IX e XX secolo*). Následoval zájem i dalších badatelů o problematiku bonifikací v Maremmě či v celoitalském měřítku.

Pro studium bonifikací v Maremmě jsou důležitá četná díla Leonarda Rombaie a Danila Barsantiho, někdy píšících samostatně, jindy společně (zde patří mezi velmi důležité *La „guerra delle acque“ in Toscana*) či působících spolu jako editoři sborníků. Oba autoři se věnovali i osobnostem inženýrů, hydrauliků, kteří stáli za bonifikačními pracemi v Toskánsku (například sborník *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*). Dále se jedná především o sborníky, než o samostatné monografie, které se krom bonifikačních prací věnují v některých článcích i dalším otázkám. Důležité jsou například sborníky: *La Maremma Grossetana tra il '700 e '900*; *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società* či *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*.

V rámci publikací z doby Leopolda II. o zdravotních otázkách je nutné zmínit především dílo Antonia Salvagnoliho Marchettiho *Saggio illustrativo le Tavole della Statistica Medica delle Maremme Toscane compilati per ordine di S. A. I. e R. il Grand-Duca di Toscana da Antonio Salvagnoli Marchetti, Medico Ispettore della Provincia di Grosseto, Membro della Commissione Soprintendente alla pubblica salute in quella Provincia*. V tomto díle jsou obsaženy nejen souhrnné statistické údaje o počtu nemocných, jejich chorobách a aplikované léčbě a její úspěšnosti, ale i obecnější úvahy zahrnující dobové teorie o příčinách malárie. Mnozí pozdější autoři děl z dějin medicíny či historické demografie se opírají především o spisy Salvagnoliho Marchettiho. Většina studií o malárii se přesto věnuje až období, kdy byla nemoc již přesně vědecky popsána, tedy až po sjednocení Itálie (například monografie F. M. Snowdena *La conquista della malaria. Una modernizzazione italiana 1900-1962*). Dále se problematikou zabývali především Bruschi, Cherubini, Colluccia a Piva a další, kteří publikovali spíše jen články ve sbornících. Historicko-

demografickým otázkám, především demografickým režimům, mortalitě a tak dále se ve svých pracích věnovali především Lorenzo del Panta (především články), Andrea Doveri (například jeho monografie ke sčítání obyvatel v Toskánsku v roce 1841 *Territorio, popolazione e forme di organizzazione domestica nella provincia di Pisa alla metà dell'Ottocento. Uno studio sul „censimento“ toscano del 1841*) a další.

Zajímavým zdrojem informací k dobovému vnímání zemědělství, jeho stavu, možnostem zlepšení, srovnání s jinými oblastmi jsou *Atti dei Georgofili*.

Společným problémem mnoha děl zabývajících se bonifikacemi, Maremmou a souvisejícími otázkami je, že některá tvrzení jsou těžko dohledatelná, odráží názor a pocity autora, někdy dokonce neuvádí zdroj citací. Dále se většina děl věnuje pouze období do revolučních let.

Archivní prameny pro studium bonifikačních prací v Maremmě pro období před nástupem Františka Štěpána Lotrinského a habsbursko-lotrinské dynastie v Toskánsku se nacházejí v Archivio di Stato di Pisa (pro období, kdy byla oblast Maremmy pod nadvládou tohoto městského státu) a dále v Archivio di Stato di Siena (pro období pod nadvládou Sieny), kde se nachází i mnoho zajímavých historických map. Pro období jejich vlády jsou v Itálii uloženy v Archivio di Stato di Firenze (dále jen ASF) a v Archivio di Stato di Grosseto (dále jen ASG). Část dokumentů se nachází i v Praze v Národním archivu, ve fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků (dále jen NA Praha, RAT). Tento fond vznikl na základě majetkové a archivní rozluky mezi rodem a Italským královstvím a byl přemístěn na jejich česká panství, kde se nachází do dnešních dní. Pohnuté historii tohoto fondu věnuje mnoho svých článků Eva Gregorovičová. Nedávno byly vydány souhrnně v díle *Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků*.

Dále například Alessandro Manetti odkázal svou pozůstalost reflektující jeho kariéru architekta od studií po sklonek života, včetně podkladů, které během ní nashromáždil a podobně, instituci Accademia delle Arti del Disegno, v jejímž archivu je dodnes uchovávána.

Ráda bych poděkovala všem, kteří pro mne během studia měli pochopení a byli mi oporou, zvláště pak panu profesorovi Aleši Skřivanovi. Za podporu a vstřícnost bych chtěla poděkovat především PhDr. Evě Gregorovičové z Národního archivu v Praze, profesorům Leonardu Rombai z Univerzity ve Florencii, Danilu Barsantimu, Fabriziou Bruschimu (oba z Univerzity v Pise), Pavlu Čechovi z 3. lékařské fakulty Univerzity

Karlovy, inženýrům Robertu Tassellimu a Giuseppe Favillimu z Consorzio della Bonifica Grossetana, kteří mi během let poskytovali rady a informace a s nimiž jsem mohla konzultovat odborné otázky týkající se mé práce. Rovněž bych chtěla poděkovat pracovníkům archivů v Praze, Florencii, Grossetu, Sieně, Pise za ochotu a vstřícnost.

S ohledem na legislativu v oblasti autorských práv, mnohem přísnější v Itálii než u nás, si dovoluji požádat čtenáře, aby nevytvářely kopie této práce, především pak obrazové přílohy. Předem děkuji za pochopení.

1. Leopold II. – život, období vlády a vztah k Maremmě

1.1. Léta klidu a prosperity do roku 1847

Leopold II. se narodil dne 3. října 1797 ve Florencii Ferdinandu III. a jeho manželce Marii Ludovice Bourbon-Sicilské. Nebyl mu ještě ani rok a půl a již jej otec odvezl do nuceného exilu, nejprve ve Vídni, potom do Salcburku, kde se Ferdinand III. stal prvním světským vládcem zdejšího bývalého arcibiskupství. V březnu 1805 se celá rodina kvůli postupu války musela opět stěhovat, tentokrát do Budy. Po habsburské prohře u Slavkova se návrat do Salcburku stal nereálným. Následně proto bylo ujednáno, že se Ferdinand III. s rodinou přesune do Würzburgu, který byl povýšen na velkovévodství. Právě zde Leopold II. dospíval pod vedením německých i italských učitelů.⁴

Až konečně roku 1814, po porážce Napoleona, se velkovévodská rodina mohla vrátit do Toskánska a Florencie. I zde pokračovala studia Leopolda II. Velký vliv, jak i sám uvádí ve svých pamětech, na něj měl profesor práva Lorenzo Quartieri.⁵ Matematiku jej vyučoval profesor Pietro Paoli.⁶

Za manželku mu byla vybrána Marie Anna Saská, dcera Maxmiliána Saského.⁷ Roku 1819 podnikl dlouhou cestu do Saska přes Tyrolsko a Bavorsko a vracel se přes Čechy, Rakousko a Benátky. Během cesty si psal obsáhlé poznámky, studoval, zajímal se o vše, především však o přírodní vědy a techniku. Detailně si například zapisoval vše o prototypch, nástrojích a zařízeních, která mu byla cestou předváděna. Technický pokrok jej fascinoval, a proto se krom jiného věnoval i prohlubování svých znalostí v tomto směru. Cestou navštěvoval i knihovny, studoval architekturu. Jeho poznámky z cesty, stejně jako deníky, jsou psány italsky. Přestože byl příslušníkem habsbursko-lotrinského rodu, cítil se Toskáncem.⁸

Přes svůj zájem o vědy si uvědomoval, že se musí připravovat i na svou budoucí úlohu: „*Vroucně jsem si přál, abych mohl pomáhat otci, ulehčit mu s tíží záležitostí, naučit se některé věci o vládnutí prakticky, abych předešel chybám, které činí všichni,*

⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 19-20.

⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 21-22; *Il governo di famiglia in Toscana, Le memorie del Granduca Leopoldo II di Lorena (1824-1859)*, ed. Pesendorfer, F., Firenze 1987, s. 23-24. Baldasseroni, G., *Leopoldo II., Granduca di Toscana e i suoi tempi, memorie di cav. G. Baldasseroni*, Firenze 1871, s. 55, uvádí, že jej profesor Quartieri vyučoval již během exilu.

⁶ *Il governo di famiglia* ..., s. 35.

⁷ *Il governo di famiglia* ..., s. 25; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 22. Leopold II. ji i ve svých pamětech uvádí jako Nanny, z formulace zmínek o ní je patrné, že ji hluboce miloval.

⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 22-24. V pamětech o této cestě píše na stranách 31-33.

kteří začínají s kariérou.“ Opakovaně o to otce žádal, bez úspěchu. „Prozatím jsem požádal otce o paměti, které při odjezdu z Toskánska sepsal Petr Leopold jako poučení a rady pro následníka.“⁹ Petr Leopold se mu stal velkým vzorem, který chtěl během své vlády následovat, a to i v oblasti budování infrastruktur, bonifikačních prací rozsáhlých oblastí, při ponechání, pokud to bylo možné „institucí“ zavedených jeho dědem.¹⁰

Jak již bylo uvedeno výše, za života Ferdinanda III. měl zakázáno věnovat se státním záležitostem. Proto se například, krom intenzivního studia, zabýval sepsáním inventáře archivu florentské republiky. Velmi záhy začal sbírat a třídit díla Galileia Galilei a Lorenza de' Medici. Honosnou edici poezie Lorenza Il Magnifico vydal krátce po svém nástupu na velkovévodský stolec. Tato práce mu vynesla přijetí do Accademia della Crusca, na což byl patřičně hrdý. Důležitým počinem bylo rovněž znovu vydání Galileových děl, kdy sám stanovil metodu této reedice a po celou dobu na ni dohlížel a staral se o ni. Definitivně ji vydával v letech 1842-1856 Eugenio Albèri jako sedmnáctisvazkovou publikaci *Le opere complete di Galileo Galilei*.¹¹

Před svým nástupem na trůn se s vysokou politikou setkal jen velmi krátce během kongresu ve Veroně roku 1822, kde hájil zájmy Toskánska. Všiml si přátelství mezi císařem Františkem I. a ruským carem Alexandrem I., ale nabízenou dočasnou službu pro říši odmítl. Během této příležitosti se setkal i s knížetem Metternichem.¹²

První cestu do Maremmy podnikl ještě za života svého otce Ferdinanda III., a to v roce 1823.¹³

Leopold II. nastoupil na velkovévodský trůn ve svých šestadvaceti letech dne 18. června 1824, po náhlé a krátké nemoci svého otce Ferdinanda III., který jej ještě i na smrtelné posteli nabádal, aby si dal pozor, aby nic neničil, neměnil a raději udržoval status quo.¹⁴ Nejednalo se o běžný slib syna umírajícímu otci, jeho závaznost pro Leopolda II. byla ještě umocněna jeho hlubokou zbožností. Jak hluboce si uvědomoval význam svého nového postavení, je více než patrné ze záznamu v jeho deníku: „Já

⁹ Všechny citace z *Il governo di famiglia in Toscana* ..., s. 51; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 24.

¹⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 25; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie di „Canapone“*, in *Bollettino della Società storica maremmana*, Fasc. n. 54/55, Grosseto 1989, s. 10.

¹¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 3-4 a s. 22; Zobi, A., *Storia civile della Toscana dal MDCCXXXVII al MDCCCXLVIII*, sv. 4, Firenze 1852, s. 303; Baldasseroni, G., s. 56. Leopold II. se o sbírání Galileových děl a jejich vyhledávání v archivních fondech zmiňuje v pamětech poprvé na s. 29. O práci na dílech Lorenza de' Medici na s. 30

¹² *Il governo di famiglia* ..., s. 45-46; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 4.

¹³ *Il governo di famiglia* ..., s. 46-47.

¹⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 5; 55; Baldasseroni, G., s. 55; Bellucci, P., *I Lorena in Toscana. Gli uomini e le opere*, Firenze 1984², s. 119; *Il governo di famiglia* ..., s. 52 a násl.

*hlavou rodiny, dynastie, státu! Vstoupil jsem do záležitostí, odložil zábavu [...], mlha se rozptýlila: spatřil jsem svůj vzdálený a nesnadný cíl, který stál přede mnou.*¹⁵

Mezi problémy, které mu zanechal jeho otec Ferdinand III., rozhodně patřilo zanedbané školství, resp. výchova obyvatel i kléru. Plánované rekodifikace civilního a trestního zákoníku nebyly dotaženy, problematické byly i zdlouhavé soudní kauzy, nekvalitní práce především soudů nižších instancí a nejasně stanovené pravomoci soudů a policie. Dalším problémem, jehož význam ukázala až budoucnost, bylo zanedbání armády, kdy nebyl využit potenciál veteránů z napoleonských válek pro zkvalitnění vlastní armády. Naopak, pod velením svěřeným Fossombronimu, byly preferovány spíše úřednické postupy. Válečné námořnictvo téměř zaniklo, nevyužilo se připojení Elby s vynikajícími námořníky, neexistovala námořní akademie, kvalitní doky. Pro získání ochrany se proto i mnozí toskánské obchodníci plavili pod cizími vlajkami. Ačkoli se v době nástupu Leopolda II. tyto problémy nejevily jako zásadní, obyvatelstvo bylo spokojené, klidné, představovalo riziko do budoucna.¹⁶

Leopold II. po svém nástupu zachoval nezměněné formy vlády a správy státu, tak jak je zanechal jeho otec a před ním jeho otec. Tedy základním principem byl osvícený absolutismus. Královská Státní rada, *Regio Consiglio di Stato*, ustanovená již za Petra Leopolda, byla i nadále jistým typem vlády. Od nejnižšího úředníka po ministry, respektive ředitele sekcí *Regio Consiglio di Stato*¹⁷, byli všichni „služebníci“, „*servitori*“, představitelé absolutního vladaře.¹⁸ Pro Petra Leopolda byl celý vládní a správní systém Toskánska „*ten absolutně nejjednodušší, nejvhodnější a nejrychlejší, jaký bylo možné dát.*“¹⁹ Všechny státní instituce posílaly pravidelná hlášení svým nadřízeným, kteří je s vyjádřeními postupovali dále, až přes Segreterie k velkovévodovi. Consiglio a další přední představitelé měli pravidelné schůze i několikrát do týdne, soukromé audience u velkovévody. Navíc se velkovévoda sám informoval o situaci v jednotlivých částech své země během svých cest.²⁰ Vztah

¹⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 6.

¹⁶ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 308-311.

¹⁷ Přesněji to byli ředitelé Reali Segreterie di Stato, a to pro oblasti zahraničních věcí, vnitra, financí a války. Jejich funkce v mnohém odpovídala dnešním ministrům, proto se ve většině literatury setkáváme s označením ministr. Nejvýše potom byl Ministro Segretario di Stato, též Primo Direttore delle Reali Segreterie, který se zpravidla staral i o oblast zahraniční záležitostí a válku. Právě Ministro Segretario di Stato a ředitelé Reali Segreterie tvořili Consiglio del Principe. Baldasseroni, G., s. 56.

¹⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 27-28; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 323. K dalším vysokým úřadům viz například Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 56-57.

¹⁹ Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena, *Relazioni sul governo della Toscana*, (ed. Salvestrini, A.), vol. I, Firenze 1969, s. 52; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 28.

²⁰ Baldasseroni, G., s. 57-58.

s poddanými byl veskrze otcovský a stejně tak byl svými poddanými vnímán. Tento úzký vztah s nimi byl více méně typický pro všechny členy této toskánské dynastie a byl jejich největším kladem, stejně jako existence míru ve vnějších vztazích a moudré vlády ve vnitřních záležitostech.²¹

Jak již bylo naznačeno výše, velkým vzorem Leopolda II. byl, a po celou dobu vlády zůstal, jeho dědeček Petr Leopold.²² „*Měl jsem velkou úctu k hlubokým a rozsáhlým myšlenkám předka zákonodárce a administrátora. Velmi dobře jsem poznal, jak projel píď po pídi celé Toskánsko, jak ho dopodrobna studoval a dal studovat moudrým mužům ve svém okolí, jak jeho krásná a ozdravná nařízení založená na vhodnosti a zkušenosti přečkala zkoušky a napomohla v mnoha ohledech k rozkvětu a štěstí Toskánska.*“²³ Petra Leopolda nejen uznával jako vynikajícího vládce, ale inspiroval se jím i ve své vlastní vládě – po jeho vzoru se chtěl stát velkým osvíceným panovníkem, i proto se obklopil schopnými a zkušenými rádci a odborníky a řídil se jejich radami. Jeho rádci se v první fázi vlády stali především Vittorio Fossombroni²⁴, Neri Corsini²⁵ a Francesco Cempini²⁶. V ekonomických a sociálních otázkách se řídil

²¹ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 304. Tento svůj postoj k velkovévodství vyjádřil sám Leopold II. již názvem svých pamětí *Il Governo di famiglia*. Baldasseroni jej nazýval „otcovským despotismem“, Baldasseroni, G., s. 59 a s. 275. A shodují se na něm i přední historikové jako například profesor Coppini, Giunti, Pellegrini a jiní.

²² Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 10.

²³ *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 51.

²⁴ Viz samostatná podkapitola.

²⁵ Neri Corsini (Firence 1771-1845) řídil v letech 1798-1799 Státní sekretariát (*Segreteria di Stato*), během francouzské nadvlády se stáhl do ústraní. Po restauraci habsbursko-lotrinského rodu byl jmenován ministrem vnitra a byl zástupcem Toskánska na Vídeňském kongresu. K jeho diplomatickým úspěchům patří navrácení uměleckých děl, které Francouzi odvezli z Toskánska. Funkci ministrem vnitra si podržel i za vlády Leopolda II. Po smrti Fossombroniho se roku 1844 stal předsedou Rady (*Presidente del Consiglio*), ačkoli neoficiálně de facto již tuto funkci kvůli jistému stažení se Fossombroniho do ústraní zastával již několik let, a ministrem zahraničních věcí. Bellucci, P., s. 108; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 546. Na rozdíl od Fossombroniho byl o trochu méně odolný tlaku vyvíjenému Rakouskem. Zobi jej charakterizuje jako muže majícího „*nemalé nadání, vlivného a zdvořilých způsobů, schopného jednat se všemi evropskými diplomaty, znalého veřejného a mezinárodního práva, mírné povahy, důstojného dle zvyklostí rodiny, který vyvolával plnou důvěru vně i uvnitř.*“ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 546-547. Baldasseroni, G., s. 58 jej popisuje jako skromného, někdy až příliš, když se přizpůsoboval názoru jiných, s obrovským znalostmi týkajícími se všech státních záležitostí, kterým se po dlouhé roky pilně a trpělivě věnoval. Neri Corsini byl podle Baldasseroniho pevných zásad, věrný panovníkovi a usilovně celý život pracoval pro blaho státu. Baldasseroni, G., s. 181-182.

²⁶ Francesco Cempini (Terricciola 1755 - Firence 1853) byl od roku 1814 Avvocato Regio (Baldasseroni, G., s. 60-61). Po smrti Leonarda Frullaniho dne 14. listopadu 1824 se stal ministrem financí, respektive Direttore della Segreteria delle R. Finanze (do této funkce jej navrhli Corsini a Fossombroni) a Consigliere di Stato. Předsedou Rady (*Presidente del Consiglio*) byl v letech 1845-1848. Bellucci, P., s. 119; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 304-305; Baldasseroni, G., s. 60-61. Zobi jej charakterizuje jako „*spravedlivého muže s principy blízkými umírněným reformám,*“ nesledující však příliš novinky a inovace, které by mohly pozměnit zavedené formy. Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 547-548. Jeho inklinaci k liberalismu však popírá Baldasseroni, G., s. 61.

radami například Gianem Pietrem Vieusseuxem²⁷, Ginem Capponim²⁸, Cosimem Ridolfim²⁹, Raffaellem Lambruschinim, Bettinem Ricasolim a Vincenzem Salvagnolim.³⁰

Leopold II. se obklopil mnoha lidmi nepocházejícími z prostředí florentských elit. Například Cempini byl z Terriccioly u Pisy, Baldasseroni³¹ pocházel z Livorna či Carlo Felici z Arezza. Z Luccy, která se sice snažila zachovávat si samostatnost, ale bylo už jisté její budoucí začlenění, pocházel například Gaetano Giorgini, Cesare Lucchesini, Paolo Lodovico Garzoni či Luigi Matteucci.³²

²⁷ Gian Pietro Vieusseux (Oneglia 1779 – Florencie 1863) pocházel z ženevské rodiny obchodníků s obilím, olejem a látkami. Za obchodem cestoval nejen po Evropě, ale i do Ruska, Turecka a severní Afriky. Následně se rozhodl usadit se ve Florencii a věnovat se podpoře kultury a vědy. Byl mecenášem a organizátorem vlivného časopisu italského risorgimenta „*Antologia*“, vydávaného od roku 1821. *Antologia* byla během své přibližně 14leté existence otevřena všem autorům a myšlenkám, ať již politickým, či odborných z humanistických nebo přírodovědných oborů. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 41 a násl.

²⁸ Gino Capponi (Florencie 1792-1876) byl významnou osobností v kulturním životě Florencie. Tento především filolog a historik se úzce přátelil například s Alessandrem Manzoniem či Niccoló Tommaseem. V pouhých 33 letech se stal členem Accademia della Crusca. Mezi další oblasti jeho zájmu pak patřila i ekonomie, zemědělství, pedagogika, literatura a samozřejmě i politika. Podporoval umělce a vědce, například Giuseppe Giustiho, či Pietra Collettu po jeho propuštění ze Špilberku. Do okruhu jeho blízkých přátel patřila i další významná osobnost florentského kulturního a vědeckého života, Gian Pietro Vieusseux. Se skupinou kolem Capponiho a Vieusseuxe se stýkal i Giacomo Leopardi během svých dvou florentských pobytů. Stejně tak do okruhu jeho přátel patřil Cosimo Ridolfi či Raffaello Lambruschini. Na Gino Capponiho velice zapůsobil jeho pobyt ve Velké Británii roku 1819, kde si, krom pokročilých technologií, všiml i svobody, s níž jsou veřejně diskutovány veškeré problémy. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 41 a násl.

²⁹ Cosimo Ridolfi (Florencie 1794-1865) pocházel z bohaté rodiny se statky v Meletu, v kopcích Valdelsa. Lambruschini emigroval z Janovska roku 1817 a v Toskánsku našel svou druhou vlast. Stal se vychovatelem následníka trůnu Ferdinanda. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 49; Baldasseroni, G., s. 147-148.

³⁰ Bellucci, P., s. 13; *Il governo di famiglia* ..., s. 57.

³¹ Giovanni Baldasseroni (Livorno 1795 – Florencie 1876) byl ve státních službách již 33 let, když byl roku 1845, když mu bylo padesát let, povolán do Státní rady (*Consiglio di Stato*), nejprve jako radní (*consigliere*) bez portfeje, následně pověřen vedením Odboru financí (*Dipartimento di Finanze*). Profesionální horlivost a prozíravost v oblasti financí, stejně jako čestnost byly základem jeho dalšího vzestupu. Od konce 40. let byl rádcem velkovévody. Roku 1849 byl jmenován předsedou Rady (*Presidente del Consiglio*) a ministrem financí. Byl považován za experta, na rozdíl od ministra zahraničních věcí Corsini-Casigliana, který neměl se státní správou žádné zkušenosti. Přes přítomnost rakouských okupačních vojsk se Baldasseronimu podařilo snížit schodek veřejných financí a uvolnil mnoho milionů toskánských lir na bonifikační práce u Luccy, Pisy a hlavně v Maremmě, stejně jako na rozšiřování přístavu v Livornu. Přes tyto velké výdaje se mu podařilo dosáhnout do roku 1859 vyrovnaného rozpočtu. Přes dlouhé roky ve vysoké funkci se neobohatil, svůj plat si dokonce snižoval, takže roku 1859 osobně disponoval jen velmi skromnými úsporami. Baldasseroni bohužel postrádal některé kvality dobrého politika, nedostatečně chápal nálady risorgimenta mezi Toskánci. Byl všemi uznáván za velkého odborníka, ale ani u velkovévody, který si vážil jeho naprosto konstantní věrnosti, nezískal bezvýhradné sympatie, vážil si jej s rozváznou náklonností. Baldasseroni byl naprosto loajální, ale nikoli servilní, choval úctu ke svému vladaři, vědom si vlastních schopností. Dával přednost střední cestě, před nějakými extrémními řešeními, to ho však časem vedlo spíše ke zpátečnictví, zvláště v souvislosti s vítězstvím absolutismu v Rakousku a jeho hegemonii na poloostrově. Zůstal v úřadu a po boku velkovévody až do hořkého konce v roce 1859. Bellucci, P., s. 119; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 243-244.

³² Breccia, A., *Fedeli servitori. Le onorate carriere dei Giorgini nella Toscana dell'Ottocento*, Pisa 2006, s. 148-149.

Prvními kroky v novém postavení bylo potvrzení ministrů Ferdinanda III. v úřadu, především pak Vittoria Fossombroniho v jejich čele.³³ Fossombroni pak vydal jménem nového panovníka edikt, jímž se oznamovalo, že Leopold II., jakožto syn a následník svého otce, převzal korunu a tudíž plnou svrchovanost a vládu nad Toskánskem. Ve skutečnosti byly vazby mezi toskánským velkovévodou a vídeňským dvorem velmi těsné, ale přitom nebyla dotčena svrchovanost Leopolda II. v Toskánsku. Jediným momentem, kdy došlo k narušení této vazby, bylo období 1848-1849, během něž protirakouské síly podrobily velkovévodství skutečné zkoušce ohněm.³⁴ Dokladem této vazby na hlavní větev rodu a rakouskou monarchii je i titulatura Leopolda II., kdy užíval tituly „princ rakouského císařství“, „královský princ království uherského a českého“ a „arcivévoda rakouský. To se odráží i v oficiálních dokumentech i v dopisech jemu adresovaných, kde je titulován „Jeho císařská a královská výsost, velkovévoda toskánský“.

Leopold II. se od počátku snažil posilováním a zlepšováním byrokratického aparátu dosáhnout co nejefektivnější správy státu pro blaho jeho poddaných. Každý z úředníků měl před sebou vidinu kariérního postupu, která jej měla motivovat k větší loajalitě a činnosti pro blaho státu, který velkovévoda považoval za svou větší rodinu a stejně tak chtěl být vnímán svými poddanými.³⁵ Od počátku si uvědomoval, že „*V Toskánsku je nutné vládnout svědomitě, protože je malé a křehké. Dobré řízení státu je základem každé vlády a jakéhokoli podnikání, nemůže se a nesmí se ubírat prostředky výrobě, soukromníkům kapitál, který je v oběhu v jejich rukách, zejména při našem obtížném a nákladném zemědělství.*“³⁶

Cílem otcovské vlády Leopolda II. bylo zajistit blahobyt pro toskánský lid, z tohoto důvodu byl kladen velký důraz na realizaci veřejně prospěšných prací, zejména pak na bonifikaci Maremmy. Svobodu obchodu považoval Leopold II. za velmi důležitou, stejně jako jeho předkové, a snažil se ji co nejvíce podpořit.³⁷ Dne 15. listopadu 1824

³³ Baldasseroni, G., s. 58 detailně rozepisuje obsazení nejvyšších funkcí: Fossombroni byl Ministr Státního sekretariátu (*Ministro Segretario di Stato*), Neri Corsini Ředitel Státního sekretariátu (*Direttore della Segreteria di Stato*). Zesnulý Leonardo Frullani, který řídil královské finance (*R. Finanze*), byl nahrazen svým dlouholetým spolupracovníkem Gio. Battistou Nomim. *Presidente Buon Governo*, ředitel odboru, který měl na starosti veřejný pořádek a příslušné složky policie, soudy atp., byl A. Puccini, kterého zároveň popisuje jako „významného právníka s rozmanitými znalostmi a zkušenostmi, umírněného s moudrostí, energického s obezřetností, když to potřeboval“, což byly pro tuto funkci velmi důležité vlastnosti.

³⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 7-8; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4. s. 296 a násl.

³⁵ Breccia, A., s. 10; *Il governo di famiglia ...*, s. 56 a násl.

³⁶ *Il governo di famiglia ...*, s. 74.

³⁷ Breccia, A., s. 150; *Il governo di famiglia ...*, s. 56 a násl.

ediktem zrušil jateční daň a další omezení obchodu s masem, která do té doby vynášela 350 000 lir ročně, což byl další krok k úplné svobodě obchodu se zemědělskými produkty a výrobky.³⁸

Na přelomu let 1824-1825 došlo k otevření první vzdělávací instituce pro ženy, především z vyšších vrstev nejen z Toskánska, tzv. Istituto della SS. Annunziata. Jeho ředitelkou se stala velkovévodkyně, které asistovali Vincenzo Peruzzi a Vincenzo Antinori.³⁹

Jedna z jeho prvních cest po zemi jakožto velkovévody jej vedla údolím řeky Era do Volterry, kam jej doprovázel „schopný mladý inženýr“ Alessandro Manetti⁴⁰, kterému bylo dáno za úkol zbudovat tudy silnici.⁴¹

Zřízení Sboru toskánských inženýrů, *Corpo degli Ingegneri toscani*, jedno z první motuproprií vydaných Leopoldem II. po nástupu na trůn, přesněji dne 1. listopadu 1825, bylo logickým krokem pro podporu realizace kvalitních veřejně prospěšných prací. Tuto instituci podřízenou ústřední vládě vybavil rozsáhlými pravomocemi spolu s centralizovanou strukturou. Byla rozdělena na okresní inženýry (*ingegneri dei circondari*) a jim nadřazené oblastní inženýry (*ingegneri dei compartimenti*). Měla realizovat veřejně prospěšné práce bez vlivu místních komunit a jejich tendencí k pouze lokálnímu řešení. Do jejího vedení, *consiglio dirigente*, byli jmenováni Giuliano Frullani, Giuseppe del Rosso a Gaetano Giorgini. Tento nový orgán se měl zaměřit na veškeré operace týkající se hydrologického uspořádání a dopravní infrastruktury.⁴² Corpo degli Ingegneri mělo na starost i dokončení a správu katastru, *Catasto*.⁴³ Staralo se rovněž o zajištění schopných inženýrů pro projektování a realizace příslušných děl. *Regolamento disciplinare ed istruttivo* zaměřený na výuku a kvalifikaci inženýrů byl vydán dne 10. prosince 1826. Zřízením Corpo degli Ingegneri se bezesporu zvýšila kvalita realizovaných staveb všeho druhu. Součástí motuproprii zřizujícího Corpo degli Ingegneri bylo i vytvoření páté *Camera di*

³⁸ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 305-306 a 316-317; Baldasseroni, G., s. 61.

³⁹ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 319-320.

⁴⁰ Podrobněji k této osobnosti viz samostatná podkapitola.

⁴¹ *Il governo di famiglia* ..., s. 58.

⁴² Breccia, A., s. 150-151; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 325-327. Rovněž došlo k překlasifikování úrovní silnic, kde přibýly královské, *Regie*. Na okresních, *Provinciali*, se měly podílet i obce, pro které byly přínosem. Poslední úrovní silnic byly obecní, *Comunitative*. Baldasseroni, G., s. 62.

⁴³ K oddělení těchto institucí došlo až dne 31. prosince 1834, kdy vznikla *Conservazione del Catasto a Dipartimento di Acque e Strade*. Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 326.

Soprintendenza v Arezzu (jež přibyla k těm ve Florencii, Pise, Sieně a Grossetu), kterým byly zároveň rozšířeny pravomoci.⁴⁴

Dne 4. prosince 1825 byla motupropriem snížena o čtvrtinu pozemková daň (zvaná *tasse prediale*, původně *tassa di redenzione*), jejíž roční výnos tak klesl ze 4,2 milionu toskánských lir o 1 050 000 lir. Tento zákon spolu s výše uvedeným zrušením jateční daně měly napomoci hospodářskému rozvoji a prosperitě Toskánska.⁴⁵

Ani po nástupu na trůn však neochabla jeho studia a zájem především o přírodní vědy. Nezanedbával ale ani jiná vědní odvětví, jako například historii, kterou považoval za „*zdroj rozvážnosti*“⁴⁶. Své obzory si rovněž i nadále rozšiřoval cestováním, a to jak inspekčními cestami po Toskánsku po vzoru Petra Leopolda, tak cestami do zahraničí, ať již po Itálii či po Evropě. Všude studoval možnosti lepšího využití krajiny a přírodního bohatství a zamýšlel se nad eventuálním přínosem aplikace ve svém velkovévodství. S inspekčními cestami po zemi začal hned poté, co se mu za pomoci Fossombroniho, Cempiniho a Corsiniho podařilo uhasit nejpálčivější problémy. Jeho inspekční cesty jej, stejně jako Petra Leopolda, zaváděly do všech koutů Toskánska, nejvíce jej to ale táhlo do Maremmy.⁴⁷

Obchod v zemi měl usnadnit i Leopoldův pokus o reformu toskánské měny (*lire* dělené na *soldi* a *danari*) a její převedení na decimální systém. V tomto mu měl napomoci Cosimo Ridolfi, který byl jmenován dne 4. března 1825 ředitelem Mincovny (Zecca) ve Florencii. Nový systém měl být založen na *fiorini* a *centesimi*. Ale pro velký odpor, a to i v nejvyšších kruzích státní správy, a skutečnost, že na druhou stranu Ridolfi nepřikročil ke stažení původních mincí, skončil tento záměr nezdarem.⁴⁸

V roce 1826 Leopold II. krátce pobýval ve Vídni. Tehdy si definitivně uvědomil, že velkým panovníkem nutně není ten, který vojensky dobývá nová území, ale ten, který všemožně vytváří nezbytné podmínky pro komplexní ekonomický rozvoj všech oblastí svého státu, včetně těch nejzanedbanějších a nejzaostalejších.⁴⁹

Roku 1826⁵⁰ byla reformována vysoce ztrátová státní Banca fiorentina. Došlo k převodu $\frac{3}{4}$ banky do soukromých rukou. Banka se následně stala velmi ziskovou, a

⁴⁴ Tamtéž, s. 325-328.

⁴⁵ Tamtéž, s. 317-318; *Il governo di famiglia* ..., s. 59. Baldasseroni, G., s. 63 uvádí snížení o 1 022 650 lir.

⁴⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 3; *Il governo di famiglia* ..., s. 75-76.

⁴⁷ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 11-13.

⁴⁸ Jedním z hlavních odpůrců byl například Giuseppe Moretti, účetní ředitel, *direttore dei conti*. Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 329-330.

⁴⁹ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 13; *Il governo di famiglia* ..., s. 89-90.

⁵⁰ Konkrétně motupropriem ze dne 27. září 1826. Baldasseroni, G., s. 65.

to i během krize 1848-49. Typologicky se jednalo o diskontní banku. Po tomto jejím úspěchu byly zakládány obdobné banky i v dalších toskánských městech, například Livornu, Pise, Sieně, Arezzu, Pistoii a Luce.⁵¹ Zajímavým počinem z iniciativy soukromníků, především markýze Ridolfiho, který měl zkušenosti s Pia Casa di Lavoro, ústavu na podporu pracujících, bylo i založení spořitelny Cassa di Risparmio. Cílem bylo zlepšit životní podmínky námezdních dělníků, kteří jinak žili ze dne na den, a přestože by mohli, nebyli schopni ušetřit nic na stáří či horší časy. Členy zakládající společnosti byly dále i G. Capponi, P. F. Rinuccini, L. Tempi, R. Lambruschini, F. Tartini, G. B. A. Bourbon del Monte, L. Pelli – Fabbroni, G. Pucci, A. Moggi a P. Municchi⁵². Svolení od panovníka obdržel projekt 30. března 1829 a dne 23. dubna byla Cassa di Risparmio otevřena. Její úspěch vedl k tomu, že záhy bylo otevřeno 20 filiálek (Figline, S. Miniato, Prato, Pistoia, Modigliana, Pisa, Livorno, Pescia, Arezzo, Grosseto, Seravezza, Portoferraio, Stia, S. Marcello, Empoli, Rocca S. Casciano, Poggibonsi, Colle, Castelfiorentino, Lastra a Signa, Volterra, Pietrasanta, Pontedera)⁵³. Význam této instituce včetně filiálek dokládá objem spravovaných prostředků, který roku 1846 dosáhl 7,204,906.23 fiorini (respektive 12,008,175. 7. 8 toskánských lir). Přestože v revolučních letech 1848-49 čelila nadměrným výběrům kvůli nedostatku práce, přestála toto období bez problémů a následoval další rozkvět.⁵⁴

Pro budoucí orientaci jeho vlády byla důležitá i Leopoldova první oficiální cesta do Maremmy, kterou podnikl dne 28. března 1826. Pouze za doprovodu jistého Cappelliniho, místního průvodce, chtěl sám zkusit odhalit příčiny malaričnosti v oblasti Scalinska, stejně tak jako spatřit pozoruhodnou divokou krásu dolního toku řeky Pecora. Místní obyvatelé si při setkání s ním nejvíce stěžovali na těžkosti každodenního života, malárii, častá úmrtí v rodině. Zde sloužící vojáky zase nejvíce tížil život ve vlhkých kasárnách plných odpadků a hadů. Společným tématem stížností

⁵¹ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 331-332.

⁵² Pietro Municchi (1783-1854) vystudoval Accademia delle belle arti, stal se inženýrem, poradcem v oblasti agronomie, zeměměřičem, správcem, odborníkem na ekonomii. V Cassa di Risparmio působil v různých funkcích do roku 1847. Byl členem Accademia dei Georgofili. Od roku 1836 byl pověřen vrchním dohledem nad majetkem velkovévodské rodiny ve funkci Soprintendente generale delle RR. Possessioni. V této funkci dohlížel i nad bonifikačními pracemi ve Val di Chiana a v Maremma Pisana, zde především v údolí říčky Vada, kde bylo prováděno vysušování „holandským způsobem“. *Il governo di famiglia ...*, s. 62.

⁵³ Siena měla samostatnou Cassa di Risparmio, která byla součástí bankovního domu Monte de' Paschi. Samostatná instituce vznikla i v Luce. Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 334.

⁵⁴ Tamtéž, s. 334-335.

pak byly zlořády místní správy, způsobené nedostatečnou kontrolou nadřízenými a odlehlostí mocenských center.⁵⁵

K této cestě si Leopold II. do svého deníku poznamenal: „*Poznal jsem, že Maremma je nemocná; proč se ve mně zrodilo přání, co nejdříve to bude možné, přispěchat na pomoc choré provincii potřebující péči; jako v rodině, nemoc jedné dcery vyžaduje speciální péči otce a omezuje veškerou činnost rodiny.*“⁵⁶ Již z této krátké citace je patrné, jak silný a osobní romantický vztah vznikl mezi mladým velkovévodou a nejzaostalejší a nejzanedbanější provincií jeho státu. Tento zvláštní vztah s personifikovanou provincií plně splýval s romantickou stránkou jeho povahy. Není proto divu, že právě péče o Maremmu se stala středobodem Leopoldovy vlády, jednalo se o boj proti „zlu bez tváře“, jinými slovy proti bažinatosti a malaričnosti oblasti celkovou bonifikací.⁵⁷

Problémy Maremmy začal intenzivně řešit od roku 1827. Pro v tu dobu nezkušeného mladíka, který, dalo by se říci, částečně nadřadil cit rozumu v tomto svém boji za záchranu a celkové znovuzrození Maremmy, do níž se zamiloval, to byla rozhodně velká výzva.⁵⁸ Intenzitu jeho vztahu k Maremmě dokresluje například tato citace z jeho pamětí: „*V mé duši zůstal hluboký pocit soustrasti s Maremmou. Má krásná chřadnoucí dcera, všemi opuštěná, žila nepopsatelný život. Když jsem ji navštívil, zdálo se, že ke mně pozvedla s láskou své oči a vztáhla vyzáblé paže, jako by chtěla říci: «Ty mne nebudeš chtít opustit». A jestliže jsem, poté co jsem Maremmu spatřil a usoudil, že její stav je takový, že mě přesvědčil, abych se sám ujal jejího ozdravování, abych nepromarnil peníze v těžkém podniku a bez víry v dobrý výsledek, osobně jsem začal konat se vším zápalem a vytrvalostí, až se z toho stalo heslo mého života, říkám, že ne vždy, co rozum radí, vyhovuje srdci, a Prozřetelnost boží nás vede po určitých jedinečných cestách a disponuje jistými okolnostmi, zdánlivě malými, které však vedou k velkým řešením.*“⁵⁹ Tato citace rovněž dokazuje, že, ač krátkodobé státní

⁵⁵ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 11-12; *Il governo di famiglia ...*, s. 79 a násl.; Breccia, A., s. 155.

⁵⁶ *Il governo di famiglia ...*, s. 79.

⁵⁷ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 11.

⁵⁸ Tamtéž, s. 13; Barsanti, D., *La bonifica maremmana dal secolo XVI alla Riforma Agraria: linee di un difficile ma lungimirante intervento di valorizzazione territoriale*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986, s. 46-47.

⁵⁹ *Il governo di famiglia ...*, s. 100-101. Ve stejném duchu popisuje Leopoldovo úsilí i Baldasseroni, G., s. 68-69.

ani ekonomické zájmy projektu bonifikace Maremmy nepřály, nebylo síly, která by mladého velkovévodu od ní odradila.

Podrobněji o bonifikačních pracích je pojednáno v samostatné kapitole, v souvislosti s postojem Leopolda II. a jeho západem pro věc je však na tomto místě vhodné ještě citovat z jeho pamětí úryvek, který velmi pěkně dokumentuje, co pro toto své motto vlády byl ochoten udělat, že k celé záležitosti nepřistupoval lehkomyšlně či nerozvážně, jak by se z výše uvedených romantických citací mohlo zdát: „*abych poznal podmínky Maremmy ve všech detailech, všechny listy jí se týkající, které jsem mohl najít v archivech, všechny knihy, které o ní pojednávaly, jsem sehnal, přečetl a udělal si z nich výpisky. Současně jsem odjel na venkov studovat bažiny, proudění vody, vrstvení terénu, abych si vycvičil oči; zároveň jsem se cvičil v jízdě na koni i v cestování pěšky, abych se ve všech ohledech připravil na drahý a vysněný podnik: zvykal jsem si na nepřízeň počasí, rozmlouval jsem s venkovskými lidmi s praxí, s dobrými inženýry.*“⁶⁰

Prvním pokusem, jak řešit bonifikaci Maremmy za Leopolda II. byla separace sladkých a slaných vod, jejímž prováděním byl roku 1827 pověřen Gaetano Giorgini. Byl zbudován u Castiglione della Pescaia most se třemi stavidlovými propustmi s regulací výšky a směru proudění vody (*cateratte angolari a bilico*). Velkovévoda osobně sledoval průběh prací, ale záhy shledal, že nepřináší očekávané výsledky.⁶¹

Pro samotné zahájení projektu bonifikace Maremmy bylo zásadní, že se Leopoldovi podařilo přesvědčit Fossombroniho. K tomu napomohla i společná cesta do Maremmy grossetany, kam dorazili dne 9. dubna 1828. Místním obyvatelstvem byli vítáni jako osvoboditelé, protože se již šířily zvěsti o brzkém vysušení jezera Lago di Castiglione.⁶² Fossombroni se během cesty nadchl pro myšlenku obnovy Maremmy a v krátkém čase vytvořil plán, publikovaný pod názvem *Discorso sopra la Maremma*⁶³,

⁶⁰ *Il governo di famiglia...*, s. 105. Částečně citováno in Breccia, A., s. 156.

⁶¹ Barsanti, D., *Caratteri e problemi della bonifica maremmana da Pietro Leopoldo al Governo provvisorio toscano*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980, s. 50; Barsanti, D., *La bonifica maremmana ...*, s. 47; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ in Toscana. Storia delle bonifiche dai Medici alla Riforma Agraria*, Firenze 1986, s. 126-127; Baldasseroni, G., s. 69; *Il governo di famiglia ...*, s. 102-105. Guerrini, G., *La Maremma Toscana. Manuale storico-geografico*, Grosseto 1964, s. 84, uvádí, že následně byla metoda separace vod prostřednictvím speciálních stavidlových objektů použita i na stojaté vody u Talamone.

⁶² *Il governo di famiglia...*, s. 106-107; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 14.

⁶³ Byl předložen dne 10. srpna 1828. Původní rukopis s názvem *Memoria sulla Grossetana*, je uložen ve dvou verzích v ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 144. Tiskem byl vydán v roce 1838 například jako příloha Tartiniho díla *Memorie sul bonificazione delle Maremme toscane*.

podle nějž se následně zahájilo naplavování grossetské nížiny naplaveninami pocházejícími především z řeky Ombrone.⁶⁴

Leopold II. si uvědomoval i výjimečnost podmínek, především stavu státních financí, za kterých se do bonifikace nejzaostalejší provincie velkovévodství pustil: „uzdravení Maremmy se zkoušelo za výjimečných, skutečně příhodných podmínek; stejně jako byl důvod domnívat se, že pokud by se podnik nezdařil teď, v jiné době by již nebyl zkoušen; a proto na mne doléhala stále větší odpovědnost.“⁶⁵

Každou sezónu bonifikačních prací se Leopold II. vracel do Maremmy, aby se spolupodílel na realizaci a plánování dalších prací. Snažil se, aby byla tato provincie bonifikována s co nejmenšími možnými škodami na osobách i věcech.⁶⁶ Tato jeho téměř posedlost se projevila například v následujícím zápisu v jeho pamětech: „... nemohl jsem být osobně přítomen: manželka umírala v Pise. Manetti psal, že veškerá práce krumpáči dobře pokračuje, řád a pravidelnost udělaly mnoho. Častá a jasná hlášení komise poskytovala údaje o průběhu kampaně a repliky na ně byly rychlé a přesné. Dvě zasedání konaná v Pise se týkala Maremmy. ... Jakmile drahá žena vydechla naposledy [24. března 1832], vydal jsem se do Maremmy oplakávaje zde tu, která mne opustila, a Maremma byla také tak zpustošená a plná smutku, jako mé srdce.“⁶⁷ Leopold II. dne 7. června 1833 oženil podruhé, s Marií Antoniettou (Antonií) Bourbonskou z Království Obojí Sicílie.⁶⁸

Krom realizace bonifikačních prací byla pro podporu Maremmě vydávána nařízení hospodářsko-administrativního rázu, a to především pro podporu zemědělství, pastevectví, výroby a obchodu. Tato nařízení měla vnést život a povzbudit činnost a touhu po bohatším a civilnějším soužití v těchto místech, kde bohužel po staletí vládlo zdrcující zoufalství a spánek smrti. Jejich příprava a vyhlášení probíhala během bonifikačních prací, ještě před dokončením naplavování. Propojení celého pobřeží od Piano di Vada po hranice papežského státu mělo napomoci jeho rozvoji. Již téměř dokončená bonifikace písánské nížiny měla být „vzorem“ pro bonifikaci druhé pobřežní bažinaté oblasti, tedy grossetské nížiny a přilehlých oblastí.⁶⁹

⁶⁴ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 14; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 50. O projektu samém podrobněji pojednává především kapitola o bonifikačních pracích.

⁶⁵ *Il governo di famiglia...*, s. 107.

⁶⁶ Guerrini, G., s. 86; Barsanti, D., *La bonifica maremmana ...*, s. 48; Baldasseroni, G., s. 73

⁶⁷ *Il governo di famiglia ...*, s. 207. Vážné a dlouhé nemoci Nanny se obsáhle emotivně věnuje i ve svých pamětech, s. 140 a násl., kde je patrné, jak láskyplný byl jejich vztah. Leopold II. zde zcela odhaluje své pocity, emoce, momenty jednotlivých dnů tohoto těžkého období.

⁶⁸ Baldasseroni, G., s. 100; *Il governo di famiglia...*, s. 171-172.

⁶⁹ Baldasseroni, G., s. 74-75.

Roku 1828 byla vypravena toskánsko-francouzská vědecko-literární expedice do Egypta, jejímiž členy byly kromě egyptologů Francouze Champolliona, který osobně vysvětloval velkovévodovi svůj objev čtení staroegyptského písma, a Toskánce Rosselliniho, i profesor přírodních věd Raddi a tři kreslíři. Toskánsko se podílelo i na nákladech a poskytlo své vynikající kontakty na egyptské představitele.⁷⁰ Ačkoli by se mohlo zdát, že se jedná pouze o marginální záležitost, přesto může dobře posloužit jako důkaz toho, za jak velkého podporovatele vědy byl Leopold II. považován a jak se této pověsti snažil dostat.

Leopold II. uzavřel i četné obchodní dohody se vzdálenějšími státy⁷¹ na podporu obchodu ve snaze podpořit rozvoj a význam přístavu v Livornu. I přes tyto a budoucí snahy, o nichž bude stručně pojednáno dále, zůstalo Livorno ve stínu Marseille a Janova. Zobí se domníval, že místo rozvoje vztahů se vzdálenými zeměmi, by pro tento přístav byly přínosnější obdobné dohody s Parmou, Modenou či papežským státem.⁷²

O červencové revoluci v Paříži se Leopold II. dozvěděl během své návštěvy na saském královském dvoře. Stejně jako ostatní evropští státníci sledoval vývoj situace. Následně z Vídně zaslal do Florencie pokyn, aby byl Ludvík Filip uznán králem Francie až v okamžiku, kdy s novou monarchií naváže kontakty Vídeň. Stejný postup následně zvolily i další italské státy.⁷³

U příležitosti návratu Leopolda II. z několikaměsíční zahraniční cesty byly plánovány oslavy a slavobrány s oslavnými texty velebicími, co vše za pouhých šest let vlády pro svou zemi, a především v Maremmě, udělal. Organizovali je Cosimo Ridolfi, Gino Capponi a Pier Francesco Rinuccini, kteří přispěvky na toto uvítání

⁷⁰ Baldasseroni, G., s. 66; *Il governo di famiglia...*, s. 222-223. K expedici jsou dochovány i dopisy, ve kterých Rossellini referoval velkovévodovi o průběhu cesty. Velmi cenný je poslední dopis, který Rossellini sepsal z karantény po návratu do Toskánska, který obsahuje detailní inventář dovezených předmětů. Tyto dopisy jsou uchovány, spolu s několika dopisy Champolliona Leopoldu II., v nezpracované části NA Praha, RAT, Leopold II., Osobní korespondence. O setkáních se Champollionem si Leopold II. psal do deníků.

⁷¹ S Osmanskou říší, resp. sultánem Mahmutem II., podepsal dne 12. února 1833 (1831 dle Baldasseroni, G., s. 123) druhou smlouvu o přátelství, míru a obchodu (první podepsal již František I., jako císař i velkovévoda toskánský, roku 1747, proto byla dohoda vztahována na oba státní celky), a to přesto, že mezi oběma státy nikdy nedošlo k přímé roztržce, ale vztahy byly ovlivněny důsledky míru v Drinopoli ze dne 14. listopadu 1829, kdy bylo jeho loďm zamezeno proplovat úžinami do Černého moře (Toskánsko bylo v Konstantinopoli, nemaje vlastní diplomatické zastoupení, vnímáno jako součást Rakouska). Zároveň byla ustanovena i toskánská legace v Konstantinopoli. Fossombronimu se podařilo dosáhnout toho, že proti těmto krokům Vídeň nikterak neprotestovala. Další obchodní konvence pro podporu toskánského obchodu v Levantě byla uzavřena se sultánem Abdülmecidem I. dne 27. července 1841. Zobí, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 491.

⁷² Tamtéž, s. 492-493; *Il governo di famiglia...*, s. 123 a násl.

⁷³ Jedinou výjimkou byl František IV, vévoda modenský. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 63-70.

vybírali v toskánských městech. Pod dojmem událostí v Evropě a z nelibosti k utrácení peněz na jeho oslavy je Leopold II. krátce před svým návratem prostřednictvím Fossombroniho zakázal s tím, aby vybrané prostředky byly raději použity na vybudování artézských studní pro zlepšení zásobování Florencie pitnou vodou. Přes tento lidumilný záměr, nebylo Leopoldovo rozhodnutí přijato dobře, především mezi organizátory, kteří se následně vzdali všech svých funkcí u dvora.⁷⁴

Revoluční dění v Itálii roku 1830-1831 přineslo Toskátku jen malé znepokojení. Byla zde velká svoboda tisku, tolerovány byly i nejrůznější politické názory. Přes jistý konzervatismus Leopolda II. a Fossombroniho, poskytovalo Toskánsko ve 20. a 30. letech 19. století velmi benevolentně politický azyl, stejně tak zde byly kladeny v rámci italských států nejmenší překážky intelektuálnímu rozvoji. Je především Fossombroniho zásluhou, že se v Toskánsku dařilo minimalizovat vliv Rakouska na vnitřní záležitosti.⁷⁵

V souvislosti s děním ve Francii bylo nutné zvážit, zda v Toskánsku čekat na propuknutí neklidu, nepokojů a podobně, či jít cestou prevence, která by předešla případným vyšším trestům či eventuálním krvavým střetům. Zvolenou druhou variantu však Torello Ciantelli, odpovědný za veřejnou bezpečnost ve funkci Presidente del Buon Governo⁷⁶, prováděl příliš tvrdě a necitlivě a stal se tak veřejným nepřítelem, a to nejen odpůrců, ale i zastánců vlády Leopolda II. Ciantelli, který se do té doby setkával spíše s kriminálníky před soudy, začal až příliš využívat represivní stránky své moci, na rozdíl od nutné prevence, přeceňoval význam náznaků některých názorů a svým přístupem spíše napomohl k jejich radikalizaci. Fossombroni se jej zastával, možná proto, že nechtěl připustit, že se v jeho volbě mýlil. Leopold II. s ním v mnohém nesouhlasil, ale Ciantelli byl šéfem jediné policie ve státě, pročež bylo velice riskantní „podrážet mu nohy“. ⁷⁷

⁷⁴ Tamtéž, s. 74-76.

⁷⁵ Baldasseroni, G., s. 90; *Il governo di famiglia...*, s. 124 a násl.; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 32.

⁷⁶ Do roku 1826 úřad zastával velice schopný Puccini, který byl povýšen na předsedu královského poradního sboru (*Presidente della R. Consulta*) a kterého nejprve nahradil Luigi Bonci, jenž byl do té doby královským komisařem (*Commissario regio*) v Grossetu. Bonci znal situaci v Maremmě, ale té ve Florencii naprosto nerozuměl, proto mu byl nejprve určen pomocník, který by v tichosti řešil záležitosti místo něj. Fossombroni na tuto funkci doporučoval auditora Ciantelliho, který byl krátce předtím povýšen na advokáta pro oblast daní (*Avvocato fiscale*) u Trestního apelačního soudu (*Rota Criminale*). Do funkce, po penzionování Bonciho, byl jmenován na jaře 1828. S ohledem na nepříliš přesně stanovené pravomoci a kompetence a situaci bylo v této funkci zapotřebí schopné osoby, která zajistí dostatečnou prevenci, aby nebylo nutné provádět nějaké intenzivnější represivní opatření. Torello Ciantelli, bohužel nedosahoval potřebných kvalit pro zvládnutí situace. Baldasseroni, G., s. 90-92.

⁷⁷ Baldasseroni, G., s. 92 a násl.; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 76.

Večer dne 4. února 1831 mělo dojít v divadle La Pergola, kam Leopold II. často a rád chodil, k shromáždění lidu a donucení velkovévody k vydání ústavy. Konspirační plán byl však odhalen, v divadle a okolí byla přítomna švadrona kavalérie, což samo o sobě zabránilo jeho provedení.⁷⁸ Po vypuknutí revoluce v severním Toskánsku si Leopold II položil v deníku dvanáct otázek, mezi nimi například: zda má být zřízena Guardia civica i tam, kde je riziko, že se zbraně dostanou do rukou povstalců? Dále, zda Univerzitu v Pise je třeba ponechat? Uzavřít? Nebo zbavit cizinců? Ale v této souvislosti se zamýšlel i nad sebou samým a svou rolí jakožto vládce: nebylo by zapotřebí být znalý „*umění být za dobře s každým? [...] nebo je třeba využívat vlastní moc pouze k dekorativním účelům? Není možné ji reálně, ač obezřetně používat?*“⁷⁹

Přestože nátlaková akce v divadle nevyšla, k nelibosti Vídně Leopold II. během své vlády opakovaně koketoval s možností dát Toskánsku ústavu, ale tato tendence se poněkud potýkala s opatrností. Pod vnitřními tlaky se přikláněl k rozsáhlým svobodám, pod vnějšími zas k jejich negování. Tato oscilace daná i snahou o co největší stabilitu a opatrný rozvoj byla ukončena v revolučním období 1848-1849.⁸⁰

Přestože situace v Toskánsku byla oproti jiným částem Itálie během těchto revolučních let téměř klidná, jediný, kdo svými kroky občas popouzel k nějakým protestům, byl člověk, který se měl starat o opak, tedy Presidente del Buon Governo Ciantelli, pročež se na něj snesla taková míra kritiky, že byl velkovévodou odvolán, což velmi těžce nesl Fossombroni. Součástí motupropria o odvolání Ciantelliho ze dne 11. září 1832 bylo i přesné stanovení pravomocí a kompetencí Presidente del Buon Governo, stejně jako ustanovení možnosti odvolání se proti jeho rozhodnutí, stejně jako jiné vládní autority, přímo k R. Consulta. Novým Presidente di Buon Governo byl ustanoven Giovanni Bologna, který byl jistou dobu sekretářem u Pucciniho, či profesorem Istituzioni criminali ve Florencii, jenž se pro tuto funkci jevil jako velmi schopný, pevný v zásadách, volící dle situace vhodné způsoby. Záhy se těšil plné důvěře velkovévody i ministrů Corsiniho a Cempiniho, stejně jako radního bez portfeje Pavera.⁸¹

Dění na Apeninském poloostrově přivedlo do Toskánska dvě vlny exulantů, nejprve reakcionáře, poté revolucionáře, některým z nich byl povolen pobyt na území státu,

⁷⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 87-88. Leopold II. se o tom ve svých pamětech však nijak nezmiňuje.

⁷⁹ Citace převzata z Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 88-89.

⁸⁰ Tamtéž, s. 11; *Il governo di famiglia...*, s. 293-294.

⁸¹ Baldasseroni, G., s. 90 a násl.

jiným byl umožněn průchod.⁸² Výsledek revolučního období následně zhodnotil Leopold II. ve svých pamětech těmito slovy: „Špatným velmi uškodilo, že Toskána zůstala pevná: měla proto právo na vděčnost ostatních států [jakožto] 'látka', jak říkal Fossombroni, 'nevedoucí teplo'“.“⁸³

Mladá Itálie (*Giovine Italia*) Janovana Giuseppe Mazziniho brzy našla své příznivce i v Toskánsku, především pak v Pise, Livornu a Sieně. Francesco Domenico Guerrazzi⁸⁴ o této nové organizaci sice věděl, ale otevřeně se k ní nepřidal. Po revolučních letech 1831-1832 přikročila toskánská vláda k určitým opatřením, která měla omezit aktivitu protirežimních sil. V březnu 1833 bylo zakázáno vydávání Antologie. Byla zvýšena aktivita policie, dohled nad podezřelými živly. Toskánské policii se podařilo dešifrovat listy zasílané Mazzinim do Toskánska, díky čemuž se dostala i k seznamu příznivců *Giovine Italia* v zemi. Po uklidnění napětí revolučního období, Toskánsko, stejně jako další země Apeninského poloostrova, přistoupilo k některým reformám, které měly sblížit nespokojence a absolutistický režim. Poněvadž se objevily dopisy nabádající k zahájení revoluce, došlo i k předběžnému zatýkání, čímž se mělo zabránit případnému krveprolití a uklidňování situace silou.⁸⁵

V únoru 1834 došlo k zemětřesení v Pontremoli a okolí, kdy byly poškozeny nejen budovy, ale i mosty přes toky Magra a Verde. Postiženým byla poskytnuta potřebná pomoc a oblasti na 3 roky odpuštěna pozemková daň (*tassa prediale*).⁸⁶

Téhož roku byl plně funkční i nový Catasto. Práce na něm byly zahájeny během francouzského období, pozastaveny v letech 1814-1819. Potřebná měření byla dokončena roku 1831. Největším problémem nebylo vyměření pozemků, ale popsání kvality pozemků a stanovení jejich výnosů potřebné pro *tassa prediale* a další. Motuproprio ze dne 16. října 1834 stanovovalo, že od 1. ledna 1835 bude *tassa prediale* stanovena dle Catasto. Náklady na přípravu Catasto v pevninské části Toskánska vyšplhaly do roku 1834 na 6 683 706 lir, dalších 288 863 lir stálo rozšíření na ostrovy Elba a Pianosa a zkvalitnění celého Catasto. Část z těchto nákladů nesly obce. Celková výměra pozemků ve velkovévodství byla stanovena na 6 180 312 toskánských korců,

⁸² Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 95.

⁸³ *Il governo di famiglia* ..., s. 129; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 96.

⁸⁴ Francesco Domenico Guerrazzi (Livorno 1804 – Cecina 1873), jeho otcem byl velmi schopný dřevorytec, vystudoval v Pise práva a stal se advokátem. Krom toho byl i spisovatelem a politickým konspirátořem. Spolu s Giuseppe Mazzinim krátce vydávali velmi vlastenecké „*Indicatore genovese*“, v letech 1829-30 pak „*Indicatore livornese*“. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 44-45.

⁸⁵ Tamtéž, s. 111-113; Baldasseroni, G., s. 98-99.

⁸⁶ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 575-576; Baldasseroni, G., s. 114-115.

quadrati agrari, kdy jeden quadrato odpovídal 10 000 čtverečním loktům (*braccia quadre*), resp. 6,5 stiora fiorentine.⁸⁷ Z této plochy 28 736 quadrati byly zastavené plochy, 1 661 178 quadrati tvořily v okamžiku provádění ocenění lesy, 361 308 quadrati kaštanové lesy, 1 900 000 quadrati úhory a pastviny. Celkové zdanitelné příjmy byly stanoveny celkem na 44 339 806 lir, z toho 13 232 418 z budov. Zbytek tvořily výnosy z půdy v okamžiku ocenění po odečtení nákladů na hospodaření, obecní daň a popřípadě poříční, pokud do ní pozemky spadaly. Rovněž bylo stanoveno, jak se bude měnit zdanění v případě nových budov a rozšiřování stávajících (v případě nových byly osvobozeny po dobu 10 let od dokončení, venkovské hospodářské usedlosti zcela), avšak zlepšení v oblasti zemědělské produkce byla ponechána bez navyšování této daně, a to až do příštího soupisu. Byly uchovávány dvě kopie záznamů, jedna u Conservazione del Catasto, druhá u Cancellerie comunitative, aby se zabránilo jejich ztrátě či zničení, tudíž všechny změny musely být hlášeny na obě místa (stav byl ověřován i pravidelnou komunikací obou úřadů). V roce 1834 tassa prediale přinášející do rozpočtu 3 140 000 lir ročně odpovídala 7 % ze zdanitelných příjmů, která byla obecně považována za o 25-30 % nižší než skutečný čistý příjem. Pro zajímavost součet všech ostatních daní, státních či obecních, stejně jako církevních atp., dosahoval ročně 18,5 lir na osobu.⁸⁸

Dekretem ze dne 23. července 1834 rozhodnuto o rozšíření města Livorno, zkvalitnění jeho infrastruktury a zbudování nových hradeb, rozšíření přístavu a suchého doku (další části se týkaly stanovení pravidel zdanění, použití měř atp.). Projekt vypracovávali královský advokát, *avvocato regio*, Mutti, ředitel celnice v Livornu Municchi, inženýr Manetti. Skupině předsedal radní Cempini. Realizací připraveného projektu byl pověřen Manetti (spolu s asistenty Frosinim, Rosellinim a Reishammerem), který jej dokončil roku 1842. Brány na hradbách byly realizovány z litiny z Folloniky. Mimo jiné byly postaveny i cisterny a zásobníky na vodu, které měly ve městě zajistit kvalitní pitnou vodu (ještě před rokem 1830 byl vybudován nový vodovod).⁸⁹ Tyto práce vyšly celkem na téměř 4 miliony toskánských lir. Díky

⁸⁷ Při převodu na metrický systém jsou rozměry následující: braccio quadro (čtvereční loket) = 0,341 m², quadrato (korec) = 3406,193 m² a stioro fiorentino = 525,008 m². Tartini, F., *Memorie sul bonificazione delle Maremme Toscane*, Firenze 1838, s. 157.

⁸⁸ Baldasseroni, G., s. 116 a násl.

⁸⁹ Roku 1825 mělo Livorno, včetně předměstí, přibližně 67 000 obyvatel, z toho jen 36 000 ve hradbách. Rostoucí počet obyvatel začal vytvářet předměstí před hradbami, které již měly jen charakter ohraničení Porto Franco, kde bylo téměř nemožné udržet pořádek a dohled nad pohybem zboží. Některé části byly sužovány malárií, čemuž měla zabránit bonifikaci sousedních Padulette, a to prostřednictvím naplávání vodami Tora. Dále dal Leopold II. postavit most přes Fosso Reale, v místě bývalého

velkovévodovi či soukromníkům byly otevírány i školy. Dále kvalitnější nemocnice, Cassa di risparmio (tato 1837), Banca di sconto. Město bylo důležitým bodem na pobřežní silnici a mělo být železnici spojeno s Florencií.⁹⁰ Pro všechny výše uvedené důvody Leopolda II. obyvatelé Livorna začali nazývat druhým zakladatelem města.⁹¹ Zobi na tomto jinak velmi přínosném projektu viděl stinné stránky v otázkách zanedbání občanské, náboženské a pracovní výchovy zdejších obyvatel, především nižších vrstev, což považoval za jednu z příčin nepokojů v letech 1848-1849, poněvadž mezi chudými a nevzdělanými se demagogům velmi dobře daří.⁹² Naopak Baldasseroni uvádí, že byly budovány kostely či seminář, a tedy zajištěny náboženské potřeby obyvatel.⁹³

Roku 1835 došlo k epidemii cholery, která byla zavlečena do Livorna. To vyvolalo ve městě neklid. Ke zklidnění situace došlo díky charitativní činnosti nejrozličnějších institucí a jednotlivců. Z Livorna se epidemie šířila i do dalších částí velkovévodství.⁹⁴ Celkovou situaci ještě zhoršily povodně, ke kterým došlo na podzim onoho roku, jež postihly nejvíce oblasti Arezza, Sieny a Grosseta. Poškozeny byly nejen hráze, ale i mosty a silnice, či bonifikační díla v Maremmě. Jakmile nemoc ustoupila, byly obnoveny práce na rozšiřování přístavu v Livornu, obchod ve městě, stejně jako práce na rozšíření města samotného a zkvalitnění životních podmínek v něm.⁹⁵

Po krátkém odmlčení v denících se Leopold II. k tématice Maremmy vrací v roce 1838, kdy zde byly pořádány dostihy na ploše, kde bylo téměř dokončeno naplavování. „*Má drahá rodina mě dostihla v Grossetu. Mnozí z Toskánska tam také přišli a bylo vymyšleno konání dostihů na naplaveninách. Objevily se mnohé kočáry: vedle cesty, která pro ně byla zbudována mezi rákosím, byly po stranách díry se žebříky, aby*

bastionu vzniklo velmi pěkné předměstí. Ještě před přikročením k velkému rozšíření byly Mancinim postaveny v místních docích dvě korvety a dokonce dvě válečné lodi pro Egypt. Baldasseroni, G., s. 102-104; *Il governo di famiglia* ..., s. 190 a násl.

⁹⁰ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 471-472; Baldasseroni, G., s. 104 a násl.

⁹¹ V roce 1847 mu zde, spolu s otcovou, byla Livornany vztyčena na nově zbudovaném náměstí socha, avšak roku 1849 byla stržena a znovu postavena v roce 1855 (nápis: „*Leopold II. chránil obchod, zvětšil a zkrásněl toto emporium, snahou a úsilím učinil bažinaté země úrodnými, probudil k životu obyvatele, zemědělství a výrobu*“ – byl odstraněn roku 1865). Baldasseroni, G., s. 108-109.

⁹² Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 472-473.

⁹³ Baldasseroni, G., s. 108.

⁹⁴ Detailně k průběhu této epidemie a k pomoci postiženým viz například Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 462-469 či v podkapitole Závažné epidemické choroby a statistiky nemocných v Maremmě. Epidemii se věnuje i Leopold II. ve svých pamětech, s. 188-190.

⁹⁵ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 465 a násl. O přínosu prací prováděných v Livornu vypovídají i rostoucí počty obyvatel: 1818 – 59 098; 1828 – 70 353; 1838 (po epidemiích cholery) – 77 941 a v roce 1848 – 82 648. Stejně jako o něm svědčí i rostoucí počet lodí a objem nákladu z 2725 lodí za rok 1831 na 1847 v roce 7296. Baldasseroni, G., s. 111-112.

všichni mohli sestoupit na starou půdu bažin, přesvědčit se o množství zeminy navršené naplavováním. Náš stan byl na hrázi, a rozezněl se hudbou píšťal. Mnoho lidí přišlo na tuto jednoduchou slavnost; účastníci mne zdravili, někteří plakali dojetím...“⁹⁶

Jak velké úsilí a jakou péči Leopold II. věnoval uzdravení Maremmy dokládají jeho vlastní slova: „*V Maremmě jsem se s veškerou péčí účastnil melioračních prací, které Manetti upravoval podle okolností, napodobující přírodu, a současně byly uváděny v platnost mnohá vládní nařízení na podporu provincie, která byla stále ještě skličena dlouhou dobu trvající opuštěností. Bylo nutné, aby choré byla věnována milující péče od rodiny i od přátel, rodily se naděje, projevovala se dobrá znamení, rodily se chutě zdravého člověka; ale to není vše, k činění jako zdravý jsou nutné síly. Dlouhý a pracný je proces rekonvalescence, lékař má mnoho práce, aby šetřil síly uzdravujícího, dodával mu odvahy a dovedl ho k úplnému zdraví. Proces naplavování postupoval v Grossetsku pravidelně a šťastně, ale stále ještě zbývalo mnoho práce. Když Manetti viděl účinnost velkých odvodných kanálů, navrhl na jaře roku 1840, aby byla zdvojnásobena šíře [a tudíž i průtok] prvního derivačního kanálu, a v říjnu mu bylo nařízeno, aby odložil všechny ostatní práce a dělal jen na tom: tak se v roce 1841 nedělalo nic jiného kromě hráze a silnice z Orbetella na poloostrov Monte Argentario, která spojovala město Orbetello s oběma přístavy v Porto S. Stefano a Porto d'Ercole.*“⁹⁷ Z citované pasáže je rovněž jasné patrné, že si plně uvědomoval složitost celé bonifikace i to, že cesta k jejímu plnému dokončení je dlouhá a nesnadná, s četnými možnostmi zvratu a návratu k původnímu neutěšenému stavu.

Po začlenění původní Hospodářsko-hydraulické ředitelství Val di Chiana, *Direzione economico-idraulica della Val di Chiana*, do Vrchního dozorcího úřadu nad majetkem státu, *Soprintendenza generale dei beni dello Stato*, ve snaze, aby zdejší rozsáhlé majetky bylo možné rozparcelovat, bylo nutné dokončit naplavování relativně málo rozsáhlých oblastí, respektive zamezit riziku jejich zaplavování povodněmi. Tímto úkolem byl dne 4. prosince 1838 pověřen Manetti.⁹⁸ Ten odmítl Fossombroniho řešení doplnění naplavování celého údolí a problém vyřešil pro mnohé kontroverzním snížením hráze Chiusa dei Monaci o 5 loktů. Fossombroni se obával,

⁹⁶ *Il governo di famiglia ...*, s. 213.

⁹⁷ Tamtéž, s. 269-270.

⁹⁸ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 483 a násl. Baldasseroni, G., s. 123-124 uvádí, že pokračování prací bylo nejprve svěřeno inženýru Mucichimu, nejprve v *Direzione economico-idraulica*, poté v *Dipartimento generale dei reali possessi dello Stato*, teprve až roku 1838 je do vedení prací ve Val di Chiana jmenován Manetti.

že snížením této hráze by se neúměrně zvýšilo riziko povodní ve Florencii. Do sporu, původně mezi těmito dvěma osobnostmi, se zapojili i další, na straně Fossombronioho například takové kapacity jako De Prony, Guglielmo Libri či Paleocapa.⁹⁹

V roce 1838 došlo k celkové reformě civilních a trestních soudů velkovévodství, na jejíž přípravě měla podíl R. Consulta a především Puccini. Tato byla vyhlášena motupropriem dne 2. srpna 1838, dne 11. listopadu následovaly pokyny a vyhlášky. Byla zcela zrušena předchozí organizace, vytvořeny nové kolegiální civilní a trestní soudy. Odvolání bylo možné pouze ke Královskému civilnímu a trestnímu soudnímu dvoru ve Florencii a poté ke kasačnímu soudu, který se měl tvořit jednou ročně ze členů R. Consulta, jejíž počet členů z tohoto důvodu narostl. Od této formy kasačního soudu bylo záhy upuštěno a byl vytvořen speciální úřad. V trestních věcech Královský soudní dvůr (*Corte regia*) rozhodoval v případě, že trest měl převyšovat exil ze správního obvodu, *compartimento*, a nebylo možné se proti jejímu rozhodnutí odvolat. K soudu každé instance byl jmenován prokurátor, čímž se soudní systém přiblížil tomu francouzskému. Oproti dřívějšímu systému procesního práva, kdy před soudem byly předkládány pouze písemné výpovědi, prohlášení a důkazy, bylo nově vše znovu ústně opakováno i během soudních řízení. Trestní řízení byla veřejná. Upraveny byly i podmínky pro držení ve vazbě. Téměř byl zrušen trest smrti, respektive pro jeho udělení byl nutný jednohlasný souhlas všech členů soudního tribunálu, ale přednost se dávala doživotním veřejným pracím.¹⁰⁰ V oblasti práva byly nově upraveny i hypotéky, systém poručnictví a opatrovnictví, nucených prodejů, řády pro přijetí do právnické profese a osvědčení pro práci u soudů. Hlavní autor soudní reformy Puccini se bohužel z jejího uvedení do práce dlouho netěšil, zemřel roku 1840 a po jeho smrti nebyl nikdo, kdo by ji upravoval a přizpůsoboval potřebám se stejným nasazením a schopnostmi jako on. O podobě reformy a jejím přínosu se následně samozřejmě vedly diskuze, kdy mezi odpůrce patřili ti, kteří díky ní přišli o práci, ale rozdílné názory panovaly i mezi profesory práva. Přesto se i nově uspořádané soudy těšily dobré

⁹⁹ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 483 a násl. Ze skutečnosti, že Zobi uvádí pouze zastávce Fossombronioho postoje, přestože se snaží stavět do pozice nestranného historika, je patrné, že zcela nestranným, zejména vůči Manettimu, nebyl.

¹⁰⁰ V případě vynesení rozsudku smrti jej ještě musel schválit velkovévoda. Informátoři o kauze měli právo navrhnout milost, které většinou bylo okamžitě vyhověno. S potvrzením rozsudku smrti však Leopold II. vždy dlouze váhal. Do platnosti nového právního řádu byly vyneseny a potvrzeny jen 2 rozsudky smrti. Poté v letech 1838-1852, kdy platil, to bylo 5 rozsudků, avšak s následnou milostí. Baldasseroni, G., s. 131-132.

pověsti. Přípravou nového občanského zákoníku byl pověřen L. Matteucci, který připravil jeho návrh, jenž však neprošel R. Consulta.¹⁰¹

Roku 1839 došlo k dalším povodním v Maremmě, zvláště díky vodám Ombrone, ale i v jiných částech velkovévodství (například řeky Magra a Verde v Lunigianě), kdy došlo k poškození mostů a silnic. Dne 12. listopadu potom došlo k rozvodnění Arna a zaplavení částí Florencie, kdy Zobi považuje za hlavní příčinu nedávno sníženou hráz Chiusa dei Monaci, díky čemuž nebyly dostatečně zpomaleny vody Chiany a jejích přítoků.¹⁰²

Ke konci 30. let ve snaze vyrovnat státní rozpočet zatěžovaný rozsáhlými pracemi ve veřejném zájmu, odškodněními za přírodní katastrofy či pracovní úrazy, penze, atp., došlo k vyhlášení několika ve výsledku kontraproduktivních nařízení, jako byl zákaz pěstování tabáku. Dostatečně nebyl využíván ani potenciál salin u Volterry a na Elbě či dalších míst k získávání mořské soli. Naopak přínosné bylo převedení produkce železa do rukou soukromníků, kdy například Emanuele Fenzi získal původní Magonu (v okresech Pistoia a Pietrasanta). Stát si ponechal ve vlastnictví bohaté doly v Rio a tavící pece ve Follonice, které díky činnosti ředitele Sivieriho jen vzkvétaly.¹⁰³

V roce 1839 byla nařízena příprava univerzitní reformy, jejíž hlavní část byla realizována nařízeními z roku 1840 a doladěna dalšími v následujících letech.¹⁰⁴ Problematictější byla jakákoli úprava nižšího školství, které bylo převážně v rukou církevních řádů (například piaristů a barnabitů) či institucí. Tato byla odložena i z důvodu, že až zkušenosti z právě zavedené reformy univerzit ukáží, co přesně je potřeba od nižších škol. Tedy nešlo o opomenutí, ale o odklad do doby, kdy budou představy o potřebách a možnostech jasnější.¹⁰⁵

Roku 1839 se konal první celoitalský vědecký kongres v Pise, na jehož organizaci (stejně jako pozdějšího ve Florencii) měl z vůle velkovévody velký podíl Gaetano Giorgini.¹⁰⁶ Návštěvníci kongresů, ať již v Toskánsku nebo v Luce, mnohdy následně

¹⁰¹ Baldasseroni, G., s. 125 a násl.; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 494 a násl.

¹⁰² Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 556-557.

¹⁰³ Tamtéž, s. 478-482.

¹⁰⁴ *Il governo di famiglia*..., s. 223 a násl.; Baldasseroni, G., s. 132 a násl.; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 504 a násl. Podrobněji k reformě viz podkapitola věnovaná Gaetanu Giorginimu, který byl hlavním strůjcem této reformy.

¹⁰⁵ Baldasseroni, G., s. 137-139.

¹⁰⁶ Ke kongresům viz podkapitola věnovaná Giorginimu a dále například viz Baldasseroni, G., s. 141 a násl. či Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 516 a násl. Leopold II. o nich v pamětech hovoří na s. 224-227.

projížděli velkovévodství a ve svých zprávách jej hodnotili jako bohaté, šťastné, svobodné, prosperující pod otcovskou vládou Leopolda II.¹⁰⁷

Roku 1844 se v Toskánsku konal další celoitalský vědecký kongres, tentokrát ve Florencii. Za zmínku stojí, že lékařské sekci předložil Salvagnoli Marchetti (inspektor a člen komise dohlížející nad veřejným zdravím a zdravotní péčí v provincii Grosseto) svůj spis *Memorie Economico-Statistiche sulle Maremme Toscane*. Odborníci v této sekci potvrdili velký přínos tohoto spisu, a to včetně pravidel pro jejich vypracování stanovených již v nařízení k sepsání od Leopolda II. Krom informací o stavu měly být i důkazem úspěšnosti prováděných bonifikačních prací a konstantní a komplexní péče o nejzaostalejší provincii velkovévodství.¹⁰⁸

Situaci ve velkovévodství v roce 1844, těsně před svým odjezdem z města, popsal Theodor Mommsen následujícími slovy: „*Sbohem Florencie! [...] Sbohem, tobě a tvým ulicím bez žebráků, tvé nestranné policii a vlídnému velkovévodovi.*“¹⁰⁹

Dne 13. dubna 1844 zemřel Vittorio Fossombroni. Neri Corsini jej nahradil ve funkci státního sekretáře, *Segretario di Stato* a předsedy Rady (*Presidente del Consiglio*), ačkoli neoficiálně de facto již tyto funkce kvůli jistému stažení se Fossombroniho do ústraní zastával již několik let, a stal se i ministrem zahraničních věcí. Ministerstvo vnitra při té příležitosti přenechal ne příliš schopnému Giuseppe Paverovi, členovi Consiglio di Stato, který na rozdíl od Fossombroniho byl o trochu méně odolný tlaku vyvíjenému Rakouskem.¹¹⁰ Roku 1845, po smrti Corsiniho, převzal funkci Segretario di Stato Cempini, který si ponechal i ministerstvo financí. Ministerstvo zahraničí a války bylo svěřeno Alessandru Humbourgovi¹¹¹, Paver, který již byl ministrem vnitra, se stal i Velkokancléřem Řádu sv. Josefa (předtím jím byl Corsini). V této vládě byl jakožto ministr bez portfeje Baldasseroni¹¹², který měl rovněž přístup do Consiglio di Stato. Státním radou byl rovněž Bologna, který si ponechal i funkci Presidente del Buon Governo.¹¹³ Zobi se domníval, že po smrti

¹⁰⁷ Baldasseroni, G., s. 155 a násl.

¹⁰⁸ Baldasseroni, G., s. 84.

¹⁰⁹ Citace převzata z Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 59.

¹¹⁰ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 545-547; Baldasseroni, G., s. 159 a s. 181; Bellucci, P., s. 108;.

¹¹¹ Do této funkce byl jmenován v pokročilém věku, jeho věrnost a poctivost byla prokázána. V minulosti zastával úřad guvernéra města Pisa, v letech 1814-1824 byl sekretářem ministerstva zahraničí, pod Fossombronim. Baldasseroni, G., s. 182.

¹¹² V té době již Baldasseroni přes 30 let působil v různých správních úřadech: 8 let byl sekretářem Dipartimento di Firenze pod Cempinim, 5 let Soprintendente generale all'ufficio delle Revisioni, 7 let Amministratore generale delle dogane. Baldasseroni, G., s. 182.

¹¹³ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 547; Baldasseroni, G., s. 159 a s. 182-183.

Fossombroniho a Corsiniho se opakovala historie jako u Petra Leopolda po smrti Neriho, Rucellai a Tavantiho, kdy „*chod vlády nabral bledý, nejistý, slabý, plachý a reakční vzhled, vždy zmatený*“.¹¹⁴ I Baldasseroni se přiklání k názoru, že toto nové Consiglio nenaplnilo dostatečně očekávání pokrokové strany.¹¹⁵

Přes to i v této době vláda pokračovala ve vydávání nařízení pro rozvoj Toskánska a sledovala dodržování již vydaných, ačkoli se odpůrci snažili tvrdit, že nečiní ničeho. Ve Florencii byl gonfalonierem markýz Rinuccini, který se staral o rozvoj města, například o rozšiřování některých ulic či stál za novou čtvrtí Barban. Tyto kroky žádali jak Florentinové, tak i velkovévoda, avšak byly složité na provedení (nutnost vypořádání majetkových otázek především v případě rozšíření ulic v centru města). Roku 1846 se začalo zavádět plynové osvětlení.¹¹⁶

Toskánsko mělo získat vévodství Lucca na základě článku 101 Finálních akt Vídeňského kongresu, přičemž mělo současně předat vikářství Barga a Pietrasanta Modeně. Druhá část tohoto článku nebyla pro Toskánsko příliš výhodná, protože byla dne 28. listopadu 1844 dojednána a podepsána smlouva s Modenou a Parmou. Na jejím základě při začlenění Luccy zůstala Toskánsku obě výše uvedená vikářství, ale mělo postoupit část Lunigiany, která se stala součástí velkovévodství na základě Vídeňského kongresu a cítila se toskánskou, což v budoucnu vedlo k nepokojům.¹¹⁷ V souvislosti s budoucím začleněním Luccy byla uzavřena i dohoda o výši dluhu (státního i vůči vévodovi Karlovi), který bude Toskánskem převzat, a pravidla pro jeho splácení a dohled nad ním.¹¹⁸

V roce 1844, na základě výsledků šetření komise ustanovené roku 1834, bylo reformováno financování farářů a kostelů, a to včetně nákladů na opravy příslušných budov, oblast, jež byla dlouhodobě podfinancovaná.¹¹⁹

¹¹⁴ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 548.

¹¹⁵ Baldasseroni, G., s. 183.

¹¹⁶ Rinucciho předchůdcem, který se velice zasloužil o přípravu těchto projektů, byl hrabě Luigi De Cambray-Digny. Baldasseroni, G., s. 192-194.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 166. a pak znovu na s. 203 a násl. První jednání o možných narovnáních s vévodstvími probíhala od roku 1841. *Il governo di famiglia*..., s. 229-231. Leopold II. uvádí, že k podpisu vícestranné dohody došlo až začátkem roku 1845. *Il governo di famiglia*..., s. 263.

¹¹⁸ Bylo sjednáno snížení z 800 000 na 600 000 scudi, upraveny roční splátky a úroky a toskánský zmocněnec dohlížel na jejich řádné placení (z tohoto důvodu získalo Toskánsko kontrolu nad výběrem cel, solným a tabákovým monopolem a loteriemi). Baldasseroni, G., s. 205-207; Zobi, A., *Storia civile della Toscana dal MDCCXXXVII al MDCCCXLVIII*, sv. 5, Firenze 1853, s. 79 a násl.

¹¹⁹ Výše státních nákladů na tyto církevní záležitosti dosáhla v letech 1828-1847 částky 1 786 392 toskánských lir, z toho více než milion šel na opravy. Podrobněji viz Baldasseroni, G., s. 167 a násl.

V roce 1844 došlo téměř na všech tocích v Toskánsku k povodním.¹²⁰ Nástup i odeznění povodně bylo velmi rychlé. Na tocích nad Florencií, kde povodeň nastoupila již v noci z 2. na 3. listopadu, byly zaplaveny rozsáhlé plochy v oblasti Prata a Pistoii, místy dosahovala voda 2,5-3 metry. Dne 3. listopadu se rozlilo Arno po Florencii, kdy byly zaplaveny celé čtvrti, stržen lanový most vybudovaný nad městem, kvůli jehož konstrukci bylo zúženo řečiště. Kamenné mosty ve městě nápor vody vydržely. Obrovské škody na majetku i životech napáchala voda v celém povodí Arna až k moři. Značné škody byly i na přítocích Chiana a Sieve, které byly považovány za hlavní viníky škod způsobených Arnem. Další toky, které se vylily ze svého řečiště působíce velké škody, bylo například i Ombrone Pistoiese. U Fucecchia byly protrženy hráze a voda se rozlila do Padule di Bientina, kde se spojila s rozvodněným Serchiem. Pisa byla v první vlně jako zázrakem ušetřena, ale druhá povodeň na řece Serchio dne 8. listopadu zde již napáchala rozsáhlé škody. V Maremmě se rozlily především Cecina a Ombrone a způsobily velké škody na realizovaných bonifikačních dílech. Další toky, které se tehdy rozlily, byly například Santerno, Senio, Lamone, Marecchia, Tibera ve své toskánské části. Jak sám Zobi shrnuje: „*Jedním slovem, ve velkovévodství nebyl vodní tok, který by zůstal ve svém korytě a který by se nestal důvodem nářků, tak všeobecné a hojné byly deště.*“¹²¹ Během povodní nedošlo k žádnému případu rabování, krádeží, ani jinému obdobnému skutku. Ve Florencii se o pomoc postiženým zasloužili především markýz Pier Francesco Rinuccini, gonfalonier Florencie, který zmobilizoval i městské úředníky, a markýz Carlo Torrigiani. V době povodní byl Leopold II. s rodinou v Poggio a Caiano. Již v noci, kdy se vody začaly vzdouvat, vyhradil část vily jako útočiště pro potřebné, zajistil jim nejnutnější. Hned druhý den na malé loďce navštívil Prato, aby pomohl a podpořil postižené i ty, kteří jim poskytovali pomoc.¹²² Jakmile začaly vody opadat, vydal se velkovévoda opět do postižených oblastí. Dělníci (i ti pracující běžně na bonifikačních pracích v Maremmě) i vojáci byli pověřeni úklidem ulic, vyklízením skladů, distribuovali jídlo, šatstvo, příkrývky a další pomoc, byly vyhlášeny sbírky na pomoc potřebným, kdy největším

¹²⁰ Průběh povodní detailně popisuje Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 557 a násl.; Baldasseroni, G., s. 170-171; *Il governo di famiglia...*, s. 256 a násl.

¹²¹ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 567.

¹²² Tamtéž, s. 567-570; *Il governo di famiglia...*, s. 256. Baldasseroni, G., s. 171 uvádí, že v samotné vile byla poskytována pomoc 200 lidem z okolí, včetně dočasného ubytování.

donátorem byla velkovévodská rodina.¹²³ Baldasseroni v souvislosti s všeobecnou snahou pomoci postiženým a s výnosy sbírek uvádí: „*Skutky občanů, stejně jako peníze, jsou odrazem podoby jejich vlád.*“¹²⁴ Když po opadnutí vod velkovévoda projížděl postižené oblasti, setkal se s velebením Fossombronioho jakožto proroka a dehonestací Manettiho, který byl v očích lidí hlavním viníkem kvůli prosazení snížení hráze Chiusa dei Monaci. Zobi se přiklání k tomu, že snížení Chiusa dei Monaci situaci zhoršilo, poněvadž nezpозdilo přítok vod Chiany do Arna, když se rozvodnily všechny přítoky Arna, nejvíce pak Sieve. Manettimu se však za pomoci hydrometrů podařilo prokázat, že nejvíce vzedmul vody Arna tok Sieve.¹²⁵ Následně velkovévoda ocenil ty, kteří se nejvíce zasloužili o pomoc potřebným. Naštěstí následující zima patřila mezi mírné a tak bylo možné znovu zasít. Byly odklizeny škody, opravovány budovy, mosty. Přes veškerou snahu byly ještě na počátku 50. let patrné některé škody.¹²⁶

Roku 1845 byl vydán řád Corpo dei RR. Carabinieri mající funkci policie a obecné předpisy pro věznice velkovévodství. Prvním bylo dokončeno -postupné nahrazování využívání nekvalitních civilních policistů nejprve vojenskými posádkami, nakonec speciálním sborem se zvláštním statutem. Hlavní zásluhu na tom měl Giovanni Bologna, Presidente del Buon Governo. Nový vězeňský řád byl součástí komplexní reformy vězeňského systému, kdy vězení byla jen jednou z trestních institutů a bylo nutně provázáno s trestním zákoníkem. V této oblasti s Bolognou spolupracoval Carlo Peri, vrchní inspektor trestních zařízení velkovévodství (Soprintendente generale agli stabilimenti penali del Granducato). Nařízením z roku 1845 byly striktně odlišeny tři kategorie vězení: *Carceri di custodia* (odpovídaly by našim vazebním věznicím, a to i po dobu odvolacího řízení, do definitivního potvrzení rozsudku), vězení pro pravomocně odsouzené (*Carceri di pena*), vězení pro civilní a obchodní dlužníky (*Carceri per i debitori civili e commerciali*). Nařízení obsahovalo i pravidla pro zacházení s vězni, a to i podle délky jejich trestu a jeho druhu, byla zajištěna

¹²³ *Il governo di famiglia...*, s. 256 a násl.; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 566 a násl., který uvádí i celkový výnos sbírek a jak byly rozděleny. Baldasseroni, G., s. 170-174, přebírá částky od Zobiho.

¹²⁴ Baldasseroni, G., s. 174.

¹²⁵ Zobi v jednu chvíli uvádí, že se vody z Chiany podařilo zdržet o 3 dny, kdy je již řečiště Arna bez problémů pojalo, že situace byla mnohem dramatičtější na Sieve, ale pak se opět vrací k tomu, že Chiana byla spoluvina na škodách ve Florencii a níže podél toku. Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 561-563. Leopold II. věřil Manettimu, který tvrdil, že vody z Val di Chiana nebyly příčinou katastrofálních povodní. Po jeho měřeních i sám velkovévoda projel oblast a ještě více se přiklonil k názoru, že hlavní vinu je třeba klást rozvodnění řece řeky Serchio. *Il governo di famiglia...*, s. 257 a s. 261-262.

¹²⁶ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 572-275.

náboženská a lékařská péče, umožněno získání základního civilního vzdělávání (základní gramotnost – čtení, psaní, počítání), zavedeny povinné práce, díky nimž neměli propuštění odcházet zcela nezajištěni, což by vedlo jen k jejich rychlému návratu k trestné činnosti.¹²⁷

Velký vliv mělo v lednu 1846 zatčení a vyhoštění Pietra Renziho¹²⁸, původem z Říma, které se pro mnohé stalo symbolem konce absolutní tolerance a ústupu umírněných.¹²⁹ Protesty a agitace pokračovaly po celý rok 1846, zintenzivněly po jmenování nového papeže Pia IX. Tehdy nikdo nepředpokládal, že tyto protesty v do té doby klidném a mírumilovném Toskánsku, kde bylo možné říkat a činit cokoli, povedou k událostem následujících let.¹³⁰ Míru tolerance v zemi a ochotu poskytovat azyl uprchlíkům popisuje Baldasseroni slovy d'Azeglia: „*Leopold II. shromáždil italské uprchlíky, otrhané a potřebující vše, poskytl jim pomoc, aby nepadli alespoň hladem a nouzí na cestě, která je vedla do země exilu, ke zlosti Rakouska a ke zlosti možná smíšené se závistí některého z italských vládců; vděčnost a obdiv [italského] národa.*“¹³¹ Baldasseroni v této souvislosti cituje ministra Guizota, respektive jeho Memorie: „*Jakkoli nebezpečná je činnost bořičů států, skrze lidová spiknutí a povstání, pokud se jim nepodaří najít podporu v jiných společenských oblastech, a ve veřejných úřadech, mají malou šanci na úspěch. Je faktem, že musí být podané ruce shora těm, kteří jednají dole, je faktem, že aristokraté musí pomoci demokratickým vášním; že moudří propůjčují svůj vliv šilencům, že čestní lidé chrání svou dobrou pověstí zvrhlíky [...]. Pevným společným znakem revolucí je typ čestných a dobrých myslí, které uvedou do pohybu nepokoje, nevědomky a tak roste propast, aniž by byla zkoumána její hloubka.*“¹³²

¹²⁷ Baldasseroni, G., s. 175 a násl.; *Il governo di famiglia...*, s. 264-265.

¹²⁸ Pietro Renzi (Rimini 1807 – Řím 1892) stál za pučem v Rimini, postavil se do čela provizorní vlády, po jejím pádu uprchl s ozbrojenými následovníky do Toskánska. Kvůli těmto skutkům mu byl především odmítnut azyl a byl vyhoštěn, ovšem nikoli do papežského státu. Baldasseroni, G., s. 185-186; *Il governo di famiglia...*, s. 291-292.

¹²⁹ Základem pro toto zatčení a vydání byla konvence mezi oběma státy z roku 1827, na jejímž základě se oba státy zaručily neposkytovat azyl delikventům z druhého státu, resp. takovéto osoby vydat zpět. Přesto se postupem času Toskánsko stávalo místem pro politické uprchlíky, kteří jeho tolerantnosti často zneužívali. Tato konvence byla sice vypovězena roku 1843, přesto události roku 1845 více méně vedly k jejímu jistému obnovení. Renzi ovšem udělal tu chybu, že se do Toskánska vrátil. První se o jeho návratu dozvěděl papežský zmocněnec a požadoval jeho okamžité zatčení, přičemž uvedl přesné informace o jeho pobytu. Po jednáních o extradici bylo Toskánsko nakonec i okolními státy donuceno jej vydat do Říma. Baldasseroni, G., s. 183 a násl.

¹³⁰ Tamtéž, s. 190-191.

¹³¹ Tamtéž, s. 185.

¹³² Tamtéž, s. 191.

V květnu 1846 jako poděkování za úsilí a péči o Maremmu vztyčili obyvatelé Grosseta Leopoldu II. mramorový monument přímo na hlavním náměstí Piazza delle Catene.¹³³

Dne 14. srpna 1846 došlo k velkému zemětřesení, které postihlo celé pobřeží od Orbetella po Lunigianu, včetně Montagna di Pistoia. Velmi citelné bylo i ve Florencii, kde však nenapáchalo škody. Katastrofální důsledky však mělo ve městech Pisa, Livorno a Volterra a na celém území mezi nimi. Zemřelo 60 osob, velké množství bylo raněných.¹³⁴ Největší škody byly v Orciano, které bylo považováno za epicentrum, dále v obcích Montescudaio, Guardistallo, Riparbella, Castelnuovo della Misericordia, Lorenzano, Lari, Vivaia, Casciana. Menší otřesy byly pociťovány i v následujících dnech. Celkem bylo poškozeno 4281 budov a škody odhadovány na 1 856 152 lir na území o rozloze 300 čtverečních mil. Mnoho tehdejších předních vědců se snažilo určit příčinu tohoto zemětřesení, mezi nimi Zobi uvádí Paola Saviho či P. Tanziniho z univerzity v Pise. Místní zástupci i soukromníci byli opět velmi nápomocni postiženým, byly zřizovány i provizorní nemocnice a tak podobně. V den zemětřesení se Leopold II. nacházel v Sieně, okamžitě se vydal nejprve do Florencie, aby zde vydal příslušná nařízení a opatření, a pak do nejpostiženějších oblastí, aby zde zjistil, jak nejlépe pomoci. Už samotná jeho přítomnost povzbuzovala postižené, ale i ty, kteří jim pomáhali k vyšší intenzitě snažení. Opět byly vyhlášeny sbírky na podporu postižených oblastí, byla vyčleněna suma z rozpočtu (celkem téměř půl milionu toskánských lir), byla odpuštěna pozemková daň *tassa prediale* a daň ze železa.¹³⁵

Roku 1846 došlo k významným změnám daňových povinností, upravena byla daňová sazba, poplatky za plavbu, zdravotní či přístavní poplatky. Ty pak byly jednotné pro všechny přístavy velkovévodství, to vše proto, aby toskánské lodi požívaly stejného respektu a práv jako lodi jiných států ve vzájemné reciprocitě. Původní toskánské tarify totiž nerozlišovaly lodě podle národů, jako tomu bylo všude jinde, ale ke všem přistupovaly stejně. Nové tarify zdvojnásobily poplatek za kotvení, avšak lodím plujícím pod národní vlajkou umožňovaly platit jen polovinu. Tato možnost byla nabídnuta i ostatním státům, pokud tyto budou přistupovat k toskánským lodím jako k vlastním. Výsledkem byl zájem mnoha států o dohody v tomto duchu.

¹³³ Dnes je toto náměstí nazýváno Piazza Dante Alighieri. Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 20; Cavoli, A., *La Maremma*, Pistoia 1982, s. 157; Baldasseroni, G., s. 85.

¹³⁴ *Il governo di famiglia...*, s. 288, uvádí, že bylo na 300 raněných.

¹³⁵ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 576 a násl.; Baldasseroni, G., s. 197-198.

Ještě v roce 1846 byly uzavřeny provizorní dohody se Švédskem, Ruskem, Velkou Británií, Sardinii, Římem a Belgií. Konečné dohody byly podepisovány v roce 1847, jako například s USA, a v následujících letech.¹³⁶

V létě roku 1846 požádal profesor Matteucci o získání výhradního privilegia na elektrický telegraf a prodej příslušných přístrojů za podmínky zajištění poskytování služeb pro stát i soukromníky za podmínek stanovených státem. Ke stavbě první telegrafní linky podél železniční trati „Leopolda“ dostal povolení v roce 1847 a téhož roku byla zprovozněna. Následně byl telegraf budován i podél dalších tratí. Toskánsko se tak stalo prvním italským státem, kde byla tato nová technologie zaváděna.¹³⁷

Motuproprium ze dne 28. listopadu 1846 byla v Pise zřízena Scuola Normale, která měla především připravovat kvalitní učitele, a to v budově řádu Sv. Štěpána, který měl rovněž nést značnou část nákladů na její provoz. Druhým dekretem z téhož dne byla vytvořena komise, která měla studovat možnost reformy veřejných škol. Členy této komise byli otec Giovanni Inghirami, arcibiskup pisánský, profesori Ferrucci a Pecchioli, Vrchní dohlížeč nad obcemi (*Soprintendente generale alle Comunità*), profesor Mazzoni, ředitel školy Istituto Forteguerra v Pistoii.¹³⁸ Tyto reformy měly doplnit realizovanou reformu univerzit.

Až do roku 1847 bylo tedy možné považovat Toskánsko za skutečně prosperující, kde se svobodně rozvíjela zemědělská i řemeslná výroba, stejně jako obchod. Byla budována kvalitní dopravní infrastruktura. Byla věnována péče rozvoji školství, náboženským otázkám. Převládala svoboda slova. Rozkvétala věda a umění, byly opravovány památky a budovány nové. Země byla klidná, spokojená. „*Krásná a šťastná Toskána*“, spojení, které velmi dobře popisuje situaci v zemi v tomto období.¹³⁹

V Maremmě byla úplná svoboda trhu a produkce, neexistovala žádná vnitřní cla či omezení, to vše pro podporu rozvoje této oblasti, ať již z rukou místních obyvatel či zájemců o usídlení se zde. Bohužel ani na počátku 50. let 19. století, kdy bylo

¹³⁶ Baldasseroni, G., s. 194-195; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 491-492; *Il governo di famiglia...*, s. 284 a násl.

¹³⁷ Baldasseroni, G., s. 195-196.

¹³⁸ Arcibiskup v Pise byl zároveň Gran Cancelliere Univerzity. Inghirami byl významným vědcem a zároveň Ministro generale Kongregace degli Scolopi. Soprintendente měl hájit zájmy obcí, které měly nově nést větší náklady na Scuole comunali. Ferrucci byl profesorem Lettere greche e latine a Pecchioli pedagogiky. Mazzoni byl zároveň zástupcem soukromých institutů, které bylo do reformy rovněž třeba zapojit. Baldasseroni, G., s. 199-200.

¹³⁹ Tamtéž, s. 157-158.

publikováno Zobiho dílo, aktivita obyvatel nebyla příliš velká, což bránilo k úplnému dokončení bonifikace a obrození této provincie.¹⁴⁰

Jak uvádí Zobi, v této první fázi vlády se Leopold II. rozhodně ztotožnil s požadavky, které kladl na dobrého vladaře Machiavelli, kterého parafrázuje následovně: „*Veřejná bezpečnost a ochrana jsou základní podmínkou zemědělství a obchodu; proto musí vladař povzbudit poddané, aby mohli klidně provádět své činnosti, jak v obchodu, tak v zemědělství, a jakékoli jiné lidské činnosti, aby tito neupustili od zvelebování svého vlastnictví ve strachu, o něj mohou přijít, a jiní neupustili od zahájení přepravy z obavy ze ztrát; ale musí oceňovat ty, kteří se těmto věcem chtějí věnovat a všemi způsoby zveličovat svůj stát.*“ Podpora nebyla prováděna pomocí ochranných nařízení, která činnosti spíše dusí, ani privilegii, ale nestrannými a pevnými zákony garantujícími vlastnictví a svobodu podnikání každému, stejně jako rovné šance pro státní službu.¹⁴¹

Baldasseroni takto zhodnotil toto první období vlády Leopolda II.: „*V tomto prvním období s téměř trvalým klidem mohl velkovévoda svobodně sledovat vnuknutí své duše a s otcovskou nákloností předkládat nekonečné a nepopíratelné důkazy o velmi činorodé starostlivosti v péči o všechny zájmy země.*“¹⁴²

1.2. Revoluční léta 1847-1849 a následující období

Hospodářský rozvoj, zvláště pak obchodu a průmyslu, byl jednou z příčin rostoucích neshod mezi vládou Leopolda II. a jejími pomalými, postupnými reformami, a podnikateli a obchodníky, kteří požadovali jejich rychlejší provádění, a co víc i jistý podíl na správě státu. Dalo by se říci, že hospodářský růst země, o který Leopold II. tolik usiloval, byl v Toskánsku jednou z příčin událostí revolučních let 1848-1849.¹⁴³

Přes celkový růst země, předcházelo revolučním létům v Toskánsku období neúrody, která zemi postihla v letech 1845-1846. Došlo ke zvýšení cen potravin, a to i přesto, že díky zcela svobodnému trhu bylo dováženo velké množství obilí ze zahraničí. Neklid vyvolaný hladem umně využily protirežimní síly k vyvolávání

¹⁴⁰ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 354-355.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 318.

¹⁴² Baldasseroni, G., s. 207.

¹⁴³ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 118.

nepokojů, jednou za reformy, jednou za zajištění klidu a bezpečnosti. Důležité byly nepokoje a protesty, jejich důvody druhořadé. Velkovévoda nařídil, že je třeba zajistit klid a bezpečí pro obchod s potravinami, jen tak bylo možné zajistit jejich dostatečný dovoz. Od podzimu 1846 do června 1847 byla pozastavena daň na dovoz obilovin a mouky (státnímu rozpočtu vypadl příjem ve výši 440 000 lir za obiloviny dovezené do Livorna v tomto období). Díky tomuto kroku se v Toskánsku nestalo, že by obiloviny zcela nebyly k dostání a i jejich ceny byly nižší než v okolních státech. Rozvoji obchodu a tedy i zásobování země potravinami napomohly i nové obchodní dohody s Rakouskem, Ruskem, Sardiníí, Velkou Británií a Švédskem. Byla snaha zajistit práci námezdním dělníkům, a to například prostřednictvím státní garance 4 % úroku akcií společnosti pro stavbu železnice Società concessionaria della Ferrovia Lucca-Pistoia, jež zajistilo budování úseku trati Lucca-Pescia.¹⁴⁴

Leopold II. byl plně zaujat reformní činností pro blaho a rozkvět svého Toskánska. Možná proto si včas neuvědomil nebezpečí, které se začalo objevovat ve 40. letech 19. století po celé Evropě. Tentokrát se „mračna začala stahovat“ od počátku i nad územím Toskánska. Celé Toskánsko bylo od roku 1847 neklidné. Nepřehlednost politické situace pravděpodobně vedla k tomu, že se Leopold ještě více přimkl k Maremmě a k nutnosti jí pomáhat. Proto se dne 23. dubna 1847 vydal do Grossetska. První zastávkou bylo obnovené město Follonica. Pociťoval, že se Maremma opět vrací na „rozcestí mezi životem a smrtí“. Alespoň z počátku se snažil politickou situaci v zemi nějak zvládnout, vyjít vstříc novým potřebám svých poddaných. Dosažené výsledky v Maremmě mu dodávaly sílu.¹⁴⁵

Od roku 1847 byly pro podporu požadavků na nejrůznější reformy postupně využívány nejprve petice, pak demonstrace a konečně revoluční nátlak ulice, a to nejen v Toskánsku, ale na celém Apeninském poloostrově, kdy krok jednoho z vládců měl vliv na nutnost kroků ostatních. Tito nakonec zjistili, že je okolnosti donutili dojít mnohem dále, poskytnout mnohem rozsáhlejší reformy a svobody, než kdy měli v úmyslu připustit. První petice v Toskánsku se týkaly reforem pro hospodářský a civilní rozvoj země, další byly za úplnou svobodu tisku (zvláště pak, aby se směl věnovat i politickým záležitostem).¹⁴⁶

¹⁴⁴ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 40 a násl.; Baldasseroni, G., s. 211-213.

¹⁴⁵ *Il governo di famiglia*..., s. 295 a násl.; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 20.

¹⁴⁶ Petice byly zpočátku velmi pokorně formulované, často se odvolávaly na podporu osob, kterým velkovévoda věřil. Baldasseroni, G., s. 209 a násl.; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 123.

Od roku 1847 se krystalizují politické skupiny mezi toskánskými elitami, monarchisté, umírnění (například Cosimo Ridolfi¹⁴⁷, Vincenzo Salvagnoli, Lambruschini a další) a demokraté. Pro umírněné bylo zapotřebí dosáhnout reforem, buď s členy habsbursko-lotrinského rodu, nebo po ustanovení republiky. Pro „demokraty“ byly reformy pouhou „zálohou“ na cestě ke skutečnému cíli. Obě skupiny využívaly petic, tisku a demonstrací.¹⁴⁸ Každý ústupek vedl k novým a novým žádostem.¹⁴⁹

Ve vyšších, vzdělanějších kruzích byly od 40. let důležité myšlenky a úvahy, které se týkaly Itálie, jednoho státu či unie na Apeninském poloostrově, který měl nahradit konglomerát 8 menších států. Názory na to, jaký by nový stát měl být, kdo by jej měl vést, jak by měl vzniknout, to vše bylo předmětem vášnivých diskuzí a sporů.¹⁵⁰

Významnou změnou v těsné blízkosti Toskánska byla volba nového papeže roku 1846, kdy na svatopetrský stolec usedl po ultrakonzervativním Řehořovi XI. mnohem liberálnější Pius IX., civilním jménem Giovanni Mastai-Ferretti, který předtím působil jako biskup v Imole. Právě v Romagni, kde působil, byla nutnost reforem církevního státu pocíťována nejpálčivěji. Zde se budoucí papež seznámil i s knihami a myšlenkami mnohých umírněných. Závan nové energie přišel již v prvních dnech po jeho nástupu, kdy nejprve vyhlásil generální amnestii. Není tedy divu, že i v Toskánsku byl nový papež přijímán s entusiasmem a s obrovskými nadějemi.¹⁵¹

Svoboda tisku měla zmenšit vliv a „kouzlo“ ilegálního tisku, kdy veřejně publikovaná díla a noviny podléhaly jisté zákonné regulaci. Vliv na tento požadavek mělo i omezení cenzury v papežském státě dne 12. března 1847.¹⁵²

Dne 6. května 1847 byl vydán poměrně liberální zákon o tisku.¹⁵³ V tomto případě liberální tisk umožnil, že byly publikovány jakékoli názory na stávající režim.

¹⁴⁷ Po vydání ústavy se Ridolfi stal konzervativnějším a spíše plnil pokyny velkovévody a hájil jeho monarchistické zájmy, díky čemuž se stal terčem nejen pro demokraty ale i ostatní umírněné. Ridolfi chtěl rovněž hájit zájmy samostatného Toskánska a obával se expanzivních tendencí Sardinského království. Breccia, A., s. 187-188.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 183 a násl.; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 128.

¹⁴⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 129. Baldasseroni, G., s. 217 a s. 226, cituje v této souvislosti Montanelliho: „*Taktikou bylo brát tyto reformy jako zálohy, chválit je více, než si zasloužily, považovat za v zásadě poskytnuté to, co nebylo v intencích poskytovatele, zkrátka přičinit se a urvat tolik svobody, kolik bude možné.*“

¹⁵⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 121 a násl.

¹⁵¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 127; *Il governo di famiglia...*, s. 292-293; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 42-45.

¹⁵² Baldasseroni, G., s. 215-216.

¹⁵³ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 128; *Il governo di famiglia...*, s. 297-298. Podrobněji k problematice tohoto zákona a jeho přípravy, stejně jako k prvním politicky orientovaným periodikům viz Zobi, A., sv. 5, s. 53 a násl. Jeho součástí byly i úpravy kontrolních institucí (*Consiglio di revisione*),

Leopoldovy více či méně pacifické výzvy¹⁵⁴ byly upozadčovány. Dostával se tak pod sílící nátlak, bez možnosti obrany či možnosti zklidnění situace. Proto se rozhodl a slíbil, že po zákonu o tisku budou následovat další tři reformy: civilní a trestní zákoník, svobodnější správa obcí¹⁵⁵ a přeměna poradního sboru Consulta v poradní orgán vlády pro všechny politické záležitosti.¹⁵⁶ Na civilním i trestním zákoníku měly od roku 1847 pracovat komise složené z předních odborníků, ať již z praxe či právní vědy.¹⁵⁷

Pro Leopolda II. i pro liberály byly tyto reformy dostačující, avšak demokraté, vedení především Montanellim,¹⁵⁸ chtěli dosáhnout všeobecného volebního práva a zastoupení lidu, vyhlášení ústavy, řízení státu parlamentem, a to vše v nejkratším možném čase.¹⁵⁹

Zákon z 12. června 1847 upravoval problematiku shromažďování lidu, včetně toho, jakým způsobem je možné rozpustit, či dokonce silou rozehnat shromáždění lidu, pokud toto překročí meze. Nebylo však v silách odpovědných tento zákon aplikovat. Sílily nepokoje, verbální i jiné útoky namířené proti Rakousku (zvláště pak útok na konzulát v Livornu), což vedlo k obavám z možného zásahu jeho armády na území Toskánska. Rizika nepokojů, nebezpečí plynoucích z vnějších a vnitřních nepřátel vedla k požadavkům na ozbrojenou Guardia Civica, zvláště pak poté, co tato byla dne 5. července 1847 zřízena v Římě. Prohlášením ze dne 21. července se Leopold II. snažil situaci zklidnit. Efekt však byl jen dočasný.¹⁶⁰

kteřé však měly zasahovat jen v případech vyvolávání neklidu a nepokojů a prohřešků proti pravdivému a správnému. Tyto však byly škodlivější, než by mohla být úplná svoboda tisku. Protože excesy jak kontrolorů, tak publikovaných informací, kdy mnozí vydavatelé neměli respekt k ničemu, co nesloužilo „jejich věci“, byly vždy vnímány jako záporny vlády. Baldasseroni, G., s. 216-219.

¹⁵⁴ Jedno z těchto prohlášení cituje například Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 74-75.

¹⁵⁵ Baldasseroni, G., s. 221 a násl.; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 332 a násl. Zvláště Zobi se problematice této reformy věnuje velmi podrobně, včetně průběhu jednání. V mnohém byla její rozhodnutí odložena do vydání ústavy.

¹⁵⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 129; Baldasseroni, G., s. 219-221; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 61 a násl.

¹⁵⁷ Členy komise pro civilní zákoník byli: Niccolò Nervi, Gio. Antonio Venturi, Luigi Pieri, advokát Pietro Capei (profesor práva na Univerzitě v Pise), Ranieri Lamporecchi (předseda komory toskánských advokátů), advokát Ferdinando Andreucci a advokát Augusto Duchoqué. Diskuze byly zdoluhavé, v jejich průběhu se měnila situace i složení samotné komise, čehož důsledkem bylo, že ani tentokrát nebyl občanský zákoník dokončen. Členy komise pro trestní zákoník byli: Giovanni Bologna (Presidente del Buon Governo), Niccolò Lami (královský generální prokurátor), advokát Francesco Antonio Mori (profesor trestního práva na Univerzitě v Pise). Baldasseroni, G., s. 220-221; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 64-68.

¹⁵⁸ Giuseppe Montanelli (Fucecchio 1813-1862) studoval na univerzitě v Pise, byl nejmladším z výše jmenovaných osobností revolučního roku 1848-1849. Roku 1840 se zde stal profesorem obchodního práva. Oproti svým starším kolegům tíhnul spíše k demokracii, než k pouhému liberalismu. <http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-montanelli/>

¹⁵⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 129; Baldasseroni, G., s. 227-228.

¹⁶⁰ Baldasseroni, G., s. 227-233; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 68-69.

Motupropriem ze dne 24. října 1847¹⁶¹ došlo k avizovanému rozšíření poradního sboru, (*Consulta*), včetně jeho poradních pravomocí. Nově byl tvořen deseti řádnými a devíti zvláštními poradci. Jeho názor byl nutný ve všech vládních záležitostech obecného zájmu týkajících se zajištění trvalého blahobytu a za mimořádných okolností. Mezi běžné záležitosti patřila příprava zákonů, obecných předpisů a řádů, výjimek, změn a výkladů stávajících zákonů, každoročních státních rozpočtů a závěrečných účtů, prodej státního majetku, vznik dluhů na úkor státu, výhradních pronájmů, represivních opatření, chybějících Královských činitelů. Přestože se oficiálně stále jednalo o poradní orgán velkovévody, byl jeho názor, i s ohledem na rozsah kompetencí, významný a ovlivňoval rozhodnutí přijatá Leopoldem II. Podle Zobiho byla nová Consulta nedokonalá, nesměla vykonávat žádnou iniciativu, ale musela čekat na to, co ji k projednávání předloží velkovévoda. Mezi řádnými poradce byli vybráni nejvyšší státní úředníci (předseda kasačního soudu, předseda královského soudního dvora, královský generální prokurátor a další) a dále profesor Pietro Capei, Pier Francesco Rinuccini, Cosimo Ridolfi a Leonida Landucci. Mezi zvláštní poradce patřili držitelé úřadů Presidente del Buon Governo, sekretář královského práva (*Segretario del R. diritto*), královský advokát, guvernéri Livorna, Pisy a Sieny, gonfalonier Florencie, Gino Capponi a advokát Ranieri Lamporecchi. Agitátoři se snažili přesvědčit nově jmenované členy, aby svou účast v Consultě odmítli, avšak neúspěšně.¹⁶²

V souvislosti s takto formovanou Consultou bylo vytvořeno i ministerstvo spravedlnosti, do jehož čela byl jmenován Bartalini. K dalším změnám došlo kvůli odstoupení A. Humbourga pro vysoký věk z ministerstva zahraničí a ředitelem odboru války, který byl dočasně nahrazen markýzem Corsini-Lajatico. Předpokládalo se, že funkci převezme hrabě Serristori. Cempini předal vedení ministerstva financí, jehož některé pravomoci nově přešly do Consulty, Baldasseronimu.¹⁶³

Nové Consultě byl v srpnu předložen návrh na zřízení Guardia Civica. Vzhledem k tomu, že dobře organizovanými demonstracemi a nátlakem již byl donucen Pius IX. k jejímu ustanovení, vyjádřila Consulta souhlas s jejím vytvořením i v Toskánsku.¹⁶⁴

¹⁶¹ Breccia, A., s. 186 uvádí, že ke jmenování došlo v září 1847.

¹⁶² Baldasseroni, G., s. 233-235; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 129; Breccia, A., s. 186; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 101 a násl.

¹⁶³ Baldasseroni, G., s. 234; *Il governo di famiglia...*, s. 302; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 142-145.

¹⁶⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 129; Baldasseroni, G., s. 235; *Il governo di famiglia...*, s. 300 a násl.; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 108 a násl.

Do této chvíle Leopold II. měl za to, že je to právem a mocí panovníka, aby mohl povolát obyvatele do zbraně, nebo jim zakázat zbraně nosit.¹⁶⁵ Pro Leopolda II. se měla stát konzervativní silou zajišťující veřejný pořádek, veřejnou a osobní bezpečnost. Pro umírněné byla garda především nástrojem pro udržení klidu a míru a pro nutnou ochranu země před vnějším nebezpečím, čímž ovšem byla míněna i účast obyvatel na boji proti Rakousku za svobodnou Itálii. Pro radikály bylo třeba lid vyzbrojit nejen pro boj s Rakouskem, ale rovněž pro boj s absolutismem a jeho nenáviděnou policií. Guardia civica byla ustanovena v Toskánsku motupropriem ze dne 4. září 1847.¹⁶⁶

Dne 5. a 8. září došlo k prvním výrazným demonstracím ve Florencii, přesto nenásilným. Naopak dne 12. září proběhly ve Florencii oslavy u příležitosti zřízení Guardia civica, které se protáhly do nočních hodin a zdály se více méně spontánním shromážděním zástupců různých krajů, profesí. Někteří účastníci na transparentech přesto požadovali další svobody, spojení Italů, či národů.¹⁶⁷

Odlišná byla situace v Livornu, kde dne 8. září 1847 vypukly nepokoje.¹⁶⁸ O dva týdny později již povstalci otevřeně napadali příslušníky policie, Guardia civica se osamostatnila a někteří z jejích velitelů dokonce nařídili zavírat osoby, které nenosí zbraně. Slabá posádka v Livornu neměla naději dostat situaci pod kontrolu. Guvernér města Neri Corsini-Lajatico neviděl jinou naději, jak navrátit klid a znovu získat kontrolu nad Guardia civica, než vyhlásit ústavu, o což požádal velkovévodu. Ten odmítl, protože vyhlášení ústavy by podle něj mělo za důsledek rakouskou intervenci. Existovala domněnka, že návrh Corsini-Lajatica dát zemi ústavu byl ve shodě dalšími zástupci umírněných, mezi jinými Serristoriho, či Ridolfiho. Pro vyhlášení ústavy byly zapotřebí dvě věci: zajistit si, že Rakousko vojensky nezasáhne, aby navrátilo starý řád, a nebýt v Itálii první, kdo ústavu vyhlásí. Během několika měsíců byly splněny obě: mnoho italských států schválilo a vyhlásilo ústavu a Rakousko nebylo připraveno v Toskánsku zasáhnout.¹⁶⁹ O znovunastolení klidu v Livornu se zasloužil Cosimo

¹⁶⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 130; *Il governo di famiglia...*, s. 302.

¹⁶⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 130; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 111-112; Baldasseroni, G., s. 235-236.

¹⁶⁷ Baldasseroni, G., s. 236-238; *Il governo di famiglia...*, s. 303-304. Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 112 a násl. detailně popisuje průběh těchto demonstrací.

¹⁶⁸ Původně se mělo jednat o slavnostní odhalení soch Ferdinanda III a Leopolda II., které však Montanelli s Guerrazzim se svými následovníky proměnili v protestní akce. Baldasseroni, G., s. 236; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 119 a násl., který velmi detailně tyto nepokoje popisuje.

¹⁶⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 130; Baldasseroni, G., s. 239-241; *Il governo di famiglia...*, s. 308.

Ridolfi, který si získal podporu místní Guardia civica. Mezi 14 zatčenými radikály byl i Guerrazzi či Giovanni La Cecilia, neapolský exulant a stoupenec Mazziniho.¹⁷⁰ Chyběly však důkazy a tak byli všichni záhy propuštěni.¹⁷¹

Dne 24. září podali všichni ministři demisi, aby tak pomohli zajistit klid a uvolnili velkovévodovi ruce, aby mohl učinit cokoli, co bude považovat za vhodné pro blaho státu. Leopold se obával, že vyhlášení ústavy by vedlo k rakouské intervenci, pokud by tak tomu nebylo na většině poloostrova. Velkovévoda nakázal Cempinimu a Baldasseronimu, aby zůstali ve funkcích, a dále do funkcí ministrů povolal Ridolfiho a Serristoriho. Oba až svou účastí na vládě poznali, že přestože panovník vydává motupropria, nejedná se o svévolná nařízení, ale že jim předchází rozsáhlé diskuze a přípravy.¹⁷² Motupropriem ze dne 27. září byl markýz Corsini-Lajatico uvolněn ze všech funkcí, radní Paver¹⁷³ byl penzionován. Ridolfi¹⁷⁴ nahradil druhého jmenovaného ve funkci ředitele státního odboru (*Direttore del Dipartimento di Stato*), hrabě Serristori¹⁷⁵ byl jmenován ministrem zahraničí a ředitelem odboru války. Giuseppe Sproni, velitel Královské tělesné stráže (*Comandante di Real Guardia del Corpo*), byl s hodností generálmajora ustanoven gubernátorem Livorna. Téměř zároveň zanikla Presidenza di Buon Governo, která byla nahrazena generálním ředitelstvím policie (*Direzione generale di polizia*), jež spadalo pod ministerstvo vnitra. Dle Baldasseroniho to vedlo ke zhoršení neklidu a nepokojů, protože vláda tak ztratila důležitý úřad pro vnitřní bezpečnost.¹⁷⁶

Leopold si byl vědom toho, že není možné jednoduše se vzepřít obrovské vlně italského nacionalismu a liberalismu, proto neváhal vstoupit do celní -unie navržené

¹⁷⁰ Právě Mazziniho organizace a koordinace pravděpodobně stála za téměř současným propuknutím revolt v Livornu, Miláně a Janově. Existovaly i zprávy, že se o podobnou aktivitu Mazzini snaží i v Neapolsku a v církevním státě. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 137-138.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 138.

¹⁷² Baldasseroni, G., s. 241 a násl.

¹⁷³ Giuseppe Paver (1780-1853) měl v té době odslouženo přes 50 let ve státní službě, nejprve v sekretariátu R. Consulty, potom rádcem, generální sekretář Prefektury Arno během francouzského období. Od roku 1814 byl soukromým tajemníkem Ferdinanda III. V roce 1828 přešel do Soprintendenza generale delle Poste, 1832 byl povolán do Consiglio dei ministri jako ministr bez portfeje. Roku 1844 přijal místo ředitele Státního odboru, direzione del Dipartimento di Stato. Měl rozsáhlé znalosti, zkušenosti se státními záležitostmi, byl loajální, ušlechtilých a laskavých způsobů. Dlouhá léta věrně sloužil zemi a vládci. Baldasseroni, G., s. 243-244; *Il governo di famiglia ...*, s. 55.

¹⁷⁴ Baldasseroni Ridolfiho popisuje jako opak Serristoriho, jednoduchého, expanzivního, povolného a neúnavného charakteru. Roku 1825 byl jmenován ředitelem Mincovny a měl pomoci s již zmiňovanou reformou měny, později se stal ředitelem Casa di lavoro. Roku 1830 se stáhl z politické sféry. Byl vychovatelem Ferdinanda IV., přesto tíhl k umírněné straně. Baldasseroni, G., s. 246.

¹⁷⁵ Ve státní správě působil již předtím například jako gubernátor nejprve Sieny, potom Pisy. Jednal spíše impulsivně, snažil se vypadat silnější, než jakým byl. Baldasseroni, G., s. 245-246.

¹⁷⁶ Baldasseroni, G., s. 243-245; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 148 a násl.

papežem.¹⁷⁷ Tento návrh však do listopadu 1847 (předběžné dohody byly podepsány 3. listopadu) podepsalo již jen Sardinské království¹⁷⁸, ostatní italské státy na něj nepřistoupily, díky čemuž projekt zapadl dříve, než byl realizován. Komplikací i dojednané podoby celní unie byla kontrapozice svobody obchodu a produkce v Toskánsku s více než protekcionismem v papežském státě a Piemontu. Podmínky nebyly nikdy doladěny, kvůli odmítnutí Modeny, díky němuž zůstal Piemont izolován od ostatních účastníků. Již v té době Toskánsko stálo dokonce i o obranu ligu všech italských států, ale zůstávalo v tomto názoru z různých důvodů osamoceno (Neapol si připadala vzdálená od rizik konfliktů, papež nechtěl kompromitovat dvojí aspekt své moci a Piemont měl dynastické ambice na rozšíření na úkor ostatních italských států).¹⁷⁹

V říjnu 1847 zahájil vévoda města Lucca, kde rovněž docházelo k nepokojům a nátlakům na provádění reforem, Carlo Ludovico zahájil jednání s Leopoldem II. o výměně svého státu za doživotní rentu. Jejich vzájemná dohoda měla předejít protestům mocností, že ke spojení dochází dříve, než bylo původně ujednáno.¹⁸⁰ Roční renta byla stanovena na 1,2 milionu lir, a to do doby, než dojde k převodu Vévodství Parma, do té doby mohli používat i tituly vážící se k Lucce (vévoda a princ z Luccy).¹⁸¹ Avšak na základě ujednání Vídeňského kongresu měla v tom případě Modena obdržet od Toskánska městečka Fivizzano, Pietrasanta a Barga. Avšak roku 1844 došlo k vzájemné dohodě mezi Toskánskem, Modenou a Parmou o vzájemné výměně území. Na jeho základě mělo Toskánsko předat Modeně pouze Fivizzano a Parmě Pontremoli a Bagnone. Ale na podzim 1847 ve Fivizzanu vypukly protesty proti tomu, že by měli přejít pod vládu reakcionáře Františka V. Leopold II. výměnou za to, že Fivizzano

¹⁷⁷ Leopold II. uvádí, že se jednalo o jeho nápad a iniciativu. Celní unie měla zahrnovat krom Toskánska i Luccu, Parmu, Modenu. Až později vzešel návrh od papeže a Leopold se okamžitě připojil. *Il governo di famiglia* ..., s. 299 a násl.

¹⁷⁸ Sardinské království, které tvořil právě Piemont, Savojsko, část území někdejší Janovské republiky a ostrov Sardinie. Dále v textu je jako synonymum Sardinského království uváděno i označení Piemont, tedy část země, kde leželo hlavní město Turín.

¹⁷⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 130; Baldasseroni, G., s. 259-261; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 227 a násl.

¹⁸⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 130-131; *Il governo di famiglia*..., s. 309-310. Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 161 a násl. se detailně věnuje předchozí situaci v tomto vévodství, z nichž je patrné, že vláda vévody Luccy byla neúspěšná a neoblíbená. K vlastním jednáním se dostává na s. 191 a násl. Jak již bylo uvedeno výše, předcházelo tomu jeho pokus neúměrně a neoprávněně navýšit dluh státu vůči jeho osobě, čímž by si zajistil vyšší rentu. Tento pokus byl narovnán konvencí z 2. června 1847, kterou byla mimo jiné do rukou velkovévodství převedena správa výběrů některých daní a tedy i kontrola nad splácením dluhu. Zároveň tak bylo možné začít rušit celní bariéry mezi oběma státy. Baldasseroni, G., s. 247-249.

¹⁸¹ Dohoda ze dne 4. října však platila jen krátce, neboť 17. prosince téhož roku zemřela vévodkyně z Parmy a Karel Ludvík se stal vládcem tohoto státu. Baldasseroni, G., s. 250.

zůstane toskánským územím, nabídl Františku V. dokonce své osobní majetky v Čechách, což však bylo odmítnuto a do Fivizzana bylo posláno modenské vojsko, což vedlo jen k vyhrocení situace, jak na státní úrovni, tak k rozsáhlým a mnohdy i násilným protestům. Následně byla Modena i Parma, po smrti vévodkyně Marie Luisy, okupována rakouským vojskem, což vyvolalo v Toskánsku nesmírnou paniku. Hrozba rakouské okupace, nikoli nereálná vzhledem k událostem v Itálii, byla následně využívána k uklidňování situace v samotném Toskánsku. Oficiální datum převzetí vévodství bylo 11. října 1847.¹⁸² Vévodství Lucca měl formálně přebírat markýz Rinuccini, který obdržel pokyny pro příslušná prohlášení a zákony, aby bylo možné tuto zemi co nejdříve přiblížit systému panujícímu ve velkovévodství.¹⁸³

V listopadu 1847 se v Livornu, Pise, Florencii, ale i jinde, demonstrovalo především kvůli Lunigianě. Po vyřešení této otázky si agitátoři, mezi nejradikálnější patřil Guerrazzi, propojený prostřednictvím N. Fabrizzioho a G. La Cecilia s Mazzinim, vybírali jakékoli téma, aby udrželi davy v ulicích. Mezi nejvhodnější patřilo téma ozbrojení Guardia civica, a to přesto, že tato již byla částečně vyzbrojena a pro dovyzbrojení se čekalo na dodání zbraní ze zahraničí. Velmi výrazné nepokoje propukly večer 27. prosince poté, co přišla zpráva o rakouské okupaci Modeny. Dne 5. ledna se rozšířil ilegální tisk, který vyzýval k boji za vlast v ohrožení, který následujícího dne vyvolal v Toskánsku dosud nevídané nepokoje. Potlačením byl pověřen jako Zvláštní komisař (Commisario straordinario) Ridolfi, k čemuž mu byly poskytnuty posádky z Piombina, Luccy a Pisy. V této fázi se Montanelli připojil z obavy z možné rakouské intervence k potlačení povstání v Livornu. Za Ridolfiho se postavila i Guardia civica v Livornu. Klid byl nastolen, Guerrazzi zatčen a převezen k soudu v Portoferraio. Následně byla správa města dočasně svěřena Bargagliemu, přestože drobná ohniska nepokojů zůstávala. Novým gubernátorem se pak stal Guinigi. Ridolfi se z Livorna vrátil s přesvědčením, že dosavadní politické reformy již nejsou dostačující, aby udržely masy v klidu, a je tedy nutné přistoupit k mnohem radikálnějším.¹⁸⁴

¹⁸² *Il governo di famiglia...*, s. 310; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 130 a násl.; Baldasseroni, G., s. 249 a násl.; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 195 a násl. a s. 260 a násl.

¹⁸³ Ke sjednocení výběru některých daní došlo již na základě dohody z 2. června, další aspekty, zákoníky, církevní otázky a mnoho dalšího bylo třeba postupně sjednotit. Baldasseroni, G., s. 254 a 263-264; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 197 a násl.

¹⁸⁴ Baldasseroni, G., s. 266-269; *Il governo di famiglia...*, s. 310-312; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 204 a násl., s. 221 a násl. a s. 286 a násl. Zvláště Zobi se těmto nepokojům věnuje velmi detailně, cituje prohlášení velkovévody a vládní strany, stejně jako ilegální tisk.

Na počátku roku 1848 se Leopoldovi II. jevila jeho Toskána proměněná, „reformovaná, přeměňovaná, více nemohu“. Doufal, že Guardia civica bude nástrojem, díky němuž bude možné udržet klid. V tomto se bohužel mylil.¹⁸⁵

Nečekaně bylo prvním státem na Apeninském poloostrově, kde byl panovník donucen okolnostmi vydat ústavu, Království Obojí Sicílie.¹⁸⁶ Ferdinand II. na ni přísahal dne 10. února 1848. V Toskánsku následovaly relativně klidné demonstrace například ve Florencii, radikální a násilné v Livornu.¹⁸⁷

Pro Leopolda II. to vše bylo krutou ranou, nejen z osobních sympatií ke švagrovi, ale i v politické rovině. Doufal, že touto cestou by se Itálie mohla „*stát silnou, větší státy by chránily menší státy, byl by čas a prostor na reorganizaci*.“ Přišlo však další zklamání, kdy demokraté se s ústavou nespokojili, nebylo možné znovunastolit důvěru mezi panovníkem a poddanými. Ovšem po vývoji v Království Obojí Sicílie a v Sardinském království bylo jasné, že i Toskánsko bude muset vydat ústavu. Toskánským radikálům se otevřela cesta, mohli bez obav požadovat svůj hlavní cíl, tedy ústavu. A co víc, začali se k nim přidávat i mnozí umírnění.¹⁸⁸

Přesto v tuto chvíli se umírnění, jako například Capponi, Ridolfi, Ricasoli či Salvagnoli, nechtěli domáhat dalších ústupků násilím ulice, ale za pomoci Guardia civica udržet klid. Leopold II. se snažil situaci uklidnit motupropriem, doufal, že tak bude znovunastolena vzájemná důvěra a bude možné tak dokončit všechny plánované reformy pro blaho společné vlasti. Situace se sice vyhrocovala, ale nebyla neudržitelná. Tedy do momentu, kdy Karel Albert slíbil, že i on dá své zemi ústavu. Tento krok byl absolutně neočekávaný a Leopoldu II. nedával mnoho možností, jak se v této situaci zachovat.¹⁸⁹ Leopold II. věděl, že „*lidé [nebyli] zvyklí na tuto formu [vlády]*“, a obával se, že by se vášně mohly začít „*popásat se na vládních věcech*“, „*ke škodě obcí*“.¹⁹⁰

Dne 12. února 1848 předal Ridolfi vládě resoluci Městské rady, ve které byla především požadována spoluúčast obyvatel na vládě, tedy zavedení systému vlády

¹⁸⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 136; *Il governo di famiglia* ..., s. 319 a násl.

¹⁸⁶ Jednalo se o ústavu podle francouzského vzoru, s dvoukomorovým parlamentem, kdy jednu komoru jmenoval král, druhá byla volena na základě omezeného volebního práva, a s veškerou exekutivní mocí v rukou panovníka. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 138-139; Baldasseroni, G., s. 269-270.

¹⁸⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 139; Baldasseroni, G., s. 269-270; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 346-348.

¹⁸⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 139-140; *Il governo di famiglia* ..., s. 322 a násl.; Baldasseroni, G., s. 271-272; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 350.

¹⁸⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 140; Baldasseroni, G., s. 271.

¹⁹⁰ *Il governo di famiglia* ..., s. 325; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 141.

zastupitelů. Leopold II. chtěl vyčkat postoje papeže. Ten v promluvě z Quirinalu požehnal Itálii, ale k vydání ústavy se nevyjádřil.¹⁹¹

Již 31. ledna 1848, tedy ještě před definitivním vyhlášením neapolské ústavy, Leopold ustanovil pětičlennou radu, ve složení Gino Capponi, Pietro Capei, Leopoldo Galeotti, Niccolò Lami a Leonida Landucci, která se měla zabývat další reformou tiskového zákona a dalšího rozšíření Consulty, aby mohla rozhodovat i o dalších institucích a otázkách, včetně přípravy návrhu ústavy. Nový zákon o tisku měl být represivnější než stávající, ale především co neúčinnější. Quinqueviri mu navrhli Statuto, ústavu, inspirovanou tradicí a projekty Petra Leopolda. Avšak následně po událostech v Neapoli a Turíně, byla zvolena jako vhodnější ústava inspirovaná francouzskou z roku 1830.¹⁹² Toskánská ústava byla oficiálně vyhlášena 15. února.¹⁹³ Ve svých pamětech označil Leopold II. „ústavu za sebevraždu vlády“, která umožňuje volit si panovníky, ale zbavuje legitimacy ty z boží milosti. Při jejím vyhlášení tedy příliš nadšený neprojevoval a označil ji za „požadovaný cíl“. ¹⁹⁴

Toskánská ústava začínala občanskými právy Toskánců: státním náboženstvím byla římsko-katolická víra, ale ostatní kulty, včetně hebraismu byly tolerovány, rovnoprávnost před zákonem, nemožnost trestů nestanovených zákonem, svoboda tisku, obchodu a volby povolání, nedotknutelnost majetku, záruka občanského řádu a Guardia civica. Dvě komory parlamentu, kde do senátu jmenoval členy velkovévoda a do Generální rady (*Consiglio generale*) byli zástupci voleni. Volební právo bylo zaručeno občanům, kteří odváděli na daních nejméně 300 toskánských lir a dále učitelům, kněžím, úředníkům a členům obchodní komory. Ústava ponechávala velkovévodovi poměrně rozsáhlá práva, například jeho osoba byla nedotknutelná a svatá, byl jediným nositelem exekutivní moci, nejvyšší hlava státu, nejvyšší velitel vojska a námořnictva, měl právo sjednávat dohody se zahraničím, ovšem s jednou výjimkou: „Žádné zahraniční vojsko nemůže být povoláno do služby státu, leda na základě zákona“, tedy po schválení oběma komorami parlamentu. Ministři byli odpovědní velkovévodovi. Zákonodárná moc byla společná velkovévodovi a oběma

¹⁹¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 141-142; Baldasseroni, G., s. 272.

¹⁹² Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 142; Baldasseroni, G., s. 270-273; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 355 a násl.

¹⁹³ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 365. Pro zajímavost, piemontská ústava byla vyhlášena až 24. února, papež byl ke stejnému kroku donucen 14. března. Baldasseroni, G., s. 273.

¹⁹⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 200; *Il governo di famiglia ...*, s. 373.

komorám parlamentu.¹⁹⁵ Tisk byl oficiálně svobodný, ačkoli podřízený represivnímu zákonu (čl. 3).¹⁹⁶ Zůstala stejná vlajka a barvy (čl. 22).¹⁹⁷ Od vyhlášení ústavy však trikolora byla tolerována, ba co víc, od 17. dubna se stala součástí toskánské vlajky.¹⁹⁸ Ústava, *Statuto fondamentale* byla publikována 15. února 1848. Předmluvu k ní, v níž bylo udělení ústavy prezentováno jako dokončení administrativních reforem prováděných za Leopoldovy vlády, sepsal Gino Capponi.¹⁹⁹

Příslušníci parlamentu přísahali, že budou jednat v souladu s ústavou pro nerozdílné blaho vlasti a panovníka. Vyvstala i diskuze, zda by měl přísahat Leopold II., Galeotti tvrdil, že ano, podle Baldasseroniho stačí jeho slovo. Velkovévoda na Baldasseroniho radu dal jen slovo, že bude ústavu dodržovat, ale nepřísahal na ni.²⁰⁰ Ústava byla svým způsobem pro Leopolda, podle vyjádření Baldasseroniho, ponižující, protože svou absolutní moc v minulosti nikdy nezneužíval, vládl podle zákonů a vše činil jen pro blaho své země. Byl ochoten ústavu respektovat, pokud nebude porušena někým jiným dříve. Doufal, že v tomto směru je to poslední ústupek, přesto byli mnozí, pro které to byl jen další krůček k demokracii a problematice národní nezávislosti.²⁰¹

Dne 17. února 1848 probíhaly oslavy nové ústavy. Leopold II. dosáhl vrcholu své popularity.²⁰² Po vydání ústavy by bylo ideálním vývojem, aby v Toskánsku vznikla skupina, umírněných, která by se postavila za velkovévodu a dosažené reformy, ústavu a instituce, a zamezila demagogickému chování radikálů, které by tyto výsledky mohlo nejen ohrozit, ale i zničit.²⁰³

Dne 3. března 1848 byl vydán volební zákon a o šest dní později byla zákonem upravena správa provincií, a to v souladu se vznikem nových ministerstev a státní rady

¹⁹⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 142-143; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 357 a násl.

¹⁹⁶ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 632.

¹⁹⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 143-144; Baldasseroni, G., s. 276.

¹⁹⁸ Stala se jí italská trikolora, na níž byl velkovévodský znak. Byla změněna i vlajka vojsk, ba dokonce i obchodního loďstva. Důvodem této změny bylo, aby sardinská, neapolská a toskánská vojska bojovala v Lombardii pod stejným symbolem svobody proti rakouské nadvládě. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 144-145; Baldasseroni, G., s. 291-292; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 532-533.

¹⁹⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 143; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 366 (text ústavy v příloze této publikace č. LX); Baldasseroni, G., s. 275-276

²⁰⁰ Tato skutečnost byla pro Leopolda štěstím. Už tak špatně nesl, když o dva roky nemohl dodržet slovo a musel ústavu zrušit. Porušení přísahy by pro něj bylo nesnesitelné. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 143; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 783-784.

²⁰¹ Baldasseroni, G., s. 274-275.

²⁰² Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 143 a s. 150; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 375-376 a s. 424-426.

²⁰³ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 145-146.

(*Consiglio di Stato*). Jednoduchost toskánské státní správy byla nahrazena byrokratickým kolosem po vzoru jiných států, především Francie.²⁰⁴

Mezi lednem a dubnem 1848 vyšla iniciativa od Leopolda II., který se pokusil o politickou unii. Do Říma byl vyslán monsignor Giulio Boninsegni, kterým krom toho měl jednat i o konkordátu pro Toskánsko. Jednání o konkordátu nebyla jednoduchá. Nakonec se Buoninsegnimu podařilo vyjednat konkordát, který byl podepsán 30. března 1848, tedy den po odjezdu toskánských sil do Lombardie.²⁰⁵ Avšak nedošlo k jeho -ratifikaci v Toskánsku, kde jej odmítly obě nově ustanovené komory, protože příliš plnil požadavky papežské kurie.²⁰⁶

Z počátku března je rovněž prohlášení nové francouzské republiky, že se postaví vojenskou silou za snahy italských států o vnitřní reformy (a nejen jich) i za jejich boj za vytvoření národního státu. Tato část prohlášení měla zásadní vliv na dění na Apeninském poloostrově.²⁰⁷

Dne 18. března nahradil Neri Corsini-Lajatico na postu ministra zahraničních věcí Luigiho Serristoriho. Dne 22. března 1848 spolu s vysláním obranného vojska na toskánsko-modenskou hranici vyšlo v *Gazzetta di Firenze* prohlášení Leopolda II., v němž mimo jiné stálo, že nastal čas italského znovuzrození a že Leopold II. dodrží své slovo a zúčastní se ho. O tři dny později vydal dekret, kterým, aby se zabránilo nepokojům, došlo k okupaci Massy a Carrary. Modenské vojsko odzbrojili vlastní občané a část obyvatel se vyjadřovala pro anexi k Toskánsku.²⁰⁸

Otázka účasti či neúčasti byla pro Leopolda II. velmi delikátní, protože jeho poddaní se účastnit chtěli, chtěli bojovat za národní stát, ale velkovévoda byl zároveň člen habsbursko-lotrinského rodu, se kterým nikdy nepřerušil kontakt. Ač by se Leopold II. raději přiklonil k neutralitě, vzhledem k nacionalistickému nadšení svých poddaných a celé Itálie a toho, že na pomoc pádské nížině pochodovala část neapolské armády a sbory směrem k oblasti konfliktu vysílal i papež, o sardinském království nemluvě, nemohl jinak, než do války proti Rakousku vstoupit.²⁰⁹

²⁰⁴ Baldasseroni, G., s. 278; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 376 a násl.

²⁰⁵ Podrobněji k jednáním viz například Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 155-156; Baldasseroni, G., s. 288; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. V, s. 388 a násl.

²⁰⁶ Konkordát byl definitivně uzavřen až o tři roky později za použití některých bodů z textu dojednaného Buoninsegnim. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 165; Baldasseroni, G., s. 288. Text Boninsegniho konkordátu viz například Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, příloha č. LXI.

²⁰⁷ Baldasseroni, G., s. 279-280; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 406 a násl.

²⁰⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 151; Baldasseroni, G., s. 289-290; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 472 a násl.

²⁰⁹ Baldasseroni, G., s. 284; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 154; *Il governo di famiglia* ..., s. 334.

V souvislosti s událostmi v Miláně, kde bylo pětidenní povstání krvavě potlačováno maršálem Radeckým, se v Toskánsku vzdouvaly protirakouské nálady. Došlo ke strhávání a ničení rakouských znaků, nenáviděné orlice. Policie těmto pokusům neměla sílu vzdorovat. Vše se mělo vyřešit, když Francesco Guerrazzi ustanovil Guardia Municipale.²¹⁰ Dva dny po útoku na rakouskou ambasádu se Leopold II. vzdal titulů „princ rakouského císařství“, „královský princ království uherského a českého“ a „arcivévoda rakouský“, které se ještě objevily u jeho jména na toskánské ústavě.²¹¹ O další tři dny později bylo rozhodnuto o vyslání toskánské armády do Lombardie, Leopold se tak přidal k vůli lidu, k nacionalistickému citění Italů, ovšem bez formálního vyhlášení války rakouské monarchii účastí dobrovolníků. Ještě po několik měsíců, ale nebyly přerušeny diplomatické kontakty obou zemí.²¹² Do války do Lombardie vyrazilo nakonec na 3000 toskánských dobrovolníků, mezi nimi i Giuseppe Montanelli, kterým však chybělo vybavení i zkušenosti, a 3631 vojáků.²¹³ V Toskáně zůstali pouze Carabinieri, kteří měli udržovat klid, ale i z jejich sborů mnoho z nich uteklo, aby mohlo pomoci v pádské nížině.²¹⁴

Toskánské jednotky se v oblasti Reggio a Modeny spojily s těmi piemontskými a společně postupovali ke čtyřúhelníku měst Verona-Peschiera-Mantova-Legnago, kde se opevnila rakouská armáda. V této situaci se Leopold II rozhodl, že krom protektorátu Massa-Carrara, připojí k Toskánsku i modenské državy sousedící s Toskánskem. S odstupem času si však tento svůj počín vyčítal.²¹⁵

²¹⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 152; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 484 a násl.

²¹¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 152. Baldasseroni, G., s. 290 uvádí, že to bylo na základě nóty o vyhlášení války předané rakouskému pověřenci ve Florencii. Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 533 uvádí, že tyto tituly Leopold II. začal vypouštět v průběhu dubna 1848 v dokumentech obecně, neuvádí tedy konkrétní dokument, kdy k tomu došlo poprvé.

²¹² Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 152-153; Baldasseroni, G., s. 286-288; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 486 a násl.

²¹³ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 153-154; Baldasseroni, G., s. 288. Za povšimnutí stojí, že v roce 1847, díky dlouhému období míru stejně jako mírumilovnosti vládce a jeho ministrů, nedosahovala celková síla ozbrojených sil v Toskánsku ani 3200 mužů (pěchota, dělostřelectvo a jezdeckvo), strážci pobřežních věží, jejichž počet byl postupně navýšen, byli přeměněni na Carabinieri (policii). Pro vstup do války nebyli ani dostatečně vyzbrojeni, ani vycvičeni. V roce 1848 byl navýšen počet rekrutů, vzhledem k celkové situaci, na 1800. Síly měly být v případě nouze doplněny z Guardia civica, o jejíž výcvik se starali 3 důstojníci z Piemontu. Dekretem z 28. března, po odvolání se na minulost, kdy snížil daň, aby se tak mohla země a její obyvatelé rozvíjet, kvůli změněné situaci bylo zapotřebí zavést výjimečnou daň na zemědělskou půdu, která vynesla skoro milion lir, druhá výjimečná daň se týkala obchodníků a vynesla přibližně 700 000 lir. Rovněž došlo ke snížení mezd a penzí státních zaměstnanců a byla vyhlášena dobrovolná půjčka úročená 5 %. Byl to první krok zpět k vyššímu daňovému zatížení po 24 letech vlády Leopolda II. Baldasseroni, G., s. 285 a násl.

²¹⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 154; Baldasseroni, G., s. 288.

²¹⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 154; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 509-510 a s. 579-583 a s. 648 a násl.

Čím slabší však byla vazba a aliance s Rakouskem, tím více si Leopold II. uvědomoval nutnost aliance s dalšími nezávislými státy na poloostrově. Pokus o celní unii neměl v Itálii valný úspěch. Věci se změnily v okamžiku, kdy Ferdinand II. přistoupil na „italskou věc“. Tentokrát projekt neuspěl kvůli změně postoje papeže.²¹⁶

I nadále přední představitelé italského risorgimenta nebyli jednotní v představách o tom, jak by k němu mělo dojít, jakou podobu by měla Itálie v budoucnu mít. Názory se různily nejen mezi jednotlivými osobnostmi, ale i tím, kde je hlásali, například Gioberti v Lombardii propagoval sjednocení v jednotný stát pod vládou savojského rodu, ale když přišel do Toskánska, prosazoval federaci italských států. V Toskánsku, kde mimo jiné měl proslov na Accademia della Crusca, jejímž byl členem, se Gioberti setkal s Guerrazzim, k nelibosti Cosima Ridolfiho, který s Guerrazzim v té době soupeřil. Byl oceněn titulem komandér Řádu Sv. Josefa a byl navržen jako čestný profesor na Univerzitě v Pise.²¹⁷

Piemont se snažil udržet státy, které se k němu přidaly na základě referenda²¹⁸, i přes následující porážky, ale marně. Tyto expanzivní tendence, kryté pod rouškou nacionalismu, však byly varováním pro všechny ostatní italské státy. Na jaře tedy skončil třetí a poslední pokus o italskou ligu neúspěchem.²¹⁹

V létě a na podzim roku 1848 vznikla iniciativa snažící se o federaci, a to na základě voleb, tedy z vůle národa. Tato však neměla přes snahy Giuseppe Ferrariho šanci získat podporu dostatečného množství mocných, jako tomu bylo v případě ligy italských států. Zbývaly jediné dvě cesty ke sjednocení Itálie, jednotná republika podle Mazziniho, nebo jednotná monarchie pod vládou savojského rodu. Obě varianty však pochopitelně odmítal Leopold II. a s ním, z počátku, i většina toskánského obyvatelstva. Většinu nezajímal ani neúspěch v jednáních o Ligu, ale co je zajímalo, byla anexe Massy, Carrary, Lunigiany a Garfagnany, ke které došlo 12. května 1848. Obdobnému zájmu se těšilo i jmenování senátorů, ti byli vybráni z vysokého kléru, nejvyšších úředníků, univerzitních profesorů, vysokých státních úředníků,

²¹⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 155; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 588 a násl. a s. 619-620.

²¹⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 159-162; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 640-643; Baldasseroni, G., s. 292-293.

²¹⁸ Parma a Piacenza si odhlasovaly připojení k Piemontu, zatímco Pontremoli návrat k Toskánsku, a to i přes snahu vévody z Parmy dát svému státu na poslední chvíli ústavu. Podobně dopadla i Modena a Reggio Emilia, které rovněž odhlasovali připojení k Piemontu. Benátky, které ještě před bitvou u Custozy se také přikláněly ke spojení se sardinským královstvím, se po této, pod vedením Manina, vrátili k samostatné cestě a za svou svobodu bojovaly až do srpna 1849. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 160-161.

²¹⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 161-162.

důstojnického sboru, velkých pozemkových vlastníků, obchodníků a podnikatelů, a to včetně osobností z Lukky a modenských území. Jmenovitě se jednalo například o tyto významné osobnosti: Cesare Capoquadri, Vincenzo Giannini, Niccolò Lami, Francesco Cempini, Leonida Landucci, Giuseppe Sproni, Gio. Battista Niccolini, Gino Capponi, Giovanni Inghirami, Vincenzo Antinori, Pietro Capei, Ranieri Lamporecchi, Carlo Matteucci, Andrea Corsini, Pier Francesco Rinuccini, Ferdinando Minucci (arcibiskup Florencie), Gio. Battista Parretti (arcibiskup Pisy), Giovanni Baldasseroni, Baldasare Bartalini, Ferdinando Tartini a další. Bettino Ricasoli nominaci senátorem odmítl, raději se nechal zvolit jako poslanec.²²⁰

Podle volebního zákona z 3. března mělo volební právo 19 000 lidí z přibližně jednoho milionu obyvatel. Tato hodnota byla velmi diskutována, některými dokonce považována za zradu ústavy. Volby samotné proběhly dne 15. června v klidu, ba prý dokonce chladně, bez valného zájmu. Většinu získali konzervativci, posty byly obsazeny schopnými lidmi (církvními hodnostáři, pozemkovými vlastníky, právníky a úředníky). Mezi zvolenými poslanci byli například Luigi Serristori, Raffaello Lambruschini, Cosimo Ridolfi, Giovacchino Taddei, Vincenzo Salvagnoli, Vincenzo Malenchini, Giuseppe Orsini, Ferdinando Andreucci, Giulio Boninsegni, Giuseppe Montanelli, Giovan Battista Mazzoni, Carlo Torriggiani, Francesco Franchini a Carlo Pigli.²²¹

Ještě před volbami však přišly dne 29. května porážky u Curtatone a Montanara. Zde pravé křídlo italské armády tvořili Toskánci a Neapolci, kteří celý den statečně vzdorovali rakouské přesile vedené přímo maršálem Radeckým. Odvahu a statečnost toskánské obrany ocenili i maršál Radecký a generál von Schönhals. Toskánské síly byly převeleny nejprve do okolí Brescie a následně se postupně vracely do vlasti. Neúčastnily se tak následujících bojů, které vedly k porážce italských vojsk a znovu ovládnutí severní Itálie Rakouskem.²²² Průběh bojů první války za sjednocení Itálie je velmi důkladně prostudován a popsán v literatuře, stejně jako mezinárodní jednání s ní

²²⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 162-163; Baldasseroni, G., s. 293-294; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 747-749. Poslední jmenovaný uvádí kompletní seznam senátorů.

²²¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 163; Baldasseroni, G., s. 294; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 752 a násl. Poslední jmenovaný uvádí kompletní seznam zvolených poslanců na s. 756-757.

²²² Podrobněji z toskánského úhlu pohledu viz například Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 163-169. O hrdinství toskánských mužů v této bitvě se stručně zmiňuje i Baldasseroni, G., s. 302-303; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 650 a násl.

související. Veškeré zásluhy byly připisovány těm, kteří do bojů vyslali více mužů, což rozhodně nebylo Toskánsko, ačkoli se účastnilo veškerou dostupnou silou.²²³

Účast ve válce ukázala problém Guardia civica, kdy po dlouhém období bylo umožněno obyvatelům nosit zbraně, ale neuměli s nimi zacházet, chyběli instruktoři, vybavení všeho druhu, kasárna, atp. Nebylo by to tak závažné, kdyby se na vlně všeobecného nadšení nevstoupilo do války.²²⁴ Leopold II. hodnotil vracející se armádu jako demoralizovanou, působením dobrovolníků. Jen za ten krátký čas stála milion scudi a nezbylo z ní nic.²²⁵ I přes toto poněkud kruté hodnocení byla armáda nasazována v následujících měsících proti nepokojům a revoltám, a to jak v Livornu, tak ve Florencii samé.²²⁶

Toskánsko přesto bylo v situaci, kdy požádalo britského zplnomocněnce George Hamiltona o zprostředkování míru. Formálně byly prohlášeny i okupace území vévodů z Parmy a Modeny, kteří se vrátili do svých zemí, tedy Carrary, Massy, Lunigiany a Garfagnany za dočasné. Britský zástupce byl vybrán, protože bylo zjištěno, že Velká Británie je zprostředkovatelem jednání Piemontu s Rakouskem. Do Paříže a Vídně byl vyslán Cosimo Ridolfi. Jeho hlavním cílem bylo, aby vyjednal podporu, aby hraniční území vévodství Modeny a Parmy, v té době stále okupovaná Toskánskem, se stala definitivně jeho územím. Mise však nebyla úspěšná, především díky rakouským úspěchům na bitevním poli a následné nevoli k jakýmkoli ústupkům. Přestože to nebylo vinou jeho nedostatečných schopností, velmi tím utrpěla jeho politická prestiž.²²⁷

Pro Leopolda II. byla účast na válce za sjednocení Itálie komplikovaná. Na jednu stranu se cítil Toskáncem a potažmo Italem, vždyť se v této zemi, stejně jako jeho otec narodil a hluboce ji miloval. Na druhou stranu byl členem i rakouské větve své rodiny a cítil se jím být, vždyť od této příslušnosti se i na základě mezinárodních smluv a dohod odvíjelo jeho právo na vládu ve velkovévodství. Svou povahou a výchovou byl mírumilovný. Okolnosti italského risorgimenta a vývoje na poloostrově a ve velkovévodství jej více méně donutily se účastnit. Válka byla důležitá pro italskou věc,

²²³ Baldasseroni, G., s. 301-302.

²²⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 164. Přesto náklady na účast na válce celkově přesáhly 10 milionů lir. Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 745.

²²⁵ Tehdy byl roční příjem státu 27 milionů scudi. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 169; *Il governo di famiglia ...*, s. 350.

²²⁶ V Livornu s nevalnými výsledky, ve Florencii se jí podařilo zmírnit chaotičnost situace. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 169-170.

²²⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 170-173.

nikoli pro Toskánsko, kdy vítězství at' již Rakouska či Piemontu neslo riziko, že se země dostane minimálně pod jejich vliv, či ještě hůře.²²⁸ Je vysoce pravděpodobné, že kdyby se aktivně neúčastnil, o vládu ve své zemi by přišel mnohem dříve (v revolučních letech musel jen krátce emigrovat, ale chybou bylo, že se vracel za podpory rakouské armády).

Baldasseroni hodnotil úspěchy jednání Leopolda II. v této situaci velmi kladně. Podařilo se mu prý ochránit Toskánsko před osudem Modeny, kde poté, co byla na konci roku okupována Rakouskem (konec roku 1847), následně osvobozena, pak následoval chaos po útěku Františka V. (březen 1848) a následně byla znovu okupována rakouskou armádou.²²⁹

V průběhu roku 1848 došlo i k založení Společnosti pro studia geografie, statistiky a přírodopisu, *Società per gli Studi di Geografia, Statistica e Storia Naturale* (později nejprve spojena s matričním úřadem, *Ufficio dello Stato Civile*, a pak částečně přeměněna na statistický úřad, *Ufficio di Statistica generale*), již měli poskytnout součinnost při získávání informací všechny obce a další správní složky. Bohužel nedošlo k propojení s Direzione del Catasto.²³⁰

Cempini v té době požádal pro svůj věk a zhoršený zdravotní stav o odchod do penze, čemuž bylo vyhověno. Dekretem ze 4. června došlo k související reorganizaci Rady ministrů (*Consiglio dei ministri*) – Ridolfi se stal předsedou a zůstal ministrem vnitra, stejně jako zůstali Baldasseroni ministrem financí, obchodu a veřejných prací, Corsini-Lajatico ministrem zahraničních věcí a války a Bartalini ministrem církevních záležitostí, nově se Cesare Capoquadri stal ministrem spravedlnosti, Ferdinando Andreucci ministrem školství a dobročinnosti. Ridolfi, Corsini-Lajatico a Andreucci byli zároveň poslanci a Capoquadri senátorem.²³¹ Krom Rakouska mělo v té době Toskánsko dobré vztahy se všemi ostatními zeměmi, obchod vnitřní i se zahraničím byl svobodný, velkovévoda byl v zemi i na poloostrově vnímán vcelku pozitivně. Zvláště Ridolfi zdůrazňoval nutnost italské ligy pro ochranu zájmů Toskánska.²³²

Dne 17. června²³³ byl vydán nový zákon o tisku, který byl zcela zbaven předběžné cenzury. Trestné bylo jen překročení některých pravidel stanovených zákonem.

²²⁸ Baldasseroni, G., s. 307-309.

²²⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 172; Baldasseroni, s. 308-310.

²³⁰ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 546-548.

²³¹ Baldasseroni, G., s. 294-295 a s. 303-304; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 768 a násl.

²³² Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 770-772.

²³³ Tamtéž, sv. 5, s. 635 uvádí, že byl vydán 17. května 1848.

Přestože cenzura byla do té doby jistým břemenem, teď již tisk nic nelimitovalo, což nebylo zrovna vhodné v tehdejší situaci.²³⁴

Dne 26. června byla slavnostně zahájena zasedání zákonodárného shromáždění, *Assemblee legislative*, tedy jak Senátu, tak sněmovny poslanců, *Consiglio generale dei Deputati*. V zahajovací řeči velkovévoda zmínil, že se bude snažit o federativní sjednocenou Itálii a že je nutné co nejrychleji ukončit válku, aby mohlo dojít k reorganizaci poloostrova. Zmínil rovněž, že krom Rakouska má Toskánsko dobré vztahy se všemi ostatními mocnostmi. Stejně tak, že souhlas se začleněním území na základě vůle jeho lidu byl správným krokem. Následně jak senátoři, tak poslanci přísahali. Předsedou Consiglio generale dei Deputati byl zvolen Cosimo Vanni, umírněný liberál, jenž se zasloužil, že za jeho předsednictví nepřevládla demagogie nad pravdou a zákony. Senát se stavěl za udržení konstituční monarchie. Méně respektu mělo ustavující prohlášení Consiglio generale dei Deputati sepsané Vincenzem Salvagnolim. Salvagnoli se pokusil obvinít vládu z neefektivního a komplikovaného výběru daní, z plýtvání a nesystematičnosti výdajů, realizace jednotlivých projektů nikoli celkového plánu, což byla jedna z mnoha dezinformací. Požadoval zveřejňování rozpočtů za předchozí rok i předběžného na následující, a to včetně platů úředníků. Proti těmto nařčením se úspěšně bránil krátce předtím jmenovaný ministr financí a i proto byla i tato formulace pozměněna.²³⁵

Jak docházely špatné zprávy z bojišť v Lombardii, zhoršovala se situace v Toskánsku, které bylo stále neklidnější.²³⁶ Přestože měla Ridolfiho vláda podporu parlamentu ustanoveného po volbách v polovině června, nedokázala zvládnout nepokoje obyvatel, takzvaných „*Circoli del popolo*“²³⁷, ve Florencii vedených Franceskem Trucchim z Nice.²³⁸ V červenci 1848 se Circolo otevřelo veřejnosti a do

²³⁴ Baldasseroni, G., s. 278-279; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 635-637.

²³⁵ Baldasseroni, G., s. 295 a násl.; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 774 a násl. Druhý jmenovaný reprodukuje řeč Leopolda II. na s. 778-783, projevy obou komor v příloze citovaného díla pod č. XCVIII a XCIX.

²³⁶ Baldasseroni, G., s. 303.

²³⁷ Nebo „*Circoli politici*“ podrobněji viz Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 637 a násl. V jejich počáteční toleranci Zobi viděl největší chybu vlády v tomto období.

²³⁸ Baldasseroni spíše jako průběh jedné demonstrace, kdy Trucchi ze schodů Palazzo Vecchio, poté, co v jeho nitru ohrožovali ministry, vyhlášoval dekrety, mezi nimiž mimo jiné vyhlášoval konec vlády habsbursko-lotrinského rodu či novou provizorní vládu s Guerrazzim prezidentem a Piglim viceprezidentem. Tato demonstrace sice nakonec byla umírněna, a to jak velmi pasivní Guardia civica, tak možná ještě více bouřkou, která se večer strhla. Téhož večera se Leopold II. vrátil z Pisy s Ridolfim do Florencie, navštívil jej gonfalonier Bettino Ricasoli (stěžoval si, že vpadli dokonce do jeho rezidence a vyhrožovali mu – Leopold II odpověděl, že kdo iniciuje akce davu, musí očekávat jejich důsledky, tj. dovést to do konce) a delegace poslanců, kteří požadovali odstoupení ministra, který ztratil důvěru. Baldasseroni, G., s. 303-305. Zobi, A., sv. 5, s. 726-727 uvádí, že k tomu došlo 29. července 1848. Tato

jeho čela se postavil Francesco Guerrazzi. Jeho viceprezidentem se stal Carlo Pigli.²³⁹ V polovině srpna si Circolo odsouhlasil svoje stanovy, které měly následující hlavní cíle: „1. Poučit lid o jeho právech a povinnostech 2. Diskutovat o národních a politických tématech 3. Řídit veřejné mínění způsoby, které uzná za vhodné 4. Udržovat korespondenci s italskými Circoli a zahraničními politickými uskupeními. Circolo nejen diskutuje, ale rozhoduje o věcech, předložených k diskuzi.“²⁴⁰ Z původních diskuzí a usnesení se následně zaměřili i na získávání úřadů, a to velmi systematicky. Krom demokratického Circolo del popolo existovali ve Florencii i circoli konzervativní a s vazbami na církve. Nejvýznamnějšími novinami, kterými byly šířeny myšlenky demokratů a levice, avšak ne jedinými, byla „L'Alba“ založená sicilským exulantem Giuseppem La Farinou.²⁴¹ Země byla rozpolcená, nepokojná a bezbranná proti vnějšímu nepříteli, v době kdy rakouské sbory okupovaly Modensko a Bolognu. Větší nebezpečí než zvenku však v té době velkovévodství hrozilo zevnitř, ze strany tak zvaných „circoli politici“, tvořených imigranty, umírněnými a demokraty, mezi nimiž již měl hlavní slovo Guerrazzi a Montanelli.²⁴²

Tito všichni rozdmýchávali neklid v celém státě. Jeho důsledkem byly násilnosti v Livornu v srpnu 1848, které přerostly v rebelii. Dne 25. srpna dokonce uvěznili guvernér Livorna Lelia Guinigiho, získali zbraně, vyhlásili provizorní vládu v čele s La Cecilia. Další den došlo ke krvavým střetům s Guardia civica. Se souhlasem obou komor byl do města vyslán zvláštní komisař Leonetto Cipriani, vyznamenaný při tažení proti Rakousku, který po příjezdu do města nařídil zabavovat zbraně a zavřít circoli. Vzpouru se podařilo dostat pod kontrolu jen velmi krátce, následně vzbouřenci zahnali armádu do pevností a Cipriani prchl z Livorna. Přítomností armády se však situace vyhrcovala, docházelo dokonce k přestřelkám. Z obavy z možného propuknutí občanské války se Leopold II. rozhodl ke stažení armády a ponechání Livorna „jeho osudu“. La Cecilia následně předal moc Torresovi, který dobyl pevnosti. Uklidněním situace byli postupně pověřováni ve funkci gubernátora Ferdinando

uskupení byla předchůdci politických stran. První v Itálii vznikly v Římě již kolem poloviny roku 1847. První v Toskánsku vzniklo v Livornu, v únoru 1848 pak i ve Florencii. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 173.

²³⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 174; Baldasseroni, G., s. 304.

²⁴⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 174.

²⁴¹ V těchto novinách se projevovaly La Farinovy názory, především to, že v papeži viděl největší překážku sjednocení Itálie. Mnoho článků se již od prvního čísla věnovalo i sociálním otázkám. Tamtéž, s. 174.

²⁴² Baldasseroni, G., s. 305 a násl.

Tartini a Giuseppe Montalli, ale nepodařilo se jim dosáhnout úspěchu.²⁴³ Tyto pokusy následně Leopold II. ve svých pamětech zhodnotil následovně: „*smutný přechodný prostředek mající za cíl se zbavit se Guerrazziho*“.²⁴⁴ Dle Leopolda II. bylo taktikou Guerrazziho, tak dlouho útočit na vládu, až by docílil jejího vyčerpání a sám by se ujal moci.²⁴⁵

Situaci stabilizoval Guerrazzi, zabránil dalším excesům. V Pise byl připravován kontingent sborů Guardia civica z několika obcí. Delegace Livorňanů požadovala zachování Guerrazzim modifikované Guardia civica a pokračování její reformy, zapomenutí minulosti a velmi liberálního guvernéra města. Místo předpokládaného Guerrazziho byl však dne 5. října jmenován Montanelli, jenž obdržel mimořádné pravomoci. Montanelli se den po svém příjezdu do Livorna, 8. října, veřejně přihlásil k demokratickým a nacionálním myšlenkám a požadoval celoitalské ústavodárné shromáždění, *Costituente italiana*. Jakmile byl požadavek na Ústavodárné shromáždění vyhlášen v Livornu, stal se bojovým pokřikem Montanelliho i Guerrazziho. Prohlášení splnilo svůj účel, propukly nepokoje ve všech městech požadující tuto ústavu, demisi vlády a svěřením moci Montanellimu a Guerrazzimu.²⁴⁶

V příměří sjednaném Salaskem, podepsaném dne 9. srpna, se vůbec neřešila situace a účast Toskánska, pouze záležitosti mezi Piemontem a Rakouskem. Rakousko znovu získalo nejen Lombardii, ale okupovalo i značnou část vévodství Parma a Modena. Jednotky pod velením generála Weldena dokonce vstoupily do papežských legací a okupovaly Bolognu. To v Toskánsku vyvolalo paniku z hrozící nepřátelské invaze, byla požádána Francie a Británie, aby zprostředkovaly jednání a pomohly uchránit hranice velkovévodství před vstupem cizích vojsk (lépe garantovatelné, pokud se situace uvnitř uklidní). Dne 7. srpna přišla z Bologně kladná odpověď za podmínky, že se Toskánsko vyvaruje akcí, které by mohly narušit mír v rakouských státech.

²⁴³ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 182; Baldasseroni, G., s. 317-319.

²⁴⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 183; *Il governo di famiglia ...*, s. 359.

²⁴⁵ Podle Giustiho bylo cílem Guerrazziho, již od roku 1831, udržovat lid v pohybu, ať již shromážděními, vyrabováním domů či obchodů, nebo dokonce nějakým tím krveprolitím. V diskuzích s politickými protivníky naopak zachovával chladnou hlavu a byl schopen objektivně vyhodnotit argumenty. Po letech služby absolutistickým režimům polemizoval například s Giobertim o možnosti ustanovení republiky, ale přikláněl se k jeho federalistickému řešení. Guerrazzi, přes to všechno, kladně hodnotil i Leopolda II., jak dokazuje jeho článek v *Corriere Livornese*: „*Vládce velmi mírný, nikoli nehumánní, nikoli barbarický, inklinující spíše k dobrotivosti než zlovolnosti; narodil se v Pise, ale je součástí rakouské rodiny. Zrušit tituly na papíře je jednoduché, obtížnější je vymazat náklonnost ze srdce.*“ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 183-184, odkud je převzata i citace.

²⁴⁶ Baldasseroni, G., s. 318-320; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 195.

Toskánsko však o žádné nové agresí vůbec neuvažovalo, i přes gesto, kterým Leopold II. vyjadřoval, že neopustí Piemont v těžkých chvílích.²⁴⁷

Válka ani příměří však nepřinesly vnitřní klid, a to nejen v Toskánsku, ale i jinde na poloostrově. Zdálo se, že svoboda Itálie není dosažitelná shora federativním uspořádáním a válkou, ale jednotným státem, republikou, tedy spíše zdola.²⁴⁸

Velkovévoda s Ridolfim vyzývali ke klidu. Když se jej nedařilo dosáhnout, podal Ridolfi s kolegy demisi. Nejprve byl sestavením vlády pověřen Ricasoli, ale jeho jednání byla zdlouhavá a nevedla k cíli. Po porážce u CustoZZy, po první válce za nezávislost, k účasti na níž byl Leopold II. donucen okolnostmi, jmenoval dne 2. srpna 1848 vládu v čele s Capponim, který v té době byl již zcela slepý. Členy této vlády byli: Samminiatielli ministr vnitra, Mazzei ministr spravedlnosti, Landucci ministr financí, Marzucchi ministr školství a dobročinnosti, Begliuomini ministr války. Capponi samotný byl ministrem zahraničí, jeho spolupracovníkem Gaetano Giorgini.²⁴⁹ Odstupující ministr financí Baldasseroni ještě stihl publikovat státní závěrečný účet za rok 1847, s přehledem vztahujícím se k celému období od roku 1824 do roku 1847 včetně. Zvláště forma ročního souhrnu příjmů a výdajů, aktiv a pasiv se pak stala vzorem pro následující roky, díky čemuž umožňovala poměrně jednoduché srovnání.²⁵⁰ Hlavními úkoly nové vlády bylo uzavřít mír, protože vstupem do války se Toskánsko zbavilo privilegia neutrality udržované Petrem Leopoldem i Ferdinandem III. během francouzské revoluce a napoleonského období. Dále pak, aby velmoci uznaly nové liberální instituce. Dalším úkolem bylo pokračovat v úsilí o konfederaci italských států. Capponi si uvědomoval nebezpečí, které pro nezávislost Toskánska představovalo vítězné Rakousko, proto na jeho doporučení Leopold II. znovu navázal kontakty s Vídní, ale tak, aby zůstal italským vládcem.²⁵¹

Dne 31. července a 1. srpna byla vydána další nařízení mobilizující ty, co již sloužili, a nové brance, díky čemuž bylo mobilizováno 10 batalionů Guardia civica. Pro jistotu však byl povolán 6000 členný sbor zahraničních vojáků, kteří dali základ

²⁴⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 170; Baldasseroni, G., s. 303 a násl.; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 737-738.

²⁴⁸ Baldasseroni, G., s. 314.

²⁴⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 178-179; Breccia, A., s. 188; Baldasseroni, G., s. 305 a s. 310.

²⁵⁰ Rok 1847 byl prvním deficitním rozpočtem. Vyrovnán byl na základě dobrovolné půjčky vypsané na 600 000 scudi, kdy většinu daroval velkovévoda. Baldasseroni, G., s. 311 a násl.; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 5, s. 539 a násl., kteří se těmto údajům věnují podrobně. Náklady bonifikačních prací jsou uvedeny v závěru podkapitole 2.6.

²⁵¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 179; Baldasseroni, G., s. 316.

italské legii.²⁵² Zároveň byla zintenzivněna jednání s Velkou Británií a Francií, aby se postavily za nezávislost Toskánska, a krom toho při něm stály i v otázce Massy, Carrary a Pontremoli. Do těchto zemí byl opět vyslán Ridolfi.²⁵³ Umírnění přesto byli nakonec bezmocní proti aktivitě demokratů, především organizovaných demonstrací na náměstích, a vlivu zahraničních osobností. Capponiho pokus omezit právo na shromažďování vedl k pádu jeho vlády dne 12. října 1848. Další vládu sestavovali Montanelli s Guerrazzim.²⁵⁴

Zajímavostí je, že jedním z práv, které prosazovala toskánská levice, bylo právo na práci, dokonce chtěla, aby bylo součástí ústavních práv. Tedy raději podporovat rozvoj pracovních příležitostí, než investovat do dobročinných center, mnohdy připomínajících vězení. Na druhou stranu Leopold II. dlouhodobě tento jejich požadavek naplňoval, a to především bonifikačními pracemi v Maremmě, stavebním rozvojem Livorna, výstavbou a opravami stovek kilometrů silnic, později státními příspěvky na výstavbu železnic.²⁵⁵

Kvůli vzrůstajícímu napětí, vyvolávanému i levicí a jí organizovaných shromáždění, a bez možnosti uklidnit situaci jednotkami a nejistou Guardia Civica, podal po 53 dnech Ridolfi demisi.²⁵⁶ Vražda kardinála Rossiho v Římě byla v Livornu oslavována demokraty. Podíl Montanelliho a Guerrazziho, v té době ve vládě, na těchto událostech je nejistý, ale s ohledem na jejich minulost, pokud se neúčastnili přímo, jejich minulé počínání vedlo až k těmto důsledkům.²⁵⁷ Padl tak další pokus o ligu či konfederaci italských států řízený shora, od vládců a jejich vlád. Pro sjednocení Itálie tak zbývala ještě jedna možnost, pokusit se ji sjednotit „zdola“. Následně byl v Turíně soukromými osobami zorganizován kongres, „ústavodárný italský kongres“, kterého se za Toskánsko účastnil profesor Giovan Battista Giorgini. Je pravděpodobné, že ale samotná idea vzešla z Toskánska.²⁵⁸

Za svou největší chybu považoval Capponi jmenování Giuseppe Montanelliho guvernérem Livorna, kdy se domníval, že demokrat v tomto úřadě by mohl přinést městu konečně klid, ale naopak došlo k tomu, že Montanelli toužil po ještě větší moci,

²⁵² Baldasseroni, G., s. 305 a s. 317.

²⁵³ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 179.

²⁵⁴ Breccia, A., s. 192-194.

²⁵⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 176-177.

²⁵⁶ Konkrétně k tomu došlo 31. července 1848. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 177-178; *Il governo di famiglia ...*, s. 347 a násl.

²⁵⁷ Baldasseroni, G., s. 328-329.

²⁵⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 180-181.

chtěl se ujmout vlády. Přestože Gino Capponi považoval Montanelliho požadavky na konstituci za skandální, ani on, ani nikdo jiný nemohl dohlédnout, k jakým až změnám ve vnitřní i zahraniční politice tento projekt povede. Capponi se domníval, že je naprosto nesmyslné domnívat se, že nějaké shromáždění zaručí sjednocení italského národa, když se to nedařilo silou a při tolika zásadních názorových rozepřích ohledně budoucího uspořádání, přímo pod nosem Rakouska. Capponi se rovněž domníval, že nebýt Livorna, v Toskánsku by nedošlo k revolučnímu dění.²⁵⁹

Nepokoje se z Livorna šířily po celém Toskánsku. Capponi dokonce uvažoval, že by k jejich potlačení bylo možné využít piemontského kontingentu, který jen váhavě opouštěl Lunigianu. Po tomto návrhu však bylo stažení jen urychleno. Vyjednáváním pomoci byl pověřen Ricasoli a jeho prostředník Salvagnoli, a to přímo v Turíně. K uklidnění situace měl pomoci i Massimo d'Azeglio, který Florencií projížděl. Audienci u Leopolda však odmítl, pro uklidnění však promlouval na ulicích a náměstích. Události dospěly tak daleko, že se začalo uvažovat, pravděpodobně na základě vzoru poskytnutého vídeňským dvorem po červnové revoluci, o dočasném přesídlení velkovévodské rodiny do Sieny, poslední věrné bašty (uvažovalo se i o Portoferraio, chráněném z moře Brity, ale tamní obyvatelstvo bylo považováno za málo důvěryhodné). Leopold II. však zůstal ve Florencii.²⁶⁰

Dne 12. října podala Capponiho vláda demisi, jako hlavní důvod pro demisi byly uváděny protesty po celé zemi, cítili, že směřují proti jejich osobám. Vláda padla, přestože měla plnou důvěru obou komor. Po neúspěších Ridolfiho, Capponiho i Ricasoliho nezbyvali umírněným žádní další kandidáti, kteří by mohli sestavit vládu, dokonce ani dostatek osobností pro jednotlivá ministerstva.²⁶¹

Leopold II. chtěl pověřit sestavením vlády Montanelliho. Ten jej však prostřednictvím Capponiho informoval, že uzavřel dohodu s Guerrazzim, že ani jeden z nich nesestaví vládu, v níž by druhý nebyl přítomen. Guerrazziho trumfem bylo rovněž, že držel v rukou situaci v Livornu. Velkovévoda cítil tíživost situace, riziko toho, svěřit vládu uvedeným osobám, stejně jako riziko plynoucí z toho, když tak neučiní.²⁶² Snažil se poradit s lidmi, kterým se již dříve svěřoval a důvěřoval jim.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 181 a násl.

²⁶⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 184-186; *Il governo di famiglia ...*, s. 362.

²⁶¹ Baldasseroni, G., s. 320-321; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 20-21; Bellucci, P., s. 14; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 186.

²⁶² Z obavy z násilí, které by mohla vyvolat hrozící anarchie, poslal rodinu do Sieny. Baldasseroni, G., s. 321-322; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 186.

Většina radila, aby se podřídil situaci. Objevil se i názor citovaný Baldasseronim, a pravděpodobně jeho, že je třeba se demokratickému proudu postavit, protože stejně povede tam, kde pro Leopolda II. již nebude místo, a to hned, dokud má podporu obou komor a ve funkcích jsou ještě, ač vyděšení, přesto věrní lidé. Demokraté u moci si vynutí nové volby a získají většinu ve sněmovně – odpor pak již bude zcela marný. Byl mu doporučen odjezd do Sieny, odkud by vydal manifest k poddaným, přesídlení i obou komor tamtéž, a to do doby, než bude situace ve Florencii uklidněna.²⁶³ Gaetano Giorgini, kterého se v tuto těžkou dobu Leopold II. údajně ptal, zda vládne dobře, mu odpověděl: „*Jiní by si počínali hůře.*“²⁶⁴ Během těchto těžkých dní proudily do Florencie davy, které demonstrovaly za jmenování vlády v čele s Montanelli a Guerrazzimu, to začala požadovat i Guardia civica. Leopold II. ustoupil a jmenoval davem požadovanou vládu, jejímž otevřeně vyhlašovaným programem bylo celoitalské ústavodárné shromáždění, *Costituente italiana*. Bettino Ricasoli podal demisi z úřadu gonfaloniera Florencie.²⁶⁵

Leopold II., s ohledem na postoje ostatních italských států, především Piemontu, Neapole a Říma, nepředpokládal, že by podoba Itálie mohla být jinou než federativní, rozhodně nepředpokládal, že by bylo možné vyhlásit republiku.²⁶⁶

Montanelli navrhl Guerrazziho na ministra vnitra, Mazzoniho spravedlnosti, Franchiniho školství, D'Ajala z Neapole války. Vláda byla ustanovena 27. října 1848. Do Livorna byl jako guvernér vyslán Pigli, který byl viceprezidentem politického Circolo ve Florencii, jehož předsedou byl Guerrazzi.²⁶⁷ Na konci října představil Montanelli svůj program, jehož hlavním bodem byla *Costituente*, vláda zástupců volených demokraticky národem o 23 milionech obyvatel, dále závazek přátelství se spřátelenými národy a nekladení překážky italské nezávislosti. V tuto chvíli se mělo jednat o prvotní či předběžnou ústavu, definitivní by byla sepsána celoitalským shromážděním po osvobození Itálie a až tato druhá měla stanovit státní formu nového státu.²⁶⁸ Po vyhlášení programu vlády, byla rozpuštěna sněmovna (*Consiglio generale dei Deputati*). Volby, v tak neklidné době byly bezpečnostním rizikem. Opět nejnásilnější projevy byly v Livornu, k útokům na veřejné činitele i církevní

²⁶³ Baldasseroni, G., s. 322-323.

²⁶⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 186; *Il governo di famiglia* ..., s. 363.

²⁶⁵ Baldasseroni, G., s. 323; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 186.

²⁶⁶ Baldasseroni, G., s. 327.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 324-328.

²⁶⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 189.

hodnostáře však docházelo i ve Florencii.²⁶⁹ Guerrazzi, nyní ve vládě, by konečně preferoval klid, ale jím aktivizované síly, bylo téměř nemožné zastavit. Z tohoto důvodu se rozhodl zřídit Guardia municipale, jejíž velení svěřil Solerovi, z nějž se později vyklubal rakouský agent.²⁷⁰

V této situaci se Leopold II. dostával stále více do osamění, jak poznamenal i ve svých pamětech. Z této doby se dochovala i vzájemná korespondence Leopolda II. z Florencie s jeho manželkou Antoinettou v Sieně, kdy krom vzájemné podpory stále více řešili i politické záležitosti, o které se Antoinetta dříve nezajímala, ale nyní dodávala čerstvé informace především o dění v Římě, zvláště detailně pak o útěku papeže do Gaety ve dnech 24. a 25. listopadu 1848. Byla si vědoma, a nejen ona, toho, že vše, včetně vývoje v Toskánsku, záleží na vývoji událostí v Římě.²⁷¹

Dne 7. listopadu 1848 Montanelli oficiálně předložil návrh na vytvoření ústavodárného shromáždění (*Assemblea costituente*) Toskánska a všech svobodných italských států, které by se účastnily prostřednictvím svých diplomatů.²⁷² Ale po získání vlády byli zklamáni postojem k této výzvě, který zaujaly ostatní státy, 4 ze 7 italských států byly zásadně proti (Lombardsko-Benátsko, Vévodství Parma, Vévodství Modena a Království obojí Sicílie).²⁷³ Jedinou jasnou podporu našel v Římě, u sněmu reprezentantů, který se proti vůli papeže nerozpustil. Demokráté pokračovali v tažení, připravili zákon pro volbu zástupců do celoitalského ústavodárného shromáždění, které však zatím neexistovalo.²⁷⁴

Poté, co se Gioberti²⁷⁵ stal začátkem prosince premiérem Piemontu, odmítl postavit se za ústavodárné shromáždění a jeho organizaci. V Římě útěk papeže do Gaety znemožnil jakékoli rychlé rozhodování. Až koncem roku ze svého exilu papež rozhodl o vyhlášení voleb do římského ústavodárného shromáždění, ve kterých jen těsně vyhráli republikáni. Montanelli doufal, že v Římě vyhlásí republiku, zbaví papeže

²⁶⁹ Volby se uskutečnily 16. listopadu 1848. Tamtéž, s. 327-328.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 329-330.

²⁷¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 189-190; *Il governo di famiglia ...*, s. 365.

²⁷² Baldasseroni, G., s. 330-331; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 191.

²⁷³ Odpověď Piemontu bylo, že nejprve je třeba vyhrát probíhající válku, pak teprve je možné věnovat se ústavě, pročež koncem listopadu byla navržena další italská liga. Piemont s Vincenzem Giobertim, který od poloviny prosince 1848 předsedal ministerské radě, se chtěl zaobírat touto záležitostí až po dokončeném sjednocení Itálie. Dával přednost přímé anexi před rozhodováním o připojení nějakým shromážděním. Montanelli si uvědomoval, že takovýto postoj Piemontu může vést k pádu toskánské vlády. Baldasseroni, G., s. 330-331; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 191 a násl.

²⁷⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 197 a s. 200.

²⁷⁵ Gioberti se klonil k federativnímu uspořádání při zachování stávajících režimů jednotlivých států. Snažil se o návrat papeže a následně i Leopolda II. Baldasseroni, G., s. 331.

definitivně moci a že ostatní státy budou tento vzor následovat, že do Říma bude svolána *Costituente italiana* (ústupkem by se dalo nazvat, že ji měl předsedat Leopold II.).²⁷⁶

Montanelli sice nazýval svou vládu první demokratickou vládou Toskánska, ale nedisponoval většinou v obou komorách, což vedlo k tomu, že jeho vláda byla dne 3. listopadu rozpuštěna. Následující volby, probíhající ještě podle starého omezeného volebního systému, byly velmi bouřlivé, charakterizované útoky na volební místnosti, ničením urn a volebních lístků, ba dokonce agresemi vůči politickým protivníkům, především pak vůči Ridolfimu, Capeimu a Salvagnolimu. Tato volební agrese a násilí se pak bohužel staly pro dlouhé období v Toskánsku tradicí. Ve volbách získali pro svou vládu většinu Montanelli s Guerrazzim. Přes obavy, zvláště posledního jmenovaného, že Leopold II. zabrání znovu zasednutí komor, velkovévoda ústavu respektoval a k podobnému kroku se neuchýlil. Ve svých pamětech ovšem situaci zhodnotil následovně: „*Itálie vzdělaná, krásná, historická, milovaná všemi národy, nyní pohrdaná!*“²⁷⁷ Zasedání nových komor bylo zahájeno 10. ledna 1849, převládali v nich demokraté.²⁷⁸

Koncem roku 1848 byl řád a klidný politický vývoj, tak drahý Leopoldu II., stejně jako většině obyvatel, něčím zcela nedosažitelným. Po převládajících úspěších liberálních sil různých podtónů sílila v celé Evropě opět síla konzervativců, často za pomoci armády.²⁷⁹

Toskánský rok 1848 nebyl revolucí v pravém smyslu toho slova, ale spíše postupnou transformací, kde poslední stupně po sobě následovaly ve stále kratších intervalech, poté, co se dostaly do popředí demokratické síly mající silné nacionalistické tendence a tíhnoucí i k sociálním otázkám. Co se týče přístupu k myšlence sjednocení Itálie, byly postoje na poloostrově následující: Ferdinand II. se po 15. květnu 1848 odmítal podílet na válce proti Rakousku, Pius IX. rovněž (po *Allocuzione* dne 29. dubna 1848). Toskánsko, Modena, Parma a Lombardie byly vlažné k myšlence nějaké výrazné akce. A Piemont chtěl území přímo anektovat, nikoli vytvářet konfederaci států.²⁸⁰ Při této rozdílnosti názorů by se zdálo, že sjednocení Itálie bylo něčím zcela nemožným.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 330-331; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 191.

²⁷⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 191-192; *Il governo di famiglia ...*, s. 370.

²⁷⁸ Baldasseroni, G., s. 331.

²⁷⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 192.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 193.

Rok 1849 byl nejprve pod diktátem levice a demokratů, následně velmi intenzivně konzervativců a reakční pravice. Toskánsko by se pro tuto situaci dalo považovat za vzorový příklad.²⁸¹

Dne 16. ledna padl v Římě návrh na svolání národního shromáždění (*Assemblea nazionale*) na základě všeobecného volebního práva, o tři dny později přišla zpráva o tom do Florencie. Následné demonstrace vedly k tomu, že dne 21. ledna Montanelli předložil velkovévodovi návrh zákona, na jehož základě mělo být zvoleno 37 poslanců do národního ústavodárného shromáždění v Římě.²⁸² Snaha nechat podepsat velkovévodou již návrh zákona měla zajistit, že bude komorami schválen. Leopold II. si vzal čas na rozmyšlenou. Otázkou bylo, zda komory vzniklé na základě ústavy mohou rozhodovat o změně státní formy stanovené touž ústavou. Guerrazzi doporučoval návrh zákona podepsat, argumentoval tím, že shromáždění, jemuž by předsedal Leopold II., a spojení Toskánska s Římem by bylo zárukou pro toskánskou autonomii, ať již budoucí válka dopadne jakkoli. Dne 22. ledna byl velkovévodou podepsaný návrh předložen komorám. Guerrazzi předpokládal, že následující den bude schválen.²⁸³ Během diskuze o zákonu ve sněmovně (Consiglio dei deputati), která byla rušena davy vně i na galeriích, bylo zvláště poukazováno na riziko neomezených pravomocí zástupců a Guerrazzi zdůrazňoval nutnost zachování konstituční monarchie v čele s Leopoldem II. Následně byl zákon za mohutného aplaudování jednohlasně schválen. Demagog Guerrazzi dokázal strhnout všechny. Senát následně 30. ledna zákon rovněž schválil, ctil podpisem vyjádřenou vůli velkovévody.²⁸⁴ Zbýval jen konečný podpis velkovévody.

Vyhlášení republiky v papežském státě v únoru 1849 odsoudil i papež Pius IX., který účastníky shromáždění a všechny, kdo s nimi sympatizovali nebo souhlasili, exkomunikoval. Až na samotného Leopolda II. byla hrozba exkomunikace přijata velmi vlažně. Avšak hluboce věřící velkovévoda v této hrozbě viděl problém.

²⁸¹ Tamtéž, s. 193.

²⁸² Zvláště pak, když 21. ledna 1849 došlo k volbě 200 zástupců do římského ústavodárného shromáždění (*Assemblea Costituente Romana*). Mezi zvolenými převládali demokraté, mezi nimi i neřímské osobnosti jako například Giuseppe Garibaldi, Felice Orsini. Giuseppe Mazzini byl zvolen v dodatečné volbě. Liberálové vedení Terenziem Mamianim požadující konstituční monarchii v čele s papežem byli v menšině. Nově zvolené shromáždění vyhlásilo dne 9. února republiku. Tedy byl zvolen opačný postup, než jaký hlásal Montanelli, pro kterého bylo na prvním místě sjednocení a teprve následně volba státní formy. Baldasseroni, G., s. 332 a s. 340; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, 197-200.

²⁸³ Údajně předem instruoval v telegramu Pigliho v Livornu, že k tomu bude potřeba demonstrace prokazující vděčnost velkovévodovi. Baldasseroni, G., s. 332-335.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 335-338.

Okamžitě zdůrazňoval, že toskánské shromáždění nesmí mít nic společného, ani žádné kontakty s tím římským.²⁸⁵

Leopold II., aby unikl nátlaku ulice, odjel 30. ledna do Sieny, kde se mohl těšit podpoře svých věrných a kde se opět setkal s rodinou. Montanelli začal vyhrožovat demisí vlády, pokud se velkovévoda nevrátí do Florencie a nepodepíše zákon. Toho mělo být využito ke vzniku diktatury Montanelli-Guerrazzi-Mazzini, která by se rozšířila i na území papežského státu a Benátska, spojila je a vedla k válce za nezávislost. Velkovévoda demisi vlády nepřijal, čímž zabránil i výše uvedenému plánu. Údajně pro svůj zdravotní stav se nemohl vrátit a vyžádal si, aby přijel zástupce vlády za ním. Dne 5. února přijel Montanelli se sekretáři Menichettim a Marmocchim. V následujících dnech se jej snažili přesvědčit, aby se, pokud možno i s rodinou, vrátil do hlavního města. I na základě dopisu od papeže se Leopold II. rozhodl ústavu nepodepsat. Obával se příliš o osud svého Toskánska. Dne 7. února předal Montanellimu dopis, kde vysvětloval, proč nemůže zákon podepsat a proč opustil hlavní město. Nechtěl připustit, aby kvůli jeho podpisu upadla celá země do jisté exkomunikace. Nechtěl podrobit toto své rozhodnutí nátlaku mas, rovněž nechtěl, aby se násilnosti rozšířily kvůli jeho přítomnosti i do Sieny. V listu ještě tvrdil, že nehodlá zemi opustit, že je s ní příliš úzce spjat.²⁸⁶

V okamžiku, kdy se mnoho poslanců, senátorů i část populace radovalo z toho, že, když velkovévoda pošlapal ústavu, mohou svobodněji činit, co chtějí, se v Livornu vylodil Giuseppe Mazzini. Mazzini, který byl velmi nadšeně vítán, se zachoval klidně, státnicky, když odkázal rozjařený dav, aby vyčkal iniciativy z Říma a následně rozhodnutí zástupců italského lidu. Díky Mazziniho výstraze mohli florentští demokraté nejprve ustanovit triumvirát Guerrazzi, Montanelli a Mazzoni²⁸⁷ a následně provizorní vládu. Většina nově zvolených zástupců se však neúčastnila této schůze. Z nečekaných spojenců vyjadřovali podporu nově ustanovené vládě a triumvirátu Bettino Ricasoli a Andrea Corsini.²⁸⁸

²⁸⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 197-200.

²⁸⁶ Baldasseroni, G., s. 338-343; *Il governo di famiglia* ..., s. 381; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 200-201; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 20-21; Bellucci, P., s. 14.

²⁸⁷ Giuseppe Mazzoni (Prato 1808-1880) byl advokát a republikán. Byl ministrem spravedlnosti v Guerrazziho vládě, pak jedním z triumvirů. Po návratu velkovévody z exilu emigroval a v nepřítomnosti byl odsouzen k doživotnímu žaláři. Do Toskánska se vrátil po pádu habsbursko-lotrinské dynastie. Poté byl poslancem a pak senátorem Italského království. <http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-mazzoni>.

²⁸⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 202.

Ze Sieny vedla cesta Leopolda II. přes milovanou Maremmu. Po setkání s rodinou v Macereto di Scansano pokračoval přes oblast Grosseta do přístavu Porto Santo Stefano, který se nachází na severní straně poloostrova Monte Argentario.²⁸⁹ Nenaznačil, kdo jej má v nepřítomnosti zastupovat. Neodvolal ministry a další zástupce, kteří byli ve funkcích v čase jeho odjezdu. Baldasseroni dokonce uvádí, že pokračoval v jejich instruování. Měl to být tedy velkovévoda, kdo měl případně přijímat jejich demise, například s ohledem na neprosazení Costituente, která byla základem vládního programu.²⁹⁰ Nepřítomnost Leopolda II. jakožto hlavy státu, inhibovala ústavu. Proto jeho pravomoci byly dočasně přičleněny k těm vrchního představitele výkonné moci.²⁹¹ Přesto Montanelli po návratu ze Sieny dne 8. února vyhlásil nutnost svolat obě komory a předat pravomoci do rukou zástupců. Zasedání byla přerušena nepokoji, vyvolanými jistým Niccolinim (někdy označován jako Nocciolini) původem z Říma, které požadovaly ustanovení provizorní vlády ve složení Montanelli, Guerrazzi a Mazzoni. Po obnovení zasedání se k tomu přikláněli i někteří poslanci. Ustanovení výše uvedené vlády „z vůle lidu“ bylo přijato, i s ohledem na to, že panovník byl po odjezdu ze Sieny „nedostupný“ na neznámém místě. Senát rozhodnutí následně schválil, ač reálně nezasedal dostatečný počet členů.²⁹²

Politická strategie ve vypjatých okamžicích nepatřila mezi Leopoldovy silné stránky, ač v klidných časech byla jeho vláda více než na výši.²⁹³ Nepodepsání výše uvedeného zákona bylo Leopoldovi vyčítáno jako zrada, nedostatečnost setrvání na politické linii. Ale je třeba poznamenat, že to byly okolnosti, které vedly Leopolda od ústavy přes účast na válce až k podepsání návrhu zákona. Přitom byl vystaven nezměrnému nátlaku a neměl čas si vše rozmyslet. Ústupky činil, aby uchránil své milované Toskánsko od daleko horšího – anarchie a násilností. Celou dobu se snažil hledat pro zemi nejvýhodnější řešení, byť za cenu vlastních obětí.²⁹⁴

V Porto Santo Stefano Leopolda II. zastihl list od jeho švagra, sardinského krále Karla Alberta, který mu nabízel vojenskou pomoc, aby se mohl vrátit do Florencie.²⁹⁵ Tento krok Piemontu, iniciovaný Giobertim, byl důkazem změny jeho postojů, kdy

²⁸⁹ *Il governo di famiglia* ..., s. 297; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 204. Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 20.

²⁹⁰ Baldasseroni, G., s. 352; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 201-202.

²⁹¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 213-214.

²⁹² Baldasseroni, G., s. 352 a násl.

²⁹³ *Il governo di famiglia* ..., s. 297; Barsantiho, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 20.

²⁹⁴ Baldasseroni, G., s. 341-343.

²⁹⁵ Mimoходом stejná nabídka byla učiněna i papeži roku 1848, kdy Giobertiho cílem bylo zabránit vměšování se cizích sil do italských záležitostí. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 204.

v létě předchozího roku odmítl pomoci velkovévodovi s potlačováním nepokojů v Livornu. O možné pomoci začali uvažovat až na konci roku, když hrozila rakouská intervence do oblastí Parmy a Modeny okupovaných Toskánskem. Leopold II. souhlasil a nařídil generálu De Laugierovi, aby se přesunul s 2000 věrnými do Lunigiany a oblasti Massy a vyčkal příchodu piemontských od La Spezie.²⁹⁶

Po odeslání listu, kterým Leopold II. přijal nabízenou piemontskou pomoc, mu byl následně doručen dopis od papeže a neapolského krále, aby tak nečinil. Leopold II., stále ještě dlící v Porto Santo Stefano, začal váhat při představě bratrovražedné války v milovaném Toskánsku. Nakonec, i na doporučení papeže a neapolského krále, se rozhodl piemontskou pomoc odmítnout a akci odvolat. Dne 19. února napsal další dopis sardinskému králi, v němž odkazuje na dohodu mocností o pomoci papeži, že by pak byla obtížně odůvodnitelná piemontská pomoc jemu, že by to vedlo k dalšímu nepřátelství s Rakouskem a že by se to stalo příčinou nové války. I kdyby nebylo tohoto odmítnutí, Piemont by nezasáhl. Těžko by za současné situace v Itálii riskoval narušení podmínek příměří. Vincenzo Gioberti byl pro svou podporu Leopolda II. označován za zrádce italské věci, za zpátečníka a tak podobně, proto dne 21. února podal demisi.²⁹⁷

De Laugiera, před setkáním se zástupci triumvirátu, generálem Domenikem d'Apice a Guerrazzim ve funkci Generálního zplnomocněného komisaře (*Commissario generale plenipotenziario*), zradili jeho muži, kteří odmítli plnit přísahu věrnosti velkovévodovi a bojovat proti rebelům. De Laugier, který byl označen za zrádce, následně našel útočiště v Sarzaně. Do exilu museli i další, kteří se podíleli na událostech roku 1848, jako například Ridolfi či Salvagnoli.²⁹⁸

Leopold II., kritizovaný pro další změnu názoru, se v této situaci začal přiklánět k jediné síle, které mu mohla pomoci, tedy k rakouským příbuzným. Dne 11. února zaslal Leopold II. dopis do Vídně, v němž vysvětloval, jaké důvody jej vedly k minulým krokům, že v podobné situaci byli všichni panovníci, nejen v Itálii, ale i v rakouské monarchii. Pro blaho své země byl donucen k nesčetným obětem, a to včetně dočasného přerušení rodinných vztahů a politických vazeb s Vídní. V tomto listě nebyla požadována žádná pomoc, natož vojenská.²⁹⁹

²⁹⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 205; Baldasseroni, G., s. 343 a s. 360.

²⁹⁷ Baldasseroni, G., s. 343-345; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 205-206.

²⁹⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 205-206; Baldasseroni, G., s. 360.

²⁹⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 207; Baldasseroni, G., s. 345-346.

Papež jej vyzýval k odchodu do exilu v některém z italských států, jako jediné připadalo do úvahy Království Obojí Sicílie. V Leopoldově okolí rovněž vzrůstaly obavy, že by mohl být unesen rebely. Proto, po jmenování De Laugiera mimořádným komisařem, se dne 21. února s celou rodinou nalodil na britskou loď a zamířil do Gaety.³⁰⁰ Před naloděním se se zemí loučil následujícími slovy: „*Sbohem, průvody vozů zdobené pomeranči a květinami na oslavu obnoveného zdraví, uličky a růže na stěnách; sbohem známí, sbohem nemocní a ranění při veřejných pracích, sbohem rozlehlá nížina, místo mé náklonosti [...] Manetti, Bosi sbohem!*“.³⁰¹ Ještě před jeho odjezdem ze země byla ve Florencii jmenována provizorní vláda a docházelo k dalším násilným nepokojům.³⁰²

Přestože vláda prohlašovala, že již velkovévoda opustil zemi, zasílal Guerrazzi pokyny nejprve dne 8. února guvernérovi Livorna, aby vyslal lodi do Portoferraio a zabránil velkovévodovi se tam uchýlit. Dne 9. února zaslal Guerrazzi list guvernérovi Portoferraia, že pokud už je Leopold II. ve městě, aby jej donutil opustit Toskánsko, stejně jako je třeba zajistit, aby se nezdržoval v žádné jeho části. Leopold II. byl přitom s rodinou do 20. února v Porto S. Stefano, kde nebyl žádný problém jej kontaktovat, jednat s ním, jak činili členové diplomatického sboru, a vlastně i sám Guerrazzi prostřednictvím místního préтора velkovévodu vyzýval, aby zemi opustil. Velkovévoda z Porto Santo Stefano odjel až ve chvíli, kdy byl již zcela opuštěn, bez jakékoli pomoci, zdeptán lživými prohlášeními republikánů a pokusy jej vypudit ze země.³⁰³

Prvním krokem provizorní vlády vytvořené na základě nepravdivých informací o odjezdu velkovévody ze země bylo další porušení ústavy – dekret z 10. února 1849, kterým rozpustila obě komory a sloučila je do jediné, do níž mělo být voleno na základě všeobecného a přímého volebního práva. Když do Florencie přišla zpráva o vyhlášení republiky v Římě, tak se již tak frenetický vývoj ještě zrychlil. Po bitvě u Novary se politika demokratů změnila. Montanelli jako jedinou možnost obrany viděl

³⁰⁰ Oblast byla na pobřeží střežena kordonem neapolského vojska a v zálivu kotvila francouzská válečná loď zajišťující rovněž bezpečnost obou exulantů. V Gaetě se tak připojil k dalším italským vládcům v exilu, například k papeži Piu IX., či králi Obojí Sicílie Ferdinandu II. Baldasseroni, G., s. 347; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 204-208; *Il governo di famiglia* ..., s. 386; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 21; Bellucci, P., s. 14; Ciuffoletti, Z., *La Maremma in una storia di lunga durata*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986, s. 20.

³⁰¹ *Il governo di famiglia* ..., s. 297.

³⁰² Baldasseroni, G., s. 347.

³⁰³ Baldasseroni, G., s. 356-357; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 204.

semknutí se všech na obranu samostatnosti, tedy rychlé spojení s Římem. Ale tentokrát to byl triumvirát, kdo váhal. V debatě dne 19. února, kde Mazzini nabádal k těmto rychlým krokům, mu oponovali Guerrazzi s Romanellim, s tím, že nezná Toskánsko, že je zde situace jiná, že v mnoha oblastech nebyla přijata ani Guardia Civica, natož pak ústava, nedokázali si představit, co by s nimi udělalo vyhlášení republiky. Od tohoto okamžiku Guerrazzi s Mazzinim už nikdy nenašli společné politické cíle a postoje. Byli to tedy především pánové Guerrazzi, Mazzini a Montanelli kdo pošlapal toskánskou ústavu z února 1848. Nikoli velkovévoda, jak někteří později tvrdili.³⁰⁴

Florentský triumvirát vyhlásil, že o sjednocení s Římem mohou rozhodnout pouze zástupci volení lidem a vyhlásil na 5. března volby s všeobecným volebním právem.³⁰⁵ Dekretem ze 14. února si vláda rozšířila pravomoci, odsouhlasila nutnost účasti na italském ústavodárném shromáždění (*Costituente italiana*) a vyslání 37 poslanců za tímto účelem do Říma, kteří měli být vybráni z obecních shromáždění, *assemblee comunali*.³⁰⁶

Dne 5. března proběhly volby poslanců do toskánského zákonodárného shromáždění (*Assemblea legislativa toscana*). Slavnostní zahájení zasedání sněmovny bylo však stanoveno až na 25. března.³⁰⁷ První dvě zasedání (25. a 27. března) měly jediný cíl – legalizaci moci sněmoven. Na konci druhého zasedacího dne Pigli navrhoval okamžité spojení s Římem. Ostatní se ale postavili proti s tím, že na základě prosakujících informací o vývoji války, je třeba důkladnějšího projednání věci. Třetí zasedání v noci na 28. března mělo za cíl obnovit exekutivní moc (podle ústavy náležela velkovévodovi). Byla svěřena do rukou jediného muže, občana a poslance Guerrazziho, který měl „zachránit zemi“. Guerrazziho moc byla založena na Guardia civica, kde převažovali livornští buřiči. Snažil se udržet extrémní nároky levice a přitom se přiblížit liberálům, to vše ve snaze upevnit si svou pozici. Nejprve zrušení senátu a následně sjednocení nejvyšší exekutivní a zákonodárné moci v jedné rukách, Guerrazziho, bylo významným pozměněním ústavy. Městské rady se postupnému porušování, ač nerady, podřídily. Přesto ustanovení Guerrazziho diktátorem pro ně byl tvrdý oříšek.³⁰⁸

³⁰⁴ Baldasseroni, G., s. 358-359; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 202 a násl.

³⁰⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 203.

³⁰⁶ Baldasseroni, G., s. 359.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 359. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 203 uvádí, že první schůze byla 22. března.

³⁰⁸ Baldasseroni, G., s. 361-362; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 213-214.

Tolik prosazovaná idea republiky byla zavržena a přednost dostala obrana před cizí nadvládou za jakoukoli cenu.³⁰⁹ Další zasedání, konaná téměř každý den, se věnovala více či méně pravdivým informacím o situaci na bojišti, povstáních například v Janově, ale především o postupu rakouské armády na Toskánsko. Již začátkem dubna padl návrh, aby byla vyslána delegace do Gaety a žádala návrat velkovévody. To však Guerrazzi odmítl. Naopak po sněmovně požadoval, aby mu byly uděleny veškeré pravomoci samostatně jednat pro blaho vlasti, aby se odložilo zasedání sněmovny, přičemž exekutivní moc nesmí rozhodovat o osudu země bez porady s ní, a aby se odložilo řešení všech otázek o formě vlády. Tento návrh byl na schůzi dne 3. dubna schválen a další jednání stanoveno na 15. dubna.³¹⁰

Ze svého exilu v Gaetě se Leopold II. dále pokoušel znovu navázat styky s rodinou ve Vídni. Přesto jen jediný list, a to dne 19. března, decentně obsahoval i žádost o intervenci rakouských vojsk, která by učinila konec stávajícího režimu hrůzy a teroru, jež chce Toskánsko uvrhnout do strastí války.³¹¹ Až na konci března obdržel první odpověď od Františka Josefa I., ve kterém svému strýci vyčítal, že svévolně přerušil kontakty s rodinou a obrací se na ní, z donucení, jen když něco potřebuje. Avšak toto je opakem skutečnosti, kdy Leopold II. byl okolnostmi donucen kontakty přerušit a po změně situace by je rád obnovil, i kdyby nic nepotřeboval.³¹² František Josef I. se v dopise spíše než otázkou návratu strýce na jeho trůn zabýval otázkou habsburských práv na tuto zemi. Stalo se tak to, čemu se dosud všichni členové habsbursko-lotrinské sekundogenitury, včetně Leopolda II. do této fáze, chtěli vyhnout, tedy skutečnosti, že Toskánsko přestalo být svobodným partnerem Vídně a dostalo se do jejího pasivního područí. Tento list velkovévodu hluboce a trvale ranil.³¹³

Po porážce u Novary a jednáních mocností, které jasně dávaly na vědomí, že podpoří návrat původních vládců, se stala situace Guerrazziho neudržitelnou. Ožila monarchistická většina v Toskánsku. Požadavky na návrat velkovévody a klidu a prosperity, které se země za jeho vlády těšila, sílily každým dnem. Jak slábla centrální vláda, sílily městské rady, které se stávaly centry odporu. Většinu v nich mívali

³⁰⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 213; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 20-21; Bellucci, P., s. 14.

³¹⁰ Baldasseroni, G., s. 362-363.

³¹¹ Baldasseroni, G., s. 347; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 208-209. Obsah listu, který na dlouho dobu rozhodl o osudu Toskánska, naštěstí nevešel v této zemi ve známost. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 212-213.

³¹² Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 211-212; Baldasseroni, G., s. 348-349.

³¹³ Možná i to byl důvod, proč v roce 1859, když mu bylo zřejmé, že se mu nepodaří udržet neutralitu své země, odcestoval rovnou do Rakouska-Uherska. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 213.

liberální nacionalisté. Mezi nejsilnější patřila Florencie, která ještě před rokem, pod gonfalonírem Bettinem Ricasolim, byla důležitým nástrojem pro urychlení reform. Avšak jeho nástupce Ubaldino Peruzzi měl za to, že je třeba demokraty brzdit, pokud ne všechny umlčet. Guerrazzi, který měl velký podíl na krizovém vývoji v Toskánsku, se pokusil změnit postoj a přesvědčit ostatní, že jeho zásluhou se velkovévoda vrátí do země. Ale po předchozích krocích a skutečích Guerrazziho, monarchisté a konzervativci neměli zájem v této otázce s ním jakkoli spolupracovat. Postavili se za restauraci velkovévodství, v čele se správou Florencie, z obavy, aby iniciování návratu velkovévody zdola masami lidu nevedlo k přílišnému reakcionismu, doufali v zachování konstituční monarchie.³¹⁴

Ve Florencii se o možném svržení Guerrazziho, ale bez porušení ústavy, debatovalo 12. dubna 1849, poté, co předchozí den došlo k prvním střetům mezi umírněnějšími Florentány a radikálními Livorňany. Rozhodnutí rady bylo formulováno poněkud kostrbatě: „*převzít moc jménem panovníka, řízení [toskánských] záležitostí, a slíbuj, že ho osvobodí od bolesti invaze*“.³¹⁵ Jednalo se o radikální a zcela protiústavní rozhodnutí. Městská rada rozšířená o pět členů, mezi jinými o Capponiho a Ricasoliho, se usadila v Palazzo Vecchio, před nímž stál batalion národní gardy, *Guardia Nazionale*, a vlála florentská standarty. Vytvořila Vládní komisi, *Commissione governativa*. Nevěděla však o krocích a dohodách s velmocemi zajišťujícími nastolení klidu v Itálii, které mezitím podnikl a sjednal velkovévoda.³¹⁶ Dne 12. dubna bylo publikováno prohlášení, že florentskou radnicí byla obnovena konstituční monarchie Leopolda II., vyzývalo ke klidu, díky čemuž bude země uchráněna před cizí invazí.³¹⁷ Zajímavostí je, že protiústavní krok a z něj plynoucí prohlášení se hlásilo k ústavě konstituční monarchie a chtělo, aby byla dodržována. Zpráva o prohlášení o obnově monarchie vedla k radostným projevům po celé zemi, radnice většiny měst spěchaly, aby se přidaly k florentskému prohlášení a Commissione governativa. Někde to však vedlo k odporu, který musel být potlačen silou.³¹⁸ Guerrazzi měl být nejprve vyhoštěn,

³¹⁴ Baldasseroni, G., s. 363-366; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 213-216.

³¹⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 214; Baldasseroni, G., s. 367

³¹⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 214 a s. 216; Baldasseroni, G., s. 366-367.

³¹⁷ Tiskem vyšlo prohlášení v *Monitore* následujícího dne, byla vypuštěna část o zahraniční intervenci. Baldasseroni, G., s. 367-368. O vlastní prohlášení, eventuálně spolupráci s městskou radou Florencie se pokusila i sněmovna (na textu pracovali především Luigi de Cambray-Digny a Giovacchino Taddei), ale městská rada byla rychlejší. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 215-216.

³¹⁸ Baldasseroni, G., s. 368; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 216.

pak dostal pas a 1000 lir, ale nakonec byl zatčen a byl s ním veden dlouhé roky trvající proces.³¹⁹

Restaurování moci mohlo proběhnout hladce během pár dní, nebýt Livorna, kde byli u moci stále demagogové. Zdejší situace byla řešitelná pouze vojenskou silou. Situace v zemi byla tíživá i z jiného pohledu – celá státní správa byla rozvrácená, a to jak lidsky, politicky, tak ekonomicky. Komise moudře svěřila řízení jednotlivých ministerstev jejich prvním sekretářům, vyjma ministerstva války, které bylo svěřeno Begliuominimu. Začal tak návrat země k normálu, byly ničeny nařízení a instituce triumvirů i diktátora ve snaze zajistit klid a řád, obnovit důvěru veřejnosti. Leopold byl informován dopisem z 13. dubna.³²⁰ V odpovědi na tento dopis napsal, že *„jako jsem po 25let otcovsky vládl Toskáně [...] Toskánci si mohou být jisti, že takovým, jakým jsem byl, pro ně stále budu; veškeré úsilí vynaložím na zajištění jejich štěstí, žádná oběť mi nebude těžká pro dosažení tohoto cíle.“*³²¹ Volba, zda bude restaurována absolutistická nebo konstituční monarchie, měla být učiněna v souladu s vývojem v ostatních italských státech.³²² Delegace florentské vládní komise, jejímiž členy byli například Cempini (předseda senátu), Vanni (předseda sněmovny), senátor profesor Matteucci a mnoho dalších, dorazila do Gaety 17. dubna a podala velkovévodovi zároveň detailní informace o situaci v zemi.³²³ Delegace v psaném poselství i osobně naléhala na urychlený návrat Leopolda do země, domnívající se, že to postačí, aby se zabránilo intervenci. V dokumentu se rovněž hovořilo o formě vlády, kdy byla dávána přednost konstituční monarchii se zachováním veřejných institucí.³²⁴

Komise se obrátila, bez vědomí velkovévody na Piemont, zda by pomohl s uklidněním situace v Livornu. Tímto krokem se však Florentané chtěli zbavit snad posledního důvodu k rakouské intervenci. Vyslanec vládní komise G. Battista Giorgini jednal s premiérem Claudiem Gabrielem de Launay, který, ač se obával reakce Rakouska, pomoc přislíbil.³²⁵ Tento krok v tehdejší situaci v Itálii, bez ohledu na dohody velkovévody, byl více než riskantní a kompromitující pozici země. Naštěstí

³¹⁹ Vazba, která měla trvat měsíc, v jeho případě trvala čtyři roky. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 216 a s. 274-275.

³²⁰ Baldasseroni, G., s. 369-370.

³²¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 221; Baldasseroni, G., s. 375.

³²² Ještě na konci dubna byla ústava platná v Piemontu, Neapoli. Velmi důležité byla rovněž skutečnost, že 4. března ji v Olomouci vyhlásil i císař a tudíž platila i v Lombardsko-Benátsku. Baldasseroni, G., s. 375-376.

³²³ Baldasseroni, G., s. 368-370, který v příloze č. 17 reprodukuje text poselství vládní komise velkovévodovi.

³²⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 221; Baldasseroni, G., s. 370 a s. 584-586.

³²⁵ Baldasseroni, G., s. 370-372; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 222.

byla tato snaha marná.³²⁶ Následně se Komise obrátila dokonce přímo na Velkou Británii s Francií, aby získala podporu na potlačení Livorna. Jedinou drobnou podporou, kterou se takto podařilo získat, byl příslib Francie, že vyšle loď, která bude bránit příchodu dalších imigrantů z Lombardie, ti by ještě více rozdmýchávali anarchii ve městě.³²⁷ Než však mohlo být vše dojednáno, byl konec dubna a rakouská vojska již pochodovala přes Luccu a Pisu na Livorno.³²⁸

Ačkoli byl Leopold II. událostmi ve Florencii nadšen, váhal s přijetím delegace, protože se obával, že se jedná pouze o zástupce Florencie, nikoli celé země, a zaráželo ho, že nehovoří o dočasné vládě, ani nežádají žádné pokyny. Zvláště se mu nelíbila jeho jménem prováděná zahraniční politika, kdy se Florentinové vrátili k možnosti potlačit nepokoje v Livornu za pomoci piemontských vojsk neberouce ohledy na nedávný vývoj, drtivou porážku u Novary a podepsané příměří.³²⁹

Po porážce u Novary, kdy bylo jasné, že brzy dojde k restaurování sesazených vládců, si Leopold II. do Gaety povolal některé osobnosti, kterým plně důvěřoval, aby začal připravovat a organizovat svůj návrat. Ovšem události 12. a 13. dubna jej předběhly a umožnily florentské radnici na krátkou dobu usurpovat otěže státu.³³⁰

Ačkoli Leopold II. v prvním okamžiku odsoudil i tento krok, velmi záhy touto restaurací monarchie argumentoval pro omezení rakouské intervence pouze na Livorno. Florentskou akcí dne 12. dubna 1849 přestal být důvod pro samotnou intervenci pro znovunastolení Leopolda II. a sama Vládní komise, *Commissione governativa*, aktivně usilovala o to, aby k němu došlo hladce. Ovšem podoba intervence se diskutovala i v Gaetě, jak mezi exulanty, tak mocnostmi, a nejednalo se jen o intervenci v Toskánsku, ale ve značné části Itálie. Leopold II. si byl vědom skutečnosti, že přítomnost cizích vojsk by byla jeho poddanými velmi nevíтанá, na druhou stranu se po turbulentních událostech posledních let obával návratu do země bez vojenské podpory. Z vyhlášení Františka Josefa, že Rakousko má na Toskánsko

³²⁶ K návrhu došlo i přesto, že dne 13. dubna byl v *Monitore* přetištěn článek z turínského *Il Saggiatore*, který popisoval předchozí nabídku Giobertiho a jak pro odpor jeho kolegů a pro mezinárodní situaci tato možnost padla. V souvislosti s Giobertiho nabídkou si však Rakousko pospíšilo s uplatněním svých nároků na Toskánsko, které byly mezinárodně uznány, čímž Piemont neměl právo v této zemi intervenovat. Baldasseroni, G., s. 371-372.

³²⁷ Tamtéž, s. 372.

³²⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 222.

³²⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 222; *Il governo di famiglia* ..., s. 388.

³³⁰ Baldasseroni, G., s. 373.

práva, což všechny mocnosti uznaly, bylo jasné, že v této zemi přichází v úvahu pouze intervence rakouská.³³¹

Když do Gaety dorazila delegace Vládní komise, byli zde již přítomni ti, jež si pozval velkovévoda, mezi jinými hrabě Luigi Serristori, generál De Laugier, senátor Landucci, bývalý ministr financí Capponi, Královský generální prokurátor u Soudního dvora ve Florencii (*R. Procuratore generale alla Corte di Firenze*) Bicchierai, toskánský vyslanec u svatého stolce Bargagli a Giulio Martini, vyslanec v Turíně a zástupce vyslaný na kongres do Bruselu. Dne 28. dubna ještě dorazili senátoři Corsini a Baldasseroni, který byl do srpna 1848 ministrem financí. Výběr sezvaných osobností dával tušit, že s nimi Leopold II. počítá do nové vlády.³³²

Bylo rozhodnuto, že bude obnovena konstituční monarchie, jakmile nastane vhodný čas, kdy již nebude riziko, že se obnoví předchozí nepokoje. Panovala shoda v tom, že před návratem k platnosti ústavy bude nutné mimořádné období, v němž bude země očištěna od zbytků revolučního hnutí a obnoven řád a klid, což mělo být úkolem zvláštního komisaře ještě před návratem velkovévody.³³³

Mezi prvními kroky bylo nutné připravit odpověď pro delegaci vládní komise a jmenovat zvláštního komisaře, *Commissario straordinario*, který by jménem velkovévody převzal vládu. V tomto duchu byla zaslána večer 28. dubna odpověď Vládní komisi. Bylo nutné najít muže s autoritou, neposkvrněného účastí v nejrůznějších stranách, pracovitého, opatrného, ale rozhodného a velice schopného. Byl vybrán Bargagli, jenž by se po splnění úkolu vrátil do Říma a nebál by se tak některých nepopulárních kroků, ten však těsně před odjezdem onemocněl. Volba tedy padla na hraběte Serristoriho. Leopold II. chtěl silnější pozici a moc, než ve chvíli, kdy zemi opouštěl, avšak při zachování konstituční monarchie, aby se předešlo předchozím nepokojům. Co se však dotklo Toskánců asi nejvíce, bylo, že se podepsal i za použití titulů arcivévoda rakouský a královský princ český a uherský.³³⁴ Jmenovací dekret byl vydán 1. května a jeho znění, až na jeden odstavec, bylo publikováno.³³⁵ Serristori

³³¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 217-219.

³³² Baldasseroni, G., s. 374.

³³³ Tamtéž, s. 376.

³³⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 221-222; Baldasseroni, G., s. 374 a násl.

³³⁵ Tajný odstavec obsahoval informace o zásahu rakouské armády a jeho důvodech a měl být zveřejněn těsně před jejich zásahem. Baldasseroni, G., s. 377-378.

věděl, že na základě dohod mezi mocnostmi a velkovévodou bylo stanoveno, že rakouské síly napomohou v Toskánsku nastolit řád a upevnit vládu.³³⁶

Ještě 1. května Serristori odjel do Toskánska, přistál v Piombinu a přes Maremmu postupoval dále k Florencii, kam dorazil 4. května. V zemi se šířily obavy z rakouské intervence, Serristori existenci tajného článku zatajil a nikdy ji nepřiznal, ani těm, co o něm skutečně věděli.³³⁷

Dne 5. května vydal generál D'Aspre v Pietrasanta prohlášení o vstupu vojsk na území velkovévodství. Toto bylo v *Monitore* publikováno až 9. května, když už vojska stála před branami Livorna, které stále vzdorovalo a odmítalo návrat k monarchii. Velmi pečlivě formulované prohlášení obsahovalo, že intervence je na podporu legitimní vlády Leopolda II., pro zajištění pořádku, uznávalo zvláštního komisaře velkovévody, s nímž mělo být spolupracováno. Postoj Serristoriho, který se tvářil překvapeně a odsuzoval intervenci, byl pravděpodobně jednou z příčin, tak negativního vnímání intervence, toho, jak moc poškodila pověst velkovévody a důvěru v něj. Florentská radnice považovala za své právo protestovat proti intervenci, považující již situaci v zemi za natolik klidnou, že žádná vnější síla již nebyla zapotřebí, a pokud už tedy byla nutná a nevyhnutelná, měla se podle nich omezit pouze na problematiku Livorna. Jak krátkou měla paměť, když sama ještě před několika dny vyhledávala vojenskou pomoc pro potlačení především Livorna.³³⁸

Již 8. května zaslal velkovévoda dopis i generálu D'Aspre, odvolával se na snahy obyvatel Florencie i jiných míst, krom Livorna, že dosažení klidu je možné jen ve spolupráci s jeho poddanými, žádal jej proto, aby omezil přítomnost jen na místa, kde nepokoje trvají, jen tak rychle a snadno dosáhne cíle, tedy nastolení klidu a řádu ve velkovévodství. Další dopis z 18. května témuž adresátovi již obsahuje velkovévodovu lítost nad tím, že kdy souhlasil s intervencí, že měla být přeci jen pomocná pro dosažení přesně stanoveného cíle, žádal, aby byl brán ohled na jeho pokyny jakožto vládce dané země, aby byl snížen počet rakouských vojáků a omezena místa, která okupují.³³⁹ Dne 12. května padla obrana Livorna.³⁴⁰ Dne 22. května se Livorno

³³⁶ Stejně jako věděl, že jednání o pomoci Piemontu nejsou na místě a nesmí být realizována. A že rakouská pomoc v Toskánsku je součástí dohody o restaurování i papeže v Římě spoluprací Francie a Rakouska. Tamtéž, s. 377-378.

³³⁷ Tamtéž, s. 378. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 223, kde tvrdí, že není zcela jisté, že o ní Serristori věděl, ale odkazuje na Baldasseroniho, který explicitně tvrdí, že o tom musel vědět.

³³⁸ Baldasseroni, G., s. 379-380; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 223-224.

³³⁹ Baldasseroni, G., s. 386-387.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 380.

„dobrovolně“ rozhodlo přispět na rakouské tažení nemalou částkou. Výsledkem bylo, že dne 23. května, kdy vojska vyrazila podél Arna směrem na Florencii, zůstaly ve městě pouze dva bataliony. Cestou se rakouské síly nesetkaly ani s náznakem odporu, naopak byly vítány květy a vlajkami. Rakouské velení si vynutilo okamžité rozpuštění Guardia nazionale.³⁴¹

Chování Serristoriho, který sám velmi záhy začal požadovat odvolání z nevděčné funkce, vedlo k tomu, že ještě v Gaetě Leopold II. dne 24. května jmenoval novou vládu ve složení: Leonido Landucci ministr vnitra, Giovanni Baldasseroni financí, Andrea Corsini-Casigliano ministr zahraničí, Cesare Capoquadri spravedlnosti. Krom Corsiniho zastávali ostatní ministerské úřady již v minulosti, Corsini se ale osvědčil jako člen senátu. Capoquadri byl zároveň členem Vládní komise, jeho jmenování tak bylo důkazem úcty. Dalšími členy byli: generál Cesare De Laugier (velel toskánským sborům vyslaným do Lombardie, pokusu o restaurování moci v únoru 1849) ministr války, Jacopo Mazzei (byl členem již Capponiho vlády) ministr církevních záležitostí a Cesare Boccella z Luccy školství. Předsedou ministerské rady byl jmenován Baldasseroni.³⁴² Tito muži, stejně jako někteří další členové, byli těmi nejvěrnějšími, bohužel v samotném Toskánsku se jim nedostávalo takové podpory a pozice jako umírněným liberálům, jako například byli Gino Capponi, Cosimo, Ridolfi, Ricasoli³⁴³ nebo Salvagnoli, kteří byli nuceni přejít do opozice.³⁴⁴ Ještě před odjezdem do Toskánska obdržel Baldasseroni v nové funkci následující instrukce od velkovévody: „1. pravomoc použít jeho královské jméno u rakouského generála, aby pokud možno ušetřil Florencii přítomnosti cizího vojska; 2. schválení určitého druhu politického programu rozvedeného v konceptu oběžníku, který měl být rozeslán ve stejném znění všemi ministry, kde by byly předloženy principy, kterým vláda chtěla podříditi vlastní“.³⁴⁵ Restaurovaná vláda, která byla někde mezi absolutistickou a konstitucionální, musela pro obnovu řádu a hospodářského rozvoje sahat

³⁴¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 223 a s. 233.

³⁴² Baldasseroni, G., s. 381-382; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 232-234.

³⁴³ Ricasoli, který roku 1848 preferoval federativní podobu sjednocení, postupně měnil názor, až došel k tomu, že nejlepším by pro sjednocenou Itálii byl jednotný monarchistický stát. Jeho představa o nejlepší podobě státu se změnila z osvětské představy na etickou, kde to mají být zákony, které brání neklidu a násilí a udržují řád; z konzervativce se stal liberálním demokratem s myšlenkami blízcími se Garibaldimu a Mazzinimu. Piemont jej zaujal již při jeho první návštěvě roku 1849, během krymské války a mírových jednání v Paříži se k němu definitivně přiklonil jako jedinému řešení jednotné Itálie. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 318-319.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 232.

³⁴⁵ Baldasseroni, G., s. 382.

k nejruznějším krokům, ale ať udělala cokoli, byla vždy kritizována.³⁴⁶ V první fázi nedošlo k zavedení cenzury tisku.³⁴⁷

Po obsazení Livorna D'Aspre naléhal, aby Leopold II. konečně otevřeně prohlásil, že plně souhlasil s přítomností rakouské armády v Toskánsku, jakožto jediným nástrojem pro návrat ke stabilitě a síle a že je obnovena úzká spolupráce mezi rakouskou monarchií a Toskánskem. Až o týden později Serristori jménem Leopolda II. prohlásil, že cizí vojska jsou v zemi dočasně a že bylo nevyhnutelné je povolát kvůli revolučnímu hnutí. Mezitím se Leopold II. snažil omezit intervenci pouze na Livorno a zabránit, aby rakouské síly pokračovaly na Florencii, natož ji obsadily. V dopise zaslaném krátce po obsazení Livorna generálu D'Aspre mimo jiné využil jeho informace, že v samotném Livornu nebylo mnoho povstalců, pro svůj záměr, kdy pokud nebyli téměř žádní revolucionáři v odbojném Livornu, pak jich po celém Toskánsku bude naprosté minimum a většina obyvatelstva je tedy věrná a mírumilovná. Maršál Radecký rozkázal pokračovat v postupu na Florencii. Dokonce byla připravena proklamace, která byla zveřejňována během postupu, že vše se děje na opakované žádosti velkovévody. Ten nemohl nijak upravit text, natož sdělit, že žádal trochu něco jiného. Toskánská diplomacie, v čele s ministrem zahraničí Corsini-Casiglianem, snažila udržet přátelské vztahy jak s Rakouskem, tak s Královstvím sardinským, nebylo to však možné.³⁴⁸

Ministři cestující z Gaety dorazili 26. května do Livorna, o den dříve vstoupil D'Aspre do Florencie.³⁴⁹

Leopold II. chtěl intervenci pouze pomocnou, která by pomohla jemu věrným toskánským silám potlačit Livorno, aby se nepostavil cítění Toskánců, nepoškodil svou pověst u nich a nepřišel o jejich věrnost. Chtěl cíle dosáhnout převážně politicky a jen doplňkově vojenskou silou. Jménem Leopolda II. odjel do Milana Joseph Prévot de St. Marc, pod falešným jménem Leblanc, aby dojednal podmínky a průběh rakouské intervence. Avšak místo požadovaných 4000, maximálně 6000 mužů jich bylo posláno 20 000. Jediné, co se podařilo změnit oproti představě maršála Radeckého, bylo první město, které mělo být okupováno, a to z Florencie na Livorno, které bylo dlouhodobě centrem nepokojů. Rakouské velení a státníci si nepřipouštěli

³⁴⁶ Tamtéž, s. 390-391.

³⁴⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 233.

³⁴⁸ Tamtéž, s. 226-230; Baldasseroni, G., s. 383.

³⁴⁹ Baldasseroni, G., s. 382-383.

nebo nechtěli pochopit citlivost Toskánců a tedy i co vlastně Leopold II. požaduje a potřebuje. Velením kontingentu pro Toskánsko měl být pověřen generál D'Aspre, který začátkem dubna okupoval jménem Karla III. Parmu a Piacenzu. Vojsko pokračovalo na Toskánsko i přes protesty Velké Británie a Francie, dokonce z jiného směru postupovala vojska Modeny, která pro Františka V. zabrala území získaná roku 1848. Rozkaz k intervenci v Toskánsku a v legacích padl ještě před koncem jednání jako důsledek francouzského vylodění v Civitavecchii.³⁵⁰

Rakouské vojsko vstoupilo do Florencie dne 25. května 1849.³⁵¹ Obsazení Florencie mělo strategický význam, znamenalo podporu pro posádky v Livornu a v Papežských legacích a Umbrii, stejně jako protiváha francouzských sil v Římě.³⁵²

Ani sám velkovévoda nebyl z toho, jak intervence probíhala, nadšen, možná i litoval, že o pomoc požádal, jak ostatně dokazují i nebývalé stručné informace v jeho pamětech. Ačkoli Baldasseroni jej staví do role, že mu nezbylo nic jiného než souhlasit, vzhledem k pozici síly, kterou vůči němu císař využíval. Snažil se intervenci omezit na to nejnutnější. Právě okupace celé země trvající několik let připravila Leopolda II. o lásku a náklonost obyvatel a pravděpodobně hrála důležitou roli o deset let později, kdy definitivně ztratil své milované Toskánsko.³⁵³

Situace posledních let se velmi podepsala na Leopoldově zdravotním stavu, že vyvstaly dokonce úvahy, zda by neměl abdikovat ve prospěch syna Ferdinanda, kdy nejvhodnějším regentem by byl někdo z rakouského domu.³⁵⁴

Situace Livorna, po vojenském potlačení hlavních nepokojů, vyžadovala speciální režim pro uklidnění situace a obnovení obchodu a prosperity, tedy silnou a energickou vládu, která by zabránila obnově nepokojů ve jménu pomsty a podobně. I z toho důvodu zůstalo město po nějakou dobu v režimu obleženého města. Velitelem posádky byl generál Crenneville, který obdržel i kompetence vojenského vládce města. Vedle něj byl do města vyslán civilní Královský zvláštní zmocněnec, *R. Delegato straordinario*, jehož politické kompetence však byly podřízeny vojenskému veliteli. Obnova funkce guvernéra města zatím nepřipadala v úvahu. Přestože v tomto období došlo k některým excesům, způsob správy nebyl příliš v souladu s mnohem mírnějšími

³⁵⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 218-220.

³⁵¹ Tamtéž, s. 230. Baldasseroni, G., s. 383.

³⁵² Baldasseroni, G., s. 388.

³⁵³ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 232; *Il governo di famiglia ...*, s. 388; Baldasseroni, G., s. 385-388.

³⁵⁴ Baldasseroni, G., s. 374; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 232-233.

toskánskými tradicemi, brzy přinesl ovoce, tedy uklidnění situace ve městě, jeho vyčištění od agitátorů a demagogů, ať již domácích či zahraničních, a obchod a výroba nabíraly dech. Generál Crenneville jednal spravedlivě a nezneužíval mimořádných pravomocí, které obdržel.³⁵⁵

Neapolská loď, která velkovévodu vezla, provedla dne 22. července 1849 mezipřistání již v Porto S. Stefano, kde bylo přivítání Leopolda II. velmi emocionální.³⁵⁶ Jeho dojetí z návratu asi nejlépe vystihují slova, která si zapsal do deníku: „*poté jsem spatřil horu Monte Argentale, věže s toskánskou vlajkou, přistál jsem v Porto Santo Stefano. Vstoupil jsem na toskánskou půdu. A moje busta byla na místě, kde při našem odjezdu byl strom svobody, a tu bustu si prohlíželi ti dobří lidé. Na díky mnozí v kostele osušovali oči a já zůstal až do večera s těmito milými lidmi, s nimiž jsem strávil poslední dny v Toskánsku a které jsem toužil spatřit jako první.*“³⁵⁷

Leopold II. se vylodil 25. července 1849 ve Viareggiu, kde byl vítán mnoha ministry a známými. Jeho cesta pokračovala do města Lucca. Zde, ve snaze o usmíření, vydal Leopold II. dva dekrety – amnestie zločinů urážky majestátu a amnestie zločinů proti politickému a sociálnímu řádu země. Dekrety z 26. července z Luccy rozhodl nevracet se k verbálním útokům vůči němu a jeho rodině, stejně jako byla vyhlášena amnestie na některé činy revolučních let. Druhý dekret se týkal těch, kteří porušili, či v budoucnu naruší, politický a sociální řád konstituční monarchie, byli či se stanou nepřáteli jejího vládce a veřejného pořádku. Soudy měly rozhodovat o zločinech urážky majestátu a dalších zvláštních činech stanovených platnými zákony. Další zločiny měly být projednávány před radami jednotlivých prefektur, které mohly udělit trest vězení od 15 dní do 6 měsíců nebo těžšího žaláře od 8 měsíců do 3 let. Odsouzený mohl místo detence zvolit exil v dvojnásobné délce. V nejtěžších případech byly kauzy projednávány státní radou, Consiglio di Stato. Tato nařízení byla v souladu s tím, že bylo třeba provedené přečiny rychle vyřešit a potrestat, aby bylo možné se co nejrychleji vrátit k normálu. Jejich efekt na veřejné mínění ale nebyl dostatečný.³⁵⁸

Přes jistou ostražitost způsobenou rakouskou přítomností, byl velkovévoda vítán, mnohými jako vládce „spoluobčan“, který byl většinou vnímán jako *babbo*, tatínek.

³⁵⁵ Baldasseroni, G., s. 388-390.

³⁵⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 238.

³⁵⁷ *Il governo di famiglia* ..., s. 389.

³⁵⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 236-239; Baldasseroni, G., s. 392-393.

Sám byl šťastný, že se jako Florent'án mohl vrátit domů.³⁵⁹ Do Florencie dorazil 28. července 1849.

Dne 21. listopadu pak byla udělena mnohem rozsáhlejší amnestie pro všechny zločiny urážky majestátu a jiné politické zrady spáchané do toho dne včetně byly prominuty. Tímto nařízením byla zrušena platnost předchozího dekretu. Existovaly však přesně stanovené výjimky, které se vztahovaly na členy provizorní vlády a osobu diktátora.³⁶⁰

Z těchto osob se jen Guerrazzi zdržoval na území velkovévodství. Ten vyjednáváním s florentskou radnicí i vládní komisí, které by mu pravděpodobně nebránili v odjezdu, promarnil čas beztrestně emigrovat. Původní ochranná vazba, která jej snad měla dokonce chránit před pomstou davů, se postupně měnila ve vazbu. Dne 10. května byla podána proti němu oficiální žaloba a začal řádný soud.³⁶¹

Dalšími dokumenty a činy se Leopold II. snažil vyjádřit vděčnost těm, kteří se zasloužili o jeho návrat, mezi prvními Florencii. Dne 12. listopadu nařídil doplnit již udělenou vlajku radnice města o slova „12 aprile 1849“, čímž se tento symbol města měl stát zároveň trvalou připomínkou jeho činnosti a snahy o návrat monarchie. Téhož dne byly uděleny i medaile tří kategorií za zásluhy za návrat velkovévody a restaurování monarchie, za účast na 12. dubnu a pro ty občany, kteří se na tomto zvláště podíleli. Nejvyšší variantu obdrželi všichni členové florentské radnice a vládní komise, několik osob z Luccy a Pisy. Nejnižší pak udělil těm, kteří se podíleli, nebo napomohli restauraci. Bettino Ricasoli byl rovněž mezi oceněnými. Téhož léta se však stáhl do ústraní. Ovšem současně se vyhradil proti restauraci absolutismu na základě rakouských zbraní. Ideálním řešením se pro něj stala Itálie sjednocená pod vládou Piemontu při zachování autonomie Toskánska. K názoru sjednocení pod vládou Savojské dynastie, zastávané i Vincenzem Salvagnolim se postupně propracovali i Capponi, Ridolfi a Cambray Digny.³⁶²

Bohužel pro Leopolda II. se během exilu v jeho milované zemi mnoho změnilo, všichni se stali vůči režimu, státu, i vládci mnohem kritičtější. Ne vše, co přicházelo shora, bylo vítáno s nadšením. Ke všemu se přistupovalo mnohem obezřetněji, bez svalování viny na osud. Otázky týkající se sjednocení Itálie, vztahu s církví zůstaly

³⁵⁹ Baldasseroni, G., s. 391; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 239; *Il governo di famiglia ...*, s. 389.

³⁶⁰ Baldasseroni, G., s. 394; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 239.

³⁶¹ Baldasseroni, G., s. 394.

³⁶² Baldasseroni, G., s. 394-395; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 246-247.

otevřeny, ale díky přítomnosti Rakušanů, kteří si vynucovali provádění jejich vůle v celém státě i vyvíjeli nátlak na samotného panovníka, bylo mnohým zřejmé, že v tomto procesu Toskánsko nebude vystupovat samostatně, řešit to vlastními silami, dle svých potřeb a možností.³⁶³

Mezi přední odpůrce rakouské intervence rozhodně patřili Vincenzo Salvagnoli, který již v květnu roku 1849 předpověděl sjednocení Itálie pod vládou Piemontu za deset let, a Giuseppe Giusti. Na druhou stranu v davu vítajících byli, krom zvědavců, i ti, kteří doufali, že si takto zajistí pozici v novém uspořádání. Například podle Giustiho, nebyl důvod pro invazi z následujících příčin: 12. dubna se Toskánci vrátili k ústavě z roku 1848 a tedy i k velkovévodovi, drobné nepokoje v Livornu, Arezzu a Pistoii by bylo možné zvládnout vlastními silami. Ale největším dilematem, nejen Giustiho bylo, zda rakouská vojska byla, nebo nebyla pozvaná, zda o nich Leopold věděl, či nikoli, zda požádal o pomoc jen s Livornem. Pokud by došlo pouze k okupaci Livorna, pravděpodobně by to bylo akceptováno, vždyť ani tam přítomný Bettino Ricasoli nikterak neprotestoval. Tím se do té doby milovaný a ctěný panovník ovšem v očích mnohých stal nepřítelem, nebo aspoň člověkem, který nezaslouží být ctěn. Poprvé za dobu jeho vlády tak vznikla trhlina mezi velkovévodou a jeho národem, která se v následujícím období nezcelovala, naopak se stále více prohlubovala.³⁶⁴

Dokonce Cosimo Ridolfi, který měl k Leopoldovi velmi blízko, poněvadž byl preceptorem jeho dětí, jej varoval v domnění, že invaze je proti vůli velkovévody. Nabádal jej, aby bral ohled na národní cítění Toskánců, aby se nedal jakkoli přesvědčit a postavil se proti rakouské okupaci Itálie, neboť jen tak může ochránit a uchránit rodinu. Možná byl téhož názoru i Leopold II., ale jak shrnuje Baldasseroni, k invazi již došlo a bylo třeba udělat vše pro to, aby byly zmírněny její důsledky a cena, o což se i on osobně jako předseda vlády snažil.³⁶⁵

Baldasseroni ve svém díle rozdělil Toskánce v okamžiku návratu velkovévody do země na tři skupiny: „skalní zastánce velkovévody“, kteří do té doby neexistovali, ale najednou se objevili a snažili se vzbudit dojem, že to jejich zásluhou došlo k restauraci. Druhými byli konstitucionálové, ctící ústavu z roku 1848, kteří pravděpodobně stáli za 12. dubnem, ale je pravděpodobné, že změnu, k níž země, a vlastně i sám Guerrazzi, inklinovala, urychlili, a snažili se možná zakrýt nějaké ty chyby minulosti. Poslední

³⁶³ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 239-240.

³⁶⁴ Tamtéž, s. 241-242.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 243; Baldasseroni, Leopold II..., s. 388.

byli „Rakušané“, kteří se snažili tvrdit, že 12. duben byl výsledkem vítězství u Novary a restaurace byla dokončena až invazí do země, hovořili o velkorysosti, se kterou bylo Leopoldovi odpuštěno chování roku 1848, a považovali za nutné zajistit vše, aby se minulé události neopakovali. Baldasseroni ve svém hodnocení zcela opominul republikány, nebo radikály, kteří požadovali změnu zřízení a z nichž mnozí inklinovali k socialismu, potažmo komunismu. Mnozí však varovali před nízkou podporou absolutismu, oproti populární konstituční monarchii. Navíc většinou ekonomicky silné a vzdělané vrstvy toužily po nezávislosti a sjednocení Italů. Přestože jich byla menšina, byli aktivní, na rozdíl od zcela pasivní apatické většiny, která neměla problém ani s absolutismem.³⁶⁶

V červenci 1849 byly obnoveny diplomatické vztahy s Vídní. Jako velvyslanec byl vyslán Ottaviano Lenzone, který tuto funkci zastával do vypuknutí války. Lenzone se Schwarzenbergem vyjednával snížení početního stavu vojsk v Toskánsku. Shodli se i na tom, že Toskánsko by se nemělo stát centrem demokratů v Itálii. Corsini-Casigliano využil obnovení vztahů k tomu, aby byl odvolán D'Aspre. V Toskánsku měla zůstat jen jediná divize pod velením generálporučíka Friedricha Liechtensteina, který velmi záhy navázal dobré vztahy jak s velkovévodou, tak jeho vládou. Díky tomu výše uvedenému se výrazně snížil počet rakouských vojáků v zemi a rovněž i náklady na jejich vydržování.³⁶⁷

Během podzimu 1849 byly vydány dekrety zavádějící nový řád pro policii (22. října), zřizující Královský účetní dvůr, *R. Corte dei Conti* (1. listopadu), upravující obecní řády (4. listopadu), nově byl organizován systém civilních penzí (22. listopadu) a reorganizovány civilní a trestní soudy a pravomoci policie (7. listopadu). Oficiálně se jednalo o provizorní nařízení, která ještě měly schválit komory, až jejich znovuuustavení umožní situaci v zemi.³⁶⁸

Zásadním pro odchod rakouských sil se jevilo vlastně znovuzřízení vlastní armády. Problémem byly pacifistické tradice země, nedostatek vhodných osob, rozdělení existujících důstojníků uplynulými měsíci na několik ne zrovna přátelských táborů. To vše musel De Laugier, do jehož kompetence tato problematika spadala, řešit.³⁶⁹

³⁶⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 244-246.

³⁶⁷ Baldasseroni, G., s. 390; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 250-251.

³⁶⁸ Baldasseroni, G., s. 396-397.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 397.

V mnoha ohledech ještě ožehavější byly problémy, které měl s nastolením veřejné a soukromé bezpečnosti ministr vnitra. Nebylo možné obnovit civilní agenty policie, nebylo možné vyčlenit část z armády pro zajištění vnitřní bezpečnosti. Nakonec byli z Neapolského království získáni tři důstojníci, kteří měli pomoci zorganizovat četnictvo, *Corpo di Gendarmeria*.³⁷⁰

Ministerstvo financí zápasilo se zanechanou prázdnou státní pokladnou a dluhy, nízkými příjmy oproti výdajům. Instituce finanční správy na tom naštěstí byly lépe, kde krom Generální správy královských cel a spojených podniků, *Amministrazione generale delle regie dogane ed aziende riunite*, která postrádala ředitele, byly personálně obsazeny (většinou se vrátili původní zkušení ředitelé) a více méně fungovaly. Výše uvedený úřad byl obsazen Vincenzem Martinim, sekretářem ministerstva financí. I zde se hledala cesta ke stabilizaci situace, a pokud možno vyrovnanému rozpočtu. Všichni mluvili o nutnosti snížení výdajů státu, ale nikdo reálně nechtěl, aby k tomu došlo. Obecně ke škrtům docházelo například díky rušení některých míst, či snížení platů. Začleněním správy veřejných budov, z nichž byly pod ministerstvo války vyčleněny ty vojenského charakteru, pod Odbor inženýrů vod a mostů, *Dipartimento degli ingegneri di acque e strade*, se podařilo zrušit celý jeden velký úřad. I přítomnost rakouských sborů stála nemalé prostředky, které bylo třeba někde najít.³⁷¹

Dekretem z 3. října bylo ustanoveno zřízení veřejného dluhu ve výši 30 milionů florentských lir vydáním 30 000 obligací úročených 5 procenty, které byly jištěny výnosy z pronájmu tabákového monopolu. Samozřejmě se na tento krok snesla vlna kritiky, kdy podle jedněch to bylo příliš málo pro přilákání zájmu zahraničních bankéřů, pro druhé neúměrně mnoho pro malé Toskánsko. Díky tomuto kroku stát získal likviditu, mohl splácet své závazky v okamžiku jejich splatnosti, stejně jako hradit běžné výdaje.³⁷²

Přesto předběžný rozpočet na rok 1851 vycházel se schodkem 5 503 860 lir. To vedlo k rozsáhlým úvahám a studiím, které vyústily v logické body, kterých bylo třeba dosáhnout: snížit výdaje, efektivnější a levnější správa současných příjmů, vytváření

³⁷⁰ Tamtéž, s. 397-398.

³⁷¹ Tamtéž, s. 398-400.

³⁷² Přes kritiku tohoto kroku a názoru, že nedopadne dobře, již 12. prosince bylo přijato mnoho částečných nabídek, které dávaly naději na úspěšnost operace. Mezi prvními zájemci s 1587 obligacemi byl velkovévoda osobně. Banka Bastogi zakoupila 10 000 obligací. Na konci roku 1850 byly všechny obligace prodány. Tamtéž, s. 400-402.

nových adekvátních zdrojů.³⁷³ První dva kroky bylo možné provádět pouze postupně. Návrh na zavedení daně ze zisku se již v samotné Státní radě setkal s takovou kritikou, že byl zavržen.³⁷⁴ Byla zvýšena daň ze soli, o desetinu kolkovné a poplatky za registraci civilních úkonů, změna fixní daně na proporční u registrací hypoték, zvýšení obchodní daně v Livornu a jednorázově byla aplikována daň na zisk z hypotéčních úvěrů. Pozemková daň *tassa prediale* byla nově stanovena na 10 % ze zdanitelné hodnoty katastrálního výnosu. Díky této úpravě měla ročně vynášet 4 462 200 toskánských lir. Rodinná daň byla rozdělena do 24 úrovní a celkem vynášela 1 340 000 toskánských lir při 1,7 milionech obyvatel. Díky těmto úpravám byl 4. února 1850 dekretem schválen rozpočet se schodkem přibližně 2,5 milionu lir.³⁷⁵

Leopold II. se snažil po svém návratu z exilu zlepšit vztahy s Vídní. Za vhodnou příležitost pro obnovu korespondence s mladým císařem považoval jeho narozeniny dne 18. srpna. Tentokrát vypadala korespondence nadějněji, jen s cílem, ze strany císaře, úžeji přimknout toskánskou sekundogenituru k hlavní rodové linii. Ještě roku 1849 se Leopold II. vydal do Terstu, aby se zde setkal s císařem. Setkání nebylo nikterak příjemné, velkovévodovi byly připomínány jeho chyby, kroky, které byl situací nucen učinit v průběhu revolučních let. Zde byl vznesen i požadavek na návštěvu Vídně na jaře následujícího roku.³⁷⁶

Leopoldovi i jeho ministrům bylo jasné, že vzhledem k situaci v Itálii a vlastní zatím neúspěšné snaze vybudovat novou armádu, rakouské síly neodejdou v krátkém čase, jak by si přál. Proto se jevilo nutným dojednat s Rakouskem konvenci (či lépe řečeno oboustrannou dohodu dvou rovných vládců), která by stanovovala podmínky pobytu rakouských sil v Toskánsku.³⁷⁷

Byl přesně stanoven účel – pomoc s uklidněním situace a navrácením řádu. Bylo uznáno, že pomocná vojska spadají pod rakouské velení a jsou součástí rakouských sborů v Itálii. Početní stav byl stanoven na 10 000 mužů, kteří byli více než dostačující pro výše uvedené potřeby. Rakousko mělo hradit žold, ubytování a veškeré další náklady byly k tíži Toskánska. Obě strany měly právo iniciovat jednání o změnách – velikost, doba trvání a tak dále. Deklarovaná rovnost vládců byla vnímána tak, aby již

³⁷³ Tamtéž, s. 402-403 a s. 463. Baldasseroni na s. 464 připomíná, jak byla napadána správa financí státu v roce 1848, důkladně kontrolována, přitom od 27. října 1848 do 11. dubna 1849 dokázala vytvořit ztrátu ve výši 9 590 847 lir. Revoluce rozhodně nejsou zadarmo.

³⁷⁴ Zavedena byla až po převratu v roce 1859. Tamtéž, s. 403.

³⁷⁵ Tamtéž, s. 403-404.

³⁷⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 248 a násl.; Baldasseroni, G., s. 405.

³⁷⁷ Baldasseroni, G., s. 406-407.

nevyznívala přítomnost rakouských pomocných sborů, jak měly být nadále nazývány, jako vynucená ze strany císaře a nuceně přijatá ze strany velkovévody. Tento dokument byl připraven a podepsán 22. dubna, následně velkovévoda s rodinou v doprovodu Andrey Corsini-Casigliana odjel do Vídně.³⁷⁸

Pro liberální a republikánskou opozici v Toskánsku znamenal podpis rakousko-toskánské konvence, která stanovila hospodářské a vojenské podmínky okupace, příklon vlády k reakcionářství. Nebyla však vyřešena otázka jurisdikce, kdy rakouští velitelé se i nadále řídili rakouskými zákony, ačkoli se nacházeli na území Toskánska, a to i vůči občanům velkovévodství. Jediní, kdo se s tímto nedokázali ztotožnit, byli jediní dva liberálové ve vládě, a to ministr spravedlnosti Cesare Capoquadri, kvůli své účasti ve Vládní komisi, jež byla otevřeně protirakouská, a ministr církevních záležitostí Jacopo Mazzei, který se přiklonil k názoru kolegy a zároveň se obával o výsledek jednání o konkordátu s Římem (jednání zahájil již Boninsegni v Ridolfiho vládě v roce 1848). Ačkoli požádali o uvolnění z vlády, bylo dojednáno, že zůstanou ve funkcích do návratu velkovévody z cesty do Rakouska, čímž vláda nepozbyde svou funkčnost a předejde se další kampani v tisku, která by s tímto krokem rozhodně byla spjata a ohrozila by jednání ve Vídni.³⁷⁹

Konvence byla okamžitě napadána, zvláště piemontským tiskem, který z Toskánska činil zemi pod vojenskou správou Rakouska, jejíž vláda „skáče, jak Vídeň píská“. V úředních listech, *Conservatore Costituzionale*, pak byly publikovány články, které vysvětlovaly nutnost a výhodnost výše uvedené dohody, že nikterak neomezuje nezávislost Toskánska. Intervence proběhla, je třeba ji nějak právně ukotvit, dát jí přesná pravidla. Ostrá diskuze o konvenci pokračovala i nadále, zapomínalo se na události, které k intervenci v Toskánsku vedly, že to nebyl první příklad v historii a tak dále. Situaci se nakonec podařilo uklidnit.³⁸⁰

Složitá a dlouhá jednání o toskánsko-rakouské konvenci byla dokončena během návštěvy Leopolda II. ve Vídni v červenci 1850, kde jej krom manželky a nejstaršího syna, dále doprovázel ministr zahraničí Corsini-Casigliano a, na žádost Schwarzenberga, i Baldasseroni.³⁸¹ Toskánská delegace chtěla v politické rovině demonstrovat, což bylo i obsahem sepsaného memoranda, sice vděčnost za pomoc, ale

³⁷⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 255-256; Baldasseroni, G., s. 407-408.

³⁷⁹ Baldasseroni, G., s. 406 a násl.; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 254-255.

³⁸⁰ Baldasseroni, G., s. 408-410.

³⁸¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 255. Baldasseroni, G., s. 412, uvádí, že konvence byla zcela dojednána a podepsána ještě před odjezdem velkovévody do Vídně.

zároveň se chtěla pokusit zmírnit její dopady na vnitřní politiku a celkovou náladu obyvatelstva, tedy aby pomoc nebyla ponižující pro toho, kdo ji přijímá, a dále, například, aby se přítomní vojáci podřídili toskánskému právu.³⁸² Vláda připravila rovněž i Memorandum s podklady pro nejrůznější otázky, které předpokládala, že mohly přijít na pořad jednání během pobytu velkovévody ve Vídni. Záhy po příjezdu do Vídně si tam Leopold II. povolal i Baldasseroniho. V Toskánsku se začaly šířit obavy ohledně nepřítomnosti velkovévody (vrátil až v září) a jeho rodiny i dvou důležitých členů vlády.³⁸³

Hlavními body jednání ve Vídni nebyla jen rakousko-toskánská konvence, ale i to, zda je možné vládnout konstitucionálně. S ohledem na kroky Vídně, bylo velmi nepravděpodobné, že by se o konstituci mohlo uvažovat ve Florencii. Pro Toskánsko byla doporučována silná vláda nepodléhající tužbám lidu. Baldasseroni se ve Vídni snažil prosadit, aby otázka konstituční monarchie nebyla zavržena, ale odložena do chvíle, kdy bude situace příznivější, klidnější. S tímto zástupci rakouské monarchie souhlasili, ačkoli se velmi lišila představa v tom, co bude po tomto odkladu následovat.³⁸⁴

Ještě v roce 1850 platilo, že ústava z roku 1848 nebyla zrušena, čekalo se jen na vhodný okamžik, aby mohla začít opět platit, jak bylo opakovaně příslibováno i velkovévodou samým. Toskánci však mohli jen stěží doufat, že jim Vídeň umožní návrat ke konstituci a aktivnímu podílu na veřejných záležitostech volených zástupců veřejnosti.³⁸⁵

Další ranou pro liberály byl dekret vydaný 22. září, který významně omezil svobodu tisku, jenž umožňoval prefektům pozastavit vydávání deníků až na 15 dní, nebo je dokonce zakázat zcela. Tímto krokem vláda přišla o poslední zbytky podpory liberálů a zůstali jí pouze zcela pasivní skalní zastánci velkovévody. Leopold II. se dostal do soukolí mezi tlakem rakouského zmocněnce a konzervativců, kteří, po vzoru císaře, chtěli co nejabsolutističtější možnou vládu, a liberálů, kteří trvali na konstituci a splnění slibů daných naposledy 12. dubna. Liberálové svůj tlak realizovali především prostřednictvím tisku, kde ještě přetrvávaly zbytky svobody tisku, z nichž

³⁸² Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 255.

³⁸³ Baldasseroni, G., s. 412-413.

³⁸⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 256-257; Baldasseroni, G., s. 414.

³⁸⁵ Baldasseroni, G., s. 415; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 257.

nejdůležitější byly listy „Lo Statuto“ (ústava) a „Costituzionale“ (konstituční), krom radikálnějšího „Nazionale“ (národní, ovšem nebyla míněna národnost toskánská).³⁸⁶

Ještě během mise ve Vídni byl ostatním státům předložen dotaz, jak by se stavěly k tomu, kdyby v Toskánsku došlo k návratu k ústavě z roku 1848. Odpovědi byly vesměs negativní, převládala obava, že by došlo k narušení křehkého klidu, kterého bylo konečně dosaženo. V rámci diskuzí italských států došlo i na centrální železniční trať, která by propojila Toskánsko s Lombardií a Zaalpím.³⁸⁷ Leopold II. a jeho ministři se domnívali, že je nutné, aby italské státy jednaly ve vzájemné shodě a dohodě, že jen tak je možné ubránit jejich nezávislost, že skutečnost, že v revolučních letech každý z nich jednal izolovaně, vedla k eskalaci požadavků republikánů, demokratů a demagogů a ke stavu po revolučních letech. Současná situace, kdy papežský stát ústavu opouštěl, Neapol se k tomu chystala a naopak Piemont se jí pevně držel, stavěla toskánskou vládu a velkovévodu, kteří na jednu stranu chtěli co nejdříve navrátit zemi ústavu, ale zároveň jednat v souladu s ostatními italskými státy, do složité situace.³⁸⁸ Na Apeninském poloostrově bylo jedinou výjimkou v této tendenci Sardinské království, které zůstalo věrné ústavě a parlamentarismu.³⁸⁹ Vídeň podporovala obavy z možných nepokojů vyvolaných ústavou, s čímž měla úspěch především v Římě a Neapoli, a sama přemýšlela jak se zbavit vlastního ústavního závazku ze 4. března 1849.³⁹⁰

Dne 8. července odjel Corsini-Lajatico z Vídně do Bavorska a Baldasseroni do Florencie. Leopold II. se rozhodl ve Vídni setrvat ještě několik týdnů po odjezdu svého prvního ministra v naději, že se mu tak podaří naklonit si Františka Josefa. Během Leopoldovy dlouhé nepřítomnosti bylo připraveno vše potřebné v souladu s dohodami s Vídní.³⁹¹

³⁸⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 257-258.

³⁸⁷ Baldasseroni, G., s. 417-418, který však uvádí Německo, ale vzhledem k tomu, že do jednání byla zapojena Vídeň, jednalo se pravděpodobněji o Rakousko.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 415-416; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 259.

³⁸⁹ Přes porážku a podřízení se milánskému míru se ani král, ani ministři, ani poslanci neobrátili zpět k malému Piemontu, ale zůstali italskými nacionalisty. Důkazem toho byl odlišný přístup k emigrantům, kdy jiné státy se těchto „politicky turbulentních elementů“ snažily zbavit co nejrychleji, Piemont je přijímal, ba dokonce jim dopřával prostor, a to i ve vrcholných politických, ekonomických a vědeckých pozicích. Tento přístup napomohl zbavit se provinciality, které se tak posmíval Gino Capponi. Rovněž se odlišoval i přístupem k církvi. Díky tomu se záhy stal nadějí pro všechny nacionalisty, konstitucionalisty, ale i antiklerikálové. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 259-261.

³⁹⁰ Baldasseroni, G., s. 416.

³⁹¹ Tamtéž, s. 419; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 257-258.

Mazzei s Capoquadrini po odchodu z ministerských postů stále sloužili v nejvyšších vládních kruzích. Capoquadri byl nahrazen generálním prokurátorem Kasačního soudu Niccoló Lammim, Mazzeie nahradil Bologna, bývalý Presidente del Buon Governo.³⁹²

Dne 20. září byl vydán dekret, kterým Leopold II. vysvětloval, proč nemohl a stále ještě nemůže obnovit platnost ústavy, dodal, že je třeba počkat, až k tomu dozrají okolnosti a do té doby je nutné dát do pořádku a zefektivnit státní správu a stabilizovat řád a klid v zemi. Byla rozpuštěna sněmovna, která zahájila zasedání 10. ledna 1849, do ustanovení nové sněmovny měl rozhodovat velkovévoda se státní radou, Consiglio di Stato, přesto, pokud možno, s ohledem na základní principy ústavy. Consiglio di Stato, poradní sbor velkovévody, byl ustanoven ještě před zavedením ústavy, tedy byl to jistý krok zpět. Tomuto aktu se dostalo mnohem více pozornosti a vedl k četným protestům. Protesty organizovala i florentská radnice, která se od 12. dubna 1849 cítila být v pozici ochránce ústavy. Tento příklad byl následován i některými dalšími městy. Gonfalonier Peruzzi byl následně odvolán, což způsobilo jeho odklon od podpory velkovévody.³⁹³

Další ranou pro liberály byl dekret vydaný 22. září, který významně omezil svobodu tisku, jenž umožňoval prefektům pozastavit vydávání deníků až na 15 dní, nebo je dokonce zakázat zcela. Tímto krokem vláda přišla o poslední zbytky podpory liberálů a zůstali jí pouze zcela pasivní zastánci velkovévody a velkovévodství.³⁹⁴

Neklidné politické období revolučních let se promítlo v obecné rovině v zesílení kritiky Sboru inženýrů, Corpo degli Ingegneri. Přestože Manetti sepsal spis na obhajobu postavení jeho členů nad zájmy jednotlivých obcí, byla tato instituce dekretem ze dne 9. prosince 1849 zrušena a nahrazena Consiglio d'Arte, do něž byla sloučena i Direzione generale d'Acque e Strade e Fabbriche civili dello Stato.³⁹⁵

Z ideologů bylo i v porevolučních letech nejvýznamnější působení Vincenza Giobertiho, přestože i on měl své odpůrce (například Marca Minghettiho z Boloně) i díky nepříliš úspěšné aplikaci jeho teorií v praxi v průběhu revolučních let. Cílem pro něj byla demokratická federativní Itálie, ale události let 1848-1849 jej poučily, že „*demokracie zabíjí sebe sama, pokud se přemění v demagogii*“. Obnova Itálie a

³⁹² Baldasseroni, G., s. 420.

³⁹³ Baldasseroni, G., s. 410 a násl.; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 258.

³⁹⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 258.

³⁹⁵ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 326-327.

potazmo celé Evropy mohla být jen oddálena, nikoli zastavena. Tato myšlenka byla útěchou mnoha italským nacionalistům po porážkách v revolučních letech.³⁹⁶

Po krátké pauze založil počátkem 50. let Mazzini Associazione Nazionale, Italia del Popolo a Comité Central Démocratique Européen (sem patřilo i Comitato Nazionale Italiano). Měli se stát nástupci Mladé Itálie založené před 20 lety. Comitato Nazionale Italiano bylo zásadní platformou pro činnost mazzinistů. Roku 1850 se snažil opět spojit různé proudy za sjednocení Itálie, například odložením rozhodnutí o státní formě až po dokončení sjednocení. O rok později již opět prosazoval sjednocení válkou a republiku, následovat měla i jistá sociální revoluce, která měla přinést skutečnou spravedlnost.³⁹⁷ Na rok 1852 v rámci simultánních povstání v různých státech byla v rámci Mazziniho projektů zahrnuta i Toskána, jejíž policii se však podařilo zachytit příslušnou korespondenci a organizovanému povstání zabránit. Mazzini organizoval protesty z bezpečí v zahraničí, jeho podporovatelé byli pronásledováni a zatýkáni, díky čemuž ztrácel další příznivce. Se sílící pozicí Piemontu (připojil se k němu i Daniele Manin) v italském hnutí slábla pozice mazzinistů. V roce 1857 se Mazzini pokusil o další koordinovaná povstání v Janově, v Livornu a v jižní Itálii, která skončila neúspěchy.³⁹⁸

Giuseppe Montanelli (z exilu) i Francesco Guerrazzi (z vězení) pokračovali v publikování svých názorů i v 50. letech. Montanelli požadoval zrušení světské moci papeže, zastával názor, že Itálie jsou její lidé a jejich volení zástupci, nikdo (ani král, ani vůdce sekty jako Mazzini) si nemůže usurpovat označení „Itálie jsem já“; pokračoval ve svém politickém programu, který jen doplnil o sociální aspekty. Guerrazzi se především snažil ospravedlnit své jednání v revolučním období (spis *Apologia della vita politica*), které stihl sepsat během vazby a následně využil při své obhajobě. Guerrazzi v procesu, kde byl obviněn z urážky majestátu podle zákoníku z roku 1795 (pro tento zločin byl stanoven trest nucených prací, které však mezitím byly zrušeny, od roku 1847 byl zrušen i trest smrti), byl 1. července 1853 vynesena rozsudek 15 let vězení, který byl následně změněn na exil na Korsice, odkud po 3 letech uprchl

³⁹⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 261 a násl.

³⁹⁷ Mazzini si dokonce, z titulu římského triumvíra z revolučních let, zkusil půjčit ve Velké Británii a Toskánsku ve prospěch lidu a pro potřeby italské věci, což samozřejmě vyvolalo protesty mnoha států. V Británii však jeho příznivci založili „Amici dell'Italia“, kterou financovali a dávali k dispozici i své kontakty. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 264 a násl. Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 5, s. 568-569 tvrdí, že vznikla již na jaře roku 1848.

³⁹⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 268-269.

do Janova.³⁹⁹ Obžaloba i obhajoba rozsáhle publikovaly své teze, díky čemuž se všichni mohli vracet k uplynulým událostem a komentovat je. Jedním z důležitých argumentů, které na svou obranu Guerrazzi použil, že nikdy nevyhlásil republiku a bránil spojení s Římskou republikou, což byl nevyvratitelný fakt. Státní forma a toskánská nezávislost pro něj byly nedotknutelné, ač jinak byl vynikající řečník, agitátor a inspirátor davových akcí. Argumentace použitá Guerrazzim v obhajobě byla pro mnohé Toskánce, především pro umírněné, důležitým signálem, k čemu může vést neomezená agitace lidu, že není možné spoléhat na nějaký zásah či podporu pasivní většiny, stejně jako kam vede slabá a nerozhodná vláda, která se zbaví všech možností obrany (neschopná a nevěrná policie a armáda).⁴⁰⁰

Leopoldo Galeotti, příslušník umírněné strany, publikoval názor, že strana, včetně Capponiho, se kloní k myšlenkám Mazziniho a jeho Comitato Nazionale Italiano. Díky tomuto nepravdivému tvrzení byli umírnění pronásledováni jako revolucionáři (stejně jako předtím demokraty jako konzervativce). To velice oslabilo stranu, která jinak mohla s vládou spolupracovat. Jejich cílem byla konstituční monarchie, žádná další změna státní formy. Touha konzervativců k návratu k absolutistickému státu byla chybou.⁴⁰¹

Předběžný rozpočet za rok 1851 vycházel se schodkem téměř 3 milionů lir, bylo tedy nutné hledat další řešení, jak jej vyrovnat. Řešením bylo další zvýšení ceny soli na úroveň roku 1848 (4 soldi za libru), dále reformování zákona a tarifů kolkovného a poplatků za registraci, zvýšit na 12 % katastrální zdanitelné hodnoty u pozemkové daně, zvýšit rodinou daň. Těmito kroky měly být příjmy navýšeny o téměř 2 miliony lir, kdy nejpostiženější by byly nemovitosti (daňové zatížení bylo sníženo pro zemědělce, usídlence a pachtýře). Díky těmto krokům uzákoněným královským dekretem z 24. prosince 1850 došlo v běžných příjmech a nákladech k předpokládanému vyrovnanému rozpočtu (přebytek 36 000 lir). Přesto bylo třeba zvažovat veškeré výdaje státu s ohledem na omezenější prostředky a vyšší náklady způsobené změnami ve správě zavedenými po roce 1847.⁴⁰²

Se všemi italskými státy probíhala jednání o společných hospodářských a politických zájmech. Jednání o těchto otázkách byla cílem delegace, která se v tomto

³⁹⁹ Guerrazzi byl zadržen 12. dubna 1849, obvinění bylo vzneseno až v lednu 1851. Baldasseroni, G., s. 487-488.

⁴⁰⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 269 a násl.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 275-276.

⁴⁰² Baldasseroni, G., s. 423-425.

období vydala v čele s velkovévodou do Říma. Za jeden z nejdůležitějších bodů vedle konkordátu (jednání o něm dotáhl téměř ke zdárnému konci Boninsegni v letech 1847-1848), byla považována společná železniční trať spojující papežský stát, Toskánsko, Modenu a Parmu, Lombardsko-Benátsko a Německo. Posledním, neveřejným bodem, bylo jednání s italskými státy o spolupráci v politické rovině a vzájemná pomoc v případě nebezpečí. O posledních dvou bodech se jednalo už ve Vídni.⁴⁰³

Za nejdůležitější úsek železniční trati, o nichž jednali Toskánci s papežským státem, Rakouskem, Modenou a Parmou, byl ten vedoucí z Toskánska přes Lombardii do přístavů v Benátkách a Terstu. Úseky přes Maremmu do Civitavecchie, či spojující toskánskou železnici s Umbrií byly považovány za druhotné. Dne 1. května 1851 byla podepsána konvence mezi Toskánskem, Rakouskem, papežským státem a vévodstvími Parma a Modena o výstavbě výše uvedeného primárního úseku železnice, jehož stavba následovala. Konvence nevylučovala následné dohody o tratích do Turína a Janova.⁴⁰⁴

Složitá jednání o konkordátu, jimiž byl za toskánskou stranu pověřen Baldasseroni s Bargaglim, vedla nakonec k jeho podpisu dne 25. dubna 1851.⁴⁰⁵ Následně 20. června byly Bolognou vydány prováděcí oběžníky pro otázky zahraničních kazatelů a vyvěšování oznámení vydaných biskupy. Sjednaný konkordát v mnohém odkazoval na ten předjednaný Boninsegnim v roce 1848. Nově mohla církev v Toskánsku exkluzivně rozhodovat o otázkách víry, biskupové mohli svobodně vydávat prohlášení týkající se jejich úřadu, byla zavedena předběžná cenzura v náboženských otázkách spadající do pravomocí biskupů, kteří zároveň mohli svobodně jmenovat kněží, biskupové i věřící měli neomezený styk s papežským stolcem, církev mohla svobodně spravovat své majetky. Civilní, a eventuálně i trestní, otázky a kauzy týkající se církevních hodnostářů i majetku se řídily toskánskými zákony. A přestože obsahoval

⁴⁰³ Tamtéž, s. 425 a násl.

⁴⁰⁴ Baldasseroni, G., s. 427-428; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 281.

⁴⁰⁵ Průběh jednání a jejich pozadí detailně popisuje Baldasseroni, G., s. 436 a násl., který v příloze č. 23 reprodukuje jeho znění. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 279 a násl. dále uvádí, že zatímco Toskánsko se snažilo s Kurií vycházet a jednalo o konkordátu (stejně jako mnoho dalších států), jediný Piemont se rozhodl o protichůdnou cestu – zrušil církevní soudy, konfiskoval církevní majetek a podobně. Baldasseroni stručně shrnuje historii vztahů s papežskou stolicí od nástupu habsbursko-lotrinského rodu v Toskánsku (za vlády Leopolda II. zmiňuje především alienaci majetků v oblasti Vada spadající pod Mensa pisana a reformu univerzit jako kroky, které byly negativně vnímány Římem, stejně jako se obsáhle věnuje jednáním v letech 1847-1848, kdy 30. března 1848 došlo k podpisu protokolu, který měly ratifikovat sněmovny, jež však požadovaly změny, kvůli dalším revolučním událostem jednání přerušena; složitá jednání, komplikovaná začleňováním Luccy a precedenty majícími vliv na aktuální jednání o konkordátu, byla obnovena již v roce 1849. Baldasseroni, G., s. 425 a násl.

vše, nač bylo v daném okamžiku možné se dohodnout, nechával otevřenou možnost dalšího projednání zde nesjednaných otázek, stejně jako pozměnění sjednaných podmínek, bude-li to vzhledem ke změněným okolnostem nutné. Přesto byl konkordát vystaven protestům stran (spíše jejich extremističtějších zástupců), od monarchistů, kteří v něm viděli omezení absolutní moci panovníka, po liberály, kteří zase viděli ohroženu toskánskou legislativu, protestovali i někteří zástupci církve. Většina jej však naštěstí přijala jako vhodný kompromis.⁴⁰⁶

Z 24 milionů Italů jich 20 milionů žilo v konzervativních státech (jen Sardinské království bylo konstituční monarchií). Přes uvedený fakt byla nejobtížnější jednání o politickém spojení italských vlád, nejlépe v podobě federativní ligy. Jednání byla zahájena již ve Vídni v roce 1850 a pokračovala i poté. Kromě Toskánska se jich účastnil papežský stát, Modena, Parma a Neapol. První tři více méně souhlasili, Neapol byla nakloněna. O účast prostřednictvím Lombardsko-Benátska mohla usilovat i Vídeň.⁴⁰⁷ Vídeň se však prostřednictvím Lombardsko-Benátska účastnit nechtěla. Corsini Casigliano na tento postoj knížeti Schwarzenbergovi údajně odpověděl, že díky izolaci Lombardsko-Benátska od zbytku poloostrova, „*bude místo, které Rakousko nemůže a nechce zaujmout, brzy převzato Piemontem.*“⁴⁰⁸ Původní jednání na dálku nemohla vést k cíli, protože měla být zorganizována konference ministrů jednotlivých panovníků. Jako místo jednání byl zvolen Řím, i s ohledem na úctu k papeži, který se měl stát prezident a hlava konfederace. Využila se doba jednání o železnici, díky čemuž mohla být jednání snadno utajena. Neapol odmítla vyslat zástupce (nejen, že o projekt neměla valný zájem, ale nemohla využít zástěrky jednání o železniční trati jako ostatní účastnické státy). Jednání byla přesto zahájena i v naději, že se případně po uzavření dohody, byť s nějakými úpravami, které si vyžádá, neapolské království připojí. Byla dojednána ústní dohoda, která se odvolávala na nutnost spolupráce vlád, aby se předešlo druhému roku 1848, a to unii států střední a jižní Itálie. Cílem bylo zachování stávajících vlád v členských státech, spojení jejich sil pro stabilitu a blaho států a zamezení negativním událostem, zajištění bezpečnosti a klidu obyvatel členských států, politika pro blaho a rozvoj, materiální i morální, zemí i poddaných; nota pokračovala představami, jak by těchto cílů mělo být dosaženo.

⁴⁰⁶ Baldasseroni, G., s. 440-443; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 281-283.

⁴⁰⁷ Baldasseroni, G., s. 443-444; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 276-278.

⁴⁰⁸ Rakousko se spíše snažilo o lepší sjednocení do jednoho celku jednotlivých částí monarchie. Citace převzata z Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 277.

Poslední pokus přesvědčit neapolského krále o účasti na projektu se uskutečnil u příležitosti návštěvy Leopolda II. v Neapoli, kdy byla Ferdinandu I. předložena výše zmíněná nóta podepsaná všemi zástupci přítomnými v Římě. Přestože král byl nakloněn, jeho ministr zahraničí Giustino Fortunato se stavěl proti. Projekt padl kvůli postoji Neapolského království, které dalo přednost své politice zdržování se od italských záležitostí a izolacionismu od ostatních vlád na poloostrově mylně se domnívající, že je dostatečně chráněno svou geografickou pozicí. Stejně tak jí nebylo vhod dělit se s mnohem slabšími o své vojenské a námořní síly. Vliv Rakouska existoval, o tom není pochyb, ale rozhodně nebyl vyhledáván a vládci jednající o této federaci měli spíše snahu jej v rámci možností minimalizovat, přesto byl mnohdy považován za jedinou sílu, která mohla pomoci s udržení klidu v zemích a jejich vlády. Spojenectví menších států, včetně Toskánska, s Neapolským královstvím za předsednictví papeže mělo být spíše, přes případnou účast Rakouska (to o ní však nestálo), protiváhou jeho vlivu a případného nátlaku. Piemont měl podle projektu do ligy kdykoli otevřený přístup, tedy jakmile přestane ohrožovat ostatní italské státy (již v této době si začal pohrávat se svou variantou sjednocení Itálie). Cílem federativní ligy nebyl jednotný stát, v němž by zanikly státy původní, ale nezávislost, klid, mír a prosperita poloostrova.⁴⁰⁹

Neúspěch konzervativců s vytvořením federace byl důležitým argumentem pro umírněné a nacionalisty, kteří se tak mohli cítit jedinou silou, která je schopna Itálii sjednotit.⁴¹⁰

Generálu De Laugierovi se přes veškerou snahu nedařilo vyřešit problematiku toskánského vojska. Serristori, který byl v Direzione del Genio a vojenských institutů, jej podrobil kritice, že je stále třeba získávat důstojníky a poddůstojníky ze zahraničí, že je nutné seriózně přistoupit k reformám v této oblasti. Ačkoli se jednalo o více méně pravdivé informace, způsob prezentace byl nešťastný a vedl spíše k dalším problémům, než jejich snadnému řešení. Odvolání De Laugiera z postu ministra války se zdálo nevyhnutelné, ale v Toskánsku nebylo kým jej nahradit. Leopold II. se musel obrátit na Rakousko a žádat o Itala, který by po dobu služby v Toskánsku byl jeho poddaným. Nebylo snadné najít někoho schopného, kdo by byl ochoten vzdát se kariéry v císařské armádě. Vybrán byl plukovník Federigo Ferrari Da Grado. Dne 10. října 1851 byl s počtami penzionován De Laugier, nejvyšší velení bylo odděleno od

⁴⁰⁹ Baldasseroni, G., s. 444 a násl.; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 277-278.

⁴¹⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 278.

funkce ministra války. Vrchním velitelem v hodnosti generálmajora byl ustanoven Federigo Ferrari Da Grado. Byl rozpuštěn stávající generální štáb, díky čemuž došlo ke značným úsporám.⁴¹¹ Vedením ministerstva války, které plnilo spíše organizační funkci a dohlíželo na dodržování předpisů, ponechávajíc volnou ruku vrchnímu veliteli ve vojenských otázkách, byl pověřen předseda rady ministrů.⁴¹² V této souvislosti, Baldasseroni uvádí, že v Toskánsku byla tradice, že při podobné kumulaci funkcí narůstalo sice pracovní vytížení a povinnosti dané osoby, ale nikoli její plat.⁴¹³

Problematická byla diskuze o reformách nutných pro ozdravení financí, nebylo snadné se odhodlat k nepopulárním škrtům a vybrat ty, které budou nejméně vadit. Členové státní rady, kteří se touto problematikou zabývali, se neodhodlali k systematickému řešení. Přesto byly škrtly nutné. Vlastní předchozí snížení platů ministrů je mělo inspirovat, zajistit jejich ochotu realizovat úspory i v jiných oblastech. Dekrety z mezidobí říjen-prosinec 1851 byly zrušené některé úřady, například Vrchní dozorčí úřad interní medicíny (vznikla roku 1841), Prefektury měst Pistoia a Portoferraio, sníženo bylo financování zahraničních legací, omezeny byly úlohy soudních úřadů. Přestože nutnost úspor byla všeobecně uznávaná, proti jakýmkoli škrtům se okamžitě objevily protesty.⁴¹⁴

Nucené škrtly se dotkly i univerzitního vzdělávání. Reformou z let 1839-1841 byla velice rozšířena a následně vzkvétala univerzita v Pise, sienská zůstala onou malou institucí, která nebyla zavřena jen z úcty k tomuto významnému městu. Vadil rozdíl v kvalitě výuky a tedy i nároků na studenty, kteří získávali stejné tituly, což se nezdálo spravedlivé. Roční náklady univerzity v Pise v roce 1835 činily 160 592 lir, v roce 1851 pak 335 300 lir (sienská univerzita byla financována městem, provincií a místními institucemi, nikoli ze státního rozpočtu). Od roku 1851 vzrostly, a částečně byly přeneseny i na provincie a obce, náklady na lycea a základní školy. V oblasti univerzit bylo dekretem z 25. října 1851 přikročeno ke zrušení stávajícího dualismu mezi oběma institucemi, kdy byly spojeny do jedné Univerzity se dvěma sídly a fakulty byly rozděleny. V Sieně zůstala teologická a právnická fakulta, v Pise pak fakulta fyzikálních a přírodních věd (existovalo zde i zázemí ve formě museí, kabinetů a dalších souvisejících zařízení). Tato reforma vyvolala obrovskou vlnu kritiky. Za její

⁴¹¹ Baldasseroni, G., s. 451-454; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 253.

⁴¹² Tento stav trval od října 1851 do 27. dubna 1859. Baldasseroni, G., s. 454-455.

⁴¹³ Tamtéž, s. 455.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 455-457.

příčinu byla mimo jiné uváděna snaha odsunout část studentů od neklidného Livorna. Pisánci se bouřili (za podpory některých profesorů), že omezením počtu studentů dojdou k újmě.⁴¹⁵

V roce 1851 došlo k reformě kolkovného (25. února), poplatků za registrace (25. listopadu), souhrnný zákon o ochranných opatřeních tabákového monopolu (18. července), zvýšení poplatků za dovoz do země i do měst, která podléhala zvláštní dani (25. října), a upraveny byly i sazby za soudní úkony (8. prosince). Pro rok 1852 byla snížena rodinná (nebo osobní) daň. Tímto bylo dosaženo předběžného rozpočtu s drobným přebytkem. Mezi mimořádné náklady bylo stále nutné zahrnovat náklady na pomocné rakouské jednotky. Na mimořádných nákladech se měla spolupodílet soukromá produkce, jednalo se zejména o společnost dolů a sléváren, *Azienda delle Miniere e Fonderie*, svěřené do řízení soukromníkům, kde byly například ve zpracování železa zaváděny nové úspornější technologie, díky nimž vykazovala každoročně nemalé zisky.⁴¹⁶ Pokračovalo se v odstraňování zbytků celního ochranného systému, prodej pozemků z panství v Cecině. V Livornu byla schválena stavba železniční stanice ve svobodném přístavu v blízkosti moře (25. října 1851). Zajímavostí je, že od tohoto roku byly každoročně zveřejňovány hospodářské výsledky státu. Zpětně byly publikovány i hospodářské výsledky za roky 1848-1850, kdy ztráty dosahovaly výše 6 620 679 lir za rok 1848, 9 677 842 lir za rok 1849, 3 213 617 lir za rok 1850).⁴¹⁷

Consiglio di Stato, jehož byl členem i Giorgini a jiné osobnosti, se stavělo za zachování ústavy.⁴¹⁸ Po pádu francouzské republiky a zrušení ústavy v rakouské monarchii bylo těžko představitelné, že by návrat k ústavě byl Toskánsku tolerován. Proto se Leopold II. počátkem roku 1852 rozhodl zrušit ústavu, jejíž platnost do té doby byla formálně pozastavena. Nejrůznější možnosti, jak k tomuto zásadnímu kroku

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 457-460.

⁴¹⁶ Celkově přes 600 000 lir v letech 1846-47, následně však klesal, a to až na necelých 370 000 lir roku 1850). Pod novým vedením se zisky začaly opět zvyšovat (od roku 1853 se pohybovaly kolem 750 000 tisíc, tedy skoro 170 000 přicházelo do rozpočtu státu). Azienda delle Miniere e Fonderie byla nově převedena na akciovou společnost za 12 milionů lir s úrokem 5 %. Tato si mohla vyplácet úroky z poskytnutého kapitálu, ale musela financovat veškeré náklady týkající se provozu a inovací. Její financování zajistila Banca Bastogi. Vládě zůstal podíl na zisku. Těžbu v dolech a zpracování železa ve Follonice kontroloval královský komisař, *Commisario regio*, Haupt. Doly di Rio dosáhly vynikajících výsledků pod vedením Ulbricka původem z Livorna, obdobně šťastné bylo řízení produkce ve Follonice Pietrem Beninim. Tamtéž, s. 460-463.

⁴¹⁷ Baldasseroni připomíná, jak byla napadána správa financí státu v roce 1848, důkladně kontrolována, přitom od 27. října 1848 do 11. dubna 1849 dokázaly vytvořit ztrátu ve výši 9 590 847 lir. Revoluce rozhodně nejsou zadarmo. Tamtéž, s. 463-464.

⁴¹⁸ Breccia, A., s. 198-199.

přistoupit byly pečlivě a důkladně zvažovány. Baldasseroni zdůrazňoval nutnost pečlivé formulace, protože vzhledem k prohlášením vydávaným po 12. dubnu 1849, se jednalo o porušení daného slova. Došlo k tomu dekretem z 6. května 1852. Panovník se stal znovu absolutním vládcem, ministři byli odpovědni jen jemu. Občanská práva se vracela k předchozím právním úpravám, ale zachována byla například rovnost práv všech obyvatel. Dále byla zrušena Guardia civica. Byla předpokládána revize tiskového zákona, tedy návrat k částečné cenzuře (zaváděna postupně). Reorganizovat se měly i obecní řády uvedené v platnost roku 1849 (změny v systému volby do městských rad).⁴¹⁹ O zrušení ústavy takto referoval Leopold II. ve svých pamětech: „*Nastal čas zrušit toskánskou ústavu. Baldasseroni přinesl návrh dekretu o zrušení, dohodnutý s ministry. Jednalo se o několik článků, ale závažných; následovalo velmi těžké jednání Consiglia, neshody mezi ministry. Projevil jsem své rozhodnutí.*“⁴²⁰

Dne 30. června 1852 byl vydán zákon o základním a středoškolském vzdělávání, který sice uznával svobodu soukromého vzdělávání, ale přesto jej podřídil státnímu dohledu v otázkách kvality výuky a učitelů a dohledu biskupů v církevních otázkách. Školy byly rozděleny na základní a střední pro základní vzdělání dětí, střední a technické pro mladé zaměřené na zemědělství, obchod, umění a řemesla a vyšší školy či gymnázia, lycea určené pro vědecké a humanitní vzdělávání, které měly připravovat pro studium na univerzitě. Lycea měla být na základě tohoto zákona ve Florencii, Luce, Pise, Livornu, Sieně, Arezzu a Pistoii, gymnázia i v ostatních městech. Nejnižší stupeň byl v režii obcí, zbytek byl hrazen jak státem, tak nejrozličnějšími církevními organizacemi, nadacemi, sdruženími či poplatky vybíranými od studentů.⁴²¹

Dne 20. února 1852 byl královským dekretem založen Státní ústřední archiv (*Archivio centrale di Stato*), do jehož čela byl postaven nesmírně schopný profesor Bonaini. Dekretem z 30. září 1852 obdržela tato speciální a velmi důležitá instituce zvláštní řád. Tento archiv neměl dokumenty pouze uchovávat, ale i zpřístupňovat zájemcům o historii.⁴²²

⁴¹⁹ Baldasseroni, G., s. 470 a násl.; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 284-288.

⁴²⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 286; *Il governo di famiglia ...*, s. 397.

⁴²¹ Baldasseroni, G., s. 474-475.

⁴²² Jeho součástí byly tyto sekce: Archivio delle Riformazioni, Archivio Mediceo, Archivio delle RR. Rendite, Diplomatico, Archivio delle Decime Granducali, Archivio del Monte Comune, Archivio del Demanio, Archivio delle Corporazioni religiose soppresse nel 1809. Tamtéž, s. 464-465; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 305.

V roce 1852 byla zahájena bonifikace Lago di Bientina, započaty práce na zkvalitnění a zvětšení přístavu v Livornu. Oba projekty byly finančně náročné (první byl odhadnut na 4 druhý pak na 6 milionů lir).⁴²³ Tyto projekty, nejen že měly zlepšit, a zlepšily, podmínky v oblastech, ale měly napomoci i nápravě vztahů mezi velkovévodou a poddanými v těchto částech velkovévodství. Přesto pro aktuální financování těchto prací, stejně jako pro urovnání státních financí Baldasseroni jakožto ministr financí navrhoval především reorganizaci státních dluhů, zřízení speciálního úřadu pro správu veřejného dluhu (schváleno dekretem z 3. listopadu 1852).⁴²⁴

Toskánsko se účastnilo mezinárodní výstavy v Londýně, kde představovalo své výrobky, z nichž mnohé získaly ocenění. Vládu zde zastupoval profesor Corridi. V Londýně ocenění výrobci dostali další ocenění následně od velkovévody, v rámci čestného řádu Sv. Josefa, za zásluhy za šíření dobré pověsti Toskánska a jeho hospodářství.⁴²⁵

Večer 30. července 1852 byl v Sieně zavražděn policista Lorenzo Mori. Následné vyšetřování odhalilo existenci politického uskupení, pobočky celoitalského hnutí (Associazione Nazionale Italiana) vedené z Londýna Mazzinim, jehož cílem bylo organizování dalších revolučních událostí v Itálii. I v této souvislosti se jevílo ještě nutnější vydat nový trestní zákoník (zadáno komisi dne 16. listopadu 1852), kterým by byl dočasně obnoven trest smrti pro některé zločiny a zvýšeny trestní sazby pro těžká ublížení na zdraví, ať již s cílem zabít či nikoli. Jiným dekretem z téhož dne byly upraveny pravomoci a kompetence správní policie, které řešily i spolupráci se soudy či prevenci některých trestných skutků. Výše uvedené dekrety byly dalšími ranami pro veřejné mínění o Leopoldovi a jeho vládě. Na novém trestním zákoníku pracovala komise, jejímiž členy byli profesor Mori, Bologna, Lami (v té době Královský prokurátor u Královského odvolacího soudu, *R. Procuratore alla Corte Regia d'appello*), která svým složením propojovala trestněprávní teorii s praxí. Vydán byl 20. června 1853. Trest smrti byl sice uveden mezi možnými tresty, ale bylo jisté, že i díky velkovévodovi k jeho reálnému aplikování nedojde. Jak již tehdy bylo zvykem, snesla se obrovská vlna kritiky, ze zahraničí i ze států, kde trest smrti existoval, ač s odstupem času bylo shledáno, že tento nový zákoník zas nebyl tak špatný.⁴²⁶

⁴²³ Baldasseroni, G., s. 464 a násl. Podrobněji viz podkapitola věnovaná Manettimu.

⁴²⁴ Baldasseroni, G., s. 468 a násl.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 469.

⁴²⁶ Tamtéž, s. 475 a násl.

V roce 1852 došlo i k útoku na Baldasseroniho provedeným stoupencem Mazziniho,⁴²⁷ o kterém se však Baldasseroni ve svém životopisu Leopolda II. nijak nezmiňuje.

Roku 1853 velice postoupila reorganizace toskánských vojenských sil, jejíž dokončení bylo jednou z podmínek pro odchod pomocných rakouských vojsk. Pěchota byla rozdělena do 8 batalionů složených každý ze 4 kumpánie po 150 mužích. Změny se týkaly i jezdeckta (zmenšeno z regimentu na 2 švadrony). Upraveny byly rovněž uniformy. Zásadnější byly změny v rekrutování (osmiletá vojenská služba od 19 let se stala povinností i ctí) a výcviku. Početní stav vojska byl navýšen na přibližně 9000 (z toho 2000 četníků, kteří sice patřili do armády, ale byli pouze pro civilní účely). Změn doznaly i vojenské školy.⁴²⁸

Pro podporu obchodu, zvláště pak námořního, byly v průběhu roku 1853 uzavřeny další mezinárodní dohody, které stanovovaly svobodu konkurence a rovnost obou partnerů. Nejvýznamnější a nejobsáhlejší byla smlouva s Francií, byly zahájeny obchodní vztahy s Alžírem. Dále pak byly uzavřeny smlouvy či dohody s neapolským královstvím, Meklenburskem, Pruskem, Nizozemím a dalšími. Roku 1855 došlo k uzavření obchodní a námořní dohody s Velkou Británií.⁴²⁹

Roku 1853 došlo k téměř celoevropské neúrodě. Toskánsko jediné se drželo linie svobodného obchodu, pročež v důsledku došlo jen ke zdražení potravin, přesto mnoho obyvatel trpělo hladem a nezaměstnaností. Aby se ulevilo poddaným, byla na následující rok snížena pozemková daň *tassa prediale* na zemědělské pozemky (z 12 % na 9 %). Dočasně byla snížena i cla na dovoz mouky. Stát se snažil vytvořit nová pracovní místa, obce a soukromé organizace zajistily jídelny pro nejpotřebnější.⁴³⁰ Těmito slovy popsal ve svých pamětech situaci v části země velkovévoda: „*v Porto Santo Stefano přišli o obilí, přišli o víno, dokonce ani ryb nebylo dost, nebylo co jíst, ani zrno na setí, ztratili odvahu pěstovat vinnou révu; ti, kteří měli potraviny, ze soucitu rozdělovali chleba, ženy nechávaly zavřené dětem okenice, aby je obelstily, aby si myslely, že ještě nenastal den, a aby nepožadovaly chleba.*“⁴³¹ První velké dodávky obilí dorazily až na podzim 1853, následně začaly klesat ceny potravin.⁴³²

⁴²⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 298.

⁴²⁸ Baldasseroni, G., s. 480 a násl.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 484-485 a s. 502.

⁴³⁰ Tamtéž, s. 488-489; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 291-292.

⁴³¹ *Il governo di famiglia ...*, s. 414.

⁴³² Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 292.

Rok 1854 byl rokem epidemie cholery, která postihla především Livorno, oblasti Pisy, Luccy a Versilie. Jako v jiných epidemických případech byly zřizovány provizorní nemocnice, aplikována preventivní opatření proti dalšímu šíření. Zdravotní poradce ministerstva vnitra Betti řídil mnoho z těchto prací a činností. Zemřelo přes 3000 osob.⁴³³

Piemont začal otevřeně zastávat vůči ostatním italským státům zvláštní postoj – přijímal emigranty, nebránil jejich konspiračním činnostem proti ostatním vládám či přípravě útoků na jejich územích. V daném okamžiku se Krymská válka daleko na východě jevila jen jako problém pro obchodní vztahy. Toskánsko v tomto konfliktu vyhlásilo neutralitu.⁴³⁴ I díky hladu a následné choleře se nikdo příliš nestaral o probíhající válku a výsledek mírových jednání, nikdo netušil, k čemu v budoucnu povedou.⁴³⁵

V roce 1854 byl dojednán odchod pomocných rakouských sil, ke kterému mělo dojít postupně během prvního pololetí roku 1855. Dne 1. ledna 1855 opustily Livorno, kde k tomuto datu skončil stav obležení, byla obnovena funkce civilního guvernéra (stal se jím Luigi Bargagli, který byl do té doby vyslancem v Neapoli), Dozorčí úřad nad zdravotnictvím a nad obchodním loďstvem.⁴³⁶

Od roku 1854 byla obnovena jateční daň, jejím výběrem byly pověřeny obce a byla rozprostřena mezi obyvatelstvo.⁴³⁷

V únoru 1855 postihly zemi ničivé povodně.⁴³⁸ Následně se rovněž zhoršila epidemie cholery, mnoho případů bylo mezi postiženými záplavami. Zvláště intenzivní byla epidemie v okolí Florencie a Barberino di Mugello. Méně intenzivní byla naopak v Livornu a Pise. I v případě cholery chtěl Leopold II. na místě pomáhat postiženým a být podporou jim i těm, kteří o ně pečovali, ale jeho okolí mu to naštěstí rozmluvilo jako příliš riskantní pro jeho vlastní zdraví. Profesor Betti, který opět řídil hygienickou službu, nic neopomněl – od čistoty ulic a obydlí, kvalitní vody a stravy,

⁴³³ Baldasseroni, G., s. 490-491; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 292.

⁴³⁴ Baldasseroni, G., s. 491-492; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 291. V průběhu krymské války se francouzský vyslanec ptal na postoj Toskánska, zda by vstoupilo do tamní války. Ale jednalo se spíše o formální dotaz, byla všeobecně známa složitá situace toskánského hospodářství a financí. Ještě závažnějším problémem byl nedostatečný stav vojska, jeho výzbroje a výcviku. Díky reformám se jej podařilo navýšit na 6000 mužů. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 294-295.

⁴³⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 292.

⁴³⁶ Baldasseroni, G., s. 493-495. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 295 veškerou iniciativu k tomuto kroku připisuje Vídni.

⁴³⁷ Baldasseroni, G., s. 494-495.

⁴³⁸ S ohledem na související kritiku Manettiho a jeho práce, stejně jako riziko, jímž byly pro budované Botte sotto l'Arno, jsou tyto pojednány detailněji v podkapitole věnované této osobnosti.

kteřá byla distribuována potřebným, po vlastní lékařskou péči. Když se epidemie rozšířila přímo do Florencie, velkovévoda pouze poslal pryč rodinu, ale sám zůstal. Intenzivně pracoval a dohlížel, aby tak činili i všichni státní úředníci a zaměstnanci, navštěvoval nemocnice a tak dále. Epidemii roku 1855 padlo od 1. února do 31. října za oběť téměř 26 000 osob. Přes obě katastrofy, byl zachován klid a veřejný pořádek.

439

Ve Florencii tyto krize vedly i k velkému nárůstu počtu sirotků, který bylo třeba vyřešit, protože stávající kapacity sirotčinců a dalších ústavů nemohly stačit. Bylo rozhodnuto o vytvoření asociace, která se měla o tuto charitativní problematiku starat, a to po dobu minimálně tří následujících let. V zakládacím výboru byli: arcibiskup Florencie Minucci, Baldasseroni (předseda rady ministrů), vrchní velitel, komisaři nemocnic Spedale degli Innocenti a Spedale del Bigallo, markýz Carlo Torrigiani a Tabarrini (ten se stal sekretářem asociace). Výsledkem šetření byla v listopadu téhož roku zpráva komise, kde bylo shrnuto, že úplných sirotků je ve Florencii a jejích příměstských farnostech 258, těch jen s matkou pak 623, že jejich podmínky jsou většinou prachbídne. Asociace vybírala jednorázové i pravidelné (týdenní, měsíční) příspěvky, ročně tak měla výnos skoro 42 tisíc lir. Mezi největšími donátory byla opět velkovévodská rodina. Ve Val di Chiana byly otevřeny dva domovy pro 24 sirotků, kteří měli být vychováváni k práci v zemědělství. Činnost této asociace, jejíž zakládací výbor se změnil na stálý, trvala až do roku 1860. Ostatní města se v rámci svých možností snažila následovat tohoto příkladu.⁴⁴⁰

V roce 1856 se vše zdálo opět klidné, vracející se k normálu, i proto se po 7 letech zákazu konal tradiční karneval v maskách, který proběhl bez jakýchkoli výtržností a vzhledem k předchozím katastrofám byl oslavou života.⁴⁴¹

Roku 1856 požádal o uvolnění z funkce ministra zahraniční Corsini-Lajatico a místo něj byl jmenován Ottaviano Lenzoni, který byl do té doby vyslancem ve Vídni. Byla sjednána celní dohoda s papežským státem, obnovena platnost námořní smlouvy s neapolským královstvím a dojednána obchodní a námořní smlouva s Řeckem. Díky

⁴³⁹ Baldasseroni, G., s. 498 a násl. (přehled počtu nemocných v jednotlivých krajích tamtéž v příloze 28); Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 293 uvádí počet přibližně 50 000 nemocných a přes 25 000 mrtvých, z toho 29 lékařů. V tomto roce poprvé převažovala mortalita nad natalitou.

⁴⁴⁰ Baldasseroni, G., s. 500-502.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 505; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 293-294.

dobrým vztahům s Ruskem byly otevřeny toskánské konzuláty u Azovského moře. Ukončení Krymské války vedlo k dalšímu rozkvětu obchodu s Orientem.⁴⁴²

Během jednání v Paříži, kde Piemont jednal i o italské otázce, nebylo mezi státy, kde poddaní trpí, zmiňováno Toskánsko (í díky jeho dobré znalosti francouzským zástupcem La Tourem). Ale i tak to byla „jednání o nás bez nás“, která rozhodovala o osudu poloostrova bez účasti většiny jeho zástupců.⁴⁴³ Proti tomuto se Toskánsko pokusilo protestovat, ale marně. Camillo Benso, hrabě Cavour zde aktivně připravoval prostor pro budoucí sjednocení Itálie. Dosáhl toho, že italská otázka byla poprvé probírána na mezinárodním fóru, byla přijata rozhodnutí (stažení sil z papežského státu, zajištění shovívavosti pro revolucionáře odsouzené v Itálii, především pak v Neapolsku). Rakousko se díky svému postoji během Krymské války dostalo do izolace, muselo si uvědomovat, že v případné budoucí krizi, ať již mezinárodní nebo v Itálii, bude rovněž stát osamoceno.⁴⁴⁴

Nová mračna se však začínala stahovat. Po pařížském kongresu se Cavour pokusil dohodnout s Mazzinim na organizaci povstání v Lunigianě a Toskánsku samotném, které se po odchodu rakouských pomocných sil zdálo slabé a bezbranné. Piemont by zde pak zasáhl, aby nastolil řád. Naštěstí spory a vzájemná nedůvěra mezi těmito osobnostmi vedly k tomu, že tento projekt nebyl realizován.⁴⁴⁵ Landuccimu, ministru vnitra, se nepodařilo prokázat přímé spojení mezi mazzinisty a konstitucionály v Toskánsku, ač, dle jeho názoru, měli obě skupiny stejný cíl, jen odlišné metody. Po pařížském kongresu rostlo nejen napětí mezi Piemontem a Rakouskem, ale i mezi Francií a Rakouskem, k čemuž přispívaly i štvavé kampaně v tisku.⁴⁴⁶

V dubnu roku 1856 byly v Toskánsku udíleny ceny za účast na výstavě v Paříži z předchozího roku a následovala ocenění za zásluhy o průmysl. Nebylo přihlíženo

⁴⁴² Baldasseroni, G., s. 505-506.

⁴⁴³ Tamtéž, s. 506-507; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 293-296. Vzhledem ke skutečnosti, že kolem Napoleona III. se v Paříži shromáždilo příbuzenstvo, včetně Luciena Murata, potomka bývalého krále Neapolského království Gioacchina, je pravděpodobné, že Ludvík Bonaparte uvažoval o tom, že do jižní Itálie dosadí „svého“ krále. Proti této eventualitě protestoval v otevřeném dopise publikovaném v září 1855 v *Siècle Mazzini*, kde zároveň tvrdil, že sjednocená Itálie může mít jediného krále – piemontského krále. Podobný postoj vyjádřil následně i Daniele Manin, Giuseppe La Farina a mnoho dalších. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 289-291.

⁴⁴⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 292-296; Baldasseroni, G., s. 527.

⁴⁴⁵ Mělo se jednat o povstání nebo invazi v Masse a Carraře v červnu 1856. Baldasseroni, G., s. 512-513; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 297-298.

⁴⁴⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 308-311.

k politické orientaci, ale k reálným zásluhám na výrobu ve velkovévodství. Mezi oceněnými byli například Cosimo Ridolfi a Bettino Ricasoli.⁴⁴⁷

V roce 1856 se intenzivně pokračovalo v budování železniční sítě, pokračovaly práce v Livornu a Bientině, byla upravena omezení pro hledání minerálů na Elbě, otevřena Banca di Credito fondiario v Pise, odsouhlasena fúze Banche di Sconto Florencie a Livorna (vznikla Banca Nazionale Toscana se dvěma hlavními sídly).⁴⁴⁸

Dne 11. listopadu byl ve Florencii otevřen technický institut (*Istituto tecnico*) pro studium aplikovaných věd v umění, řemeslech a průmyslové výrobě.⁴⁴⁹

Roku 1856 byl rovněž ustanoven Vrchní dozorcí úřad nad archivy velkovévodství, *Soprintendenza generale agli Archivi del Granducato*. Byl svěřen dohled a správa archivů náležících vládě a dalších archivů v zemi. Soprintendenza získala učitele diplomatiky a paleografie pro žáky a učeň. Vládě se podařilo přesvědčit i některé soukromníky, aby do archivu uložily historické dokumenty v jejich vlastnictví.⁴⁵⁰

Leopold II. ve výchově svého následníka zvolil zcela jiný přístup – chtěl, aby se seznamoval se situací země, účastnil se nejrůznějších záležitostí (viz třeba zmiňovaná asistence postiženým během katastrof). Roku 1856 dosáhl Ferdinand 21 let a Leopold II. se rozhodl, že by se měl pravidelně účastnit i zasedání rady ministrů, aby se seznámil s každodenním řízením státu, což se dělo až do května 1859.⁴⁵¹ Jak sám ve svých pamětech poznamenal, doufal, že Ferdinand bude pokračovat v „*ve vládě lásky a důvěry, vládě rodiny v Toskánu [...] jednoduché a efektivní, jak mi byla předána od mých předků a jak jsem ji prováděl.*“⁴⁵²

Roku 1856 zemřel Bologna a úřad ministra pro církevní záležitosti si ke své agendě přibral Lami.⁴⁵³ Dále proběhla obchodní a měnová krize, kterou se však podařilo zvládnout (pro zajištění dostatečného objemu mincí jich bylo v tomto roce vyraženo v hodnotě 2,8 milionu lir).⁴⁵⁴

⁴⁴⁷ Baldasseroni, G., s. 507.

⁴⁴⁸ Baldasseroni, G., s. 507 a 517-518, kde i detailně popisuje okolnosti a podrobnosti projektu této bankovní fúze. Do vedení nové banky byli jmenováni: ředitelé Bertini a Mayer, královští komisaři Mantellini (královský advokát) a Giuseppe Mochi (advokát).

⁴⁴⁹ Tamtéž, s. 507.

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 507-508.

⁴⁵¹ Ferdinand od prvních dní pečlivě naslouchal, rychle chápal, někdy se i účastnil diskuzí. Dle Baldasseroniho dával naději, že půjde ve šlépějích svých předků a bude dobrým vládcem své země. Baldasseroni, G., s. 508-509.

⁴⁵² Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 306; *Il governo di famiglia ...*, s. 509.

⁴⁵³ Baldasseroni, G., s. 510.

⁴⁵⁴ Normálně bylo raženo v objemu 950 000 lir ročně. Nejextrémnějšími roky však byly rok 1843 s ražbami v hodnotě 9 537 377 lir a rok 1857 v hodnotě 11 098 536 (tehdy byla většina mincí stříbrných). Tamtéž, s. 519-526.

Roku 1857 byla otevřena hornická škola v Masse Marittimě, v jejímž okolí byla v té době objevována nová naleziště různých minerálů. Přípravovala se toskánská zemědělská výstava, *Esposizione agraria toscana*, která se měla konat v červnu následujícího roku. Speciální komisí byla vybírána zvířata, zemědělské stroje, nářadí a zemědělské produkty (měla se původně vybrat pro obdobnou výstavu v Paříži, ze které sešlo). Výstava se konala v červnu 1858 v Reale Palazzo delle Cascine. Bylo uděleno mnoho nejrůznějších ocenění, zvláštní pocta byla věnována inženýru Pietro Municchimu, který po dlouhá léta řídil Odbor královského majetku, *Dipartimento dei RR. Possessi* (zemřel v roce 1855).⁴⁵⁵

Roku 1857 bylo Toskánsko cílem i mnoha významných návštěv – papeže Pia IX., saského krále Jana s chotí (Ferdinand si vzal roku 1856 jejich dceru, princeznu Annu). Jak důležitá byla bonifikace Maremmy pro Leopolda II. a jak si vážil jejích výsledků, dokládá i skutečnost, že i do této oblasti zavítal s papežem při jeho návštěvě Toskánska.⁴⁵⁶

Italskými státy se začínal opět šířit politický neklid. Až do června 1857 byl v Toskánsku přesto klid. V červnu se šířily zvěsti o koordinovaně připravovaných nepokojích v Livornu, ale zatím i zde byl klid. V roce 1857 připravovali Mazzini a Carlo Pisacane další násilná povstání, která měla následně strhnout masy, tentokrát v Kalábrii (při této neúspěšné operaci Pisacane padl), v Janově (29. července, bylo snadno potlačeno, Mazzini prehl) a v Livornu (30. července). Aktérům se však nepodařilo strhnout davy. I v posledním jmenovaném městě podceňované toskánské vojenské síly, v nichž stále ještě probíhala reorganizace, přestože mnozí pochybovali o jejich loajálnosti, mazzinisty snadno porazily (manželku následníka trůnu, která se ve městě v tu dobu zdržovala, udržely v bezpečí). Následovalo pronásledování a soudy, bylo vyneseno 9 trestů smrti (změněny nejprve na nucené práce a pak na vyhnanství) a 16 dlouholetých nucených prací a mnoho nižších trestů. Od těchto událostí se distancoval výbor Societá Nazionale vedený Vincenzem Malenchinim (zastávce sjednocení pod vládou savojské dynastie), účastnili se jich tedy jen nemnozí republikáni.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 511.

⁴⁵⁶ Papež byl jedním z mnoha významných hostů, kterým Leopold II. ukazoval velkolepé bonifikační práce v Maremmě. Velkovévoda se jimi „chlubil“ obdobně jako vykopávkami antických Pompejí neapolský král. Tamtéž, s. 511-515; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 307; *Il governo di famiglia ...*, s. 489-492.

⁴⁵⁷ Baldasseroni, G., s. 512-514; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 289 a násled.

Roku 1857 se objevovaly i nové noviny, například *Il Giglio di Firenze*, které se tvářily, že zastávají politiku státu, a *Biblioteca civile dell'Italiano*, jejímž cílem byla kritika, či spíše útoky na jakýkoli krok vlády, zákony. Velmi záhy byly zakázány, ale objevovaly se nové a nové s jediným cílem – narušit veřejný řád a klid. Vedle toho existovalo velké množství ilegálních spisů.⁴⁵⁸

Přesto všechno vláda pokračovala ve své politice směřující k prosperitě země. Pokračovaly bonifikační a jiné práce na projektech ve veřejném zájmu, prodej bonifikovaných pozemků u Ceciny. Byla upravena ochrana domácí soli před pašováním ze zahraničí, zjednodušeny příjmy z mořské soli pro zpracování surové vlny. Byla podepsána dohoda s Belgií o vzájemné extradici delikventů, s papežským státem ohledně propojení telegrafních linek.⁴⁵⁹

V únoru 1858 zemřel Cosimo Buonarroti, další věrný a schopný muž, jehož dočasně v úřadu ministra školství nahradil Lenzoni. V průběhu roku byla upravena některá cla. Opět byla obnovena obchodní a námořní dohoda s Neapolským královstvím, uzavřena nová rozsáhlejší se Švédskem či s Dánskem. V dubnu 1858 konečně došlo ke stažení původních mincí vévodství Lucca a byl zde zaveden systém měr a vah shodný s toskánským, čímž byl definitivně dokončen proces sjednocování obou států.⁴⁶⁰

Na pohřeb Radeckého do Milána, který se konal začátkem roku 1858, byla vyslána i toskánská delegace.⁴⁶¹

Dne 14. července 1858 došlo k neúspěšnému atentátu Felice Orsiniho (jeho matka i manželka byly Florent'anky) na Napoleona III. V dopise z vězení Orsini prosil francouzského císaře, aby bojoval za italskou věc. Tento dopis měl velký ohlas v Toskánsku. Po Orsiniho atentátu na Napoleona III. byly hledány jeho vazby k toskánským mazzinistům, ale neúspěšně.⁴⁶²

V letech 1857-1858 byla dokončena reforma pozemní armády, zřízena organizace invalidních veteránů (*Corpo degli Invalidi Veterani*), spojeno ministerstvo války s odborem pro rekrutování (*Dipartimento dell'arruoloamento*). Nastal čas zaměřit se na válečné loďstvo, minimálně v síle pro ochranu pobřeží z hlediska zdravotního,

⁴⁵⁸ Baldasseroni, G., s. 516; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 286.

⁴⁵⁹ Baldasseroni, G., s. 516-519.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 520-521.

⁴⁶¹ Po ceremonii v Miláně pak byly jeho ostatky převezeny do Heldenbergu poblíž Wetzdorfu, kde byl pohřben. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 312.

⁴⁶² Tamtéž, s. 300 a násl.

politického a celního. Byla zadána stavba čtyř lodí: dvou dělových šalup poháněných lodním šroubem se třemi děly, korveta poháněná parním strojem i plachtami s 18 děly a kolesový parník se 6 děly. Velením mariny a přístavu byl pověřen fregatní kapitán, Carlo Martellini. Upraveny byly i personální a trestní řády a mnoho dalšího.⁴⁶³

Je však nutné říci, že přes všechnu snahu vynaloženou na zlepšení, se v řadách toskánského vojska šířily myšlenky svobodné a jednotné Itálie. V osudných chvílích byly již tak rozšířené, že vojáci odmítli rozkazy velkovévody i svých velitelů na obranu habsbursko-lotrinské vlády v Toskánsku.⁴⁶⁴

S postupujícím věkem se začal zhoršovat Leopoldův zdravotní stav. A opět se začaly zhoršovat i politické okolnosti. To vedlo k omezení intenzity Leopoldovy aktivity ve prospěch Maremmy, která však na úspěšnost jeho hlavního vládního projektu neměla již takový vliv, jako by tomu bylo, kdyby k tomu došlo v předchozích fázích. „*V polovině roku 1858 v provincii zahrnující Maremmu, mou krásnou, bohatou a nešťastnou dceru, byly dokončeny téměř všechny práce nutné k jejímu fyzickému ozdravení, stále více získávala sílu, bohatla, celé Toskánsko pociťovalo prospěch z jejího zúrodnování.*“⁴⁶⁵

Dne 12. srpna 1858 byla slavnostně otevřena stanice Stazione Marittima na železnici „Leopolda“. Současně byla stanovena celní pravidla pro zboží, které by jí procházelo. Stanice byla ku prospěchu již klidného Livorna, které opět rozkvétalo.⁴⁶⁶

V roce 1858 probíhala jednání o novém pronájmu tabákového monopolu, který byl od roku 1850 pronajat panu Fenzimu (smlouva končila k 30. září 1859). Bylo dojednáno navýšení nájemného o více než milion lir ročně na dalších 9 let (krom prvního roku nové smlouvy, kdy byla sjednána sleva), zároveň měla mít vláda podíl ve výši 20 % při zvýšení zisku.⁴⁶⁷

Za rok 1857 byl naposledy publikován státní závěrečný účet, který skončil ztrátou přes milion lir. Zdanitelný příjem z pozemků v tomto roce dosahoval 49 milionů lir.⁴⁶⁸ Toto číslo je zajímavé i z pohledu dokončovaných bonifikačních projektů.

Za rok 1858 byly příjmy ve výši 40 337 124 lir a běžné výdaje 38 561 721 lir, tedy daný rok skončil s přebytkem 1 775 398 toskánských lir. K tomu je nutné připočít

⁴⁶³ Baldasseroni, G., s. 521-522.

⁴⁶⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 312.

⁴⁶⁵ *Il governo di famiglia* ..., s. 508.

⁴⁶⁶ Baldasseroni, G., s. 522.

⁴⁶⁷ Tamtéž, s. 523-524.

⁴⁶⁸ Tamtéž, s. 524-525.

výjimečné výdaje ve výši 2 752 915 lir, z nichž největší částky šly na již dokončované projekty přístavu v Livornu (1 434 456 lir) a bonifikace Bientiny (716 976 lir). Při sčítání v dubnu 1858 mělo Toskánsko 1 793 967 obyvatel.⁴⁶⁹

V tomto roce pokračoval Piemont v jednáních, která určila budoucnost Itálie.⁴⁷⁰ Přestože Toskánsko nemělo tušení, co konkrétně bylo v Plombières dojednáno, nemohlo si nevšimnout silící spolupráce mezi Piemontem a Francií, stejně jako intenzivního zbrojení obou států. Začala převládat obava z blížící se války. Zintenzivňovala se snaha, jak vlády, tak opozice, zjistit, co se chystá. Vincenzu Salvagnolimu se jako soukromé osobě podařilo dokonce dne 28. listopadu hovořit v Compiègne přímo s Napoleonem III.⁴⁷¹ Následně se od počátku roku 1859 rozjela agitace v tisku, bylo připravováno veřejné mínění v Evropě, i přesně načasované nepokoje v jednotlivých italských státech. Toskánsko nebylo ušetřeno, pokusilo se bránit vyháněním nejrizikovějších osob, ty ale proudily do Piemontu, kde rozšiřovaly řady „revolučních sil“.⁴⁷²

Na počátku roku 1859 ještě existovala jistá možnost, že by sjednocená Itálie byla s přítomností habsbursko-lotrinské dynastie v Toskánsku, Piemont ještě nenabral definitivní směr pro jejich odchod, mnoho liberálů v tuto možnost stále věřilo. Jen Bartolommei již nějakou dobu bojoval proti svému velkovévodovi a jeho rodině. Pro udržení moci velkovévody by však bývalo nutné v prvních měsících roku 1859 jednat rázně, otevřeně se postavit proti Rakousku, obnovit ústavu a obměnit některé členy vlády a vrchního velení. Začátkem roku dokonce vyšel text Ferdinanda Ranalliho,

⁴⁶⁹ Tamtéž, s. 544-546.

⁴⁷⁰ Mezi nejdůležitější patřilo jednání v červenci v Plombières, kde Cavour pro Piemont získal záruku francouzské intervence v případě agresivní války ze strany Rakouska. Další jednání proběhla například v Prusku (Baden) a Švýcarsku. Cílem bylo izolovat, očernit Rakousko, vmanévrovat jej do situace, kdy bude nuceno vyhlásit válku, aby se splnila podmínka z Plombières. Tamtéž, s. 527-529.

⁴⁷¹ Salvagnoli pravděpodobně císaři předložil svůj plán sepsaný v díle *Ricostruzione dell'Italia*, který se v mnohém podobal tomu dojednanému v Plombières. Severní království pod vládou savojské dynastie se mělo rozšířit ještě na Lombardii, Benátsko a Piacenzu; největší království ve střední Itálii mělo zahrnovat Toskánsko, Parmu, Modenu, Romagnu, Marche, Umbrii, část Lazia, Sardinii a Korsiku s vládou francouzského panovníka (například mladého Napoleona); bez územních změn by zůstalo Království Obojí Sicílie, avšak bez Bourbonů (na přání Británie). Francie měla získat Savojsko a Nice. Toskáňští příslušníci habsbursko-lotrinského rodu měli být sesazeni, i kdyby se účastnili války za sjednocení. Je možné, že o tomto projektu Salvagnoli diskutoval se svým přítelem a spolupracovníkem na převratu a následně v provizorní vládě Bettinem Ricasolim, který s ním sdílel mnohé názory, zvláště pak obdiv k novému francouzskému císaři. Z Ricasoliho kruhu nevěřil Napoleonovi III. Raffaele Lambruschini a Gino Capponi. Je možné, že projekt více států, kdy jednomu by vládl příbuzný Napoleona III., měl být vějíčkou, která měla zajistit zájem Francie na italském sjednocení, avšak nebyl míněn zcela vážně. Což sám Salvagnoli několik měsíců po Compiègne a krátce před 27. dubnem 1859 demonstroval v *Dell'Indipendenza d'Italia*, kde již mluví o jediném státu na Apeninském poloostrově. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 316 a násl.

⁴⁷² Baldasseroni, G., s. 529-530.

který se stavěl za rakouskou přítomnost (zvláště při politice usmířování v Lombardsko-Benátsku) a uváděl, že francouzská vojska jsou cizí, připomínal četné invaze z minulosti. Bohužel tábor odpůrců již byl příliš silný a toto svým tématem ojedinělé dílo zapadlo.⁴⁷³

Baldasseroniho chybou bylo, že i díky němu se Toskánsko po revolučních letech a po pádu projektů na federaci konzervativních panovníků, uzavřelo do sebe a téměř se neúčastnilo mezinárodní politiky, tedy ani případných jednání o novém uspořádání Apeninského poloostrova. Soustředilo se pouze na vnitřní rozvoj, na zajištění rozkvětu a na vnitřní problémy.⁴⁷⁴ Přesto zvláště mladí Toskánci toužili po větším státu, větším rozvoji, po vládě nejen pro lid, ale i podílu lidu na vládě, chtěli být součástí velkého a silného národa. Mnoho z nich se proto stalo členy Societá Nazionale Italiana, jejímž cílem byla jednota a nezávislost Itálie a podpora savojské dynastie. Po pronásledování mazzinistů po pokusu o povstání v roce 1857 se policie a bezpečnostní složky stále více stahovaly, zavíraly oči před tím, co se v zemi dělo, nikdy výrazně nezasahovaly proti výše uvedené společnosti. Mezi její nejaktivnější členy v Toskánsku patřili Ferdinando Bartolommei a Vincenzo Malenchini, kterým se podařilo strhnout i řemeslníky, zaměstnance, ba dokonce i námezdní dělníky. Sekretářem Societá Nazionale Italiana byl Giuseppe La Farina, který byl v téměř neustálém kontaktu s Cavourem, který činnost této tajné společnosti koordinoval i díky využívání diplomatického sboru Piemontu.⁴⁷⁵

V dubnu 1859 obdržel piemontský vyslanec v Toskánsku Boncompagni instrukce, aby přeorientoval toskánskou politickou scénu na propiemontskou, avšak bez revolucí a násilí. Toskánsku měla být ponechána zdánlivě možnost volby, jedinou možnou volbou však bylo – přidat se k Piemontu, což mu mělo údajně zajistit autonomii. Avšak umírnění liberálové, jako Gino Capponi či Bettino Ricasoli, s ním příliš spolupracovat nechtěli. Zbývající následovníci Guerrazziho, Montanelliho a Mazziniho nepřipadali v úvahu. Silou, která měla Boncompagnimu pomoci splnit tento úkol byla skupina kolem Bartolommeiho, jenž dokonce pořádal sbírky na podporu vojáků, kteří vyrazili

⁴⁷³ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 329-330.

⁴⁷⁴ Leopold II., podle Pesendorfera, nikdy nevynikal schopnostmi na poli mezinárodní politiky, po pokusu být italským panovníkem v revolučních letech a důsledkům tohoto snažení (exil, ponížení ze strany synovce císaře), rezignoval na tuto problematiku a po návratu svěřil bezpečnost své země do rakouských rukou a věnoval se jen tomu, co podle něj mělo skutečně význam – blahobyt jeho poddaných. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 320-321.

⁴⁷⁵ Bartolommei se během nuceného krátkého exilu seznámil s Cavourem a d'Azegliem a stal se stoupencem jejich myšlenek. Tamtéž, s. 321-324.

na podporu Piemontu, a seznamy přispěvatelů zveřejňoval. Zpočátku podceněné hnutí získávalo na síle a prorůstalo do celé země. Piemontská armáda však z přílivu nezkušených dobrovolníků, kdy jen z Toskánska přišlo za první tři měsíce roku 1859 na 4000 mužů (celkem 20 000), příliš nadšená nebyla. Důležitou roli hrálo i nakladatelství Le Monnier, založené francouzským imigrantem Felice Le Monnierem, který se ve 40. letech stal toskánským a italským vlastencem. Nakladatelství vydávalo díla italských klasiků i současníků (například Niccolini, Balbo, Gioberti, Tommaseo, D'Azeglio), ale i noviny jako *La Patria*, *Il Conciliatore*, *Lo Statuto*. I menší nakladatelství, například Gaspera Barbèry, který publikoval výhradně texty podporující sjednocení Itálie pod vládou savojské dynastie.⁴⁷⁶

Před vypuknutím války si Leopold II. údajně zapsal do paměti: „Dozvěděl jsem se, že císař Napoleon před diplomatickým sborem řekl prvního dne v roce vyslanci Rakouska, baronu Hübnerovi, že jeho vztahy s Rakouskem, k jeho nelibosti, již nejsou tak uspokojivé jako dříve [...], dozvěděl jsem se o projevu, který měl král Piemontu ke komorám: říkal, že nemůže zavírat oči nad bolestí, nářky italských států, které se k němu obrací [...] Prověřil jsem situaci v Toskáně, neviděl nebezpečí, vydal jsem přesné rozkazy prefektům, aby dohlíželi, okamžitě potlačovali, a odjel jsem.“⁴⁷⁷

V lednu roku 1859 se Leopold II. vydal na poslední inspekční cestu po vlasti, která jej zavedla do Maremmy. Dne 8. ledna zavítal do Casa Rossa Ximenes, „aby dal poslední dispozice pro rázný krok k dokončení naplavování Castiglionské bažiny.“⁴⁷⁸ Této cesty se rovněž účastnil i Baldasseroni a Ferdinand IV., kteří měli v představách Leopolda II. pokračovat v jím započatém díle: „Museli pomoci s dokončením mého drahého a užitečného podniku, na kterém závisel život a štěstí mnohých. Maremma vypadala jako by již vstoupila do období rekonvalescence: ale bylo zřejmé, že rekonvalescence je pouhou cestou ke zdraví, která je dlouhá a nelehká pokaždé, když nemoc trvala příliš dlouho a když po dlouhou dobu byli jedinými společníky každodenní opuštěnost a sklíčenost. Zdraví nemůže být dosaženo, dokud nemocný nenajde znovu síly, aby mohl sám činit, jako dělají jiní své věci. Zvolenou cestu bylo nutné sledovat.“⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Baldasseroni, G., s. 536-537; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 325-327 a s. 337-339.

⁴⁷⁷ Odjel na svatbu Ferdinanda II., a to přes Maremmu, kde dával poslední dispozice pro práce u Castiglione a v Livornu. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 327-328; *Il governo di famiglia ...*, s. 513 a násl.

⁴⁷⁸ *Il governo di famiglia ...*, s. 513; Baldasseroni, G., s. 531.

⁴⁷⁹ *Il governo di famiglia ...*, s. 477; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 23.

Následně Leopold II. s rodinou pokračoval do Neapole. Během této cesty se těhotná manželka Ferdinanda Anna Marie nakazila tyfovou horečkou a ve věku 23 let zemřela.⁴⁸⁰ Do Florencie se velkovévoda s rodinou vrátil až 22. února 1859. V zemi se zdál převládat klid, ale bylo to jen zdání. Po velkovévodově návratu byl do uvolněné funkce ministra pro církevní záležitosti jmenován Lucchesi (generální prokurátor u soudu v Lucce) a ministrem školství se stal Giulio Martini, který za sebou měl diplomatickou kariéru.⁴⁸¹

Leopold II. si dlouho nepřipouštěl možnost hrozící války. Nejen on se domníval, že Francie nebude riskovat možnou evropskou válku, aby se prosadily aspirace Piemontu. Tuto myšlenku zdál se podporovat postoj Velké Británie, Ruska a Pruska (ti se dokonce nabízeli zprostředkovat a zorganizovat evropských kongres o italské otázce). Kongres ovšem nemohl Piemont připustit, protože na něm by nutně musel zaznít názor a zájmy ostatních italských států, jejichž existence byla zaručována mnoha mezinárodními dohodami a smlouvami. Leopold II., který se chtěl vyhnout další válce, se pokusil vyhlásit neutralitu, která byla respektována spíše z venku, než vnitřními agitátory. Ve Francii se setkali s názorem, že stát, který se neúčastní války, je automaticky považován za neutrální, jiného potvrzení toskánské neutrality se jim z této země nepodařilo získat. Dobré byly vztahy s Francií, benevolentní byl postoj Vídně. Na dotaz ohledně postoje Británie v případě ohrožení vážnosti a autority velkovévody, bylo sděleno, že pak by se měl obrátit na signatáře vídeňské mírové smlouvy, kterou byla jeho práva zaručena. Údajně i Británie doporučovala Leopoldovi II. zůstat v nadcházejícím konfliktu neutrálním.⁴⁸² Leopold II. si o tomto poznamenal v pamětech: „*s nepřáteli jsem se nespojil [...] Přejít do tábora přátel by vše zbytečně kompromitovalo, moje rada radila, abych byl neutrální, udržoval klid v Toskánsku prostředky, které jsem měl k dispozici: doufal jsem, že to dokážu, a pokud ano, prokázal bych nezanedbatelné dobrodiní společnému zájmu, protože, pokud bych byl okamžitě svržen, Rakousku by to nepřineslo nic než škodu.*“⁴⁸³

Především za Baldasseronim začali v únoru a březnu 1859 chodit významné osobnosti a přesvědčovat je o nutnosti změny politické orientace, nutnosti za každou

⁴⁸⁰ Baldasseroni, G., s. 531; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 328-329. Leopold sám o tom referoval ve svých pamětech velmi emotivně viz *Il governo di famiglia ...*, s. 516.

⁴⁸¹ Baldasseroni, G., s. 532.

⁴⁸² Tamtéž, s. 532-536; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 333 a a násl.; *Il governo di famiglia ...*, s. 523.

⁴⁸³ Baldasseroni, G., s. 536; *Il governo di famiglia ...*, s. 523.

cenu se přidat k francouzsko-piemontské straně. Tato změna je prý nutná pro blaho dynastie a velkovévody. Mezi prvními byl profesor Matteucci, markýz Corsini-Lajatico. Jejich vyjádření vyšla i v tisku, snad aby i tlakem veřejnosti byl velkovévoda snáze přesvědčen k tomu kroku. Tomu se zdálo, jako by se blížil další rok 1848, s důsledky jako roku 1849, ať se rozhodne jakkoli. Vítězství Piemontu by již tehdy pravděpodobně znamenalo začlenění, tedy zánik vlastního státu.⁴⁸⁴

Dne 22. března vyšlo, po marném pokusu zabránit tomu, dílo Celestina Bianchiho *Toscana e Austria*, které shrnovalo především negativa posledních let (rakouská přítomnost, pronásledování, vynesené tresty smrti a samotná obnova tohoto trestu, zrušení ústavy, plýtvání – například práce v Maremmě). Řešením byla samostatná Itálie, Toskánsko po boku Piemontu, válka proti Rakousku. K textu připojili své podpisy i Cosimo Ridolfi a Bettino Ricasoli a další vydavatelé.⁴⁸⁵

Cavour pokračoval v manévrování Rakouska do pozice agresora, k čemuž byla využita i přípravná jednání mocnostmi zamýšleného kongresu, především požadavek odzbrojení Piemontu a Rakouska. Dne 19. dubna 1859 to Rakousko nevydrželo a dalo Piemontu ultimátum – okamžité zastavení zbrojení nebo válka. Dne 26. dubna bylo ultimátum s rakouskými požadavky odmítnuto, byla přijata válka pro „italskou věc“. Podmínka z Plombières byla splněna, Francie mohla zasáhnout po boku napadeného Piemontu.⁴⁸⁶

Jak situace eskalovala mezinárodně, tak se zvyšovalo i vnitřní napětí, jehož druhou stránkou byl úpadek morálky části toskánského vojska, bylo stále méně reálné udržení neutrality. Po 19. dubnu byl do Toskánska vyslán rakouský generál s návrhem na umístění rakouského sboru s ohledem na válku „na spadnutí“.⁴⁸⁷

Dne 24. dubna, o velikonoční neděli, přišel za Leopoldem II. Boncompagni s nótou navrhuující, aby se oficiálně přidal k Piemontu. Rychle následující události již neumožnily na tuto nótu odpovědět. Přesto se jej během 25. dubna mnoho lidí, mezi nimi i Luigi Cambray Digny, Ubaldino Peruzzi či Cosimo Ridolfi (ten v náznaku doporučil i předání moci Ferdinandu IV., za kterým by mohl národ jít, který by mohl obnovit vazbu mezi obyvateli a dynastií), snažilo přesvědčit, aby na podmínky

⁴⁸⁴ Baldasseroni, G., s. 537-538.

⁴⁸⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 332-333.

⁴⁸⁶ Baldasseroni, G., s. 533-534.

⁴⁸⁷ Tamtéž, s. 538-539.

Piemontu přistoupil a zachoval si tak trůn, byť ve stínu italského království pod vládou savojské dynastie.⁴⁸⁸

Ve dnech 25. a 26. dubna byly dokončovány dohody mezi aristokraty a demokraty, mezi jejichž body byly i případné lidové nepokoje, kvůli nimž již přijeli agitátoři zvenčí.⁴⁸⁹

Rakousko odmítalo uznat toskánskou neutralitu. Stejně tak se nakonec rozhodla Francie případně vyhlášenou toskánskou neutralitu nerespektovat. V těchto dnech se Francouzi v síle 25 000 vojáků začali vylodovat v Janově. Ve Florencii bylo vše připraveno na násilné demonstrace.⁴⁹⁰

Na 26. a 27. dubna byly organizovány nepokoje, armáda sympatizující s demonstranty nikterak nezasáhla. V předvečer 26. dubna navštívil velkovévoda s Ferdinandem posádku ve Fortezza bassa, chtěl svěřit svůj osud do rukou toskánské armády, ale bylo již příliš pozdě na vybudování vztahu vojáků k Leopoldovi II. Ferrarimu da Grado se podařilo sice vycvičit, byť malou, armádu, ale nedokázal ji ochránit před nacionálně liberální propagandou, čímž nedokázal zajistit její věrnost. Ráno 26. dubna navštívil Leopold II. v doprovodu synů Ferdinanda a Karla druhou z florentských pevností, Forte di Belvedere. Ani zde nebyla naděje, že by posádka věrně stála za velkovévodou. Leopold II. proto přes den přesunul rodinu do Villa Palmieri. Téhož dne večer se u Porta San Gallo, zbudované při příležitosti příjezdu Františka Štěpána, shromáždil dav, včetně mnoha členů florentské posádky, a shodl se na nutnosti účastnit se války za národní nezávislosti. Shromáždění se rozešlo bez jakéhokoli střetu. Večer se Leopold II. vrátil do Palazzo Pitti, kde mu byly popsány nejnovější události dne – shromáždění lidu a bratření armády s ním. Ferrari přišel o svou autoritu velitele. V noci začaly být napadány budovy – Palazzo Vecchio i Palazzo Pitti.⁴⁹¹

Velkovévoda ani nikdo z jeho rodiny či přívrženců nechtěl město zničit, jak tvrdili agitátoři propagandy.⁴⁹² Následně se rychle šily trikolóry (k bíločervené vlajce byly

⁴⁸⁸ Tamtéž, s. 539; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 340-343.

⁴⁸⁹ Baldasseroni, G., s. 539-540; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 343.

⁴⁹⁰ Baldasseroni, G., s. 540; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 342-45.

⁴⁹¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 345-348; *Il governo di famiglia* ..., s. 526.

⁴⁹² Karel, syn Leopolda II. v hodnosti plukovníka dělostřelectva 27. dubna ráno otevřel zapečetěnou obálku s rozkazy pro případ vážných nepokojů (sepsal Ferrari dne 14. srpna 1858), která stanovoval postup obrany Palazzo Pitti (instalování několika děl před ním) a vojenskou pohotovost posádek. Povelý měly být udělovány výstřely z děl. Velitelé odmítli – vojáci by nestříleli na město. U toho skončilo. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 348-349.

přiřívány zelené pruhy ze stanů). Rodina se přesunula do Forte Belvedere, kde jí měla být poskytnuta ochrana.⁴⁹³

Leopold II. s Ferdinandem však ještě zůstávali v Palazzo Pitti. V ulicích města se shromažďoval dav. Do Palazzo Pitti dorazili velitelé četnictva a armády s tím, že se těmto složkám nedá věřit, nepostaví se za velkovévodu. Dorazili i ministři. Corsini-Lajatico byl pověřen, aby zkusil sestavit novou vládu a uklidnit situaci, ale bylo zřejmé, že bude sledovat svůj program, tedy přiklonění se k Piemontu. Baldasseroni mu sdělil, že velkovévoda je ochoten přistoupit na tužbu většiny své země, tedy přistoupit k piemontsko-francouzské alianci a obnovit ústavu. Corsini-Lajatico o tom referoval na sardinském vyslanectví, kde mu bylo sděleno, aby požadoval abdikaci Leopolda II. ve prospěch syna Ferdinanda. Ještě než se stihl vrátit do Palazzo Pitti, radikálové v ulicích již požadovali konec dynastie. V případě výše uvedených ústupků by ale armáda pravděpodobně přestala podporovat revoluci. Corsini-Lajatico se snažil jemně sdělit velkovévodovi, že nabídka jeho ústupků není dostačující, že je třeba ještě jedna velká oběť, aby abdikoval. To bylo považováno za urážku, zradu monarchistického principu, dokončení revoluce. Leopold II. se obával, že by se Ferdinand stal pouhou neslavnou loutkou. Osud, jeho pravděpodobně velmi krátké vlády by byl v rukách jiných. To nechtěl synovi udělat. Druhá strana požadavek přednesla s předpokladem, že pro Leopolda II. bude nepřijatelný. Leopold II. již neviděl šanci, jak být pro svou zemi užitečným, pročež se rozhodl stáhnout, aby ještě svým dalším setrváním v úřadu nezhoršoval situaci. U diplomatického sboru protestoval proti tomu, že o jeho osudu rozhoduje válka, kterou nikterak nezapříčinil. Ferdinand byl vyzýván, aby se přesto, že jeho otec neabdikoval, ujal vlády. To však následník trůnu odmítl.⁴⁹⁴ Do deníku si údajně poznamenal: „*Rozhodl jsem se vzdát se všeho až na čest, a se ctí padnout a se ctí odjet.*“⁴⁹⁵ Dle této formulace by se zdálo, že teprve při návratu Corsini-Lajatica do Palazzo Pitti byly poprvé vyřčeny všechny podmínky (tedy aliance s Piemontem, účast ve válce, změna vlády, ústava a abdikace), Corsini-Lajatico by však účast na vládě při staré politické linii určitě nepřijal.⁴⁹⁶

Požadavek na abdikaci přednesený poddaným šlechticem jeho země pravděpodobně příliš ranil velkovévodův smysl pro čest a důstojnost, domníval se, že

⁴⁹³ Baldasseroni, G., s. 541-542; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 348-349; *Il governo di famiglia ...*, s. 526.

⁴⁹⁴ Baldasseroni, G., s. 540-542; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 350-352.

⁴⁹⁵ Citace převzata z Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 352.

⁴⁹⁶ Tamtéž, s. 352.

jeho vláda byla zemi více než prospěšná, nechtěl, aby vláda jeho syna byla kompromitována takovýmto začátkem. S tímto postojem souhlasil i Ferdinand IV. Pro mnohé Toskánce to byl jen taktický manévř, protože jim bylo jasné, že nebude akceptován.⁴⁹⁷

Nikdo nezpochybňoval, že velkovévodské rodině bude umožněn zcela bezpečný odjezd. Těsně před odjezdem se rodina a několik věrných, například sekretář Matteo Bittheuser, sešli v pevnosti Fortezza di Belvedere. Velkovévoda prý zapochyboval, zda by přeci jen neměl abdikovat, avšak ve svých pamětech se o tom ani náznakem nezmiňuje. Boncompagni zabránil tomu, aby mohlo být publikováno poslední prohlášení velkovévody, kterým chtěl informovat o tom, že protestoval u evropských diplomatů.⁴⁹⁸

Tak skončila Baldasseroniho slovy „*revoluce provedená se zdvořilostí*“.⁴⁹⁹ Večer 27. dubna 1859 Leopold II. opustil Florencii v doprovodu mnoha členů diplomatického sboru a úředníků a důstojníků. Původně se chtěl vydat do Bruselu, ale pak změnil názor. Jakmile překonal hranice Toskánska, obnovil své protesty, které konečně mohly proniknout na veřejnost, poněvadž ve vlastní zemi nebylo umožněno jejich otištění. Velkovévodská rodina odjíždějící ze své vlasti se nesetkala se žádnými urážkami ani ohrožením během jejich cesty. Jeli přes Bolognu do Ferrary, odkud telegramem žádal Leopold II. císaře o ochranu, načež byl pozván do Vídně. Pokračovali přes Solferino, Villafranku a Curych.⁵⁰⁰

Zemi opouštěl s vírou, že se do ní, stejně jako v roce 1849, vrátí. Vše zmařila dne 24. června 1859 bitva u Solferina, po níž již nebyla žádná naděje, že by se Leopold II. mohl s rodinou do své vlasti vrátit po rakouském vítězství, a to ať již před či za vítěznou armádou.⁵⁰¹

V Toskánsku vznikla ještě 27. dubna večer prozatímní vláda, v jejímž čele nejprve stanuly osoby vybrané florentskou radnicí: Ubaldino Peruzzi, Vincenzo Malenchini a Alessandro Danzini. Stejně jako před deseti lety byl jako hlavní důvod uváděn stav nouze po odjezdu velkovévody, který neurčil zástupce. U moci byli umírnění. Peruzzi se snažil situaci zklidnit, zaručil, že nebudou žádné procesy s bývalými ministry velkovévody, až na Landucciho a Baldasseroniho. Baldasseroni chtěl původně odjet

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 352-353.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 353-354.

⁴⁹⁹ Tamtéž, s. 355.

⁵⁰⁰ Baldasseroni, G., s. 542-543; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 354 a s. 369; Guerrini, G., s. 92.

⁵⁰¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 369.

s velkovévodou, ale tomu zabránila velkovévodkyně (už nepotřebují ministry) a tak se nakonec uchýlil do Říma. V předvečer 27. dubna odjel Bettino Ricasoli za Cavourem, jednali o dalším vývoji a vojenských otázkách. Ricasoli o dojednaném informoval Peruzziho: toskánské síly měly přísahat věrnost Viktoru Emmanueli II., měli přijít piemontští důstojníci (Girolamo Ulloa se stal jejich vrchním velitelem), dodávky koní pro piemontskou armádu spolu se zákazem dodávat je komukoli jinému, odvodu dobrovolníků z papežského státu do toskánské armády, zvýšení početního stavu četnictva, která se měla zbavit vlivu nejrozumnějších stran, zákaz zřídit milici, *milizia civile*, vstup sardinských nebo sardinsko-francouzských sil, v okamžiku vypuknutí války jmenování civilního a vojenského gubernátora Toskánska zplnomocněných Viktorem Emanuelem. Ricasoli sjednal sám a bez jakéhokoli pověření zásadní dohodu pro osud Toskánska. Když odjížděl, nebyla ještě ani provizorní vláda, tedy jednalo se o jeho osobní iniciativu, osobní iniciativu muže, který měl pověst čestného, dodržujícího všechny zákony a pravidla, odsuzujícího revoluční hnutí. Dne 28. dubna provizorní vláda nabídla diktaturu Viktoru Emanuelovi, což byl další revoluční krok zástupců nevolené městské rady jednající bez jakéhokoli mandátu jménem celého státu a národa. Dne 30. dubna sardinský král diktaturu odmítl, avšak přijal velení toskánských sil a diplomatický protektorát. Boncompagni byl jmenován zvláštním komisařem pro válku (*Commissario straordinario per la Guerra*). Toskánské představitelé se přikláněli k výkladu „během války“, tedy že po jejím skončení se omezení autonomie země rovněž skončí. Dne 10. května jmenoval Boncompagni nové ministry do provizorní vlády, čímž překročil výše uvedené zmocnění, kdy rozhodoval nikoli o válečných otázkách, ale o vnitřních záležitostech zatím oficiálně samostatného státu. Novými ministry se stali Ricasoli (ministr vnitra), Ridolfi (školství a dočasně ministr zahraničních věcí), Malenchini (ministr války). Malenchini ale záhy odešel jako dobrovolník do Garibaldiho alpských myslivců. Bartolommei se za své zásluhy sice nestal ministrem, ale gonfaloníerem Florencie.⁵⁰²

Dne 1. května Leopold II. zaslal protestní list evropským mocnostem proti revolučnímu násilí, kterým měl být donucen vyhlásit válku, že protestujícím šlo o porušení pořádků stanovených v roce 1815 a obvinil z organizování revoluce Piemont. Na tento ani další Leopoldovy protesty však mocnosti nereagovaly.⁵⁰³

⁵⁰² Tamtéž, s. 358-361.

⁵⁰³ O dva dny dříve Cavour s ministrem zahraničí Minghettim vydali prohlášení, kde události v Toskánsku označili za zcela spontánní a velmi umírněné, jako by tušili, že budou obvinění

V tuto chvíli Leopoldovi nezbylo než vsadit vše na rakouskou kartu. Dne 8. května se sešel s císařem v Schönbrunnu. Leopoldovi diplomaté pokračovali v práci, jako by nepřítomnost velkovévody v zemi byla jen dočasná.⁵⁰⁴

Dne 29. května odjel císař s Leopoldovými syny Ferdinandem a Karlem do Verony. Ferdinand se pokoušel o organizaci restaurace v Toskánsku, aktivizovat vojáky, kteří zůstali věrní dynastii, a vytvořit z nich jádro sil pro návrat. Leopold II. však nařídil, aby se začlenili do rakouského vojska, což bylo další ranou pro jeho zastánce. Leopold II. se v mezidobí přestěhoval z Vídně do Bad Vöslau a stále ještě věřil v návrat. Rakouskou porážkou v bitvě u Solferina dne 24. června 1859 padla i naděje toskánské větve habsbursko-lotrinského rodu na návrat domů. Ani podmínky příměří a míru pro ně nebyly příznivé, silný spojenec v čele nebo za jehož silami se chtěli vrátit, neuspěl.⁵⁰⁵

Mezi předběžnými dohodami z Villafranky a mírovou smlouvou z Curychu, konkrétně 21. července 1859 Leopold II. abdikoval ve prospěch syna Ferdinanda IV.⁵⁰⁶ K tomu si Leopold II. do paměti napsal: „21. července [1859] jsem podepsal abdikaci, současně vláda přešla na syna Ferdinanda. V žalu nad vzdáním se toho, co mi bylo v životě nejdražší, toho, pro co měl můj život nějakou hodnotu, prosvětřil temnotu v mém srdci záblesk radosti: Toskána je zachráněna díky mé oběti, ona ví velmi dobře, že jsem ji miloval až do konce.“⁵⁰⁷ Baldasseroni k tomu napsal: „Tak se završilo 35 let vlády, tak činorodé a bohaté pro Toskánu z hlediska morálních a materiálních zlepšení, které i uprostřed politických revolucí, které každým dnem více mění tvář Evropy, je třeba, aby po ní zůstala čestná vzpomínka.“⁵⁰⁸ Z pozdějšího pohledu bohužel nebylo zachráněno nic, jednalo se pouze o velmi bolestivý akt, avšak bez reálného efektu, Ferdinand IV. se nikdy vládcem milované Toskány nestal.⁵⁰⁹ Další pokusy o návrat k moci v Toskánsku uskutečňoval Ferdinand IV.⁵¹⁰

z organizace. Součástí prohlášení bylo, že Toskánci nabídli Viktorovi Emanuelovi vojenskou diktaturu, kterou odmítl, avšak nikoli ochranu této středoitalské země. Tamtéž, s. 361-362.

⁵⁰⁴ Tamtéž, s. 362.

⁵⁰⁵ Podmínky příměří z Villafranky zaručovaly za určitých okolností návrat velkovévody do Toskánska, bylo třeba za každou cenu tomu zabránit. Tamtéž, s. 363 a násl.

⁵⁰⁶ Baldasseroni, G., s. 543.

⁵⁰⁷ *Il governo di famiglia* ..., s. 531; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 371.

⁵⁰⁸ Baldasseroni, G., s. 543.

⁵⁰⁹ V předběžných dohodách Francie s Rakouskem z Villafranky byl i návrat vládců do Toskánska a Modeny. Piemont sice podepsal, ale jen to, co se ho týkalo, tedy nikoli ustanovení o Toskánsku. Kde ve skutečnosti pracoval na jeho připojení za pomoci zastánců sjednocení v řadách jeho obyvatel. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 371-373.

⁵¹⁰ K jeho snahám viz Tamtéž, s. 376 a násl.

Od tohoto okamžiku se Leopold II. stal soukromou osobou, otcem rodiny, jejíž blaho bylo jeho jedinou náplní, stejně jako rozvoj statků, které měly zajistit její živobytí. Přesto neztratil zájem o osud své drahé Toskány.⁵¹¹

Vláda habsbursko-lotrinského rodu v Toskánsku oficiálně skončila až plebiscitem provedeným ve dnech 11. a 12. března 1860, kterým se Toskánsko připojilo k Italskému království. První otázkou plebiscitu v Toskánsku a Emilii dne 1. března 1860 bylo: připojení ke konstituční monarchii Viktora Emanuela II. nebo samostatné království? Otázka návratu velkovévody a vévodů nebyla vůbec položena. Volit měli muži nad 21 let na základě všeobecného hlasovacího práva. Ricasoli tak převzal volební systém Guerrazziho. Výsledky plebiscitu byly zveřejněny v noci z 15. na 16. března 1860. Výsledky plebiscitu byly následující: z 386 000 hlasujících bylo 366 000 pro anexi, 15 000 pro samostatné království, 5000 hlasů bylo neplatných a 95 000 se k hlasování nedostavilo. Tímto výsledkem pohasly poslední naděje na návrat dynastie do Toskánska.⁵¹²

Přestože po revolučních letech se státní uspořádání vrátilo k absolutistické monarchii, existovala státní rada nezávislá na radě ministrů, která se vyjadřovala ke všem zákonům stejně jako nejdůležitějším rozhodnutím panovníka. Soudy prvního a druhého stupně byly senátní, dva odvolací soudy sídlily ve Florencii a Luce a nad nimi byl ještě kasační soud. Soudní moc byla striktně oddělena od politické. Obce byly spravovány prefekty po francouzském vzoru, avšak s rozsáhlejšími administrativními pravomocemi. Prefekt spolupracoval s radou (Consiglio di Prefettura), proti jejichž rozhodnutí bylo možné se odvolat ke Státní radě (Consiglio di Stato), krom otázek týkajících se policie, kde bylo kompetentní ministerstvo vnitra. Rozvíjelo se i školství, kdy do konce roku 1858 existovala na území velkovévodství devět lyceí a devět gymnázií a mnoho dalších škol nižší úrovně. Dále byly otevřeny školy paleografie a diplomatiky pro potřeby archivů. Rozkvétalo Museo di Fisica e Storia Naturale (ředitel profesor Parlatore) a Biblioteca Palatina (v majetku velkovévodské rodiny, knihovníkem Palermo), bylo otevřeno egyptské a etruské muzeum. Rozkvétalo umění. Zemědělství, těžba minerálů a výroba všeho druhu se těšila svobodě a vzkvétala, čehož dokladem byly i úspěšné prezentace na mezinárodních výstavách. V oběhu byla hotovost v hodnotě sto milionů lir.⁵¹³ V letech 1849-1858 bylo podepsáno téměř 40

⁵¹¹ Baldasseroni, G., s. 543.

⁵¹² Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 401-403; Guerrini, G., s. 92-93; Bellucci, P., s. 15.

⁵¹³ Baldasseroni, G., s. 546-549; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 305-306.

obchodních a námořních smluv založených na úplné reciprocitě.⁵¹⁴ Byly dokončeny první železniční tratě a telegrafické linky.⁵¹⁵

Neopominutelné jsou veřejně prospěšné práce, z nichž nejrozsáhlejší a nejvýznamnější byly bonifikační práce v Maremmě. Téměř dokončen byl projekt naplavyování Lago di Castiglione o celkové ploše, včetně Paduline, 25 čtverečních mil, na téměř 80 % z nich byla bonifikace zcela dokončena. Z břehu Padule a Paduline bylo bonifikováno téměř 90 % výměry a již byly soukromými vlastníky využívány k zemědělským účelům, část bonifikovaných státních pozemků byla převedena do Agenzia di campagna podřízené Ufficio di bonificamento. Pro zemědělské dělníky byla zbudována stavení, kde mohli přebývat.⁵¹⁶

Téměř dokončena byla i bonifikace Padule di Bientina. V dubnu 1859 zbývalo dokončit drobnosti na Botte sotto Arno, které byly dokončeny během následujících dvou měsíců. Dokončen byl i odvodňovací kanál v délce 13 mil se všemi příslušnými mosty, chyběly opět jen některé drobné dokončovací práce. Dne 19. prosince 1859 bylo provizorní vládou oslavováno dokončení tohoto díla. Manettiho šestileté úsilí bylo prohlášeno za přípravné práce a zahájení díla, Leopold II., který celou operaci inicioval, nebyl naprosto zmíněn. Extrémní byla snaha zapomenout na ty, kterým patřily největší zásluhy za toto dílo. Od roku 1853 do dubna 1859 stála bonifikace Lago di Bientina 3 418 138 lir.⁵¹⁷ Přesto Busacca ve zprávě, jež byla součástí návrhu rozpočtu na rok 1860, tvrdil: „*Že tato [předchozí vláda] prováděla své škrty na pracích ve veřejném zájmu, a na ještě nešťastnější kapitole, a to školství, a tak sterilizovala kapitály vynaložené dříve, a bránila přirozenému využívání hospodářských sil země.*“⁵¹⁸

Leopold II. stihl dokončit až třetí velký projekt, tedy modernizaci, zkvalitnění a rozšíření přístavu v Livornu. Inženýr Poirel v jeho rámci zbudoval zakřivenou ochrannou hráz v délce přes 1000 metrů a o poloměru 606 metrů, jejíž jedno čelo bylo 400 metrů jižně od majáku a severní pak 444 metrů od severního konce původního mola. Druhou nejdůležitější stavbou byla přímá hráz na sever od ústí starého přístavu

⁵¹⁴ Baldasseroni dokumentuje význam těchto dohod pro rozvoj obchodu v Livorně tabulkami o pohybu lodí a množství jejich nákladu na základě přednášky profesora Bonainiho v Accademia dei Georgofili v příloze 33 zde citovaného díla (je možné porovnat s obdobnou tabulkou pro roky 1838-1847 uvedenou jako příloha 9 tamtéž).

⁵¹⁵ Tamtéž, s. 549.

⁵¹⁶ Tamtéž, s. 549-551.

⁵¹⁷ Tamtéž, s. 552-553.

⁵¹⁸ Citace převzata z Tamtéž, s. 553.

v délce 500 metrů orientovaná na SV a JZ, kdy tato strana končila 125 metrů od nejsevernějšího bodu starého mola. Díky těmto stavbám byla chráněna velké plocha, kde se hloubka pohybovala mezi 6 a 12 metry, což umožňovalo využívání přístavu velkými obchodními loděmi, stejně jako vojenskými plavidly. Čela hrází byla opatřena světly pro noční plavbu.⁵¹⁹

Po 12 letech od jejich odjezdu ze země skončila jednání o movitém majetku, který museli zanechat v Toskánsku. Byla uznána půjčka poskytnutá zemi Františkem Štěpánem, na jejíž úroky měli nárok jeho dědicové. Speciálně sestavená komise rozhodovala o uměleckých předmětech, knihách, klenotů a tak dále, kdy je rozdělovala na soukromé a státní. To se týkalo šperků, kočárů, zbraní, knih, předmětů ve sbírkách muzeí. Dohoda byla podepsána počátkem roku 1871. Její součástí bylo i darování sochy Madonna del Granduca od Raffaella Santiho jejich rodnému městu Florencii. Za mnohé předměty byla stanovena finanční náhrada.⁵²⁰

1.3. Leopold II. v Čechách

Ve svém exilu se staral o rodinu, o poddané na svých panstvích, kterým se rovněž snažil být otcem. Ale to jej nezabavilo stesku po rodném milovaném Toskánsku, mrzelo jej, že mu nemůže pomáhat v jeho těžkých chvílích, přesto se snažil i zde pokračovat v charitativní podpoře některých rodin a osob. Snažil se odpouštět i těm, kteří se k němu otočili zády, snažili se jej očernit a přínos jeho vlády pro velkovévodství umenšit.⁵²¹ Mnoho času rovněž trávil s manželkou Marií Antoinettou na zámku Orth u Gmundenu, v jehož blízkosti si nechal jeho syn Jan Nepomuk postavit moderní vilu.⁵²²

V Toskánsku zůstaly rodině statky Casentino u Arezza a v Maremmě panství Alberese a Badiola.⁵²³ Ferdinand IV. tedy pokračoval v bonifikačních pracích na zbylých rodových statcích.⁵²⁴

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 553-554.

⁵²⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 408-410.

⁵²¹ Baldasseroni, G., s. 555-557.

⁵²² Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 407

⁵²³ Panství Casentino, kde bylo prováděno mnoho technologických zlepšení v oblasti lesního hospodářství, bylo krátce před nuceným odchodem zakoupeno do soukromého majetku rodiny a prodáno roku 1912. V roce 1814 se rodina pokoušela prodat panství Alberese a Badiola v Maremmě, ale propuknutí války tomu zabránilo. Majetky byly konfiskovány jakožto majetek nepřítele. Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 407.

⁵²⁴ V NA Praha, RAT je uložena Ferdinandova korespondence se správci statků. Tamtéž je uložena i jeho korespondence se zástupci Italského království týkající se bonifikačních prací, které přesahovaly hranice lotrinských panství.

Leopold II. se nikdy nepřestal zajímat o Toskánsko a dění v něm, neboť až do své smrti doufal, že se bude moci vrátit do své drahé vlasti. Toho je dokladem i pokračování korespondence s Manettim, ve které se věnují především záležitostem Toskánska, zvláště pak bonifikačním pracím a znevažováním jejich celoživotní práce v této oblasti provizorní vládou v Toskánsku a Giorginim, nově jmenovaným do vedení prací.⁵²⁵ V jejich dopisech se věnují i zajímavostem z oblasti přírodních věd a techniky. Obsahují i zajímavé informace z českých panství Leopolda II.⁵²⁶

Druhá manželka Leopolda II. Antoinetta di Borbone-Napoli si na jeho nekončící zájem o Maremmu a postup prací v ní stěžovala v dopise synu Ferdinandu IV.: „*Otec myslí na Maremmu, představ si, že chce poslat příkazy kvůli kanálům a nemohu ho přesvědčit, že už s tím nemůže nic dělat.*“⁵²⁷

Leopold II. se s rodinou nejprve usadil na panství Ostrov nad Ohří získaném již jeho otcem Ferdinandem III. za napoleonských válek. Necítil zde, ale dobře, a proto zakoupil panství Brandýs nad Labem.⁵²⁸ Leopold II. byl Polabím zcela okouzlen. Manettimu v dopise ze dne 30. října 1860, nadšeně popisuje zdejší krajinu: „*Labe je klidné a svobodné, nezatížené pracemi, bez překážek vytvořených lidmi, dvakrát nebo třikrát ročně se rozlije a zakryje nemalou plochu polí a na písčitou půdu přináší úžasnou úrodnost, [...] louky stále čerstvé a úrodné, obrovské skupiny dubů a jilmů [...]. Na březích téměř neproniknutelná hojnost menších rostlin, [...] mezi těmito bujnými břehy protéká neškodná řeka, zúrodňuje, má stálé řečiště [...]. Toto je krásné přírodní divadlo. Je to naplavování dle původních přírodních zákonů, [...] je v těch místech velká úrodnost pro obilniny, v jiných jsou lesy Ricfeonu, druhu borovice, které se rozkládají na velkých plochách, [...] vítr ani déšť nevysouší listy spadlé na pokrývku sněhu, rozkládají se a vytváří půdu dobrou pro les: na základě rostlinstva; po vykácení*

⁵²⁵ Dochovalo se 26 dopisů zasláných Leopoldem II. Manettimu a 44 dopisů od Manettiho Leopoldu II. (35 z nich bylo zasláno od roku 1859).

⁵²⁶ Mezi probírané technické stavby z českých zemí patřil například Schwarzenberský kanál určený pro splavování dřeva. NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro, v Leopoldových dopisech ze dne 25. 8. 1861 a ze dne 10. 11. 1862.

⁵²⁷ Citace převzata z Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 24-25.

⁵²⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 410. Zajímavé a podnětné dokumenty k Leopoldově působení na obou českých panstvích jsou uloženy v nezpracované části fondu: NA Praha, RAT, Administrace toskánských statků Brandýs nad Labem a Ostrov nad Ohří; či NA Praha, RAT, Ferdinand IV., sign. 37 Schlackenwerth.

*lesa se znovuobjeví písek a vegetace ustoupí. V oné nížině, v oněch lesích se duše velmi často utíkala k Maremmě, k Tomboli marini*⁵²⁹ a připomínala drahá místa...“⁵³⁰

I na českém území se Leopold II. snažil o celkový rozvoj a co nejefektivnější využití přírodních zdrojů jako předtím v Toskánsku. Zajímal se o místní dění, řešil spory, pomáhal obnovovat školy.⁵³¹ Díky tomu se dokonce stal v Ostrově nad Ohří starostou.⁵³² V této své činnosti pokračoval i v Brandýse nad Labem. Zjistil, že si mnozí o něm myslí, že ještě „*sa amministrare*“⁵³³, že je stále schopen organizovat a spravovat záležitosti.

Zkušenosti získané během 30 let péče o Maremmu využil Leopold II. i na svých českých panstvích. Stejně intenzivně se začal věnovat nejprve studiu zdejších vod a následně péči o ně, tedy jejich regulaci a ochraně před záplavami. V Ostrově nad Ohří se zaměřil i na chov ryb, především kaprů, kde docílil mimořádné kvality.⁵³⁴ S Manettim obsáhle diskutovali o rozdílných hydrologických charakteristikách českých toků oproti těm toskánským. Například jarní tání a s ním související plující ledy Leopolda II. nesmírně zaujala.⁵³⁵ Shodovali se, že jedině po jejich dokonalém pochopení je možné začít hledat nejvhodnější řešení.⁵³⁶ Žasl nad přístupem místních obyvatel k povodním: „[řeka] *se dme a okázale se rozlévá, nachází nížiny a spočine tam, znovu se spojuje, bez povyku a strachu lidí*“.⁵³⁷

Leopold II. tak studoval příčiny a důsledky povodní a jejich rozsah. Neopomíjel geologii ani geomorfologii krajiny. Experimentálně zjišťoval dobu sedimentace a

⁵²⁹ Tomboli marini jsou přímořské duny porostlé piniovými háji.

⁵³⁰ NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro, Leopoldův dopis ze dne 30. 10. 1860.

⁵³¹ Například na panství Ostrov nad Ohří byla roku 1862 opět otevřena piaristická škola (NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro, Leopoldův dopis ze dne 21. 7. 1862), později i gymnázium (NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro, v Leopoldově dopise ze dne 20. 7. 1863).

⁵³² Hammanová, B., *Habsburkové, životopisná encyklopedie*, Praha 1996, s. 248. O svém starostování Manettimu psal především v dopisech ze dne 3. 5. 1860 a 21. 4. 1860, uložených v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵³³ NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro, Leopoldův dopis ze dne 16. 3. 1862.

⁵³⁴ Viz například Leopoldovy dopisy z 3. 5. 1861 či z 11. 6. 1861. Zajímavé informace o chovu kaprů jsou uvedeny i v Manettiho dopise ze dne 28. 5. 1861. Dopisy uloženy v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵³⁵ O jarním tání Manettimu poprvé napsal v dopise ze dne 19. 5. 1860. Zaujalo jej, že večer tání ustává a vody klesají. Podrobně tento jev Manettimu popsal v dopise ze dne 16. 3. 1862, tehdy bylo jarní tání příčinou rozsáhlých povodní. Dopisy uloženy v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵³⁶ Například v Leopoldových dopisech z 2. 1. 1863 a z 30. 4. 1863 či v Manettiho dopise z 20. 12. 1860. Dopisy uloženy v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵³⁷ NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro, Leopoldův dopis ze dne 30. 10. 1860.

množství unášených splavenin v místních vodách.⁵³⁸ Nemohl si nevšimnout přirozeného naplavování, které se díky svým zkušenostem z Toskánska rozhodl zefektivnit. Pro zamýšlené projekty Leopold II. prováděl i nivelační měření, se kterými mu pomáhal místní mladík,⁵³⁹ a veškeré výpočty. Manettimu “se chlubil“, že mu výpočty vycházejí, což mu potvrdily i kontrolní výpočty.⁵⁴⁰

První naplavování malých ploch v Čechách uskutečnil již v roce 1860, a to v Ostrově nad Ohří.⁵⁴¹ Brandýské panství vyžadovalo komplexnější řešení. Leopold II. uvažoval o napřímení meandrů a naplavení slepých ramen. Pro potřeby těchto projektů Leopold II., krom již zmiňovaných zaměřování a nivelací, vytvořil i plánky a náčrtky, na jejichž základě pak s Manettim své záměry konzultoval.⁵⁴² Pro definitivní rozhodnutí o nejvhodnějším postupu prací chtěl Leopold II. počkat do podzimu, aby mohl zhodnotit chování řeky při podzimních deštích.⁵⁴³ Manetti souhlasil s navrhovanými projekty v Polabí a doufal, že se je Leopoldovi podaří uskutečnit.⁵⁴⁴ V dalších dopisech řešili detaily navrhovaných projektů, jejich rizika, způsoby regulace a zefektivnění plánovaného naplavování, včetně účelnosti a umístění prvků regulace toků (hráze, stavidla a tak podobně), možnosti zjednodušení prací a podobně.⁵⁴⁵

Leopoldovi se zdálo, že mnohé již vidí pouhým okem. Tento přístup však Manetti nedoporučoval, nepovažoval jej za dostatečně věrohodný, neboť i zkušené oko se

⁵³⁸ O výsledcích experimentů informoval Manettiho dne 16. 3. 1862, dopis uložen v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵³⁹ NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro, Leopoldův dopis ze dne 28. 10. 1863.

⁵⁴⁰ Například NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro, Leopoldův dopis ze dne 15. 8. 1860.

⁵⁴¹ Zmínky o těchto pracích se nacházejí například v dopise ze dne 15. 8. 1860, uložen v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵⁴² Plánek oblasti a náčrtek zamýšlených prací na slepých ramenech přiložil Leopold II. k dopisu ze dne 8. 3. 1862. Manetti v dopisu ze dne 8. 8. 1862 napsal, že díky zaslanému plánu (a popisu zimních záplav) lépe pochopil charakter řeky, díky tomu se může Leopoldovi přesněji a odborněji vyjadřovat k návrhům. Oba dopisy uloženy v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵⁴³ Důvod Leopoldova čekání na podzimní deště je třeba spatřovat v charakteru toskánských řek, na nichž je největší riziko povodní na podzim (především v listopadu a prosinci), kdy jsou nejvyšší srážkové úhrny za celý rok.

⁵⁴⁴ Viz například dopis ze dne 12. 4. 1862, uložený v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵⁴⁵ NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro, Leopoldův dopis ze dne 8. 3. 1863 a Manettiho dopis ze dne 30. 4. 1863.

může mýlit. I drobná chyba by mohla vést k závažným problémům, proto je nutné vše empiricky ověřovat.⁵⁴⁶

Oproti rozsahu bonifikačních prací v Toskánsku byly ty v Čechách velmi malé (zaměstnával při nich přibližně 18 lidí⁵⁴⁷), i tak Leopold tuto činnost považoval za velmi důležitou a prospěšnou. Manettimu psal, jak jej těší pracovat pro blaho a prospěch druhých.⁵⁴⁸ Manetti obdivoval, jak i díky této práci se Leopoldovi podařilo vyrovnat s těžkými ztrátami a životními ranami, z nichž největší byla ztráta vlasti.⁵⁴⁹ Oba společně vzpomínali na „staré dobré časy“.

Roku 1868 se i díky méně příznivému klimatu velmi zhoršil jeho zdravotní stav. Překonal vážnou plicní infekcí. Chtěl ještě vidět alespoň Řím a setkat se s papežem u příležitosti koncilu, který se zde měl konat v listopadu 1869 a strávit zde zimu.⁵⁵⁰ Během tohoto pobytu jej navštěvovali nejen někteří příbuzní, ale i mnoho dalších a vyjadřovali mu svou podporu, že si uvědomují, co pro svou zemi udělal. V lednu jej znovu postihla katarální infekce. Po těžkém průběhu nemoci v noci z 28. na 29. ledna 1870 ve věku 72 let zemřel v Římě. Zádušní mši za něj v Římě sloužil Pius IX., pohřbu se účastnilo mnoho významných osobností, církevních představitelů i diplomatů. Oplakáván byl i v milovaném Toskánsku. Jako jediný příslušník habsbursko-lotrinského rodu nebyl pohřben v Kapucínské kapli ve Vídni, ale v Basilice Nejsvětějších apoštolů v Římě.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro, Manettiho dopis ze dne 30. 4. 1863.

⁵⁴⁷ Uvedený počet uvádí Leopold II. v dopise ze dne 15. 8. 1860 v souvislosti s vysušováním stojatých vod na panství Ostrov nad Ohří. Počet osob zaměstnaných na obdobných pracích v Brandýse v korespondenci s Manettim neuvádí. Zmíněný dopis uložen v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵⁴⁸ Viz například dopis ze dne 28. 10. 1863, uložen v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵⁴⁹ Viz například Manettiho dopis ze dne 18. 8. 1861, uložen v NA Praha, RAT, Leopold II., osobní korespondence, Manetti Alessandro.

⁵⁵⁰ Baldasseroni, G., s. 557-558; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 410-411.

⁵⁵¹ Později byly jeho ostatky přeneseny do Kapucínské kaple ve Vídni. Baldasseroni, G., s. 557-560; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 410-411.

2. Bonifikační práce

Dílo Leopolda II. nebylo v historii osamocené, nebyl prvním, kdo se pokusil o bonifikaci Maremmy. Přesto byl jeho přístup a dílo v Maremmě jedinečné.

Pro řešení problémů Maremmy byly ve stručnosti zásadní tyto teorie o příčinách malárie, tedy že je způsobována výpary a „miasmaty“ z rozkladu „cuora“ (směs zbytků organismů a bažinaté vegetace, které byly střídavě pod a nad hladinou stojatých vod, kdy docházelo k rozkladu za přítomnosti vzduchu). Podle jiné teorie miasma způsobovalo mísení vody sladké s mořskou. Situaci údajně zhoršovalo i mísení sladkých vod s minerálními, především se sirnými, spolu s geomorfologickým uspořádáním, které umožňuje pronikání pouze teplých větrů z jihu a jihozápadu, které situaci jen zhoršují a zanáší malárii i do okolních kopců.⁵⁵²

Jako řešení se tedy nabízelo buď důsledně separovat sladké a slané vody prostřednictvím manuálních nebo automatických stavidlových objektů, nebo odstranit plochy stojaté vody, a to buď vysušením, nebo naplavením, pro oba postupy byl zapotřebí systém odvodňovacích kanálů, při naplavování pak ještě kanály přivádějící vodu s vysokým obsahem splavenin a sedimentační nádrže. V té době bylo možné ještě využít pro odvodňovací kanály, resp. pro konečné odčerpání vod i mechanického zdvihu pumpami (větrnými nebo parními), jinak zvaná též bonifikace nizozemským způsobem. Samozřejmou možností byla i kombinace několika přístupů.⁵⁵³ Přestože se všichni hydraulici shodovali na tom, že ani jeden ze systému bonifikací není aplikovatelný všude a zároveň ze všech nejúčinnější, přesto všichni měli své oblíbené způsoby, které v jejich práci převládaly po celý život, ať již se jednalo o vysušování za pomoci odvodňovacích kanálů preferované Ximenem a Ferronim, naplavování Fantonim a Fossombronim, separace vod Zendrinim a Giorginim, mechanické vysušování za pomoci parních pump později Raffaninim a Francolinim. Jediný Manetti neměl preferovaný způsob, ale aplikoval vždy ten nejvhodnější pro danou

⁵⁵² Podrobněji k teoriím o příčinách malárie viz samostatná podkapitola.

⁵⁵³ Tartini, F., s. 19-20; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato al servizio dei Lorena*, Pisa 2009, s. 28-29.

oblast: naplavování v Maremmě, smíšený systém naplavování a vysušování za pomoci kanálů ve Valdichiana a vysušování za pomoci kanálů v Bientině.⁵⁵⁴

Základem bylo dobré kartografické zobrazení, studium geomorfologického uspořádání a vzniku stávající krajiny, přírodních podmínek, hydrologie, možností zemědělského využití atd. Je možné říci, že tato první heuristika, včetně prvních pokusů a plánů, někdy naznačila skutečné možnosti řešení, jindy spíše ukázala, kterými cestami není vhodné se dát. Mezi druhými jmenovanými je možné uvést pokusy o kolonizaci nejprve kolonisty z původní vlasti nového toskánského vládnoucího rodu, tedy z Lotrinska, či z jiných toskánských či italských oblastí. Všechny tyto pokusy záhy skončily fatálními neúspěchy. Rovněž pokusy provedené v osvícenském duchu, kdy byla pro oblast vytvořena speciální legislativa a centrální vláda předpokládala, že o vše se postarají místní, se neosvědčila. Ale to vše byly pokusy předcházející Leopoldu II., především z období vlády Petra Leopolda.⁵⁵⁵

Mezi významnými osobnostmi, které se zabývaly příčinami problémů Maremmy před rokem 1828, jmenujme alespoň tyto: Salustio Bandini, Pompeo Neri, Leonardo Ximenes, Giovanni Targioni Tozzetti a Pio Fantoni.⁵⁵⁶ Během nadvlády Francouzů v letech 1801–1814 došlo nejen k pozastavení bonifikačních prací, ale byla přerušena i nutná kontinuální údržba již dokončených děl. Přesto se mnozí domnívali, že stav je potřeba řešit, protože pobřeží Maremmy mělo značnou vojensko-strategickou důležitost. To si uvědomil například plukovník De Vincent, který v roce 1810 upozorňoval na nemožnost jeho obrany danou malaričností oblasti.⁵⁵⁷ Dle jeho názoru by „stačilo na nejzákladnější «asanační práce» spočívající v «čištění kanálů a údržbě odvodňovacích kanálů stojatých vod, tedy na jednotvárné a stále stejné práce, které nevyžadují žádné nadání a jsou vhodné pro každý věk», používat «odsouzenec v okovech». Řešení zcela jistě zjednodušující, ale nezbytné a nemožné dále odkládat, protože «Uffizio dei Fossi je zrušeno a příjmy oblasti jsou ovlivněny, každá práce je odložena, nemoci se děsivě rozšiřují, země je každodenně pustošena.»⁵⁵⁸ Téhož roku byl úřad spravující kanály v oblasti Grosseta, Ufficio dei Fossi di Grosseto, zrušen a nahrazen Commission des eaux, která pro oblast příliš neudělala.⁵⁵⁹

⁵⁵⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 29; Tartini, F., s. 14.

⁵⁵⁵ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, s. 338; Tartini, F., s. 14-15.

⁵⁵⁶ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 342.

⁵⁵⁷ Barsanti, D., *Carattere e problemi...*, s. 44; Barsanti, D., *La bonifica maremmana ...*, s. 46.

⁵⁵⁸ Barsanti, D., *Carattere e problemi ...*, s. 44-45.

⁵⁵⁹ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 46.

Baron de Lacuée, který byl velmi dobře obeznámen se situací v Maremmě po stránce hospodářské a zdravotní i s historií polemik a návrhů řešení odborníků, v témže roce označil naplavování jako nejvhodnější způsob bonifikace oblasti. Za nejvýznamnější zdroj škodlivých výparů a nákazy považoval Lago di Castiglione, a to i kvůli jeho rozloze a poloze. *„Předcházející kolonizace se ukázaly nevhodné, protože «pouze odstranění bažin a návrat kraje – nejnešťastnějšího v císařství – ke zdraví, umožní pomýšlet na jeho znovuosídlení.» A poněvadž navíc «jezero u Castiglione je příčinou, že navzdory dobrému opevnění je nemožné strážit Grosseto a Toskánsko je úplně otevřeno po celém pobřeží,» je nutné okamžitě přistoupit k radikální bonifikaci. «Jediný systém [...], jenž zůstává k následování, je ten, který byl tak šťastně použit ve Val di Chianě [...], naplavování.»*⁵⁶⁰ De Lacuée pro naplavování zamýšlel využít kalné vody řeky Ombrone. Vypracoval náčrt derivačního kanálu, vycházející z myšlenky Fantoniho. Jím navržený kanál měl procházet téměř po celé délce jezera a z řeky odvádět pouze část jejích vod. Cena toho projektu byla odhadnuta na částku vyšší než 1 500 000 franků.⁵⁶¹

Zvláště Fantoni a de Lacuée upozorňovali na krátkost a strmost toků ústících v této oblasti do moře, jejichž kalné vody především po podzimních deštích unášejí obrovské množství materiálů, které zanáší jejich dna ve spodních partiích, stejně jako dno mořské, čímž stěžují plynulý odtok. Jejich vrhání zpět mořem vytváří na hraně jakousi hráz, za níž se tvoří plochy stojaté vody mnohdy v nižší úrovni, než jsou okolní toky, které by měly jejich vody odvádět. Právě s tímto aspektem bylo možné i podle tehdejších znalostí a technologií bojovat, přestože nebyla známa vlastní příčina malaričnosti oblasti.⁵⁶² Pravděpodobně mezi hlavní důvody, proč Leopold II. tolik chtěl realizovat celkovou bonifikaci Maremmy byly následující: vymýtit malárii a umožnit jakoukoli činnost v Grossetu v průběhu celého roku, získat novou zemědělskou půdu a tu osídlit.⁵⁶³

Bezpochyby existoval *„velký zájem směřující k pozvednutí nejúrodnější a nejžalostnější části velkovévodství z hrozivé zpuštělosti“*.⁵⁶⁴ Na základě nejrůznějších analýz a studia předchozích většinou neúspěšných pokusů Leopold II. pochopil jednu

⁵⁶⁰ Tamtéž, s. 46; Barsanti, D., *Carattere e problemi...*, s. 45-46.

⁵⁶¹ Barsanti, D., *La bonifica maremmana ...*, s. 46; Barsanti, D., *Carattere e problemi...*, s. 45-46.

⁵⁶² Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 342-343.

⁵⁶³ Aminti, P., *Alessandro Manetti l'ingegnere idraulico*, in *Alla scoperta della Toscana lorenese. L'architettura di Giuseppe e Alessandro Manetti e Carlo Reishammer*, ed. Zangheri, L., Firenze 1984, s. 122.

⁵⁶⁴ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 337.

věc: je třeba rozsáhlých prací financovaných a organizovaných centrální vládou pro zahájení obnovy oblasti, stejně tak podpory pro ty, kdo by se chtěli v oblasti usadit a pomáhat tak s jejím zvelebováním ve všech ohledech, stejně jako zákonů na podporu všech aspektů rozvoje, ale současně dalších nařízení na ochranu budovaných děl a mnoho dalšího.⁵⁶⁵ Před zahájením prací tedy i sám Leopold II. dlouze problematiku studoval a nechal studovat, projížděl oblast a srovnával situaci s jinými oblastmi Toskánska. Během průběhu prací je sledoval a vynakládal veškeré úsilí pro jejich hladký průběh.⁵⁶⁶ Základem pro úspěšnost Leopoldovy bonifikace Maremmy se tak stala znalost chybných nebo nedokonalých řešení minulosti a příčin jejich neúspěchů. „Ale vědecké diskuze, jakkoli mohly předkládat velmi jasnou pravdu, by zůstaly bez užitečného použití, kdyby veřejné finance neumožnily značné výdaje nezbytné pro takto rozsáhlé dílo; [...] kdyby Prozřetelnost nedosadila na trůn vládců, který byl vnitřně přesvědčen o povinnosti vynaložit veškeré úsilí, byť velké a namáhavé, ve prospěch státu.“⁵⁶⁷

Zobi tento Leopoldův záměr v Maremmě popsal následujícími slovy: „Proto byla taková myšlenka velkorysá, a skutečně, dalo by se říci, smělá a obrovská, [...] vyžadovala nesmírné náklady a dlouhý čas, aby byla dovedena k požadovanému cíli.“⁵⁶⁸ Hlavními cíli bonifikačních prací v Maremmě byly pro Leopolda II. tedy zajištění obyvatelnosti během celého roku skrze eliminaci center infekcí, úrodnější půdy zbavením jí nadbytečné vody a úpravou odtoků. Veškeré činnosti tedy musely být koordinovány k těmto primárním cílům. Důležité bylo opravit a upravit i přístupové komunikace do oblasti, což mělo napomoci výrobě a obchodu. Připravit zemědělství na zavedení nových systémů. Předchozí nekoordinované, nedostatečně vyhodnocené projekty většinou částečné bonifikace znamenaly jen vysoké náklady bez efektu.⁵⁶⁹

To vše Leopold II. pochopil nejen z historických materiálů a starších projektů, které k problematice studoval, ale i z vlastních prvních cest do oblasti, což potvrzuje i zápis v jeho pamětech: „abych poznal podmínky Maremmy ve všech detailech, všechny listy jí se týkající, které jsem mohl najít v archivech, všechny knihy, které o ní pojednávaly, jsem sehnal, přečetl a udělal si z nich výpisky. Současně [jako potvrzení

⁵⁶⁵ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 13

⁵⁶⁶ Tartini, F., s. 24-25.

⁵⁶⁷ Tartini, F., s. 19.

⁵⁶⁸ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 343.

⁵⁶⁹ Tartini, F., s. 17-19.

celistvého pojetí skutečně promyšlených příprav k řešení problému⁵⁷⁰] *jsem odjel na venkov studovat bažiny, proudění vody, vrstvení terénu, abych si vycvičil oči; zároveň jsem se cvičil v jízdě na koni i v cestování pěšky, abych se ve všech ohledech připravil na drahý a vysněný podnik: zvykal jsem si na nepřízeň počasí, rozmlouval jsem s venkovskými lidmi s praxí, s dobrými inženýry.*⁵⁷¹ S mladistvým nadšením se do oblasti Maremmy zamiloval, cit nadřadil rozumu. To s největší pravděpodobností vysvětluje, proč ho v záměru bonifikovat Maremmu nemohlo nic a nikdo zastavit.⁵⁷²

Za Leopolda II. nejdříve převládal názor, že hlavní příčinou vzniku malárie je mísení mořské a sladké vody. Gaetano Giorgini,⁵⁷³ jeden z nejzanícenějších stoupenců této teorie, navrhoval je oddělit pomocí speciálních uzávěrů.⁵⁷⁴ Podobný postup byl úspěšný v bažinách Padule di Porta a Padule di Viareggio, a proto ho chtěl velkovévoda blíže prostudovat. Vyhodnotil ho sice jako zjednodušující způsob, který nemůže být na škodu a není příliš nákladný. Následně Giorginiho pověřil vyzkoušet jej v oblasti Castiglione.⁵⁷⁵ A tak byl v zimě 1827-1828 zbudován přes řeku u Castiglione della Pescaia most opatřený třemi kyvnými stavidly (*cateratte oscilanti*).⁵⁷⁶ Přes most vedla silnice spojující Castiglione a Grosseto, zatímco pohyblivá stavidla zabraňovala škodlivému mísení vod.⁵⁷⁷

Leopold II. sledoval postup prací. Očekávané výsledky se ale nedostavovaly. Velkovévoda nechtěl ztrácet čas, a proto rozhodl detailněji prostudovat postup bonifikací pomocí naplavování, který se tak osvědčil ve Val di Chianě. Přesvědčil se, že „přírodní prostředky“ jsou mnohem efektivnější, než si dosud myslel. Fossombroni neztrácel názor týkající se vlivu mísení vod, ale za jediné řešení považoval vysušení jezera u Castiglione naplavováním řekou Ombrone. Výpary z tohoto jezera

⁵⁷⁰ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 14.

⁵⁷¹ *Il governo di famiglia* ..., s. 105.

⁵⁷² Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 13; Barsanti, D., *La bonifica maremmana*..., s. 46-47; *Il governo di famiglia* ..., s. 100-101.

⁵⁷³ Více o této osobnosti viz samostatná podkapitola.

⁵⁷⁴ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 13; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), *Le bonifiche in Italia dal '700 a oggi*, Roma-Bari 1984, s. 24; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 33.

⁵⁷⁵ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 13-14; *Il governo di famiglia* ..., s. 107; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 33. Guerrini, G., s. 84, uvádí, že to bylo použito na Lago di Masaciuccoli ve vévodství Lucca.

⁵⁷⁶ Barsanti, D., *Carattere e problemi*..., s. 50; Barsanti, D., *La bonifica maremmana*..., s. 47; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 350 a s. 366. Guerrini, G., s. 84, uvádí, že následně byla tato metoda použita i na stojaté vody u Talamone.

⁵⁷⁷ Tartini, F., s. 20. Podle Zobiho nebyl tento most dostatečně efektivní a stabilní, protože přímo v jeho sousedství byl postaven druhý most, a to podle projektu Manettiho. V době publikace Zobiho díla stály ještě oba mosty vedle sebe. Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 366-367.

považoval za zdroj malárie Grossetska. Fossombroni však toto řešení nepovažoval pro použití Maremmě za vhodné kvůli odlišným podmínkám. Obával se, že by to bylo příliš nákladné a nepřineslo by to odpovídající výsledek. Řešení proto bylo odloženo. V té době přinesl farář z Poggibonsi Leopoldovi II. projekt na bonifikaci Maremmy prostřednictvím naplavování vypracovaný baronem Lacuém za francouzské okupace.⁵⁷⁸

Leopold II. vědom si zkušeností Fossombroniho a jeho autority, které považoval za významné pro řešení a řízení rozsáhlých bonifikací v Maremmě, ho požádal, aby ho doprovázel při cestě do Maremmy.⁵⁷⁹ Do Maremmy Grossetany přijeli dne 9. dubna 1828. Během této cesty Leopold II. Fossombroniho přesvědčil o reálnosti ozdravit Maremmu. Nakazil jej svým nadšením pro věc. V krátkém čase Fossombroni vypracoval plán, který byl později publikován pod názvem „*Rozprava o Maremmě*“ („*Discorso sopra la Maremma*“).⁵⁸⁰ Fossombroniho plán byl následně realizován naplavováním celé grossetské nížiny vodami Ombrone.

Leopoldovi II. se podařilo vystihnout příznivou finanční situaci státu a byl si vědom, že „*uzdravení Maremmy se zkoušelo za výjimečných, skutečně příhodných podmínek; stejně jako byl důvod domnívat se, že pokud by se podnik nezdařil teď, v jiné době by již nebyl zkoušen; a proto na mne doléhala stále větší odpovědnost.*“⁵⁸¹

Právě naplavování bylo nakonec nejvýhodnější metodou hydraulické bonifikace pro Maremmu Grossetanu, méně vhodné pro Piombinsko či Scarlinsko. Pro úspěch prací bylo nutné i zabezpečení kvalitních hlavních komunikací, a to především antické Via Emilia z Ceciny přes Maremmu do Pisy, silnice z Volterry do Grosseta, a další spojnice se Sienou, či Massou. Díky nim se obnovil pohyb zboží, ale i zemědělských produktů a dřeva, který vedl k planýrování a dalšímu rozvoji zemědělství v oblasti. Podporováno bylo i znovu osidlování oblasti, kdy byly poskytovány pozemky a četné úlevy pro zájemce o usídlení se na nově získaných plochách. K rozvoji zemědělství pomohla i parcelace latifundií. Dalšími důležitými kroky byly zákony a nařízení na

⁵⁷⁸ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 14; *Il governo di famiglia* ..., s. 105; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato*..., s. 33.

⁵⁷⁹ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 14; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 27; *Il governo di famiglia* ..., s. 106.

⁵⁸⁰ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., na s. 14; Barsanti, D., *Carattere e problemi*..., s. 50. Podrobněji k tomuto dílu viz samostatná podkapitola.

⁵⁸¹ *Il governo di famiglia* ..., s. 107.

ochranu zahájených a dokončených prací, a to i před škodami způsobenými divokým a putujícím dobytkem.⁵⁸²

2.1. Fossombroniho projekt bonifikačních prací v Maremmě

Fossombroniho projekt nebyl zdaleka prvním návrhem řešení otázky přebytku nadzemních vod v Maremmě. Přesto by bylo vhodné vzhledem k jeho významu pro řešení této problematiky o něco podrobněji pojednat.

V mnoha ohledech Fossombroni vycházel z předchozích projektů, jinde využíval nejnovějších znalostí a předpokládal využití větších možností, které soudobé technologie a přebytky státní kasy umožňovaly.

Projekt byl předložen dne 10. srpna 1828 pod názvem *Memoria sulla Grossetana*.⁵⁸³ Byl sepsán v samostatném rukopise, který nejprve pojednával o příčinách situace v oblasti – geomorfologické a hydrologické uspořádání krajiny a jejich vývoj. Za jednu z příčin problémů Maremmy vidí, že od hor tečou řeky poměrně dlouhou rovinou, kde je nedostatečný sklon pro regulérní odtok vod. Jistý vliv na klima přisuzuje i mísení vod a rozkladu organismů a rostlin ve stojatých vodách. K metodě separace vod však okamžitě dodává, že sice může situaci Maremmy Grossetany maličko zlepšit, ale rozhodně ne vyřešit, přičemž rizikem je i pronikání a prosakování mořské vody dále do vnitrozemí, a to i díky její větší hustotě oproti sladké vodě. Přiklání se k nutnosti překrýt „*cuora marina*“, tedy původní mořské dno, kdy situaci zhoršovalo i jejich periodické zaplavování mořskou vodou, říčními naplaveninami, čímž by se omezila její škodlivost.⁵⁸⁴

Následně se Fossombroni věnoval historií oblasti a pokusů na její ozdravení, včetně zdůvodnění jejich neúspěchů. Jak sám Fossombroni uvádí, historii oblasti mohl snadněji studovat díky sesbírání materiálů již Leopoldem II.⁵⁸⁵

Stav Maremmy před bonifikací shrnuje Fossombroni následovně: nezdravé ovzduší, liduprázdnost, neobdělávaná půda a neregulované vody, bez významnějšího

⁵⁸² Tartini, F., s. 22-23.

⁵⁸³ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 14; Barsanti, D., *Carattere e problemi...*, s. 50; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 26; Baldasseroni, G., s. 69; Tartini, F., s. 21. Rukopis je uložen ve dvou verzích v ASF, Appendice di Gabinetto, f. 144. Spis vyšel tiskem roku 1838 pod názvem *Discorso sopra la Maremma presentato il dì 10 agosto 1828 a S. A. I. e R. il Granduca dal conte Vittorio Fossombroni suo ministro Segretario di Stato* in Tartini, F., *Memorie sul bonificazione delle Maremme toscane*, Firenze 1838.

⁵⁸⁴ Fossombroni, V., s. 138-142.

⁵⁸⁵ Tamtéž, s. 129.

města v její blízkosti, které by mělo pozitivní vliv na rozvoj oblasti. Jako příklady takového pozitivního vlivu na okolí, původně bažinatého, uvádí Pisu a Livorno, kdy druhé jmenované bylo více méně oživeno téměř z ničeho, nakonec zde bylo možné postupně vybudovat nejvýznamnější přístav velkovévodství.⁵⁸⁶

Nezdar kolonizačních pokusů viděl v tom, že „*se nepředpokládalo, že zemědělci zemřou dříve, než budou plodiny užitečné, neboť plody vegetace jsou sklizeny po několika letech, ale smrtonosné horečky sklízí během několika týdnů*“.⁵⁸⁷ Kontraproduktivní bylo udržování plochy jezera Lago di Castiglione kvůli rybolovu, když se tím jen zhoršovaly podmínky oblasti. Obdobně kriticky se staví i k dalším parciálním řešením (sem tam nějaký kus silnice, plavební kanál, po němž nebylo s čím obchodovat atp.), nesystematickým lokálním pokusům o bonifikaci, ať již vysušením či naplavením části jezera, nekoncepčním budování hrází. Nepomohly ani zákony na podporu oblasti, zrušení cel, nebyl totiž nikdo, kdo by z toho profitoval.⁵⁸⁸ Jinými slovy: „*Bylo zjištěno, že každý z mnoha projektantů v rozdílných dobách byl povzbuzen jedním izolovaným pohledem, který nezahrnoval všechny prvky, které mohou proměnit fyzicky a sociálně a administrativně nešťastnou oblast v jinou, ve všech ohledech šťastnou*“.⁵⁸⁹ Tedy: „*není tedy překvapující, že tolik výdajů a tolik nařízení nepřineslo žádnou citelnou úlevu pro země Grossetany, protože některé byly v protikladu k cíli, jiné nedostatečné, a další ještě ve vzájemné kolizi, a všechny postrádaly souběžnost činností*“.⁵⁹⁰

Fossombroni k problematice přistupoval odpovědně, což dokumentují jeho vlastní slova: „*Zdá se mi potěšující, že geologicko-hydraulické teorie, autenticky zdokumentované staré dějiny, a místní šetření, které přispělo k poskytnutí představy o starém a současném stavu Grossetska, jsa si vědom toho, že znalost původů i těch nejdávnějších neuspořádanosti vodstva, může vnuknout podstatu projektu, který by se současně zaměřil na všechny protikladné prvky a vedl by k jejich odstranění. Pokud by se bojovalo jednotlivě s každým nesouladem činnostmi na sobě nezávislými, riskovalo by se, že by se jednalo tak, jak činí někteří lékaři zběhlí v domnělé vědě, chemických a anatomických informacích, kteří na všechny symptomy nemoci aplikují oddělené, a někdy dokonce protikladné léčivé prostředky; tak, že žádný ze symptomů*

⁵⁸⁶ Tamtéž, s. 137-138.

⁵⁸⁷ Tamtéž, s. 129, § 5.

⁵⁸⁸ Tamtéž, s. 129-130.

⁵⁸⁹ Tamtéž, s. 130, § 13.

⁵⁹⁰ Tamtéž, s. 130, § 17.

*není poražen, krátce na to dojde k prohře s nemocí, spolu se ztrátou pacienta. To se nestane v případě, když jsou známy příčiny všech stádií nemoci, a je radikálně atakována rozvážným lékařem.”*⁵⁹¹

Zdalo by se, že po shrnutí historie pokusů v oblasti, není cesty pro ozdravení Maremmy, ale „*Jeden hlas (ten velkovévody), který jsem zvyklý hluboce respektovat, mne upozornil, že než předpokládat, že se záležitosti přizpůsobí myšlení, je nutné, aby se myšlení přizpůsobilo záležitostem. Zdá se mi, že tuto větu je velmi vhodné následovat v případě Grossetska.*”⁵⁹²

Základem pro ozdravení grossetské Maremmy mělo být celkové naplavení, především Lago di Castiglione, čímž by dále bylo získáno asi 10 000 ha nové úrodné půdy.⁵⁹³ Jako úspěšný příklad naplavování uvádí Val di Chianu, Val di Nievole, oblast v okolí Monte Catini či písanskou nížinu.⁵⁹⁴ S tímto nápadem Fossombroni nepřišel jako první, před ním podobné řešení navrhovali Pio Fantoni a baron de Lacuée, což sám Fossombroni potvrzuje. První o naplavování pomocí vod Ombrone uvažoval roku 1790, druhý za použití všech vod Ombrone 1810, avšak ani jeden z jejich projektů nebyl realizován.⁵⁹⁵ Fantoni navrhoval odklonit část vod Ombrone v místě zvaném Bucacce a v naplavování postupovat od shora dolů, ale náklady na realizaci mu připadaly příliš vysoké.⁵⁹⁶

Pro Fossombroniho bylo „*zdrojem infekce*“ Lago di Castiglione, a proto „*odstranění této bažiny, která mi připadala jako obrovská mrtvola ležící na Grossetsku, mi přišlo jako pohřbit mršinu zvířete, která svými exhalacemi zamořovala velké náměstí, v jehož středu se nacházela.*“⁵⁹⁷

Splaveniny, které byly příčinou vzniku bažin v oblasti, byly zároveň i cestou k řešení problému, neboť přírodními procesy by se bažiny postupně zanášely, až by zmizely úplně. Již Fantoni se domníval, že využití kalných vod Ombrone je v souladu s přírodními procesy.⁵⁹⁸ Domníval se, že „*většina současných katastrof Grossetska by*

⁵⁹¹ Tamtéž, s. 136-137. Tuto pasáž cituje například i Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 357-358.

⁵⁹² Fossombroni, V., s. 144, § 56; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 360-361.

⁵⁹³ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 27; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 355; Fossombroni, V., s. 130 a násl.

⁵⁹⁴ Fossombroni, V., s. 131 a s. 144-145.

⁵⁹⁵ Fossombroni, V., s. 135-136; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 355-357; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 27; *Il governo di famiglia* ..., s. 106.

⁵⁹⁶ Fossombroni, V., s. 136.

⁵⁹⁷ Tamtéž, s. 145, § 65; Baldasseroni, G., s. 70.

⁵⁹⁸ Baldasseroni, G., s. 70; Fossombroni, V., s. 132.

*neexistovala, pokud [...] by prostředky vynaložené na zbavení této oblasti vod, byly použity na zajištění toho, aby se zde vody vhodně zdržovaly.*⁵⁹⁹

Jediným řešením tedy podle jeho názoru byl, stejně jako v případě Val di Chiana, „systém naplavovacích nádrží vzájemně provázaných a mezi sebou koordinovaných, tak aby daly do pořádku sklonitost a podmínky celého rozsáhlého bažinatého kráteru.“⁶⁰⁰ Odrazoval od ostatních metod, které považoval za nevhodné a nedostačující.⁶⁰¹

Důležité však pro Fossombroniho bylo i stanovení přesných cílů, jichž se mělo v Maremmě dosáhnout. V případě, že by stačilo ji jen zbavit stojatých vod a zajistit její obdělávatelnost, potom by stačily jen zásahy v duchu hydraulické bonifikace. Pokud by se však chtělo dosáhnout i ozdravení ovzduší a přivést do oblasti obyvatelstvo, pak by byl projekt komplikovanější, neboť „obydlený kraj se stane dříve či později obdělávaným; ale naopak zemědělství sebou nutně nepřináší obyvatele; takže pokud by se náročným úsilím pokrylo Grossetsko vinicemi a olivovníky, a byly zde vybudovány panské a zemědělské usedlosti, nebyly bychom si jisti, že tím se stane obývaným, a riskovali bychom, že zemědělská produkce bude ztracena ještě dříve než obyvatelé (pro škodlivost ovzduší nepřítomní) přijmou myšlenku se zde usadit. Proto je vhodné zahrnout do myšlenky bonifikace Grossetska i to, že nestačí, aby byla oblast obdělávatelná, ale aby byla i obyvatelná. V důsledku toho stojí za to prozkoumat, zda se po odstranění stojatých vod klima stane přijatelným pro obyvatelstvo.”⁶⁰² V Maremmě tedy nestačí řešit samostatně jen regulaci a uspořádání vodstva, nebo zemědělskou výrobu, nebo zákony a správní dohled, ale je třeba, aby se všechny tyto problematiky řešily společně, aby bylo možné dosáhnout kýženého cíle. Jakmile bude značná část hydraulických zásahů dokončena, stane se základem pro přikročení k řešení zemědělství a správních otázek.⁶⁰³ V grossetské nížině je bonifikací možné zajistit, že bude obdělávatelná a nějakým způsobem obyvatelná po celý rok. To je podle něj prvním a reálným cílem. Naplavením se oblast zbaví 4/5 škodlivých výparů. Odhadoval, že na nově naplavené úrodné ploše by mohlo vzniknout na 500 nových zemědělských usedlostí. Propojením oblasti kvalitními silnicemi, zajištěním

⁵⁹⁹ Fossombroni, V., s. 132, § 35. Bránění přirozenému procesu deponování říčních splavenin v nížině, ke kterému se přistupovalo v minulosti, považoval i Tartini za jednu z největších chyb, která vedla k tristnímu stavu oblasti. Tartini, F., s. 21.

⁶⁰⁰ Fossombroni, V., s. 132, § 37.

⁶⁰¹ Baldasseroni, G., s. 70.

⁶⁰² Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 358-359. Fossombroni, V., s. 138, § 6-8.

⁶⁰³ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 360-361.

podmínek, které by lákaly obyvatele, byť by to zpočátku nebylo pro trvalý pobyt, ale jen pro pohyb v Maremmě, by bylo velice přínosné. Díky tomu by mohla postupně narůstat i trvale usídlená populace.⁶⁰⁴

Fossombroni pro svůj výpočet rychlosti naplavování počítal s využitím části vod Ombrone svedených do Padule di Castiglione pomocí derivačního kanálu, a využitím řek Bruna a Sovata, které do této bažiny ústily přirozeně.⁶⁰⁵

Fossombroni pokračuje: „*Nebudu skrývat, že rozlehlost grossetského venkova, a zpusťlost nemnoha statků a hradů, které jsou v jeho blízkosti, a konečně intenzita jedu, který zde vládne, jsou mnohem tíživější okolnosti než ty, které tížily pisánský venkov před jeho bonifikací. Ale přesto, pokud budeme přesvědčeni, že s náklady odpovídajícími užitku, je možné dosáhnout určité bonifikace Grossetska, nedokázal bych doporučit, zda s takovou bonifikací začít. A pokud by nebylo možné dovést oblast k dokonalosti, v jaké se nachází pisánský venkov, zdálo by se mi, že bylo dosaženo dost, pokud by bylo Grossetsko dovedeno do stavu, kdy by bylo nějakým způsobem obdělávatelné a obyvatelné ve všech ročních obdobích; a v tomto smyslu jsem přesvědčen, že je možné stanovit myšlenky o míře bonifikace, o kterou se v Grossetsku pokoušet, a limity, přes něž již nemá cenu směřovat odborné úsilí.*”⁶⁰⁶

Jako by se Fossombroni nedomníval, že v Toskánsku v té době žijí dostatečně schopní hydrauličtí inženýři, pokračoval: „*Kdybych byl ještě tak čerstvý, jako v době, kdy se mne slavný předek Vaší C. a K. Výsosti rozhodl pověřit, abych prováděl své skromné dílo ve Val di Chiana, neváhal bych navrhnout, aby byl celý tok Ombrone nasměrován do bažiny, viděl bych, že kalné vody Ombrone a jeho přítoků během tří až čtyř let vykonají potřebné dílo. Ale opatrnost, pokud je spojena se zralým věkem, často odmítá a zahání stejně tak neštěstí, jako štěstí. Ať je tomu v současnosti jakkoli, omezím se na to, abych vyložil, jak za tímto účelem využít pouze část vod Ombrone, které spolu s vodami Bruny a Sovaty a dalších malých přítoků, naplaví, jak nejrychleji to bude možné, Lago di Castiglione, aniž by byla v tomto okamžiku věnována péče jakémukoli jinému cíli v Grossetsku, protože to by znamenalo zpoždění primární operace, po jejímž dokončení bude možné pohodlně vzít v potaz uvedené druhotné cíle.*”⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Fossombroni, V., s. 144-145.

⁶⁰⁵ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 359-360; Baldasseroni, G., s. 70.

⁶⁰⁶ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 361-362.

⁶⁰⁷ Fossombroni, V., s. 147, § 81; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 362-363.

Co se týče vlastní realizace naplavování, podle Fossombroniho návrhu, mělo dojít k odklonění vod Ombrone ve dvou místech. První z nich u přehrazení řeky pro odklonění vod Canale Navigante, kde by se využilo stávajícího jezu, který by stačilo jen lépe zabezpečit bočně a upravit proud Ombrone, aby na něj nenarážel silou do středu. Následně by bylo možné, po úpravách jako například napřímení, využít i samotného Canale Navigante. Druhé místo pro odklonění vod Ombrone viděl v místě zvaném S. Martino, od něž by derivační kanál vedl podél nefunkčního kanálu Fosso Barchetti přes téměř zanesené Lago di Bocci do horní části bažiny Padule di Castiglione oproti prvnímu derivačnímu kanálu. Na základě výše uvedeného Fossombroni doporučoval, co nejdříve začít s bonifikací Maremmy Grossetany. Po prvním roce či dvou navrhoval vyhodnotit, zda nevybudovat i třetí derivační kanál pro ještě vyšší urychlení bonifikačních prací.⁶⁰⁸

*„Zdá se mi, že souhrn věcí se v tuto chvíli omezuje na řízení veškerého úsilí na naplavení bažiny; provést jej v co nejkratším možném čase, osvobodit hydrauliku od veškeré další činnosti v Grossetsku, a to až do té doby, než toto bude dokončeno, zatímco je bonifikace Padule di Castiglione tím, čím je pro celé Grossetsko, je současně přesně tím důležitým místem, jehož se armáda musí (ať to stojí, co to stojí) dobýt, poněvadž pokud bude získáno, bude ovládat a disponovat celou oblastí bez obav z nepřátelského odporu.“*⁶⁰⁹

*„Jedná se tudíž současně o využití hydrauliky pouze k jedinému účelu, a to naplavení Padule di Castiglione, a zatím se vyhnout všem ostatním pracím, aby tato byla dokončena co nejdříve, a tak si zajistit návratnost nákladů, a to výnosy z pozemků, které budou získány z jezera. Jakmile bude dosaženo kýženého zlepšení klimatu, bude čas na nový systém činností, kdy bez značných rizik, přehnaných nákladů a názorových sporů, zdá se mi, bude dosaženo dobytí celé grossetské provincie, což nebude bez pozitivního vlivu morálního i fyzického na sousední provincie Orbetello a Piombino, protože kromě toho, co mohou nabídnout dostupné kalné vody Ombrone, na sousední venkovskou krajinu na levém břehu, tato rozlehlá centrální dezinfekce by velice ztížila přenášení nemocí mezi oběma sousedními provinciemi a zůstala by každá z nich jen svými zly soužena.“*⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Fossombroni, V., s. 147 a s. 150; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 363.

⁶⁰⁹ Fossombroni, V., s. 150, § 91; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 363-364.

⁶¹⁰ Fossombroni, V., s. 152; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 365-366.

Náklady na vybudování prvního kanálu v linii Canale Navigante, úpravu jeho jezu i samotného kanálu v délce 2400 toskánských loktů, odhadoval Fossombroni celkem na 60 500 lir. Vybudování druhého derivačního kanálu s místem odklonění S. Martino o délce 12 600 loktů při šíři dna 20 loktů, včetně příslušných dřevěných mostů, oddělení kalných vod od vysedimentovaných celkem na 502 800 lir. Při připočtení nákladů na zahrnutí vod Bruny a Sovaty a dalších menších nákladů vycházely náklady na 618 300 lir (přibližně 88 328 scudi). Dále je nutné započíst údržbu vodních děl po dobu 8 let (336 000 lir) a kompenzační výnos výše uvedených nákladů ve výši 5 procent ve výši 322 920 lir. Tedy celkem za naplavitování dvěma derivačními kanály 1 277 220 lir (182 460 scudi). Otevřením druhého derivačního kanálu by sice zvedlo náklady, ale zkrátilo čas naplavitování.⁶¹¹

Pro odhad hodnoty získané půdy využíval hodnotu menší oblasti u Ombrone zvané Voltina, kde sienské moggio⁶¹² (91,637 čtverečních loktů, 31,25 m²) vynášelo 130 scudi ročně. Pozemky v grossetské nížině před bonifikací, o výměře 1635 moggia (51 090,83 m²) vynášely 8175 scudi. Po bonifikaci měla tatáž výměra pozemků vynášet 212 550 scudi, tedy o 204 375 scudi ročně více, přičemž se Fossombroni domníval, že se jedná o velmi skromný odhad nárůstu výnosu těchto pozemků. Zhodnocení půdy, kterou naplavením bude možné získat, odhadoval na přibližně 1 430 625 lir.⁶¹³

Výše uvedené náklady by bylo možné snížit zemědělským využíváním (pole, pastviny či těžba dřeva) již bonifikovaných ploch, z počátku přes léto. Drobné ztráty způsobené průběhem bonifikačních prací, budou dle jeho názoru, zcela jistě brzy zapomenuty při pohledu na přínos, který tato činnost oblasti do budoucna přinese.⁶¹⁴

Pro propočet efektivity naplavitování byl důležitý výpočet množství splavenin unášených řekami a využitelných k samotnému naplavitování. Jak sám Fossombroni uvádí, tento výpočet byl však v jeho době nejistým. Vypočítal, že pro naplavení grossetské nížiny je zapotřebí naplavit celkem plochu 35 728 toskánských korců, *quadrati* (121 696 463,504 m²), k čemuž je zapotřebí 875 495 000 kubických loktů (174 223 505 m³) splavenin. Po propočtu srážek v povodí řek Ombrone, Bruna a

⁶¹¹ Fossombroni, V., s. 148-149; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 363; Baldasseroni, G., s. 70.

⁶¹² Tato plošná jednotka nemá český ekvivalent. K přepočtům na metrický systém je podkladem Tartini, F., s. 157.

⁶¹³ Fossombroni, V., s. 148; Baldasseroni, G., s. 70-71.

⁶¹⁴ Fossombroni, V., s. 149 a násl.

Sovata a následně odhadu množství splavenin, dochází k tomu, že ročně jsou schopny deponovat celkem 184 232 130 kubických ložtů (36 662 193,87 m³), díky čemuž mělo dojít k naplavení Lago di Castiglione do 3 let a celé grossetské nížiny do dalších 5 let.⁶¹⁵ Právě tento výpočet byl v jeho díle největší chybou a měl zásadní vliv na zvolený způsob jednání a dohod s vlastníky „postižených“ pozemků, ale o tom později.

Při vlastním provádění naplavování Grossetské nížiny bylo nutné koordinovat velké množství děl a činností na poměrně velké ploše, pročež nedoporučoval svěřit ji stávajícím institucím, které by jinak byly v této věci kompetentní. *„Ale je vhodné, aby řízení hydraulických operací, které jsou namířeny k tomu, aby zlikvidovaly bažinu u Castiglione della Pescaia, a přinesly zdraví této části provincie, bylo svobodné ve své činnosti a nezávislé na obvyklých vztazích, které se váží nikoli k přechodným administrativám, ale k těm stálým, na základě příkladu, jak to bylo prováděno ve Val di Chiana.“*⁶¹⁶ Doporučoval tedy svěřit řízení bonifikace schopnému zkušenému řediteli zodpovědnému za organizaci prací a platby, kterému by asistoval velmi zkušený inženýr. A ti by byli v přímém písemném kontaktu s c. a k. sekretariátem financí (*I. e R. Segreteria di Finanze*). Účetní stránku operace by vedla Camera delle Comunità di Grosseto (instituce místní správy mající na starosti řešení problémů a sporů a hospodářské záležitosti). Náklady by byly vypláceny z pokladny úřadu na základě pokynů ředitele schválených Provveditore (úředník Camera delle Comunità mající na starosti hospodářské záležitosti, zásobování a zdravotní otázky). Doporučoval, aby tedy nový úřad či komise měl krom ředitele bonifikačních prací Direttore della bonificazione, Provveditore della Camera della comunità di Grosseto a dvou inženýrů, i zřízence a kopistu, kteří by zároveň měli zkušenosti s prací u pracovního stolu i kontrolou v terénu.⁶¹⁷

Komise se měla zároveň postarat o další záležitosti, které by byly oblasti ku prospěchu jako například: *„cisterny, které měly být postaveny kvalitní, kdekoli by k tomu byla příležitost, a to ať již na náklady soukromníků, nebo by jim byla poskytnuta částečná nebo úplná úleva, podle okolností, za předpokladu, že by jejich výsledkem bylo, že bude co nejvíce konzumována voda z cisteren a nikoli ta z kanálů.“*⁶¹⁸ Dalším

⁶¹⁵ Fossombroni, V., s. 142-146, § 51-53 a s. 147-148, § 85; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 35; Baldasseroni, G., s. 70. Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 15; Barsanti, *La bonifica maremmana...*, s. 47; Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, s. 246; Bellucci, P., s. 286.

⁶¹⁶ Fossombroni, V., s. 150, § 96.

⁶¹⁷ Tamtéž, s. 150-151.

⁶¹⁸ Tamtéž, s. 151, § 104.

prostředkem zajištění, že by nebyla používána k pití nekvalitní voda, bylo i vysazování vinic a výroba vína. Doporučoval i urychlené dokončení kvalitních cest, především z Grosseta do Massy a z Cecina do Colle Salvetti, eventuálně i další cesty pro vnější i vnitřní komunikaci oblasti, které by usnadnily pohyb osob a zboží v oblasti, přičemž doporučoval nějaké úlevy pro zboží pocházející z Maremmy. Komise měla mít zároveň dohled nad zdravotními a hygienickými záležitostmi, která je v oblasti zcela zanedbaná, například zbavit obce zapáchajících uliček a špatně udržovaných stok. Měla se rovněž postarat o to, aby z oblasti vyhnala pocit opuštěnosti.⁶¹⁹ Mělo být dokonce zvýhodněno zboží, i cizího původu, pokud do Toskánska vstoupilo přes přístavy v Maremmě.⁶²⁰

Do budoucna doporučoval parcelaci větších pozemkových majetků. Žádný z místních vlastníků však, krom nároku na odškodnění, by neměl právo nikterak bránit bonifikačním pracím, pokud řízení bonifikací dojde k názoru, že předmětné pozemky jsou nutné pro řádný a rychlý postup bonifikačních prací a jejich následnou údržbu (dojednat podmínky záboru a výši náhrady mělo být úkolem Provveditore). Ani místní soudní úředníci neměli mít právo vést kauzy proti postupu bonifikačních prací, veškeré protesty či smíry měl sjednávat Provveditore. Ředitelství prací mělo mít právo vybírat dozorce v čele pracovních skupin dělníků (*caporali*) a dodavatele prací, stejně jako způsob provádění prací (vysoutěžené v dražbě, úkolově, úsporně), svou volbu si pro jednotlivé situace však mají nechat schválit shora.⁶²¹

Fossombroni navrhoval, aby před zahájením realizace bylo jeho dílo a navrhovaný projekt prověřen důvěryhodným odborníkem, tím byl Pietro Paoli.⁶²²

Pietro Paoli, který Fossombroniho dílo hodnotil, sám nikdy nenavštívil Grossetskou Maremmu, ani problematiku do té doby nijak nestudoval, nepovažoval to ani za důležité, a to i proto, že žádný z předchozích projektů nebyl realizován. Přesto se ztotožnil se všemi premisami a názory uvedenými Fossombronim, stejně jako souhlasil s jeho zavržením většiny řešení, kdy například u vysušování uváděl, že je náročné i na údržbu odvodňovacích kanálů (velké riziko jejich zarůstání), a proto by v oblasti nebylo úspěšné. Pouhé vysušení by dle jeho názoru, i kdyby bylo možné,

⁶¹⁹ Tamtéž, s. 151-152.

⁶²⁰ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 364-365.

⁶²¹ Fossombroni, V., s. 151.

⁶²² Tamtéž, s. 152; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 364. Barsanti, D., *Carattere e problemi...*, s. 50; Galgani, G., *Due mila anni di storia in Maremma: da Biserno a S. Vincenzo*, Livorno 1973, s. 284; Barsanti, *La bonifica maremmana...*, s. 47; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 15; Guerrini, G., s. 84.

nepomohlo zlepšit kvalitu ovzduší v oblasti, kterého je možné dosáhnout jen díky navršení dalších vrstev půdy na povrch, který byl ještě nedávno střídavě zaplavován sladkou i slanou vodou. Jediný způsob bonifikace oblasti tedy viděl, v souladu s Fossombroniho návrhem, v naplavování především vodami Ombrone. Svě vyjádření uzavírá, že plně souhlasí s postojem Fossombroniho, kdy jediným způsobem, jak pomoci této oblasti, je naplavování.⁶²³

Největší naplavování v evropských dějinách bylo zahájeno motupropriem ze dne 27. listopadu 1828.⁶²⁴

V úvodní pasáži textu motuproprii zahajujícího bonifikační práce v Maremmě je uvedeno mimo jiné i následující: „*Jeho C. a K. Výsost zůstala hluboce dojata zpusťlostí a nezdravostí, které dosud pustoší toskánské Maremmy a odrazují při pomýšlení na provedené pokusy, které nedosáhly chtěného zlepšení. Jeho C. a K. Výsost se rozhodla, na základě příkladu Svých vznešených předchůdců, s trvalou otcovskou péčí na vlastní oči prověřit rozsah zla a shromáždit všechny vědomosti a znalosti vycházející z historie, z teorie a ze zkušeností. Mohla se přesvědčit, že všechny přírodní a odborné zdroje nebyly vyčerpány, a zaměřit své panovnické úvahy na grossetskou nížinu, během několika měsíců ji zbavit onoho zdroje infekce, který může vyvolávat mísení mořských vod s těmi říčními. Zaměřila poté svou pozornost na geologické vrstvení terénu a na úrodné bahno, které unášejí toky svádějící vody do oblasti, shledala podmínky jako nejvhodnější pro systém naplavování, který byl do té doby v oblasti neznámým, tímto systémem bylo v jiných provinciích velkovévodství dosaženo nejšťastnějších výsledků. Následně proto po zralé poradě, Jeho C. a K. Výsost rozhodla zahájit podnik se zřejmým zájmem pro oblast Grossetska a svrchovaný přínos pro celé velkovévodství, poněvadž byla pro Její srdce rovněž drahocenná úvaha, že to bude pro všechny Její milované poddané dobrodiním nikoli žádným dalším břemenem. S ohledem na povahu a rozsáhlost podniku a nutnou rychlost provádění, stejně jako na nařízení, která by bylo nutné čas od času urgentně přijímat, Jeho C. a K. Výsost nepovažovala za vhodné svěřit péči a provádění bonifikačních prací v Grossetaně*

⁶²³ Paoli, P., *Parere del Commendatore Pietro Paoli sul precedente discorso*, s. 153-154, in Tartini, F., *Memorie sul bonificazione delle Maremme Toscane*, Firenze 1838; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 364. Barsanti, D., *Carattere e problemi...*, s. 50; Galgani, s. 284; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 47; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 15; Guerrini, G., s. 84.

⁶²⁴ Galgani, G., s. 284; Barsanti, D., *Carattere e problemi...*, s. 50; Barsanti, D., *La bonifica...*, s. 47. Guerrini, G., s. 84, uvádí 17. října 1828.

běžným správním a odborným prostředkům, které nabízí v řečené provincii zřízení Camera di Soprintendenza Comunitativa a Ispezione di Acque e Strade, ale zůstala naopak plně přesvědčena, že řízení bonifikačních prací musí být ve své činnosti svobodné a nezávislé na běžných vztazích, které se váží s nikoli přechodnými, ale trvalými administrativami. Tudiž bude zahájena bonifikace grossetské nížiny, držice se obecně projektu schváleného Jeho C. a K. Výsostí: potřebné výdaje budou vynakládány prostřednictvím Camera di Soprintendenza Comunitativa di Grosseto, která bude vhodně dotována státní pokladnou (R. Depositeria). Práce, které budou prováděny v zájmu výše uvedené bonifikace, budou ve všech aspektech považovány za práce ve veřejném zájmu. Provádění uvedeného projektu bonifikace byla svěřena do péče hydraulicko-ekonomické komise, která byla za tímto účelem výslovně a speciálně zřízena.“⁶²⁵ Tolik základní principy stanovené motupropriem pro bonifikační práce v Maremmě.

Tato část by se dala uzavřít Tartiniho slovy: “*Nastal čas znovuzrození Maremmy.*”⁶²⁶

2.2. Commissione per Buonificazione della Maremma a řízení prací

Vzhledem k tomu, že práce probíhaly na poměrně rozsáhlém území, bylo nutné zřídit organizaci a systém, jak celý komplex děl a činností řídit a provádět, aby mohla rychle a efektivně směřovat k požadovanému cíli. Důležité bylo rovněž, aby organizace bonifikačních prací nebyla podřízena místním zájmům. Přestože stávající instituce sbor inženýrů, *Corpo degli Ingegneri*, a *Camera di soprintendenza comunitativa* by byly kompetentní pro všechny potřebné věci, byla dána přednost zřízení speciální organizace.⁶²⁷

Základem pro tuto organizaci bylo ustanovení Komise pro bonifikaci Maremmy (*Commissione per Buonificazione della Maremma*), a to motupropriem ze dne 27. listopadu 1828⁶²⁸, kterým byly rovněž zahájeny bonifikační práce v oblasti. Jejím

⁶²⁵ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 350-352.

⁶²⁶ Tartini, F., s. 19, § 73.

⁶²⁷ Tartini, F., s. 62-64.

⁶²⁸ Tartini, F., s. 63; Galgani, G., s. 284; Barsanti, D., *Carattere e problemi...*, s. 50; Barsanti, D., *La bonifica maremmana* ..., s. 47. Guerrini, G., s. 84, dokonce uvádí 17. října 1828.

ředitelem byl ustanoven Ferdinando Capei.⁶²⁹ Hydraulickým inženýrem, *ingegnere idraulico*, řídícím a organizujícím veškeré práce, starajícím se o vytváření a úpravy projektů se stal Alessandro Manetti.⁶³⁰ Hospodářským ministrem, *ministro economo*, do jehož kompetence spadala péče o dělníky, zajištění kvalitních pracovních podmínek a dalších potřebných náležitostí, jakými bylo ubytování, dostatek potravin a pitné vody, byl jmenován Giacomo Grandoni⁶³¹.

Tato komise byla podřízena přímo velkovévodovi, a to prostřednictvím Sekretariátu financí, *Segreteria di Finanze*. Stala se základním pilířem bonifikačních prací v Maremmě a byly jí poskytnuty velmi rozsáhlé pravomoci, které měly napomoci úspěšnému provádění prací.⁶³²

Při jejím zřízení byl stanoven způsob komunikace s florentskou vládou, respektive způsoby a postupy pro schvalování prací atp. Dopisy byly adresovány na Sekretariát financí (*Segreteria di Finanze*) ve Florencii. Přestože oficiálním adresátem nebyl velkovévoda Leopold II., veškeré zprávy procházely jeho rukama, což dokazují i jeho vlastnoruční přípisy, buď týkající se obsahu listu, či s pokyny pro odpověď. Jednalo se především o pravidelná týdenní hlášení sepsané společně Manettim a Grandonim, kde byl popisován postup prací, navrhované či uvažované varianty dalšího postupu, vzniklé problémy a jejich řešení atp. Stejně tak zde byly informace i o počtu dělníků a jejich organizaci, nemocných a tak dále. Postupně začala převládat sekce sepsovaná Manettim. Zprávy o mimořádných událostech byly zasílány i mimo pravidelná hlášení. Listy odesílané *Commissione di Buonificazione della Maremma*, respektive jejími nástupci, jsou uchovány ve florentském archivu Archivio di Stato di Firenze, ve fondu Ufficio di Bonificazione delle Maremme, odpovědi z ústředí pak v grossetském archivu Archivio di Stato di Grosseto, ve fondu Genio Civile, Ufficio del Buonificazione delle Maremme.

Commissione per Buonificazione della Maremma s jistými změnami v názvu a při obměně personálu, krom nejvyššího vedení, přetrvala až do konce vlády Leopolda

⁶²⁹ Ferdinando Capei předtím působil jako správce korunního majetku ve Val di Chiana.

⁶³⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 26-27; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 352; Baldasseroni, G., s. 71; Tartini, F., s. 63. Více o této osobnosti viz příslušná podkapitola.

⁶³¹ Giacomo Grandoni (Pitigliano 1797 – Scansano 1855) žil v Grossetu od roku 1815. Nejprve pracoval v městské kanceláři, poté v Ufficio dei Fossi, nakonec se stal roku 1819 Provveditore della Camera Comunitativa v Grossetu. Roku 1854 byl zvolen gonfalonierem Grosseta. http://it.grossetopedia.wikia.com/wiki/Giacomo_Grandoni

⁶³² Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 369; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 26-27; Tartini, F., s. 63.

II., resp. i přes období provizorní vlády po připojení Toskánska k Italskému království. Následně její činnost přešla na nově ustanovené inženýrské instituce mající dohled nad všemi typy staveb, *Genio Civile*.

Ve chvíli (konkrétně nařízením ze dne 11. května 1832), kdy byly bonifikační práce rozšířeny i na Scarlinsko a Piombinsko, došlo k rozdělení oblasti na okrsky, *Circondarj*. Pro každý okrsek byl jmenován asistent, který měl dohlížet nad prováděnými pracemi, stejně jako zjišťovat jejich stav, eventuální poškození, a případnou nutnost údržby, či jejich doplnění a vylepšení. Okrsky byly čtyři. *Circondario di Grosseto*, který měl dohled nad pracemi na Ombrone, jeho derivačních kanálech, Padule di Castiglione, oblasti Alberese a Lago Bernardo a v Grossetské nížině, do jeho čela byl jmenován inženýr Filippo Passerini, předtím zaměstnanec tamního inspektorátu vod a silnic, *Ispesione di acque e strade*. Vzhledem k rozloze oblasti a nutnosti, zvláště po silných deštích, zasahovat na vícero místech současně, mu byl přidělen pomocník, *ajuto*, kterým by Giovanni Gherardi z Arezza. Druhým byl *Circondario di Giuncarico*, který měl dohled nad řekami Bruna, Sovata a říčkou Fossa a dalšími toky oblasti kolem Giuncarica. Tato oblast byla přidělena geometru Adolfu Soldateschimu, který spolupracoval na toskánském katastru (*Catasto Toscano*) a asistoval při budování prvního derivačního kanálu (*Primo Canale Diversivo*). *Circondario di Scarlino* byl svěřen inženýru Costante Maestrellimu, který byl inženýrem Odboru vody a silnic (*Dipartimento delle acque e strade*) v *Circondario di Massa Marittima*, později v Livornu. Tento byl později nahrazen Isidorem Barghinim (ten se předtím podílel na budování části Via Emilia, na pracích na odvodňovacím kanálu S. Leopoldo a dalších dílech, v roce 1838 byl přeložen na Elbu a stal se inspektorem železných dólů). Od roku 1838 byl tento okrsek svěřen Odoardu Raffanninimu.⁶³³ Pod *Circondario di Piombino* spadaly oblasti Piombina a Campiglie a bylo svěřeno Gaetanu Rosellinimu, bratru egyptologa Ippolita. V této oblasti byly krom prací na vodních dílech realizovány i další části Via Emilia. Nivelační práce zde prováděl Orazio Bosi.⁶³⁴

Vrchním inženýrem a koordinátorem veškerých prací stále zůstával Manetti, kterému asistenti z jednotlivých okrsků zasílali pravidelná hlášení, radili se s ním,

⁶³³ Tartini, F., s. 64-65.

⁶³⁴ Tartini, F., s. 65; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 51; Giuntini, A., *La formazione didattica e il ruolo nell'amministrazione granducale dell'ingegnere della Toscana di Leopoldo II.*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989, s. 402-409 .

informovali o provádění zadaných úkolů a nechávali si schvalovat veškeré kroky, návrhy na zlepšení atd. Manetti rovněž prováděné práce pravidelně kontroloval. O zprávy asistentů byla rozšířena i hlášení, která posílal Manetti s Grandonim do Florencie.

Commissione per Buonificazione della Maremma byla v roce 1833 přejmenována na Úřad pro bonifikaci (*Uffizio di Buonificazione*) a byla upravena i její organizační struktura. Ve vedení i nadále zůstalo osvědčené duo hydraulický inženýr Alessandro Manetti – hospodářský ministr Giacomo Grandoni. Rozdělení na okrsky zůstalo.⁶³⁵

Nutné bylo zajistit i dostatek strojů, nástrojů a náradí a dalších potřebných materiálů, a to s ohledem na rozsah a typ prováděných prací a na nich zaměstnaných lidí. Pro jejich rychlé doplňování byl zřízen centrální sklad v Grossetu, menší sklady vznikly ve Follonice, Caldana a v Piombinu.⁶³⁶

Úspěšnost prací, zvláště při takovém rozsahu, nezávisela jen na instituci, která měla na starosti řízení prací, ale vzhledem ke zdravotním rizikům bylo nutné provádět práce v relativně krátkém období od konce listopadu do začátku dubna.⁶³⁷ Maremmský rok měl 188 pracovních dní.⁶³⁸ Ve zbývajícím období bylo zase nutné zajistit službu dohledu nad dokončenými díly, která by byla schopná provádět případné nutné opravy. Rovněž bylo nutné hlídat, aby nebyla poškozována například pohybem dobytka či jiných téměř volně se pasoucích zvířat nebo bezohledností těch nemnoha místních obyvatel.⁶³⁹

2.3. Péče o dělníky a organizace práce

Habsbursko-lotrínští velkovévodové si uvědomovali problém spojený s velkým počtem chudiny (nádeníků, bezzemků, lidí bez práce atd.). Do této skupiny spadalo v roce 1770 okolo 40 000 osob na 1 milion obyvatel. *Accademia dei Georgofili* navrhla rozdělit je do tří kategorií podle možného pracovního využití: a) neschopní těžké práce (chlapci od 10 do 15 let a staří), b) průměrně schopní a silní (ve věku od 15 do 20 let), c) velmi zkušení, silní a schopní dospělí muži. Těmto kategoriím odpovídala i denní

⁶³⁵ Tartini, F., s. 64; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 51, pozn. 37; Giuntini, A., s. 402-409.

⁶³⁶ Tartini, F., s. 66.

⁶³⁷ Baldasseroni, G., s. 72 uvádí, že práce bylo možné provádět do května, ale to již bylo malarické riziko hodně vysoké.

⁶³⁸ Aminti, P., s. 122-123.

⁶³⁹ Baldasseroni, G., s. 72-73.

výše mezd. Byli organizováni do dvaceti až stočlenných skupin) pod vedením „setníků“ nebo „dozorců“ (*centurioni* či *caporali*). Byli využíváni především na rozsáhlých pracích zadávané vládou, obcemi nebo institucemi. Byly stanoveny i četné další podmínky týkající se zaměstnávání této skupiny obyvatelstva.⁶⁴⁰ Ještě za vlády Petra Leopolda byly podmínky, v nichž museli tito námezdní dělníci pocházející z různých oblastí velkovévodství nebo i ze zahraničí pracovat, velmi špatné. Byli nuceni konzumovat nekvalitní stravu a vodu, nocovat často bez sebemenšího přístřeší, bez jakékoli lékařské péče. Není proto divu, že jejich šance přežít byla nízká, jak vystihuje i maremské přísloví: „*V Maremmě se zbohatne za rok a zemře se za šest měsíců.*“⁶⁴¹

Situaci se pokoušel změnit Leopold II., který se pečlivě snažil zorganizovat při rozsáhlých bonifikačních a veřejně prospěšných pracích pro dělníky systém péče. Jednalo se o nutnost zajistit co možná nejlepší podmínky pro tisíce dělníků, jejichž příchod a zájem o práce podpořila i hospodářská krize na Apeninském poloostrově, pročež do Maremmy přicházely nejen z jiných částí Toskánska, ale i z dalších italských států, především Abruzz. Specialisty na hydraulické práce mezi nimi byli písánští dělníci. Další kvalitní skupiny námezdních dělníků pocházely z Abruzz, zvládaly i fyzicky velmi náročné práce. Mezi kvalitnější patřili ještě Janované. Každým rokem jich bylo více, než kolik bylo nutně potřeba na schválené práce a pro kolik bylo připraveno kvalitnější ubytování. Dělníci mířící do Maremmy nad potřebný počet byli využíváni i na dalších pracích v jiných částech velkovévodství. Ačkoli se mnozí tomuto přesunu snažili vyhnout, protože mimo Maremmu byly výdělky nižší.⁶⁴²

Leopold II. ve svých pamětech shrnul tuto problematiku následujícími slovy: „*Byla věnována velká péče na přípravu nemocnic [aby se předešlo vzniku malarických infekcí a epidemií skrvnitého tyfu vyvolaných koncentrací ubohých podvyživených dělníků]*⁶⁴³ *a sanatorií, aby se uzdravení muži mohli vrátit buď do svých domovů, nebo do práce. Byla vybrána nejlepší kasárna, bylo myšleno i na slámu na lehátka a na její výměnu. Nezapomnělo se na slamníky, na kterých by mohli dělníci ležet, na hrnce na teplou polévku na večer; bylo pomyšleno i na pitnou vodu, která jim byla donášena,*

⁶⁴⁰ Bellucci, P., s. 76-78, dodává, že aplikace a respektování těchto nařízení a podmínek pravděpodobně nebyla vždy zcela dodržována v praxi.

⁶⁴¹ Bellucci, P., s. 241-244.

⁶⁴² tamtéž, s. 15; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 47; Tartini, F., s. 67-68; Baldasseroni, G., s. 72.

⁶⁴³ Dodává ve své citaci Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 15-16.

na to, aby měly oheň a světlo; desinfekčními prostředky byla čištěna kasárna, jež měla hlídače nebo kasárníky, kteří by hlídali věci pracujících a aby vše připravili na večerní návrat dělníků. Byly zajištěny sanitky pro odvoz těch, jež onemocněli při práci; byli přiděleni lékaři, jeden navštěvující kasárna a jiný pro lidi na stavbě. Bylo pomyšleno také na zdravotní obydlí v Grossetu; bylo rozhodnuto o převelení celé švadrony jezdecké pro zajištění pořádku; byla vyžádána spižírna na postní stravu, vzrostl počet kněží pro duchovní služby; byl určen způsob dohledu na pracích a forma pravidelných zpráv.“⁶⁴⁴

První rok prací byl řízen a organizován přímo Commissione di Buonificazione. Během 160 pracovních dní v oblasti Grossetska pracovalo 2500 dělníků⁶⁴⁵. Vzhledem k náročnosti takové organizace, koordinace atd., a za předpokladu, že v následujících letech bude jak zapotřebí většího množství pracovní síly, tak bude větší zájem o práci v oblasti, byl pro následující pracovní sezóny zaveden jiný systém.

Po nutných přípravných pracích a dokončení projektu, ať již vodního díla či například silnice, byl tento rozdělen na úseky, *cottimi*, které byly následně, dnes bychom řekli, vysoutěženy. Partnery v soutěžích byli dozorci, caporali, z nichž každý řídil práci asi padesátičlenné skupiny dělníků, *squadra*.⁶⁴⁶ Zakázku většinou obdržel caporale, který nabídl nejlepší cenu. Dozorci, se kterými byly uzavírány dohody a zakázky, ručili za dodržení termínů a kvalitu odvedené práce. Někteří z caporali se pokusili pouze o spekulativní účast za pouhým účelem vlastního zisku, taková pak většinou nebyli při dalších rozdělování *cottimů* bráni v potaz. Na druhou stranu se při zadávání muselo počítat i s rivalitou, až nesnášenlivostí, mezi některými dozorci, které by mohlo, pokud by museli pracovat v těsné blízkosti, stěžovat či dokonce přímo ohrožovat kvalitní, správné a včasné provádění prací. Postupně se tak přešlo k tomu, že práce se spíše rozdělovala mezi skupinu již osvědčených caporali, než aby se dávalo mnoho prostoru zcela novým caporalům.⁶⁴⁷ K tomu byla udržována ještě jedna skupina dělníků, *squadra di deposito*, do níž se museli zapsat všichni nově příchozí, nebyli-li již členy skupin, a z níž byly postupně doplňovány existující skupiny v případě nemoci či zranění. Nad prací caporalů a jejich squader dohlížela Commissione,

⁶⁴⁴ *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 111.

⁶⁴⁵ Aminti, P., s. 124 uvádí 3900 dělníků v prvním roce při stavbě Primo Diversivo d'Ombrone.

⁶⁴⁶ Tartini, F., s. 66-67; Bellucci, P. s. 291; Barsanti, D., *Caratteri e problemi...*, s. 55.

⁶⁴⁷ Podrobnosti k této problematice je možno nalézt ve zprávách zasílaných Commissione del Buonificazione, či následně Ufficio del Buonificazione. Problematice se věnuje například i Tartini, F., s. 67.

respektive Manetti, či jím pověřený inženýr. Takto byl zajištěn permanentní dohled nad prováděnými díly a kvalitou jejich provedení a použitých materiálů. Byla snaha nenechat dělníky nikdy dlouho nevytížené, čímž se předcházelo případným neklidům. I proto i ve svátky či neděle se po bohoslužbách vraceli dělníci do práce. Nad bezpečností a dodržováním pořádku bděl v oblasti i sbor jezdecký. Ale nikdy nedošlo k nějakému závažnému incidentu.⁶⁴⁸

Stejným způsobem jako se rozdělovaly práce na vodních dílech a infrastruktuře se soutěžily i zakázky na ubytování dělníků, zajištění dostatku kvalitních potravin a pitné vody, materiálu pro stavby. Zvláště u ubytování byla snaha zajistit ho co nejbližší probíhajícím pracím, kde byly budovány chatrče, *capanne*.⁶⁴⁹ I v této oblasti se našli, možná ještě více než z provádění prací, spekulanti, kterým šlo jen o vlastní obohacení, nikoli o dodržení přijatých závazků, z čehož následně vznikaly závažné spory a problémy, které rovněž museli řešit členové Commissione, tuto sféru pak především Grandoni.⁶⁵⁰ I pro inženýry a dohled nad pracemi bylo nutné zajistit mobilní ubytování, které by bylo možné stěhovat k důležitým pracím, což bylo zajištěno rozmontovatelným dřevěným domkem, s kuchyní, jednou velkou místností a dvěma menšími. V tomto domku nejednou nocoval i Leopold II. při svých návštěvách bonifikačních prací.⁶⁵¹

Součástí péče o dělníky byl i systém finanční pomoci nemocným a zraněným dělníkům, kdy po dobu nemoci a rekonvalescence dostávali peníze. Tak měli mít dostatek prostředků, aby se do práce nevraceli příliš brzy, aby se snížilo riziko recidivy nemoci. V případě, že došlo k úmrtí během prací, stát podporoval i vdovy, zvláště pokud měly malé děti. Všechny dávky mohly být jak jednorázové, tak vyplácené po určité období. Bylo možné žádat i o prodloužení těchto dávek. Stav jejich hmotné nouze (tedy, že se například znovu nevдалy) byl většinou potvrzován místním farářem. Všechny žádosti shromažďoval Grandoni a s příslušnými vyjádřeními postupoval nadřízeným.⁶⁵²

⁶⁴⁸ Tamtéž, s. 67-68.

⁶⁴⁹ Tamtéž, s. 67-69; Baldasseroni, G., s. 72.

⁶⁵⁰ Podrobnosti k této problematice je možno nalézt ve zprávách zasílaných *Commissione del Bonifacimento*, či následně *Uffizio del Buonifacimento*. Tartini, F., s. 68-70.

⁶⁵¹ Tamtéž, s. 69.

⁶⁵² Obsáhlé podklady k této problematice jsou uloženy v ASG, Genio Civile, Uffizio del Buonifacimento delle Maremme, především v části Miscellanea.

2.4. Vlastní bonifikační práce v Maremmě

Základem pro bonifikační práce v Maremmě byly, jak již bylo uvedeno, principy uvedené ve Fossombronioho *Memorie sulla Grossetana*. V Grossetské nížině, krom bažin a stojatých vod pod úrovní moře, tedy zcela bez šance na přirozený odtok, jakou bylo především Lago di Castiglione, se nacházely i další oblasti, které za současné situace byly bažinaté, se stojatou vodou, která kvůli naplaveninám v okolí nemohla odtéci, ač jinak by to možné bylo. Příkladem druhého typu oblastí bylo například Lago Bernardo či Padule dell'Alberese a mnoho dalších menších ploch. Rovněž bylo nutné chránit i plochy, které sice byly využitelné pro zemědělství, ale příliš často zaplavované vzedmutými vodami řek a dalších toků v oblasti. Přesto nejrozsáhlejší a nejproblematičtější z výše jmenovaných byla oblast Lago či Padule di Castiglione.⁶⁵³

Během prvních sezón bonifikačních prací je možné stanovit jejich nejdůležitější díla, vedle nichž bylo prováděno větší množství menších prací. Nejprve bych se krátce zaměřila na hlavní díla v těchto prvních letech, následně bude pojednáno o bonifikačních pracích v Maremmě celkově.

1828-1829 – přípravná sezóna bonifikačních prací v Maremmě

Jak již bylo uvedeno výše, na podzim roku 1828, těsně před začátkem sezóny prací v Maremmě, došlo k ustanovení *Commissione per Buonificazione della Maremma*. Tato první sezóna byla věnována především přípravným pracím, například důkladným měřením a nivelacím, a přípravě projektů. Bylo třeba stanovit pokud možno co nejpresnější celkový plán bonifikačních prací, včetně odhadu jejich časového rozsahu.

Fossombroni ve svém odhadu, který ovlivnil špatný odhad procentuální míry unášeného množství erodovaného materiálu vodními toky⁶⁵⁴, předpokládal dokončení naplavování v oblasti Grossetska během pouhých osmi let.⁶⁵⁵ Manetti takto shrnul výsledky Fossombronioho výpočtů o unášeném materiálu a době potřebné pro naplavení: „*Přiblížit se více k zázračnému než k možnému v řádném běhu věci, neboť jestli příroda umí během několika okamžiků zničit vlastní dílo i ta gigantická lidská,*

⁶⁵³ Tartini, F., s. 38-39.

⁶⁵⁴ Odhadoval, že průměrně spadne v povodí Ombrone každoročně 1520 mm srážek a že obdobné množství proteče i dolním tokem řeky Ombrone, přičemž průměrné množství splavenin na 1 kg vody mělo být 50 g. Aminti, P., s. 122.

⁶⁵⁵ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 15; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 47; Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787-1865)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, s. 246; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 132; Toccafondi, L., *Un commendatore del Dipartimento acque e strade: Alessandro Manetti (1787-1865)*, in *Rassegna storica toscana*, anno LII, n. 2, Firenze 2006, s. 207.

ona nepočítá ani roky ani staletí ve svých dilech, ale pracuje stále pomalu a postupně.“⁶⁵⁶ Manetti přepočítal průměrný úhrn srážek na 850 mm, který přibližně odpovídá i dnešním hodnotám. A na základě četných místních měření a šetření v roce 1834 odhadoval dobu naplavování na minimálně 22 let. Tartini ve svém díle z roku 1838 odhaduje, že k úplnému naplavení dojde za dalších dvacet let. Další odhady jsou z roku 1861, resp. 1863, kdy nejprve Salvagnoli Marchetti předpokládá nutnost dalších patnácti let, resp. Giorgini dalších dvanácti.⁶⁵⁷

Během této nulté sezóny prací bylo nutné stanovit především, odkud vést První derivační kanál z řeky Ombrone (*Primo Canale Diversivo d'Ombrone*). Nakonec se rozhodovalo mezi dvěma lokalitami: Svolta San Martino a Bucacce, poblíž Poggio Cavallo. Prováděla se nivelační měření, studia rychlosti toku Ombrone a proudů v něm, které by měly vliv na trvanlivost a pevnost hráze nutné v místě derivace, stejně jako studium podloží a pevnosti břehů v okolí místa derivace, které rozhodovaly o provedení případných dalších hrází a jiných děl zajišťujících stabilitu a bezpečnost místa derivace.⁶⁵⁸ Možnost realizace kanálu v tomto místě dokumentovala i existence Fosso Barchetti, který byl určen k napájení mlýna nedaleko Grosseta, přestože linie plánovaného kanálu byla s tímto starším shodná jen v krátké části na jeho začátku. Předpokládaný konec kanálu z lokality Bucacce byl v místě zvaném Lago Boccio, či Trogone di Barbanella. Bylo plánováno, že kanál bude postupně prodlužován podle postupu naplavování, přičemž bude mít stále dostatečnou sklonitost. Předpokládaná délka byla 13 500 toskánských loktů. Kanál z lokality Svolta di San Martino by musel být dlouhý sice jen 11 588 loktů, ale jeho sklonitost by byla nižší a práce na místě derivace i výkopové na kanálu (nutně hlubší, aby se zajistila dostatečná sklonitost) náročnější. Odhadovalo se, že pro kanál z lokality Bucacce bylo nutné vytěžit 3 390 000 kubických loktů hlíny, oproti více než 5 milionům v případě Svolta S. Martino.⁶⁵⁹

Ještě v dubnu 1829 navštívil oblast Leopold II., aby při osobní návštěvě mohl na vlastní oči, nejen na základě zasílaných podkladů, posoudit obě lokality. Následně byla

⁶⁵⁶ Aminti, P., s. 122.

⁶⁵⁷ Tamtéž, s. 122; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 15; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 47; Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 246; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 132; Toccafondi, L., s. 207.

⁶⁵⁸ Guerrini, G., s. 86; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 48; Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 369. Lokalitu Bucacce preferoval už Fantoni, kterému se však celý projekt zdál příliš náročný a nákladný, pročež od něj ustoupil. Fossombroni preferoval Svolta S. Martino. Tartini, F., s. 40–42.

⁶⁵⁹ Tartini, F., s. 41–43.

jako začátek derivačního kanálu vedeného z řeky Ombrone (Primo Diversivo d'Ombrone) vybrána lokalita Bucacce, doporučovaná Manettim, a to především díky následné vhodnější sklonitosti kanálu⁶⁶⁰

Manetti by preferoval využít veškerou vodu Ombrone k naplavování, ale byl realizován Fossombronioho projekt, který počítal jen s odklonem části vod. Na odvedení vysedimentovaných vod z Lago di Castiglione měl být využíván Ximenův kanál.⁶⁶¹

1829-1830 – první sezóna bonifikačních prací v Maremmě

První sezóna prací byla slavnostně zahájena za přítomnosti velkovévody. Jejím hlavním a jediným cílem a dílem bylo vybudování Primo Canale Diversivo d'Ombrone, což se podařilo ve 160 dnech. V této fázi projektu byl kanál dlouhý 9 km⁶⁶², široký 20 loktů (11,68 m) o průtoku 470 m³/s.⁶⁶³ Část kanálu bylo nutné hloubit ve skále, či v odolné zemině, kde nebylo možné používat krumpáč, a bylo nutné přistupovat k odstřelování. Snazší bylo hloubení blíže k vlastní bažině, kde bylo větší množství naplavené zeminy.⁶⁶⁴

Kanál Primo Diversivo d'Ombrone byl postupně prohlouben z 20 až na 40 loktů.⁶⁶⁵

Součástí budování kanálu bylo i zbudování přehrazení toku pro odklonění části vod, *steccaja*, která musela být dostatečně pevná a vysoká, aby odolala náporu proudu povodní Ombrone. Pro její ochranu a usměrnění proudů byl výše proti proudu Ombrone zbudován rozrušovač a usměrňovač proudu, *dentello*, a to v délce 425 toskánských loktů ve směru proudu, vysoký 12 loktů, široký u vrcholu 12 loktů. I zde byly další konstrukce, které měly chránit tuto stavbu před nárazy proudů a vodní erozí a tak zajistit její větší trvalost. Jednalo se například o speciální rošty plněné kamením a hlínou zvané *caprate* nebo *cavalletti*, které sloužily především k narušování proudů či jejich odklánění od určitého místa. Dalšími byly sudy nebo speciální koše opět

⁶⁶⁰ Guerrini, s. 86; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 48; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 369; Tartini, F., s. 40-42.

⁶⁶¹ Aminti, P., s. 122.

⁶⁶² Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 36 uvádí délku 8 km.

⁶⁶³ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 48. Bellucci, P., s. 278, uvádí, že v souvislosti s postupem naplavování byl prodlužován až dosáhl délky téměř 17 km a šíře jeho dna byla zvětšena na 14 m. Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 19, dodává, že byl postupně u dna rozšířen až na 40 loktů (23,36 m).

⁶⁶⁴ Tartini, F., s. 45-46.

⁶⁶⁵ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 19.

plněné kamením a hlínou (*botti*, či *gabbioni*), které sloužili ke zpevnění čela a boků říčních traverz, *pennelli*.⁶⁶⁶

Významnou stavbou na samotném kanálu, ve vzdálenosti 435 loktů od místa derivace, byl most se třemi oblouky, které bylo možné zahradit, a to ve dvou po sobě jdoucích místech. Díky tomu bylo možné velmi důkladně zabránit pronikání vod Ombrone v případě prací na kanálu.⁶⁶⁷

Práce byly, na rozdíl od následujících let, řízeny a organizovány přímo státem, respektive členy Commissione. Na pracích se v této sezóně podílelo 2500 dělníků.⁶⁶⁸ Trvalým dohledem nad hloubením kanálu byl pověřen Ferdinando Boscherini, na stavbu *dentello* a *steccaja* obdobně dohlížel Giuseppe Cipolleschi. Dále zde při dohledu asistovali Soldateschi, Rosellini a Ferdinando Chini.⁶⁶⁹

V průběhu této první sezóny podlehl malárii 90 osob, oběti byly jak mezi dělníky, tak i mezi dozorci a inženýry.⁶⁷⁰

Plánovaný rozsah stavby byl v této pracovní sezóně dokončen a kanál byl slavnostně otevřen za přítomnosti velkovévody a mnoha dalších osobností dne 26. dubna 1830.⁶⁷¹ Tímto dnem začalo naplavování Maremmy Grossetany. Na památku tak významné události byl rovněž v místě, kde se kanál oddělovat z řeky Ombrone, vztyčen cippus.⁶⁷²

1830-1831 – druhá sezóna bonifikačních prací v Maremmě

V této sezóně byly práce na vodních dílech zaměřeny na dokončovací práce na Primo Diversivo d'Ombrone a na přípravu na dokončení Via Aurelia. Do země proudilo více dělníků, než bylo možno využít při těchto pracích. Velkovévoda pocíťoval povinnost zaměstnat i z tohoto pohledu nadbytečné, a proto byli využiti na

⁶⁶⁶ Tartini, F., s. 43-45, kde je i podrobně popsán postup výroby a užití těchto specifických děl.

⁶⁶⁷ Tartini, F., s. 46.

⁶⁶⁸ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 36; Bellucci, P., s. 283; Guerrini, G., s. 86-87; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 56; Imberciadori, I., *Relazione introduttiva*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981, s. 7; Imberciadori, I., *Amiata e Maremma tra il IX e il XX secolo*, Parma 1971. Průměrný počet dělníků v Maremmě se pohyboval mezi 4 a 5 tisíci. Manetti vše efektivně koordinoval. Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 369.

⁶⁶⁹ Tartini, F., s. 70.

⁶⁷⁰ Barsanti, D., Rombai, L., „*La guerra delle acque...*“, s. 11; Imberciadori, I., *Relazione ...*, s. 7. Dokončení kanálů si, podle Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 11-12, vyžádalo na 800 obětí.

⁶⁷¹ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 369. Toccafondi, L., s. 207, uvádí datum 27. dubna, přestože odkazuje na Passatempo, s. 109, kde je uváděno 26. dubna. Tartini, F., s. 70, rovněž uvádí 27. dubna.

⁶⁷² Guerrini, G., s. 87; Tartini, F., s. 70.

bonifikační práce v oblasti Scarlinské bažiny (*Padule di Scarlino*). Bezpečnost prací zde opět prověřoval osobně i Leopold II. Během své inspekční cesty se rovněž věnoval i plánům na bonifikaci Scarlinska. Ve Scarlinsku byl následně během zimy vybudován propojovací kanál Allacciante a několik menších kanálů. V plánu bylo rovněž odklonění řeky Pecora a zbudování uzávěrového objektu s mostovkou v Puntone, které bylo realizováno v následujících letech.⁶⁷³

Sezóna byla slavnostně ukončena 8. dubna 1831. „*Voda a hnis vytékaly ze zhoubné bažiny jako z rozříznuté mořské houby, nesnesitelný smrad v nížině odpařovalo žhavé slunce. [...] Pecora byla prohloubena a opatřena hrázemi. Follonica začínala žít.*“⁶⁷⁴

Na Via Emilia-Aurelia z důvodu značného rozsahu postupovaly práce pomaleji.

1831-1832 – třetí sezóna bonifikačních prací v Maremmě

Velké povodně na řece Ombrone před začátkem třetí sezóny poškodily hráze Primo Diversivo d'Ombrone. Hlavním bodem programu, který bylo zapotřebí dokončit co nejdříve, se tak stala oprava tohoto kanálu. Práce na opravě Primo Diversivo se ukázaly obtížnější oproti předpokladu. Pro opětovné otevření derivačního kanálu bylo potřeba plně využít vytrvalost a sílu quaratinských a pisánských kopáčů. Vše se dělo pod dohledem Leopolda II., který byl při těchto riskantních a náročných pracích osobně přítomen a z větší části je i řídil.⁶⁷⁵

Dále ve Scarlinsku pokračovaly práce na Allacciante dello Scarlinese.

Během této sezóny s Manettim spolupracoval i vědec Paolo Savi. Bylo rozhodnuto, že pro urychlení bonifikačních prací bude zapotřebí ještě dalšího derivačního kanálu. Začalo se tedy intenzivně pracovat i na vypracování projektu druhého kanálu, který měl vést podél bývalého plavebního kanálu zvaného Navigante Ximenes.⁶⁷⁶ Tento druhý kanál měl zajistit naplavování ploch blíže k Montepescali.⁶⁷⁷

V tomto roce byly zahájeny i práce na panství Badiola nově zakoupeného do soukromého majetku velkovévodské rodiny. Tyto práce byly hrazeny přímo velkovévodou, nikoli ze státního rozpočtu.⁶⁷⁸

⁶⁷³ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 16-17.

⁶⁷⁴ *Il governo di famiglia* ..., s. 135.

⁶⁷⁵ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 18.

⁶⁷⁶ Obdobně jako Primo Diversivo byl postupně prodlužován až dosáhl délky 12 km. Bellucci, P., s. 284.

⁶⁷⁷ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 370.

⁶⁷⁸ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 18.

1832-1833 – čtvrtá sezóna bonifikačních prací v Maremmě

Během léta byla dokončena projektová dokumentace druhého derivačního kanálu, *Secondo Diversivo d'Ombrore*. Nejdůležitější stavbou následující sezóny se tak stalo vybudování tohoto kanálu. Jako místo odklonění toku, tedy počátek kanálu, byla po dlouhém zvažování vybrána lokalita Barca di Grosseto⁶⁷⁹, kde bývala Cateratta Ximenes, a končil v místě zvaném La Padulina.⁶⁸⁰ Původní projekt počítal s délkou 4 km. Kanál byl budován s průtokem 235 m³/s.⁶⁸¹

Byl uzavíratelný mobilní hrází u místa derivace, což opět umožňovalo zajistit práce na něm v suchu. I zde byla u místa derivace zbudována steccaja a dentello.⁶⁸² Náročnější při této stavbě byla nutnost vybudovat vysoké hráze po téměř celé jeho délce, kdy použitelná hlína byla velmi jemná. Pro zpevnění hrází proto bylo nutné dělat obložení drny velmi pečlivě. Na hráze byla použita převážně hlína z hloubení samotného kanálu, kde byly vytvořeny příčné prohlubně, kdy bylo počítáno s tím, že se samy zanesenou splaveninami. Zbývající nutná hlína byla stažena v tenké vrstvě ze sousedních polí.⁶⁸³

I přes tento kanál bylo nutné zbudovat most, zvláště pak pro silnici spojující Castiglione a Orbetello. Tento most byl opět tříobloukový, dřevěný se šterkovým povrchem, kamennými chodníky a železným zábradlím po stranách.⁶⁸⁴

Kromě výstavby kanálu Secondo Diversivo, pokračovaly i práce v povodí řeky Cornia, ve Scarlinsku, v Grossetu, v Masse a ve Follonice.⁶⁸⁵

1833-1834 – pátá sezóna bonifikačních prací v Maremmě

Pokračovalo upravování, prodlužování, rozšiřování a opravování již vybudovaných kanálů.

⁶⁷⁹ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 48; *Il governo di famiglia ...*, s. 207. Zobi uvádí, že k odklonění došlo ve Svoltu di s. Martino, kde chtěl Fossombroni odklánět již Primo Diversivo d'Ombrore. Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 370.

⁶⁸⁰ Tartini, F., s. 46.

⁶⁸¹ Barsanti, D., *La bonifica maremmana ...*, s. 48; Bellucci, P., s. 284; Toccafondi, L., s. 207.

⁶⁸² Tartini, F., s. 46; Bellucci, P., s. 284; Toccafondi, L., *Un* s. 207.

⁶⁸³ Tartini, F., s. 47.

⁶⁸⁴ Tartini, F., s. 46.

⁶⁸⁵ *Il governo di famiglia ...*, s. 207.

Postup naplavování a s tím přibývajícím množstvím vody v oblasti Padule di Castiglione vedlo k nutnosti otevřít další odtokový kanál (Fosso Navigante či Ximenes již nepostačoval), který by usnadnil odvádění již vysedimentované vody. Jako nejvhodnější se jevil prokopat pobřežní dunu Tombolo a skrze ni odvést vodu nejkratší cestou do moře. Právě vybudování tohoto odtokového kanálu se stalo ústředním cílem této sezóny prací v Maremmě. Kanál byl slavnostně otevřen dne 27. ledna 1834 a nazván Odvodňovací kanál řečený Sv. Leopolda (*Canale di Scolo detto S. Leopoldo*). Pětiobloukový most při jeho ústí do moře byl opatřen pohyblivými stavidly (úhlová stavidla se západkou, *cateratte angolari a scatto*), které byly dokonalejší než kyvná stavidla, *cataratte oscillanti* doporučované Zendrinim (a Giorginim).⁶⁸⁶

1834-1835 – šestá sezóna bonifikačních prací v Maremmě

V září oblast postihly velmi silné bouře, které byly příčinou povodní na řece Ombrone. V jejich důsledku došlo k protržení hrází obou derivačních kanálů, k zaplavení Via Emilia-Aurelia a grossetské nížiny. Bylo zapotřebí opravit hlavní silnice z Pisy do Grosseta, která byla na dvou místech poškozena rozvodněnými řekami Pecora a Cornia. Leopold II. dorazil do Grosseta v listopadu a přidal se k Manettimu, který řídil opravy protržených a poškozených vodních děl pomocí pytlů plněných kamením nebo pískem. Zvláštní pozornost byla věnována opravám prvního derivačního kanálu a jeho steccaja, aby i přes nadcházející zimu mohlo pokračovat naplavování. Vybudovaná vodní díla i právě dokončené opravy byly podrobeny zkoušce během následující zimy, kdy oblast opět postihly silné a vytrvalé deště.⁶⁸⁷

V této souvislosti je nutné zdůraznit, že mnohé části děl v Maremmě, které byly nejvíce ohroženy působením proudů a jiných rizik poškození či zničení, byly budovány nikoli draze zděné, ale ekonomicky z dřevěných kůlů, roštů s kameny, caprate a dalšími způsoby. Tato byla nejen levnější, ale i snadněji kontrolovatelná a opravitelná. Nezanedbatelný význam měla i jejich kratší doba výstavby, která plně vyhovovala maremmským podmínkám, kdy bylo možné na jejich výstavbě pracovat jen kratší část roku, zvláště když pro zděné stavby v řečištích by bylo vhodnější stavět

⁶⁸⁶ Zobi, sv. 4, s. 370-371; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 18; *Il governo di famiglia ...*, s. 211; Bellucci, P., s. 285.

⁶⁸⁷ *Il governo di famiglia ...*, s. 211-212; Tartini, F., s. 71-74. Zvláště Tartini podrobně rozebírá škody a způsob jejich opravy.

v létě, což zase neslo přílišná zdravotní rizika.⁶⁸⁸ Často byly nutné i opravy rozrušovače a usměrňovače proudu (dentello) v místě odklonění vod z Ombrone, a to různého rozsahu. Nejednalo se však o důsledek zanedbání nebo nekvalitní práce, jak někteří bez dostatečné znalosti problematiky tvrdili, ale o riziko spojené s použitím typem konstrukce.⁶⁸⁹

V následujících letech práce pokračovaly především na opravách a úpravách stávajících vodních děl, případně na doladování systému naplavování. Opravy byly nutné zejména po nejrůznějších povodních, kdy většinou došlo k poškození či dokonce k protržení některé z hrází. Speciální péče pak byla věnována regulaci proudění v řekách, především v místech odklonu derivačních kanálů, kde bylo třeba nejen oddělit dostatečné množství vody v dostatečné rychlosti, aby nesedimentovala za přehrazením řeky pro odklon části vod, stejně jako ochránit samotnou hráz před ničivou silou především v období povodní. Pokračovalo se v budování infrastruktury.

K roku 1838 bylo možné poprvé hodnotit rozsah a úspěšnost prováděných prací, poněvadž v tomto roce vyšla první práce věnující se bonifikaci Maremmy, Tartiniho *Memorie sul bonificamento delle Maremme Toscane*.

Bonifikační práce v Grossetsku k roku 1838

Byly regulovány a upraveny toky řek, říček a potoků, které vedly své vody do oblasti Lago di Castiglione. Především pak Bruny a Sovaty. V této souvislosti došlo i k vylepšení podmínek na jejich tocích nad Lago di Castiglione, které byly zvláště ohrožovány povodněmi. Jednalo se zvláště o plochy jinak využitelné k zemědělství jako Piano di Buriano, Piano di Giuncarico a Piano degli Acquisti a menší jako například Piano di Bisello a Piano delle Versegge.⁶⁹⁰

Do první sedimentační nádrže byla svedena především Sovata, ale i vody Bruny spojené s menšími toky. Vody Bruny byly použity i k naplavení ploch pod Piano degli Acquisti, aby získaly potřebnou svažitost.⁶⁹¹ Snaha využít k naplavování vod Bruny a Sovaty však nebyla příliš úspěšná, neboť ani při povodních neunášely dostatek splavenin, a to ani tehdy, pokud intenzita povodní přesahovala kapacitu zbudovaných

⁶⁸⁸ Tartini, F., s. 75.

⁶⁸⁹ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 370.

⁶⁹⁰ Tartini, F., s. 39.

⁶⁹¹ Tamtéž, s. 40.

hrází a protrhávala je. Proto byly tyto vody nejprve svedeny částečně pomocí propojovacího kanálu (*fosso allacciante*) a následně zcela odkloněny z Padule di Castiglione a vedeny přímo do moře.⁶⁹²

Ke zlepšení podmínek v oblastech nad Lago di Castiglione došlo vyčištěním řečišť, zlepšení jejich sklonitosti, propojení toků, či prokopáním nových vhodnějších koryt, vybudováním hrází, propojovacích (například Fosso Raspolino), odvodňovacích (například Fosso Molla) kanálů a naplavením, kde bylo potřeba. Důležité bylo rovněž i udržet funkční mlýn degli Acquisti, především proto, že druhý mlýn u Grosseta byl z důvodu tam probíhajících bonifikačních prací mimo provoz. Přestože byl mlýn degli Acquisti napájen vodami Bruny, nemělo to vliv na rychlost naplavování. V oblasti bylo zajištěno mletí obilí a ušetřeno na nákladech za odškodnění majiteli mlýna.⁶⁹³

Mezi nejvýznamnější zbudované odvodňovací kanály patřil Fosso Molla, který sbíral vody z horní části nížiny. Poté Fosso S. Giovanni, který se nacházel mezi oběma derivačními kanály a mimo jiné odváděl i kanalizaci z Grosseta. Druhý jmenovaný kanál musel být veden kanál se sifonem, *botte a sifone*, pod Druhým derivačním kanálem a následně byl vústěn do Fosso Martelli, který vtékal do Fosso Tanaro, který ústil do moře.⁶⁹⁴ Ve spodní části bažiny byly ještě vybudovány kanály Emissario di Castiglione a S. Leopoldo, který ústily do moře mezi Torre di S. Rocco a Torre delle Marze.⁶⁹⁵ Z Padule di Castiglione odváděla vody původně Fiumara di Castiglione, na níž Giorgini vybudoval most se stavidly s vahadlem, *cateratte a bilico*. Tento tok však nezvládal pojmout množství vod svedených do oblasti kvůli naplavování, proto byl k němu souběžně vybudován ještě další odvodňovací kanál. Také přes tento kanál bylo nutné vybudovat most se zděnými částmi na břehu a dřevěným obloukem. Na jeho základy bylo využité původní budovy zvané Bilogio. Těmito odvodňovacími kanály byly odváděny vysedimentované vody.⁶⁹⁶ Vody z polí v oblasti byly odváděny ještě dalším odvodňovacím kanálem s ústím u pevnosti S. Rocco.⁶⁹⁷ Na vhodných místech byla na kanálech rovněž vybudována napajedla pro dobytek.⁶⁹⁸

⁶⁹² Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 370.

⁶⁹³ Tamtéž, s. 39-40.

⁶⁹⁴ Tamtéž, s. 47-48.

⁶⁹⁵ Tamtéž, s. 49; Aminti, P., s. 122.

⁶⁹⁶ Tartini, F., s. 48-51.

⁶⁹⁷ Tamtéž, s. 49; Aminti, P., s. 122.

⁶⁹⁸ Tartini, F., s. 48.

Průtok velkého množství vod odváděných kanály po dokončení sedimentace byl natolik silný, že nebylo nutné instalovat závěrové objekty proti pronikání mořské vody. V případě kanálů u Castiglione, vysedimentované vody ještě tekly přes uzavíratelné vyústění Bocchette Ximenes (prostřednictvím dvojdílné „gilotinové“ stavidlo, *cateratte a mannaja*), kde byl kromě stavidel i zděný přepad, vysoký tak, že zabraňoval pronikání mořské vody hlouběji do vnitrozemí.⁶⁹⁹

V roce 1838 již byl obnoven provoz mlýna u Grosseta. V jeho blízkosti byly obnoveny i další kanály, kde dříve často zůstávala stojatá voda, a to včetně kanalizace města. Voda v nich nyní proudila, což rovněž vedlo ke zlepšení ovzduší a kvality života obyvatel. Na náhonu k tomuto mlýnu bylo vybudováno speciální stavidlo, které umožňovalo vtok vod při nízkém stavu, ale zavíralo se, pokud výše vody dosáhla určité hodnoty. Pro případ závady speciálního stavidla bylo následně umístěno ještě druhé dvojdílné „gilotinové“ stavidlo, *cateratte a mannaja*, ovladatelné ve spodní části pomocí rumpálu a v horní části pak bylo stavidlo s vahadlem, *cateratta a bilico*, čímž byla usnadněna manipulace s tímto druhým stavidlem. Díky tomu nedocházelo k zanášení náhonu splaveninami a jeho pokračování a zároveň bylo možné všechny unášené splaveniny efektivně využít k naplavování na určených místech.⁷⁰⁰

Bonifikační práce v Piombinsku do roku 1838

Zde bylo třeba bonifikovat především Padule di Piombino, do níž vtékala řeka Cornia, na jejímž pravém břehu pak ještě bylo Lago di Rimigliano a na levém břehu Pozzali dell'Altura. I zde situaci mohlo vyřešit jedině naplavování, tentokrát vodami Cornie, které by umožnilo odtok vod do moře. Problémem však bylo menší množství splavenin unášené touto řekou a tedy nutnost delšího časového horizontu pro naplavení potřebných 2641 toskánských korců. I proto bylo stávající spojení s mořem, kde jinak nebylo možné zabránit mísení vod, uzavřeno a přes něj vedena cesta. Úzká pobřežní písečná duna zvaná *tombolo* byla proražena na vhodnějším místě, aby byl zajištěn odtok vod z oblasti. Skrze Padule di Piombino byl vybudován nový odvodňovací kanál, který byl vybaven zábranou proti pronikání slaných vod, ale kterou mohly sladké vody snadno překonat při zvýšené hladině, následně zde měl být zbudován most s vahadlovými vraty (*porte angolari a bilico*).⁷⁰¹

⁶⁹⁹ Tamtéž, s. 49-50.

⁷⁰⁰ Tamtéž, s. 48-49.

⁷⁰¹ Tamtéž, s. 25-26.

Narovnán byl i samotný tok řeky Cornia, která se jinak proplétala oblastí v řadě meandrů, a to i nad samotnou bažinatou nížinou. V rámci Padule di Rimigliano byly zbudovány dvě velké sedimentační nádrže umístěné v linii, kdy nejdříve mělo být dokončeno naplavování té vzdálenější od moře. Byly zbudovány i hráze podél Fosso Cosimo směrem k pláži u Torre del Sale, kde bylo rovněž vyústění vod do moře. Další hráze byly vybudovány na ochranu pozemků, které neměly být naplavovány. Zajímavostí je, že odvodňovací kanál bažiny byl projektován tak, aby se v budoucnu mohl stát řečištěm Cornie a jejího ústí do moře. Velká péče byla věnována zvláště zabezpečení ústí kanálu do moře proti poškození, především pak vlnobitím. Stejně jako přes řeku Cornia i přes odvodňovací kanál bylo nutné vybudovat most. Tento měl tři oblouky každý o rozpětí 21,5 loktu, v nichž bylo připraveno vše pro dodatečnou vestavbu dvojíých vrat v každém z nich. Roku 1831 byla dovedena Cornia do nádrže u Monte Gemoli, aby zde mohlo začít naplavování. Velmi záhy byla naplavena první sedimentační nádrž a mohlo začít naplavování v druhé sedimentační nádrži. Pravobřežními odvodňovacími kanály byly Fosso Verrocchio a Corniaccia. Fosso Allacciante ústil do moře u Torrenuova a byly do něj svedeny menší toky a Fosso Verrocchio. Do Fosso Allacciante byla svedena i Fossa Calda, která předtím napájela Lago di Rimigliano a zhoršovala tamní podmínky. Středem jezera byl v jeho délce vykopán Fosso Essicatore, který rovněž ústil u Torrenuova. Fosso Cosimo s vodami vysedimentovanými v sedimentačních nádržích byl sveden k Torre del Sale, kde ústil do moře. I toto ústí bylo třeba zajistit proti zanášení a poškozování vlnobitím. Z druhé sedimentační nádrže měl vody odvádět i nově upravený Fosso Razzajo ústící u Torre del Sale. Druhá část vod byla svedena kanálem k ústí Foce di S. Martino (dříve zde ústil tok Corniaccia del Vignale). Oblast kolem Suvereta byla odvodňována prostřednictvím Corniaccia.⁷⁰²

Bonifikační práce ve Scarlinsku do roku 1838

Zde byla největším problémem Padule di Scarlino, kde jediným řešením bylo naplavování níže položených ploch, které neměly jinak šanci zbavit se nadbytečné vody. Nejvhodnější na to byla řeka Pecora, jejíž vody měly naplavit 1777 toskánských korců. V oblasti se přistoupilo i ke zbudování zábran proti mísení vod. Byl uzavřen u Puntone původní odvodňovací kanál, kterým vody proudily jednou do moře, podruhé

⁷⁰² Tamtéž., s. 26 a násl.

do bažiny. Byly otevřeny dva kanály vybavené zábranami, aby zabránily mísení vod.⁷⁰³

Problematická byla pozice prozatímní hráze bránící pronikání mořské vody (*tura*) do Padule di Scarlino, která byla umístěna na velmi nestabilní půdě, bylo tedy nutné velmi hluboko zatloukat dřevěné kůly, aby došlo k jejímu zpevnění. Dále bylo nutné, aby přehrazení bylo lehké, proto zde byly potopeny dvě staré lodi. Bohužel ani toto řešení nebylo trvalé. Právě zde Manetti použil některé speciální technologie, kterým se naučil během praxe v Nizozemí. Zvláště v případě proutěných rohoží, tak zvaných *graticciati*, vrstvených na sebe a plněných kamením a hlínou, spojených do sebe kůly, docházelo působením vodních proudů k jejich zpevňování. Právě díky *graticciati* se nakonec podařilo úspěšně uzavřít Puntone di Scarlino, kde jiné pokusy pro nestabilitu podloží selhávaly. Jejich výhodou byla i nízká cena a snadnost výroby. Takto zpevněná *tura*, jištěná od moře další řadou *graticciati*, odolala i ničivým povodním ze září 1835, ačkoli vlastní *tombolo* byl protržen, což bylo opět opraveno za pomoci *graticciati*.⁷⁰⁴

Závěrový objekt s mostem (*ponte a cateratte*) byl zbudován v lokalitě Collacchia, kde byl chráněn před nárazy vln i proudu, stejně jako proti nadměrnému zanášení. Jeho základy byly vybudovány ve skále a vytěžený materiál použit jak na samotný most, tak na další stavby v okolí včetně výplní *graticciati*. Teprve následně byl vybudován odvodňovací kanál Emissario, do kterého měla být po dokončení naplavování svedena Pecora, a tím přesunuto její ústí do moře do vhodnějšího místa než bylo dosavadní ústí v lokalitě Collacchia.⁷⁰⁵

Zajímavým je vybudované křížení Pecory a Ronny, kdy byl ve vzdálenosti asi 4 mil od moře zbudován most, po němž byly vedeny vody Ronny napájející stroje v dílnách ve Follonice. Tím byl usnadněn i odtok Pecory, která do té doby byla v tomto místě přehrazena. Rovněž byly odděleny kalné vody Pecory vhodné pro naplavování od vod Ronny téměř neobsahujících splaveniny. Postupně po naplavení byl budován systém kanálů na odvod nadbytečných vod z nově získaných ploch. Byla snaha urychlit naplavování jednotlivých menších částí a přitom udržet plně funkční výrobu ve Follonice. Do Padule di Scarlino byly krom Pecory svedeny prostřednictvím propojovacího kanálu Allacciante i všechny menší toky v okolí, aby se sedimentace zefektivnila. Stejně tak byly upravovány i hráze, či stavěny nové pro ochranu již

⁷⁰³ Tamtéž, s. 32.

⁷⁰⁴ Tamtéž, s. 32-34, kde popisuje i technologie jejich výroby a výhody.

⁷⁰⁵ Tamtéž, s. 34-35.

naplavených ploch. Podél Allacciante byl následně budován i vratný kanál (*controfosso*), kterým byly odváděny vody z polí.⁷⁰⁶

Vše se zdálo zdárně postupovat až do silných dešťů a bouřek, které na pláži poblíž Folloniky vytvořily rozsáhlou prohlubeň bez jakékoli šance na odtok. Na její zasypaní byl využíván materiál z tombolo, který byl dovážen na výklopných vozících jezdících po dřevěných kolejích opatřených tenkým plechem na pojižděné ploše kolejnic.⁷⁰⁷

V roce 1838 byla v této oblasti dokončena separace vod, bonifikovány výše položené pozemky, na nichž se již započalo se zemědělským využíváním. Vše zde pokračovalo k cílenému výsledku, ač pomaleji díky menšímu množství unášených splavenin a ještě nezdravějšímu klimatu než jinde v Maremmě. Například během urgentních prací po povodních v září 1835 se v jiných místech Maremmy dělníci téměř vyhnuli onemocnění periodickými horečkami, ale nikoliv zde ve Scarlinsku.⁷⁰⁸

Bonifikační práce v Maremmě po roce 1838 a jejich hodnocení

Roku 1839 došlo k dalším záplavám v Maremmě především na řece Ombrone, které opět, byť méně než v roce 1835, poškodily vodní díla.⁷⁰⁹

Leopold II. stále věnoval značnou péči a úsilí ozdravení Maremmy, což dokládá i následující pasáž z jeho pamětí: *„V Maremmě jsem se s veškerou péčí účastnil melioračních prací, které Manetti upravoval podle okolností napodobující přírodu, a současně byly uváděny v platnost mnohá vládní nařízení na podporu provincie, která byla stále ještě sklíčená dlouhou dobu trvající opuštěností. Bylo nutné, aby choré byla věnována milující péče od rodiny i od přátel, rodily se naděje, projevovala se dobrá znamení, rodily se chutě zdravého člověka; ale to není vše, k činění jako zdravý jsou nutné síly. Dlouhý a pracný je proces rekonvalescence, lékař má mnoho práce, aby šetřil síly uzdravujícího, dodával mu odvahy a dovedl ho k úplnému zdraví. Proces naplavování postupoval v Grossetsku pravidelně a šťastně, ale stále ještě zbývalo mnoho práce. Když Manetti viděl účinnost velkých odvodných kanálů, navrhl na jaře roku 1840, aby byla zdvojnásobena šíře [a tudíž průtok] prvního derivačního kanálu,*

⁷⁰⁶ Tamtéž, s. 35-36.

⁷⁰⁷ Podobný systém byl poprvé použit při pracích na darseně v Livornu a v roce 1837 převezen a aplikován v Maremmě, například i na ochranné hrázi odvodňovacího kanálu v Padule di Piombino, konkrétně jeho ústí u Capezzolo. Kapacita jednoho vozíku byla 14-16 kubických loktů zeminy. Na vzdálenost 200 braccia bylo možné přepravit 80 nákladů denně, tedy 1200 kubických loktů materiálu. Stačila jen mírná svažítost ve směru, kterým bylo potřeba vozit plné vozíky a síla jednoho muže pro manipulaci oběma směry. Úspora času a námahy je více než evidentní. Tartini, F., s. 37.

⁷⁰⁸ Tamtéž, s. 37-38.

⁷⁰⁹ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 556.

a v říjnu mu bylo nařízeno, aby odložil všechny ostatní práce a dělal jen na tom: tak se v roce 1841 nedělalo nic jiného kromě hráze a silnice z Orbetella na poloostrov Monte Argentario, která spojovala město Orbetello s oběma přístavy v Porto S. Stefano a Porto d'Ercole.⁷¹⁰

Dne 7. února 1841 Salvagnoli Marchetti prezentoval v *Accademia dei Georgofili* své dílo *Memorie economico-statistiche sulle Maremme toscane* (vydáno roku 1846 ve Florencii), ve kterém se věnoval i dosaženým výsledkům bonifikačních prací: „Již, díky systému velkých naplavitování, se rychle zmenšuje Lago di Castiglione, a zmenšují se také jezera di Scarlino a di Piombino, největší a nejškodlivější ohniska infekce. Již díky vysušování byly pro obdělávání navraceny kusy země, jako byly jezera di Rimigliano (v oblasti Campigliese) a di Bernardo (v Grossetsku). Pohodlné cesty procházející Maremmou nedávají jen oživit římským dílům, ale také navracejí výrobce a obchod s výrobky a lidi do provincie, která se zdála uvězněna mezi mořem a malárií. Panství a hrady, které byly bez vzájemné komunikace, a uzavřené uprostřed lesů, změnil vzhled. Mnohé stoleté houštiny byly zlikvidovány, dobře plánované obdělávání, pohodlné domy pro zemědělce, tu a tam budovy, otevřené nebo vylepšené velké manufaktury, odstraněna téměř všechna omezení svobodného nakládání s pozemky, jako právo na pastvu a právo na dřevo, rozděleny velké majetky, jak bylo možné; to vše díky skvělému vládci, který přivolal těmto obyvatelům nové období regenerace a prosperity, povolal celé Toskánsko, aby se podílelo na bohatství nově dobyté provincie.“⁷¹¹

O dva roky později Salvagnoli Marchetti, v Memoria VI, čtené dne 5. února 1843 v *Accademia dei Georgofili* hodnotil postup těmito slovy: „díla nařízená vynikajícím panovníkem se rozkládala a rozkládají do všech oblastí hospodářského a morálního zlepšení provincie. [...] dobrodiní velkých hydraulických děl přinese čas; ty plynoucí z hospodářských nařízení jsou částečně okamžitá. Vskutku, otevření nových silnic a oprava starých jsou první příčinou rozvoje zemědělství a růstu hodnoty pozemků.“⁷¹²

Úspěšné pokračování prací v Maremmě přerušila v únoru 1844 obrovská povodeň na řece Ombrone. Její následky byly katastrofální: protržené hráze, naplavitovaná zemina se valila do níže položených částí města Castiglione della Pescaia a přetékala

⁷¹⁰ *Il Governo di famiglia ...*, s. 269-270.

⁷¹¹ Citováno v Baldasseroni, G., s. 75-76. Částečně citováno v Bellucci, P., s. 286.

⁷¹² Baldasseroni, G., s. 76.

dokonce i přes přístavní hráz. Na základě těchto událostí bylo rozhodnuto prokopat další propojovací kanál Allacciante di Macchiascandona pro odvedení vysedimentovaných vod a vybudovat další odtokový kanál pro zlepšení odtoku z bažiny Padule di Castiglione u Cassa Rossa Ximenes. U Giorginiho mostu u Castiglione bylo upraveno a vylepšeno i ústí do moře. V Grossetu byly vybudovány stoky a svedeny do Ombrone. Současně byl upraven tok řeky Pecora, která byla nově vedena mimo Padule di Scarlino, a její ústí bylo přesunuto k Portiglionu. Do Orbetella byl postaven vodovod.⁷¹³

V Piano della Vada byla pro vysoušení jedné ze zdejších stojatých ploch koncem 40. let využívána i pumpa poháněná parním strojem o síle 10 koní. Voda vyčerpaná touto parní pumpou měla dále sloužit k pohánění mlýna. K naplavování zde byly využívány vody toků Tripesce a Bezzuga. Baldasseroni cituje Municchiho, který v roce 1847 údajně situaci popisoval následovně: *„otevřením nových kanálů, úpravou původních, v celkové kumulované délce 31 mil, byl zajištěn vhodný odtok celé oblasti Ceciny a Vady. A širokou a přímou silnicí v délce tří mil, která je na úrovni druhé třídy, bylo umožněno přímé spojení od nového kostela ve Vada s Via Emilia.“*⁷¹⁴

V době publikování Zobiho díla byla dokončena bonifikace Lagaccioli, ať již vysušováním či naplavováním. Velice postoupilo naplavování i vlastního Lago di Castiglione. Připouští však v některých místech problémy s odtokem vod či se zahájením obdělávání některých již naplavených oblastí. *„Ale ve zbývajících částech je bonifikace natolik pokročilá, že každá moudrá osoba, poté, co viděla oblasti, nemůže již pochybovat o výsledku, pokud by dílo pokračovalo s odpovídající vytrvalostí; a čím více bude pokračovat proměna dobrého v lepší, pokud se vytvoří loajální, kompaktní a trvalá aliance mezi veřejnými a soukromými silami nezbytná pro tento účel pod záštitou společných zájmů.“*⁷¹⁵

Bonifikace Stagno di Scarlino byla na počátku 50. let téměř dokončena, a to prostřednictvím naplavování vodami řeky Pecora, kdy na odvodňovacím kanálu Emissario byla před ústím do moře opět instalována stavidla pro zabránění mísení vod. Přes lagunu u Orbetella byla zbudována hráz spojující město s Promontorio

⁷¹³ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 19-20.

⁷¹⁴ Baldasseroni, G., s. 82-83.

⁷¹⁵ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 371-372.

Argentario, která sloužila i k vedení pitné vody do města, stejně jako pro dopravu mezi oběma místy.⁷¹⁶

Dekretem ze dne 10. dubna 1852 byla nařízena bonifikace Padule di Bientina podle původního projektu Fantoniho, který od roku 1842 upravoval Manetti a jenž schválil profesor Maurizio Brighenti.⁷¹⁷ V rámci těchto prací Manetti zbudoval svou technicky nejobtížnější stavbu kanálu pod řečištěm Arna (*Botte sotto Arno*).⁷¹⁸ Bonifikace této nížiny byla splněným přáním oblasti Pisy i Luccy, kteréžto velmi trpěly záplavami způsobovanými chybějící regulací vod. Ale dokud byla Lucca samostatným státem, nebylo dosaženo žádné dohody, která by k realizaci mohla vést. Situaci s místními (vyvlastňování, náhrady místním obyvatelům i obcím z nejrůznějších titulů) měli, krom Manettiho, řešit Mazzei a královský advokát Mantellini. Bonifikace měla být dokončena za 4 roky, hradil ji stát, který na sebe vzal všechna rizika. Po jejím dokončení měli majitelé bonifikovaných pozemků splácet jejich zhodnocení v průběhu následujících 50 let.⁷¹⁹

V 50. letech byly v Maremmě značně utlumeny bonifikační práce. Majitelé pozemků, kteří dosud pochybovali o účelnosti bonifikačních prací nebo je přímo zavrhovali, se vehementně dožadovali jejich intenzivního pokračování.⁷²⁰ Zásadní byly názory Bettina Ricasoliho, který v roce 1857 napsal: „*obrození Maremmy [...] závisí především na úspěšnosti hydraulických prací, započatých vládou [...] Je zvláště bolestné, že vláda, již náleží bojovat [se sklíčeností maremských zemědělců], koná tak, že ji podněcuje [...] Změkčilost, s níž po několik let pokračují bonifikační práce, šetrnost s jakou jsou podporovány státní pokladnou, zjevná nedostatečnost použitých prostředků, daly vzniknout mínění, že sama vláda počíná ztrácet víru v sebe a své dílo [...] A běda jestli by se tento podnik chtěl zřítí svého vznešeného charakteru, aby se snížil na úroveň pouhé malicherné spekulace [...] Je to velký podnik, který je zároveň civilizační a humánní.*“⁷²¹

⁷¹⁶ Tamtéž, s. 372-373.

⁷¹⁷ Baldasseroni, G., s. 465.

⁷¹⁸ Padule di Bientina nepatří do Grossetské Maremmy, proto jsou tyto bonifikační práce a zvláště pak samotná stavba Botte sotto Arno detailněji popsány v podkapitole věnované Alessandru Manettimu, poněvadž tato konstrukce byla jednou z nejsložitějších samostatných staveb, kterou Manetti realizoval.

⁷¹⁹ Baldasseroni, G., s. 465-466.

⁷²⁰ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 50; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 61.

⁷²¹ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 61.

Leopold II. zavítal v dubnu 1857 do Maremmy spolu s ministrem Baldasseronim. Navštívili dílny, kde se upravovaly dovážené zemědělské stroje pro specifické podmínky v Maremmě.⁷²²

Na plochách, na nichž bylo dokončeno naplavování, započalo jejich zemědělské využívání, začalo se s prvním setím a osazováním. Nejvýznamnější práce na Padule di Castiglione byly téměř dokončené, stejně tak regulace řek Bruna a Sovata. Téměř hotov byl kanál Allacciante, které měl odvádět vody nevhodné pro sedimentaci. Zbývalo ještě naplavení části bažiny poblíž moře a sníženiny u Raspollina. Kanál Primo Diversivo d'Ombrone přiváděl vody do sedimentační nádrže před zátokou u Botronu v sousedství panství Badiola.⁷²³

Manetti pracoval na projektu bonifikace panství Alberese a Leopold II., aby jej usnadnil, koupil s ním sousedící panství Giuncola, na jehož území se nacházela zhruba polovina bažiny Padule d'Alberese. Panství Alberese díky postupující bonifikaci, k čemuž výrazně přispělo i zavedení moderních postupů v zemědělství.⁷²⁴

Nepříznivé politické události a zhoršené zdraví nedovolily Leopoldovi pokračovat se stejnou intenzitou v péči o velkovévodství a především Maremmu. Naštěstí již nebyla nutná jeho trvalá přítomnost pro další postup bonifikačních prací. „*V polovině roku 1858 v provincii zahrnující Maremmu, mou krásnou, bohatou a nešťastnou dceru, byly dokončeny téměř všechny práce nutné k jejímu fyzickému ozdravení, stále více získávala sílu, bohatla, celé Toskánsko pociťovalo prospěch z jejího zúrodnování.*“⁷²⁵

Naposledy krátce navštívil Maremmu v lednu 1859. Přitom vydal poslední pokyny k závěrečné etapě naplavování Castiglionské bažiny.⁷²⁶ Optimismus vyvolaný chybným odhadem rychlosti navýšení terénu naplavováním se změnil v obavu, že celý proces bonifikace je dlouhodobá záležitost a že ji Leopold II. již nestačí dokončit. Rozhodl se proto syna Ferdinanda a ministra Baldasseroniho zaučovat jako své nástupce i v této problematice.⁷²⁷ Za tím účelem jej doprovázeli při jeho poslední cestě, „*museli pomoci s dokončením mého drahého a užitečného podniku, na kterém závisel život a štěstí mnohých. Maremma vypadala jako by již vstoupila do období plné*

⁷²² *Il governo di famiglia ...*, s. 471-4722.

⁷²³ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 22.

⁷²⁴ Tamtéž, s. 22; *Il governo di famiglia ...*, s. 474.

⁷²⁵ *Il governo di famiglia ...*, s. 508.

⁷²⁶ Tamtéž, s. 513.

⁷²⁷ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 23.

*reconvalescence: ale bylo zřejmé, že reconvalescence je pouhou cestou ke zdraví, která je dlouhá a nelehká pokaždé, když nemoc trvala příliš dlouho a když po dlouhou dobu byli jedinými společníky každodenní opuštěnost a sklíčenost. Zdraví nemůže býti dosaženo, dokud nemocný nenajde znovu síly, aby mohl sám činit, jako dělají jiní své věci. Zvolenou cestu bylo nutné sledovat.*⁷²⁸

2.5. Infrastruktura

Vládcí habsbursko-lotrinského rodu v Toskánsku kladli při reformách důraz na význam silniční sítě pro obchod a zemědělství. Od jejich nástupu k moci za Františka Štěpána, kdy byla většina cest nesjízdných, bylo prioritou veřejných prací budování silniční sítě uvnitř státu i propojení se sousedními státy.⁷²⁹

Silnice se lišily svou konstrukcí. V nížinách byly preferovány především šterkované cesty oproti dlážděným. Při stavbě vycházely nejlevněji, ale jejich údržba byla náročnější. Podél cest bylo nutné budovat a pečlivě udržovat příkopy pro odvod vody, které je měly chránit před vodní erozí. Od začátku regentské správy byla údržba silnic povinností majitelů přilehlých pozemků.⁷³⁰

Od dob Petra Leopolda byla, hlavně na důležitých spojnicích, dávána přednost stavbě mostů kamenných před dřevěnými. Přívozy a brody byly nahrazovány alespoň dřevěnými mosty. Veškeré nové stavby, ale i modernizace byly plánovány a projektovány specializovanými odborníky. Nezapomínalo se ani na místa pro odpočinek a občerstvení cestujících.⁷³¹

Zcela v režii státu bylo budování důležitých silnic. Pod vedením královských matematiků (*matematici regi*) Pietra Ferroniho a Leonarda Ximena a hlavního inženýra Giuseppa Salvettiho pracovalo na projektech a následně při stavbě mnoho inženýrů. Zatímco méně významné silnice budovaly obce pod odborným vedením

⁷²⁸ *Il governo di famiglia ...*, s. 477.

⁷²⁹ Bellucci, P., s. 312-313; Rombai, L., *Viabilità e industria della Maremma grossetana nei secoli XVIII-XX*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986, s. 181-182; Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989, *Introduzione*, s. 14.

⁷³⁰ Bellucci, P., s. 313; Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 181.

⁷³¹ Bellucci, P., s. 313-315.

lokálních techniků. Za vlády Leopolda II. vznikl sbor inženýrů *Corpo degli Ingegneri di Acque e Strade* pro centrální řízení i stavby silnic ve státní režii.⁷³²

Pro oblast Maremmy byla důležitá pravidelná hlášení adresovaná na *Segreteria di Finanze*, která podávali členové (především Manetti) *Commissione di Bonificazione*, později *Uffizio del Buonificazione delle Maremme*, a obsahovala informace o trasování silnic, o postupu prací na nich a o při zajišťování kvalitního materiálu atd.⁷³³

Následujícími slovy popsal Baldasseroni nutnost budování infrastruktury v Maremmě: „*Samotná místa v Grossetaně a ta na hranicích, ať již byla více či méně stížena malárií, nebo zcela bez ní, zůstávala některá více, jiná méně od sebe oddělená, některá dokonce zcela izolovaná, bez výroby, bez obchodu, což vedlo k nuznému a neplodnému životu. Tudiž otevření nových komunikačních spojníc, a vylepšení těch existujících, muselo vést k vymizení vzdáleností, sblížení osob a zájmů, a přinést výsledek, kdy by blahodárné teplo života snadno proudilo a mohlo dorazit až do těch nejvzdálenějších míst, která mohla více rozdávat jako Siena, Pisa a Livorno.*“⁷³⁴ Roku 1829 byla Maremma přístupná jen obtížně po nekvalitní hlavní sienské silnici, která vedla do Grosseta a po níž hnali pastevci svá stáda.⁷³⁵

V mnoha ohledech byly práce na silniční infrastruktuře žádoucí, někdy doslova nutné, pro pokračování prací na vodních dílech, kde bylo potřeba zajistit nejen přepravu stavebního materiálu, ale i zásob a samotných inženýrů a dělníků. Spolu s projektem hydraulické bonifikace byl proto připraven i projekt bonifikace celkové, jehož důležitou součástí byla otázka infrastruktury. Projekty obnovy starých či zbudování nových cest tvořících silniční síť oblasti byly vypracovávány souběžně s projekty vodních děl. Celkový plán silniční infrastruktury byl schválen osobně velkovévodou Leopoldem II. po jeho místním šetření na počátku roku 1830.⁷³⁶

Stejně jako u vodních děl byly i práce na silniční infrastruktuře rozděleny na úseky a soutěženy ve veřejných soutěžích, kterých se opět účastnili *caporali* se svými skupinami dělníků. Projektování a dohled nad prováděním prací byl opět v režii

⁷³² Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 182. Tento sbor byl zřízen roku 1825. Vichi, P., *Per un'analisi della viabilità toscana in età lorenese*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989, s. 462.

⁷³³ ASF, Uffizio di Buonificazione delle Maremme. Odpovědi na ně se potom nacházejí v ASG, Genio Civile, Uffizio del Buonificazione delle Maremme a ASG, Uffizio dei fossi.

⁷³⁴ Baldasseroni, G., s. 74-75.

⁷³⁵ Tamtéž, s. 76.

⁷³⁶ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 16. Guerrini, G., s. 87. Via Emilia-Aurelia, někdy zvaná i via maremmana littoranea, vedla z Pisy přes Livorno a Grosseto k hranicím církevního státu, kde pokračovala přes Civitavecchia do Říma. Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 374.

inženýrů Commissione del Buonificazione. Následně po dokončení byla soutěžena i údržba daného úseku, a to vždy na několik let. Někdy bylo první období údržby součástí již původní soutěže.

Přes první derivační kanál byly vybudovány i tři mosty, a to pro silnici z Grosseta do Scansana, do Sieny a do Massy. V jejich blízkosti byl kanál lehce rozšířen, aby se zmírnil nápor proudu vody na jejich pilíře. Samotné mosty byly většinou dřevěné se zděnými částmi na břehu, vybavené hydrometry, díky nimž bylo možné stále sledovat výši hladiny.⁷³⁷

Ačkoli se jednotlivé silnice, stejně jako vodní díla, budovala několik let, i zde je možné pro některé pracovní sezóny určit stěžejní práce. Souběžně s budováním Primo Diversivo d'Ombrone tak byly během první sezóny prací zahájeny práce na výstavbě Via Aurelia vedoucí z Grosseta do Cendini. Stejně jako výše uvedený kanál i tento úsek silnice byl dokončován v následujícím roce. V následujících letech pokračovaly práce na dalších úsecích této silnice, přejmenované na Via Aurelia-Emilia.⁷³⁸ Během osmi měsíců od podzimu 1830 do léta 1831 byla vybudována v délce 39 mil silnice ze S. Guido do Valle di Giuncarico.⁷³⁹ V letech 1833–1834 začaly práce i na spojení Maremmy s toskánským vnitrozemím a Laziem.⁷⁴⁰

Via Emilia-Aurelia byla postupně prodlužována. V období 1829–1832 byl postaven úsek z Orbetella do Chiarone a z Grosseta do Pisy.⁷⁴¹ V roce 1832 zbývalo postavit mezi Grossetem a Livornem asi 10 km. Tento úsek byl zatím pouze pro pěší či jezdce. Do Civitavecchie v papežském státu byla Via Emilia-Aurelia prodloužena v letech 1834–1843.⁷⁴² Na hranicích byla postavena nová celnice a hostinec. V její délce bylo mnoho mostů, ale nejzajímavějším a technicky nejnáročnějším z nich byl Ponte sulla Cornia postavený během sezóny 1830–1831 z mramoru poblíž Campiglie tvořený jediným obloukem.⁷⁴³

S touto hlavní silnicí byly propojeny novými či opravenými menšími silnicemi a cestami další místa pro podporu obchodu a pohodlí cestujících,⁷⁴⁴ například na úrovni

⁷³⁷ Tartini, F., s. 46, § 185.

⁷³⁸ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 16-18; *Il Governo di famiglia ...*, s. 211; Bellucci, P., s. 285.

⁷³⁹ Tartini, F., s. 71, § 274.

⁷⁴⁰ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 18; *Il Governo di famiglia ...*, s. 211; Bellucci, P., s. 285.

⁷⁴¹ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 183.

⁷⁴² Bellucci, P., s. 332-334.

⁷⁴³ Baldasseroni, G., s. 76-77; Tartini, F., s. 71, § 274.

⁷⁴⁴ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 374.

královských silnic to byla silnice z Grosseta k moři, či z Grosseta do Scansana či Sieny; na úrovni provinčních silnic údolím Valle d'Orcia do Monte Amiata, Castel del Piano, Arcidosso a S. Fiora, až k Via Aurelia u Orbetella. Dalšími provinčními silnicemi byly například předešle uvedenou křížící silnice z Pitigliana do Manciana, či z Volterra přes Saline, Pomarance a Massa Marittima k via Emilia poblíž Follonica. Takto povzbuzené obce se samy intenzivně zaměřily na budování nejnižší úrovně silnic, obecních, které je propojovaly s důležitými trasami i mezi nimi navzájem.⁷⁴⁵ Zbudováním hráze ve 40. letech, po níž byla vedena silnice a zároveň akvadukt, skrze Lago di Orbetello došlo k propojení Porto S. Stefano s Orbetellem a potažmo i s Via Aurelia.⁷⁴⁶ Byla zbudována silnice do Pitigliana.⁷⁴⁷

Do roku 1833 byly v Maremmě vybudovány nové silnice mezi Campigli, Grossetem, Piombinem a Suveretem.⁷⁴⁸ V průběhu 30. let byly postaveny silnice Manciano-Pitigliano-Sorano-Cassia Romana (zvaná Via Senese) a Scansano-Arcidosso (zvaná Via del Monte Amiata). V období 1842–1855 byly otevřeny následující silnice Follonica-Montarrenti-Siena a Poggibonsi-Colle Val d'Elsa-Follonica. Silnice Grosseto-Castiglione della Pescaia-Follonica byla vybudována v průběhu let 1843–1847. Dalšími silnicemi propojujícími Maremmu s okolím byly například Volterra-Pomarance-Massa-Aurelia či Massa Marittima-Siena.⁷⁴⁹

Po povodních 1844 bylo rozhodnuto o stavbě silnice vedoucí z Manciana přes Pitigliano k silnici do Florencie.⁷⁵⁰

Do roku 1857 byla velmi posílena silniční síť v Maremmě. Byla zcela opravena silnice Emilia z Ceciny do Grosseta. Byly dokončeny silnice Siena-Grosseto, Volterra-Pomarance-Massa-Via Aurelia, Poggibonsi-Colle-Massa-Follonica, Via Cassia-Pitigliano-Manciano-Via Aurelia, Manciano-Scansano-Grosseto, Paganico-Castel del Piano a mnohé další menší silnice, a to v celkové délce 393 km se 126 mosty, některými novými, jinými opravenými.⁷⁵¹ Stavba silnic v Maremmě byla finančně i fyzicky náročná, ale byly postaveny velmi kvalitně a díky promyšlené provázanosti

⁷⁴⁵ Baldasseroni, G., s. 76-77.

⁷⁴⁶ Tamtéž, s. 77; Bellucci, P., s. 348; Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 183.

⁷⁴⁷ Baldasseroni, G., s. 78-79.

⁷⁴⁸ Bellucci, P., s. 333.

⁷⁴⁹ Bellucci, P., s. 348; Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 183.

⁷⁵⁰ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 19-20.

⁷⁵¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande ...*, s. 34. Ciuffoletti, Z., *La Maremma ...*, s. 24, uvádí, že celková délka nových či opravených silnic v Maremmě byla 293 km. V této oblasti bylo podle něj zbudováno 186 mostů.

efektivně propojovaly důležitá místa Maremmy ať už se jednalo o města, menší obce a výrobní centra.⁷⁵²

Největší technická inovace 19. století v oblasti dopravy, tedy využití parních strojů, se samozřejmě dostala i do Toskánska, umožnila rozvoj železnice. Přestože se většina železničních tratí netýkala přímo Maremmy, význam této problematiky a její propojenost s především s osobou Manettiho, bude zde o nich krátce pojednáno. A to i přesto, že na rozdíl od většiny italských států disponovalo velkovévodství velmi hustou sítí více méně kvalitních silnic. Přesto byly železnice považovány za způsob, jak ještě usnadnit dopravu.⁷⁵³ Projekty schvaloval a dohled nad stavbou vykonával ze své funkce Direttore di Acque e Strade Manetti. Smlouvy Manetti prověřoval ve spolupráci s královským advokátem a Presidente del Buon Governo.⁷⁵⁴ Výstavba železničních tratí měla být financována soukromníky, nikoli státem, ačkoli pomoc státu při projektování linií a výstavbě nebyla striktně vyloučena.⁷⁵⁵ První koncese na výstavbu byly udělovány od 40. let 19. století. U mnohých koncesionářů však šlo jen o spekulace, o skutečnou stavbu neměli zájem.⁷⁵⁶

První studie pro trať z Livorna do Florencie byla zadána již 14. dubna 1838, a to i díky žádostem bankéřů Fenzi, Senn a společníků. Ke spolupráci na studii byl povolán dokonce Robert Stephenson. Geodetickou a ekonomickou část zpracovávala komise pod vedením hraběte Serristoriho, jejímiž členy byly dále otec Inghirami (tvůrce slavné trigonometrické mapy Toskánska), profesor Pianigiani a architekti Leoni, Bianchi, Giraldi, Martelli, Folini a Bettarini. Ze čtyř studovaných tras byla jako nejvhodnější vybrána ta v linii Florencie-Empoli-Pontedera-Pisa-Livorno. Náklady na její zbudování byly odhadnuty na přibližně 30 milionů. Návrh byl následně prostudován a odsouhlasen Consiglio degli Ingegneri d'Acque e Strade. Byly vytvořeny stanovy společnosti a další podmínky, za nichž měla fungovat anonymní společnost a měla být realizována výstavba. Výsledkem toho všeho bylo motuproprio ze dne 5. dubna 1841, kterým byla společnosti udělena koncese na výstavbu trati podle schváleného plánu, a to na vlastní náklady a riziko, přičemž jí bylo uděleno právo, aby

⁷⁵² Rombai, L., *Viabilità e industria* ..., s. 183.

⁷⁵³ Baldasseroni, G., s. 148-150.

⁷⁵⁴ *Il governo di famiglia* ..., 267.

⁷⁵⁵ Baldasseroni, G., s. 150.

⁷⁵⁶ Rombai, L., *Viabilità e industria* ..., s. 184. K jednotlivým budovaným trasám viz Bellucci, P., s. 354-397.

po sto let inkasovala výnosy za přepravu na dané trati dle schválených cen a podmínek.⁷⁵⁷

První úsek trati Livorno-Pisa v délce 11 mil byl otevřen v březnu roku 1844, kdy největším problémem při stavbě byla bažinatá půda především v oblasti Paduletta a Coltano. Další úsek, Pisa-Pontedera, byl otevřen v říjnu 1845. O dva roky později to byl úsek Pontedera-Empoli a konečně v červnu 1848 byla trať dovedena až do Florencie.

Následoval velký zájem o další koncese, a to jak z čistě ekonomického zájmu investorů, tak pro blaho jednotlivých oblastí. Dne 15. dubna 1845 bylo vydáno rozhodnutí, kterým byly stanoveny zákonné podmínky pro žádosti o železniční koncese.⁷⁵⁸

Další tratí, která byla částečně budována na území velkovévodství, byla spojnice Pisy a Luccy, pro kterou byla dne 22. června 1844 udělena koncese pro toskánský úsek a která byla dokončena v září 1846.⁷⁵⁹ Souběžně s jejím budováním byla udělena v dubnu 1845 koncese na její prodloužení skrze Val di Nievole do Pistoie.

Hlavní trať Livorno-Florence mýjela bohaté kraje Prato a Pistoia, které byly kvalitními silnicemi propojeny s Lombardií a Boloňou, avšak chybějící vysoce kvalitní spojení s Florencií představovalo omezení pro jejich obchod. Koncese k příslušné železnici byla udělena dne 24. června 1845. První úsek této důležité trati byl však otevřen až v únoru 1848.⁷⁶⁰

Společnost, jež vznikla v Sieně, získala koncesi na trať Empoli-Siena podle projektu inženýra profesora Pianigianiho, díky čemuž měla Siena získat spojnici jak s Florencií, tak s Livornem.⁷⁶¹ Roku 1849 byl otevřen úsek železnice Empoli-Siena, jehož výstavba byla projektovaná a úsporně řízená profesorem Pianigianim. Slavnostnímu zahájení přihlížel i velkovévoda, který Pianigianiho následně ocenil. Tento byl jmenován do vedení zpracování železa v Maremmě, ale bohužel nečekaně zemřel.⁷⁶² Plánováno bylo tuto trať následně prodloužit na jih směrem na Řím.⁷⁶³

⁷⁵⁷ Baldasseroni, G., s. 148-151.

⁷⁵⁸ Tamtéž, s. 151-153.

⁷⁵⁹ Zájem o zbudování této trati byl od roku 1841, ale mezistátní jednání její realizaci pozdržela. Mezi její hlavní podporovatele patřili advokát Berghini a Giuseppe Vitali z Luccy. Tamtéž, s. 153.

⁷⁶⁰ Tamtéž, s. 153-154.

⁷⁶¹ Tamtéž., s. 154.

⁷⁶² Tamtéž, s. 404-405.

⁷⁶³ Tamtéž, s. 154.

Železnici měla být spojena i Maremma. Roku 1845 byla udělena koncese, díky níž livornská společnost měla vést trať z Livorna skrze celou Maremmu do Civitavecchie (hranici měla překračovat u Dogana del Chiarone). Téhož roku byla udělena koncese i bratrům Cini na trať z Pistoie údolími Valle d'Ombrone a Valle del Reno směrem na Boloňu.⁷⁶⁴ Obě tyto trati byly technicky velice náročné, první pro podmínky Maremmy a její bažinaté půdy, druhá pro nutnost překonání horského masivu. Přesto to nebyly technické potíže, které pozdržely jejich realizaci, ale politický neklid revolučních let. Byly dokončeny v 50. letech a ještě za vlády Leopolda II. generovaly první nemalé zisky, maremmská i přes konkurenci námořní dopravy.⁷⁶⁵

K dalšímu významnému rozvoji železniční dopravy došlo v 60. letech díky Bettinu Ricasolimu.⁷⁶⁶

Dopravní infrastruktura je jedním z nejtrvalejších a nejreálnějších projevů reformních snah habsbursko-lotrinských velkovévodu zaměřených ke sjednocení státu, vytvoření jednotného národního trhu, ke svobodě obchodu, vlastnictví a volby povolání a také ke svobodnému pohybu obyvatel.⁷⁶⁷

Za vlády Leopolda II. bylo v Maremmě zbudováno i velké množství cest a mostů, cisteren, studní, mlýnů, artéských studen a dalších objektů pro veřejné pohodlí. V Grossetu pro zajištění pitné vody byla zbudována artéská studna,⁷⁶⁸ která byla ve své horní části zdobena mřížovými vyrobeným z litiny ve Follonice. Další studny byly vyhloubeny ve Follonice a podél Via Emilia. Ve Follonice byly zbudovány i dvě velké cisterny. To vše ve snaze, aby ani nejmenší obec nebyla ochuzena o pitnou vodu. Mlýny byly zbudovány nebo rozšířeny v Grossetu, Acquisti, Ponticino, S. Martino a poblíž Rimigliano.

Samotné Grosseto se velice změnilo. Získalo lepší ulice a širší a kvalitnější přístupové cesty, na hradbách bylo vytvořeno místo pro příjemné procházky, opraveny veřejné budovy, opravena a rozšířena nemocnice, otevřena spořitelna Cassa di

⁷⁶⁴ V tomto místě Baldasseroni chybně zahrnuje oblast Pistoii do Maremmy. Tamtéž, s. 154.

⁷⁶⁵ Tamtéž, s. 154-155.

⁷⁶⁶ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 184. K jednotlivým budovaným trasám viz Bellucci, P., s. 354-397.

⁷⁶⁷ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 179.

⁷⁶⁸ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 372-374. Baldasseroni, G., s. 77, uvádí, že zdejší artéská studna byla hluboká 210 loktů.

risparmio, založeny školy pro děti a lid. Další školy byly otevřeny i ve Scansano, Massa Marittima, Campiglia, Piombino a na dalších místech.⁷⁶⁹

Ve Follonice, která se z pár chatrčí stala důležitou obcí, byl zbudován kostel, jehož sloupky byly z litiny z tamních pecí. Dále byla zbudována artéska studna pro zajištění pitné vody, na pobřeží postaveno molo pro zlepšení možností pro obchod. Krom mnoha dalších staveb i jedna budova pro častý pobyt velkovévody.⁷⁷⁰

Dne 13. května 1852 bylo nařízeno významné rozšíření a vylepšení přístavu v Livornu. Řízení prací bylo svěřeno francouzskému inženýru L. Poirelovi, který měl s obdobnými stavbami již značné zkušenosti. V letech 1854-1859 byla postavena zakřivená hráz, která významně zlepšila kvalitu původního přístavu, souběžně byl budován lepší přístav.⁷⁷¹

Při pracích v oblasti byly nacházeny i archeologické památky, jejichž nálezy byly pečlivě zaznamenávány a předměty analyzovány pro studium historie Maremmy.⁷⁷²

2.6. Náklady bonifikačních prací a zhodnocení výsledků

Za období od motupropria ze dne 27. listopadu 1828 do konce července 1837 byla celková výše nákladů 8,322,567. 7. 2 lir⁷⁷³, zahrnující nejen bonifikační práce, ale i náklady na odškodnění za zábory pozemků, opravy silnic a podobně, od čehož je třeba odečíst vybrané pokuty za poškozování děl a zisk z prodeje materiálu (výnosy byly v celkové výši 121,369, 9.- lir). Konkrétně práce na regulaci toků v oblasti Piombina vyšly na 637,585. 5. 4 lir, v oblasti Scarlina na 504,295. 8. – lir, v grossetské nížině dokonce na 3,375,743. 4. 2 lir. Další náklady související s celkovou bonifikací (mlýny, studna v Grossetu, opravy místních komunikací a silnic z Pisy do Grosseta a z Massy do Folloniky, podél druhého derivačního kanálu a do Orbetella a další) v celkové výši 1,997,896.10. 2 lir. Náklady na ubytování, skladiště, nemocnice dosáhly částky 645,259,13. 7 lir. Náklady na odškodnění, na právní spory a na podporu výstavby nových budov byly ve stejném období 536,107. 6. 7 lir. Správní a organizační náklady se potom vyšplhaly na 614,506. 7. 8 lir.⁷⁷⁴

⁷⁶⁹ Baldasseroni, G., s. 77-78.

⁷⁷⁰ Tamtéž, s. 89.

⁷⁷¹ Tamtéž, s. 466-467.

⁷⁷² Tartini, F., s. 35, § 141.

⁷⁷³ Toskánská lira se dělila na soldi a danari. Částky jsou uváděny v dobové formě zápisu.

⁷⁷⁴ Detailněji viz Tartini, F., s. 76-80.

Zobi uvádí, že roku 1848 informoval ministr financí Giovanni Baldasseroni sněmovnu o výši nákladů na bonifikaci Maremmy a výnosech do července 1847, tyto byly následující:

Náklady

Hydraulické práce	L. 10,615,532. 3. 1.
Mosty a silnice	L. 2,774,212. 16. 7.
Náklady spojené s bonifikací	L. 1,969,904. 11. 2.
Různé administrativní náklady	L. 594,880. 3. 1.
Celkem	L. 15,954,529. 13. 11.

Výnosy:

Nájmy, pronájmy a úroky z kapitálů	L. 121,164. 1. 7.
Výnosy z nemovitostí	L. 126,380. 1. 10.
Pokuty, příležitostné příjmy a odškodnění	L. 166,717. 15. 6.
Celkem	L. 414,261. 18. 11.

Po odečtení výnosů byly náklady tedy L. 15,540,267. 15. -. ⁷⁷⁵

Celkové náklady bonifikačních prací od 1. ledna 1829 do května 1859 dosáhly 20 134 119 lir. Tíživost nákladu se začala vracet prvními zisky, které tato investice přinesla. V této částce nebyly zahrnuty pouze práce na vodních dílech, ale i budování infrastruktury a další práce vyžadované celkovou bonifikací oblasti, díky níž se oblast začala demograficky a hospodářsky velice rychle rozvíjet. ⁷⁷⁶

Přesto velkovévodova mánie bonifikovat pobřežní oblasti, které stály nemalé prostředky, vedla i k sarkastickým komentářům. Jako příklad uveďme Giustiho komentář Leopolda II.:

„Z mánie zvěčnit se

*vysouší Maremmu i kapsy.“*⁷⁷⁷

Přestože náklady na bonifikaci byly nemalé a převýšily výrazně původní Fossombroniho odhad, přesto se Zobi domnívá, že byly vynaloženy účelně a efektivně

⁷⁷⁵ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 374-375.

⁷⁷⁶ Tato částka odpovídala přibližně polovině ročních příjmů toskánského rozpočtu. Baldasseroni, G., s. 552; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 303; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 35.

⁷⁷⁷ Aminti, P., s. 123.

a výsledky jsou velice zřejmé, přestože bonifikační práce v Maremmě ještě nejsou zcela dokončené.⁷⁷⁸

Za vlády Leopolda II. bylo bonifikačními pracemi například v oblastech Scarlino a Grosseto získáno z 11.393 ha celkem 7.448 ha⁷⁷⁹ vhodných k zemědělskému využití, z toho odvodněním za pomoci kanálů 830 ha a díky naplavování 6.618 ha.⁷⁸⁰ „Samozřejmě nebylo vše učiněno nejlepším možným způsobem: roku 1859 zbývaly rozsáhlé bažiny u Raspollina a podél Tombolo u Castiglione; na četných plochách stojaté vody v jižní části Maremmy bylo teprve třeba s pracemi začít, například na 1304 ha v oblasti Orbetella (bažiny u Camporegio, Basse, Burano, Talamone, Nizzi, většinou v soukromém vlastnictví); nesmí však být opomenuto, že Leopold II., věrný programu Petra Leopolda, prováděl současně s hydraulickou bonifikací i skutečnou komplexní bonifikaci.“⁷⁸¹

Takto bylo referováno o stavu bonifikace Padule di Castiglione Salvagnolimu: „plocha největšího umělého naplavování, které v lidské paměti bylo započato, s nevyhnutelným a nepřiliš vzdáleným výsledkem, se proměnila v obývaný a přeurodný kraj, který nemá co závidět těm nejbohatším a nejoslavovanějším.“⁷⁸² Spíše z politických důvodů byl po odjezdu velkovévody v dubnu 1859 zbaven vedení bonifikačních prací Manetti, který je velice úspěšně řídil 30 let. Jak shrnul Brighenti: „jak se může s tak evidentním a velkým výsledkem naplavování Grossetska zrodit pochybnost o tom, zda to byl jediný a vhodný způsob, a jak při pohledu na jisté speciální skutečnosti se mohlo pomyslet na odmítnutí a znevážení výsledků, na jeho nahrazení za obrovskou cenu principiálním a téměř heroickým léčivým prostředkem,

⁷⁷⁸ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 375.

⁷⁷⁹ Údaje o rozloze získané půdy se rozcházejí. Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 24, uvádí 8.706 ha. Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., 22; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 131-132; a Serpieri, A., *La bonifica nella storia e nella dottrina*, Bologna 1957², s. 61, oproti tomu uvádějí celkovou získanou rozlohu 9.000 ha. Ciuffoletti, Z., *La Maremma* ..., s. 24, uvádí dokonce 105 km² bonifikované maremské nížiny (celkovou plochu potom, na s. 9, 715 km²). Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia. Ambienti, territori, paesaggi*, Firenze 2002, s. 268, uvádí, že bylo bonifikováno 10 000 ha a zbývalo jich vysušit ještě 50 000. Po přibližně 30 letech intenzivních prací bylo získáno 24 čtverečních mil, respektive 9000 hektarů nové zemědělské půdy a bylo zahájeno její obdělávání. Toccafondi, L., *Un commendatore* ..., s. 208. Barsanti uvádí, že bylo získáno 10 000 ha nové zemědělské půdy.⁷⁷⁹ Počet obyvatel se zvýšil z 60 000 ve 20. letech 19. století (11 obyvatel na km²) na 100 000 v roce 1861 (20 obyvatel na km²). Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 35.

⁷⁸⁰ Barsanti, D., *La bonifica maremmana*..., s. 50. V severnější Maremmě Pisaně došlo k dokončení bonifikačních prací již kolem roku 1842, Bellucci, P., s. 264.

⁷⁸¹ Barsanti, D., *La bonifica maremmana*..., s. 50-51.

⁷⁸² Baldasseroni, G., s. 551.

samu o sobě žádoucí prevenci prováděnou oddělováním sladké vody od slaných prostřednictvím kyvných stavidel; přičemž tato stavidla by ponechala bez dotknutí bažinu a nemohla by ji uzdravit ani za tisíc století, kdy tu bude přetrvávat primární příčina infekce a nemožnost ji obdělávat kvůli stagnaci vod.“⁷⁸³

Takto údajně hodnotil výsledky bonifikace Paleocapa: „trvalé a skutečné prosperitě Toskánska nic neposlouží více než spasení Maremmy, ať je jakkoli drahé.“⁷⁸⁴

Zobi: „Až bude dosaženo dokončení bonifikace této provincie, stane se bez pochyby věčným monumentem slávy svého autora, mnohem lepším, než kdy mohou být mohutné mramorové stavby.“⁷⁸⁵

Úzký vztah velkovévody k Maremmě začal ještě před jeho nástupem k moci a trval až do konce jeho života. Byl hlavním mottem jeho života. Pociťoval k Maremmě otcovský vztah a k jejímu pozvednutí neváhal vzdorovat předsudkům a protivenstvím lidí i přírody. Často se potýkal s opozicí mezi maremskými vlastníky, úřady, ale dokonce i ve vládních kruzích. Musel překonávat potíže spojené s malaričností a bažinatostí oblasti danou hydrogeologickými podmínkami krajiny.⁷⁸⁶

Realizováním celkové bonifikace vytvořil Leopold II. podmínky nezbytné pro další rozvoj oblasti, pro její osídlení a hospodářský rozvoj. Bylo nutné pokračovat v péči o již dosažené výsledky, udržovat vybudovaná vodní díla. Na tom se musel ale podílet i soukromý sektor. „Viditelné rány, páchnoucí bažiny, které bývaly velmi četné, jak bylo možné vidět, byly téměř všechny pokryty novou zeminou či odvodněné. [...] Zemědělství bylo nutné pro dokončení melioračních prací, jen ono ve všech podrobnostech reguluje vody, vysušuje pole a dává růst vhodným plodinám, získává z darů země prostředky pro obdělávání půdy. [...] Počet obyvatelstva se v Maremmě zvýšil přibližně o 4.000 [...] Obyvatelstvo i v méně vhodných místech se zdálo zdravější, bylo pracovitější a odvážnější; množství a závažnost nemocí poklesly. Zbývalo jen dohlédnout na dokončení prací a všemožně pomáhat. První část léčby byla prováděna s využitím mocných přírodních sil, neboť jiní se postarali o mnohé potřebné, proto dobu dokončení nebylo možné určit před samotným dokončením, třebaže v lokálních

⁷⁸³ Citace převzata z Baldasseroni, G., s. 551.

⁷⁸⁴ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 380-381.

⁷⁸⁵ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 381.

⁷⁸⁶ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 25.

podmínkách nebylo vzdáleno, a o bažině Padule di Castiglione se dalo říci, že dokončení prací není příliš vzdálené. Bylo nutné udržovat regulaci odtoků, neboť kdyby toto bylo opomenuto, vody by se mohly opět rozlít.“⁷⁸⁷

⁷⁸⁷ *Il governo di famiglia*, s. 477-478.

3. Významné osobnosti

Velké bonifikační práce by nebyly možné bez velkých osobností v oblasti projektování a organizace prací. Těm nejvýznamnějším v období vlády Leopolda II., je věnována tato kapitola.

Na úvod stojí za to zmínit, že tyto osobnosti vycházejí z dlouhé tradice vysoké technické odbornosti v Toskánsku, jejíž původ je odvozován od Galileovské školy působící již v mediceském období, z jejich představitelů jmenujme alespoň Guida Grandiho (1671–1742). Za vlády Leopoldových předchůdců z habsbursko-lotrinského rodu mezi nejvýznamnější představitele rozhodně patří Tommaso Perelli (1704–1783), Leonardo Ximenes (1716–1786), Pietro Ferroni (1745–1825) či Pio Fantoni (1721–1804), všichni tři se pyšnili titulem „královský matematik“ („*matematico regio*“) a řídili bonifikační práce v Maremmě, a nejen ty.⁷⁸⁸

Tato kapitola pojednává o nejdůležitějších osobnostech v oboru bonifikací působících v Maremmě za vlády Leopolda II.

3.1. Vittorio Fossombroni (1754–1844)

Vittorio Fossombroni se narodil v Arezzu roku 1754⁷⁸⁹ jako třetí ze sedmi dětí v jedné starobylé rodině městské aristokracie. Otec Giacinto se věnoval matematice a filosofii a opakovaně zastával čestné úřady v Arezzu. Matka Lucilla Albergotti pocházela z nejbohatší a nejmocnější rodiny ve městě. Zajímal se především o matematiku, fyziku a hydrauliku. Projevoval se jako velmi inteligentní a schopný aplikovat nabyté vědomosti. Studia na univerzitě v Pise dokončil roku 1778. Jeho hlavními vyučujícími zde byli především dva docenti, oba rovněž pocházející z Arezza, a to Tommaso Perelli, astronom a hydraulik, královský matematik (*matematico regio*), a Lorenzo Pignotti, fyzik a lékař. Inklinaci k matematice a fyzice projevoval i po studiích, kdy se ve Florencii stýkal s okruhem inženýrů a matematiků,

⁷⁸⁸ Více o těchto osobnostech např. in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, kde je každému věnována samostatná kapitola.

⁷⁸⁹ Biagianti, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, s. 216; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 29.

kterí se scházeli v knihovně G. B. Nelliho, mezi jinými s Ferronim, Fabbroniem, Ximenem, Salvettim, Paolettim a Veracim.⁷⁹⁰

Již v mládí se zajímal o problematiku svého rodného kraje, především o to, jak ozdravit Val di Chianu sužovanou bažinami a z nich pocházejícími problémy. Tou dobou bylo toto téma studováno předními odborníky velkovévodství, například roku 1766 Ximenem, roku 1769 Perellim, s jejichž projekty na celkovou bonifikaci se mladý Fossombroni seznámil.⁷⁹¹

Leonardo Ximenes ve svém projektu na bonifikaci Val di Chiany navrhoval údolí vysušit a snížit hráz Chiusa dei Monaci alespoň o 6 loktů, stejně jako udržovat téměř stále otevřený stavidlový objekt Callone di Valiano. Proti tomu se postavil například Tommaso Perelli, který po návštěvě údolí navrhl alternativní řešení v podobě vyčištění Canale Maestro, opravy mostu v Arezzu a vylepšení ústí jednotlivých toků ústících do Canale Maestro.⁷⁹² Do roku 1769 byla hráz Chiusa dei Monaci kolmá a vysoká 40 toskánských loktů, ale projektem schváleným v tomto roce byla nařízena její úprava a přepad měl být přestavěn na šikmý, aby se tak zabránilo podemílání základů.⁷⁹³

Sám velkovévoda Petr Leopold se o řešení problémů Val di Chiany velmi zajímal, což dokazují i jeho osobní cesty do oblasti. Kladl důraz na to, aby se pro zlepšení hygienicko-zdravotních podmínek obyvatel a hospodářský rozvoj oblasti hledala nejen řešení hydraulická, prováděla nivelační měření, vytvářely projekty na odvodnění, ale aby se budovaly i nové cesty a jinak podporoval rozvoj oblasti respektující specifické potřeby nájemního systému, tzv. *mezzadrie*.⁷⁹⁴

V roce 1780 došlo na základě diskuzí odborníků velkovévodství a papežského státu k dohodě mezi ohledně vod směřujících na toskánské straně do Val di Chiana. Bylo sjednáno zbudování rozvodí, vytvořena funkce správce stavidlového objektu Callone di Valiano a schválena změna toků říček Fresa a Maranzano, které měly být odkloněny z povodí Tibery a svedeny po naplavení u města Chiusi do Lago di Chiusi, a tedy následně prostřednictvím Chiany do Arna. Díky této dohodě bylo možné řešit údolí Val di Chiana jako jeden hydrografický celek s možností regulace na jeho začátku

⁷⁹⁰ Biagianti, I., s. 216; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 111.

⁷⁹¹ Biagianti, I., s. 216.

⁷⁹² Tamtéž, s. 226; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 41-42.

⁷⁹³ Biagianti, I., s. 227.

⁷⁹⁴ Tamtéž, s. 216-217.

stavidlovým objektem Callone di Valiano a na konci hrází Chiusa dei Monaci.⁷⁹⁵ Jen díky tomu bylo možné realizovat bonifikaci údolí pomocí systémů naplavovacích nádrží. S tímto řešením přišel již v 16. století Leonardo da Vinci, doporučoval ho Torricelli, v omezené míře zahájil Perelli, ale především ho realizoval Vittorio Fossombroni.⁷⁹⁶

Roku 1782 byl Fossombroni jmenován velkovévodou Petrem Leopoldem vizitátorem venkovských majetků Řádu Svatého Štěpána (*Religione di Santo Stefano*), který vlastnil ve Val di Chiana velké množství statků. Tyto statky byly do té doby pronajímány na devět let a velmi špatně spravované, nájemci se snažili pouze o co nejvyšší zisk bez investování potřebných prostředků do údržby statků samotných i vodních děl, které k nim náležely. Fossombroni si záhy všiml, že dosud nesystematicky, spíše náhodně prováděné práce jsou zcela neefektivní. Velcí vlastníci jako *Religione di Santo Stefano* a *Scrittoio delle Regie Possessioni* (tj. správa soukromých majetků velkovévodské rodiny) se neohlíželi na potřeby ostatních. Při návštěvě údolí Petr Leopold rovněž usoudil, že je nutné, aby regulace vod v údolí bylo zbaveno vlivů místních vlastníků, církevních institucí i správy jeho soukromého majetku, ale bylo koordinováno jedinou autoritou.⁷⁹⁷

V roce 1783 se Petr Leopold pokusil najít řešení vytvořením sedmičlenné *Deputazione locale*, složené z největších vlastníků pozemků ve Val di Chiana. Tato komise se ani po pěti letech nedokázala shodnout na žádném řešení. Petr Leopold proto roku 1788 tuto deputaci zrušil a místo ní jmenoval trojčlennou komisi, kdy dva její členy jmenoval osobně (zástupce Řádu svatého Štěpána v osobě Fossombroniho, správce *Scrittoio delle Regie Possessioni* v osobě Vagnoliho) a třetím byl zástupce vlastníků platících daň na Canale Maestro. Fossombroni byl rovněž ustanoven vrchním dozorcem nad řízením navrhovaných bonifikačních prací. Vittorio Fossombroni, tím, že byl v této funkci odpovědný přímo ústřední vládě, mohl odolávat tlaku ze strany místních vlastníků.⁷⁹⁸ Problémům s místními vlastníky bylo čeleno

⁷⁹⁵ Technickými odborníky na straně církevního státu byli Pio Fantoni, Benedetto Passionei, Andrea Vici a Domenico Sardi, za Toskánsko pak Pietro Ferroni, Federico Barbolani da Montauto a Giuseppe Salvetti. Biagianti, I., Vittorio -226.

⁷⁹⁶ Tamtéž, 226; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 42.

⁷⁹⁷ Biagianti, I., 227; Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena, *Relazioni sul governo ...*, sv. II, s. 233-234.

⁷⁹⁸ V některých případech jejich zájmy akceptoval, například při udržování splavnosti Canale Maestro po celé měsíce, aby byla umožněna vodní doprava zboží, především potravin, do Florencie. Problémy s majiteli nastaly, až když přikázal snížit přibližně o jeden metr hráz na jednom z regulačních kanálů. Tento zásah byl však nutný pro ozdravení oblasti, a proto nemohl být brán zřetel na lokální zájmy. Biagianti, I., s. 218-220.

nejprve zastavením rozprodávání majetku Řádu Svatého Štěpána ve Val di Chiana, původně zahájeného roku 1784. Následně Petr Leopold nařídil, aby se nájemní smlouvy na statcích Řádu svatého Štěpána či Scrittoio delle Regie Possessioni neprodloužily a aby byl majetek nadále spravován centrálně pod vedením Fossombronioho. Sjednocení správy statků přineslo nové možnosti pro bonifikaci celé Val di Chiany. Později byly buď do majetku řádu nebo do Scrittoio delle Regie Possessioni, tj. přímého vlastnictví velkovévody, kupovány či pronajímány další a další pozemky od místních vlastníků, aby tak nic nebránilo postupu bonifikačních prací. Na základě detailního poznání problémů oblasti Fossombroni sepsal své slavné *Memorie idraulico-storiche della Val di Chiana*, které roku 1788 předložil velkovévodovi (tiskem byly vydány o rok později).⁷⁹⁹

V tomto svém spise vycházel z hlubokého studia historie, kdy studoval například i spisy antických geografů, z nichž pro oblast Val di Chiany byly asi nejvýznamnější spisy Strabona, aby poznal příčiny a geomorfologický vývoj krajiny. Tato území zanášením naplaveninami postupně přišla o sklon, což dalo vzniknout bažinám. Své teorie si v oblasti ověřil v praxi a na jejich základě vypracoval komplexní plán řešení problematiky tohoto údolí. Jediné řešení spatřoval v tom, navrátit údolí jistou svažitost, aby přebytečné vody mohly odtékat pryč. Jako vhodnější se mu jevilo zvýšit úroveň v jeho jižní části. K samotnému vysušení měl napomoci velký odvodňovací kanál, *Canale maestro*, do nějž by byly svedeny vody všech toků sbíhajících z okolních hor, které by předtím protekly sedimentačními nádržemi, čímž by se nejen postupně zvedala úroveň terénu, ale zároveň by se zabránilo i zanášení odvodného kanálu.⁸⁰⁰

V diskuzi o Fossombronioho projektu zazněl velmi realistický příspěvek Guglielma Libriho: „*Tento projekt by byl bezpochyby vynikající, kdyby byl od počátku prováděn: jak je možné teď začít v úrodném kraji, kde probíhá výroba, pokrytém domy a budovami všeho druhu?*“⁸⁰¹

Roku 1789 byl jmenován Vrchním dozorcem nad bonifikačními pracemi ve Val di Chiana (*Soprintendente generale ai lavori di bonifica nella Valdichiana*). Činnost tříčlenné komise byla pozastavena v roce 1792, i přesto Fossombroni nadále zůstal ve

⁷⁹⁹ Biagianti, I., s. 217 a s. 220-221; Bellucci, P., s. 217; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 103-104.

⁸⁰⁰ Biagianti, I., s. 217-218 a 220-222; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 104; Aminti, P., s. 119-120.

⁸⁰¹ Aminti, P., s. 120.

funkci vrchního dozorce nad realizací bonifikačních prací ve Val di Chiana, a to až do roku 1827.⁸⁰²

Roku 1797 Řád Svatého Štěpána odkoupil do svého majetku hráz Chiusa dei Monaci i s jejím okolím (tři mlýny, valcha, prádelna, modlitebna, pec a další budovy). Správa byla předána Vrchnímu dozorci nad vodami ve Val di Chiana (*Sovrintendente generale alle acque di Valdichiana*), kterým byl, jak již bylo řečeno výše, Vittorio Fossombroni. To byl zásadní krok pro možnost efektivně využít tento objekt pro blaho celého údolí.⁸⁰³

Odchod Petra Leopolda, spory mezi Fossombronim, Ferronim a Fantonim ohledně nejlepšího řešení pro Val di Chiana a především revoluční intermezzo, způsobily, že se práce v plné síle rozeběhly až od roku 1816 s novým vedením prací svěřeným Direzione Idraulica, v jejímž čele stanul Fossombroni. Byla zahájena naplavování, postaveny nové mosty a lehce snížena Chiusa dei Monaci, vyhlouben odvodňovací kanál do Arna a opravena via Cassia.⁸⁰⁴

Fossombroni se ovšem neomezil jen na činnost ve Val di Chiana, ale po odchodu Petra Leopolda do Vídně, se začal věnovat i politickým záležitostem a angažoval se ve státní službě, nejen na lokální úrovni, právě naopak. Řízení bonifikačních prací ve Val di Chiana si však podržel, přestože se roku 1794 název této jeho funkce změnil na Vrchní dozorce Odboru vod ve Val di Chiana (*Soprintendente generale del Dipartimento delle acque della Valdichiana*), přičemž mu byly významně rozšířeny kompetence. Tyto mu byly rozšiřovány Ferdinandem III. i později, ačkoli se pro politické angažmá bonifikačním pracím v oblasti tolik nemohl věnovat. Během své krátké návštěvy v Livornu a ve Florencii Napoleon doporučil Ferdinandu III. jmenovat Fossombronioho do funkce ministra zahraničních věcí, tím byl v letech 1796-1799. Fossombronimu se podařilo dvakrát odradit Francouze od okupace Toskánska, potřetí již nikoli. Dne 22. března 1798 jej Ferdinand III. pověřil funkcí ředitele *Segreteria di Stato*. Za vlády Ferdinanda III. byl rovněž pověřován mnohými úkoly a konzultacemi týkajícími se bonifikačních prací a hydrauliky, ale i dalších problematik (například podmínek salin u města Volterra, výroby hedvábí). Z bonifikačních prací například navrhoval vysušení Lago di Fucecchio, a to vybudováním hrází se stavidly u Ponte di Cappiano, čímž se měl zamezit vstup vzedmutým vodám Arna do této oblasti.

⁸⁰² Biagiante, I., s. 220-222; Bellucci, P., s. 217.

⁸⁰³ Biagiante, I., s. 228.

⁸⁰⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 42.

V ekonomických otázkách byl pro úplnou liberalizaci trhu, včetně trhu se surovinami a polotovary.⁸⁰⁵

Po okupaci Toskánska Francií v březnu 1799 emigroval Fossombroni spolu s dalšími významnými osobnostmi velkovévodství na Sicílii ke dvoru Ferdinanda IV., avšak ještě na podzim téhož roku se vrátil zpět spolu s Neri Corsinim. Přestože za francouzské okupace nezastával nejvyšší úřady jako během vlády Ferdinanda III., byl členem četných komisí, které se věnovaly řešení finančních otázek státu a bonifikačních prací. Velmi úspěšná byla jeho jednání s Napoleonem roku 1805 v Miláně, kde se mu podařilo dosáhnout snížení ročního příspěvku Toskánska do pokladny císařství na pouhých 60 000 lir. Po anexi Toskánska roku 1807 se stal členem Napoleonovy Soukromé rady, senátorem a hrabětem císařství, a proto se přestěhoval do Paříže. Za vlády Napoleona nezastával jen četné čestné úřady, byl například předsedou vědecké komise, jejímž úkolem bylo po prostudování problematiky navrhnout projekt bonifikace Agra romana a pontinských bažin. Přes to vše se mu podařilo zachovat si současně dobré vztahy i s Ferdinandem III., který byl jakožto velkovévoda würzburgský po několik měsíců hostem u Napoleona v Paříži.⁸⁰⁶

Hned po svém návratu do Florencie jej Ferdinand III. pověřil řízením sekce zahraničních věcí a jmenoval jej předsedou Státní rady (*Consiglio di Stato*).⁸⁰⁷ Fossombroni se důsledně postavil na stranu restauračních sil v Evropě. Pravděpodobně jeho předchozí spolupráce s Francouzi mu vysloužila pověst realisty a politika schopného pohybovat se v komplikované křehké rovnováze, jejíž upevnění bylo mimo jiné cílem Vídeňského kongresu. Během „sta dní“ následujících po útěku Napoleona z Elby, kdy byl Ferdinand III. nucen krátkodobě opustit zemi, byl pověřen vedením provizorní vlády. Po bitvě u Waterloo byl ještě před návratem velkovévody do Toskánska jmenován *Ministro Segretario di Stato* s odpovědností za vnitřní i zahraniční politiku. V této době se spolu s Neri Corsinim, zplnomocněncem Toskánského velkovévodství na Vídeňském kongresu, zasloužil o rozšíření území Toskánska, přiřazením Stato dei Presidii, některých drobných samostatných panství a společně též dosáhli dohody, jež v budoucnu umožnila připojení Luccy. V rámci

⁸⁰⁵ Biagianti, I., s. 229; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 29; Pesendorfer, F., *Ferdinando III. e la Toscana in età napoleonica*, Firenze 1986, s. 396 a násl.

⁸⁰⁶ Biagianti, I., s. 229-230; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 29; Pesendorfer, *Ferdinando III. ...*, s. 396 a násl.

⁸⁰⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 29-30; Biagianti, I., s. 230.

vnitrostátní politiky obnovil, v duchu tradice Petra Leopolda, svobodný obchod s potravinami.⁸⁰⁸

Fossombroniho vliv v Toskánsku v post-napoleonském období byl nesmírný. Jako ministerský předseda dával přednost praktickým řešením a nenechal se unášet idealismem. Fossombroni byl rozhodně proti veškerému zbrklému jednání, vždy pečlivě vážil veškerá pro a proti, rezoluce, které překládal, byly dokonale vypracované.⁸⁰⁹ Byl jediným úředníkem a funkcionářem státu, který o sobě mohl napsat: „*V neklidném období 50 let se v Toskánsku vystřídalo sedm vlád, aniž by bylo níže podepsanému bylo umožněno, aby zůstal nečinným.*“⁸¹⁰

Od poloviny 20. let 19. století se Fossombroni, vzhledem k pokročilému věku, začal postupně vzdávat některých svých funkcí. V té době byla téměř dokončena bonifikace Val di Chiana (do čela roku 1827 nově vytvořené *Amministrazione idraulica della Val di Chiana* byl jmenován inženýr Federico Capei, přesto si zde Fossombroni podržel funkci dozorce, ale na práce dohlížel pouze nepřímě). Roku 1820 došlo k dalšímu konkordátu s papežským státem ohledně regulace vod ve Val di Chiana. Roku 1826 Fossombroni, i díky vlivu lepší regulace na základě nedávného konkordátu a postupu prací, souhlasil s drobným snížením hráze Chiusa dei Monaci, konkrétně o 2 toskánské lokty, tedy o 1,17 m. Mimochodem, od roku 1816 se na tamních pracích podílel, tehdy ještě pod Fossombroniho vedením i Manetti. Roku 1828 se vzdal funkce dozorce ve Val di Chiana. K tomuto datu se dala považovat většina prací za již dokončenou.⁸¹¹

V roce 1828 sepsal své dílo *Memoria sulla Grossetana*. Pro zdejší bonifikační práce upřednostňoval využít, na rozdíl od projektu Pia Fantoniho, pro naplavování pouze částečně vody řeky Ombrone. Tento projekt přihlížel i k předchozím návrhům Leonarda Ximena, De Lacuého a Pia Fantoniho. Vody měly být odkláněny ve dvou místech a naplavováním mělo být bonifikováno jezero Lago di Castiglione za 7 až 8 let při nákladech 1 277 000 toskánských lir. Leopold II. dal jeho projekt k posouzení matematikovi Pietrovi Paolimu. Následně 27. listopadu 1828 bylo vydáno *motuproprio*, kterým byly práce oficiálně zahájeny a do čela nově vytvořené komise *Commissione di Buonificazione* byl jmenován Alessandro Manetti.⁸¹²

⁸⁰⁸ Biagianti, I., s. 230-231.

⁸⁰⁹ Tamtéž, s. 231-232; Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 29-30.

⁸¹⁰ Ciuffoletti, Z., *Vittorio Fossombroni e la continuità della tradizione leopoldina in Toscana (1754-1844)*, in „*Rassegna storica toscana*“, a. XXI, lug.-dic. 1975, p. 211.

⁸¹¹ Biagianti, I., s. 231-233.

⁸¹² Tamtéž, s. 232-233.

Manetti, který se postupně, jak bude patrné i z jeho medailonku uvedeného později v této kapitole, stal nejvýznamnějším mužem bonifikačních prací. Zde, v souvislosti s Fossombronio dílem, stručně nastiňme, že upravoval mnohé z Fossombronio projektů – například od roku 1838, poté co mu bylo i oficiálně nejen fakticky přiděleno řízení bonifikačních prací ve Valdichiana, definitivně opustil snahu o úplné naplavení údolí Val di Chiana a začal jej na vhodných místech kombinovat s vysoušením, a to především v případě bažin Padule di Chiusi a Padule di Montepulciano. Ve Valdichiana byly budovány i nové kanály, například souběžné propojovací kanály odvádějící vody dalších potoků a říček do Canale di Chiusi na vhodnějším místě níže po proudu. Výrazné urychlení bonifikačních prací přineslo i Manettiho rozhodnutí snížit hráz Chiusa dei Monaci snížit o 3,6 m. Avšak Fossombronio tento odklon od jeho projektu sice rozhořčil, preferoval mnohem pomalejší naplavování údolí, ale v tomto období se již téměř definitivně stáhl do ústraní soukromého života ve Florencii, kde 13. dubna 1844 zemřel.⁸¹³

S přibývajícím věkem se však začal stavět proti změnám, byl spíše úředníkem dávajícím přednost pomalosti a konzervatismu. Během svého dlouhého života zůstal věrný ideálům osvícenství, tak jak jej představoval Petr Leopold. Fossombroni, oddaný služebník osvíceného absolutismu a jeho tří představitelů habsbursko-lotrinského rodu, byl zároveň zarputilým obráncem jejich svrchovanosti a práv, a to jak vůči Římu, tak vůči Vídni. Měl velkou důvěru v lidský úsudek. Změny, zvláště ty prováděné násilně či vynucované silou mu byly cizí. Byl zastáncem volného obchodu a stoupencem fysiokratismu, který viděl v zemědělství jedinou skutečně produktivní složku hospodářství. Jeho dlouholeté zkušenosti jej vedly i k úvahám, zda není pro stát nejvhodnějším uspořádáním něco mezi dvěma extrémy: neomezenou svobodou a striktním absolutismem, tedy zda by síla konstituce a jejích zastánců nemohla být jádrem moci založené na důvěře, a pokud by tato byla spojena s kvalitními zákony, nebyla by pak základem pro stabilní vládu.⁸¹⁴

Ačkoli žádal o možnost odejít na odpočinek, Leopold II. si jej vážil natolik, že mu to neumožnil. Proto zůstal Fossombroni ve službách státu a ve funkcích až do své smrti roku 1844.⁸¹⁵

⁸¹³ Biagianti, I., s. 216 a s. 233; Serpieri, A., s. 61; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 105-110.

⁸¹⁴ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 30-31.

⁸¹⁵ Tamtéž, s. 30.

Fossombronimu se přes konzervativní politiku dařilo za svého života uchránit Toskánsko od bouří, které jinak trápily Evropu. Liberálové schvalovali jeho postoj k Vídni, v zemi vycházely revoluční spisy, vznikaly tajné spolky a společnosti, mnohdy s vazbami na zahraničí. Výjimkou nebyly ani revoluční nápisy na zdech, ale státnímu a policejnímu aparátu a Fossombronioho politické bravuře se dařilo v zemi udržovat klid. Fossombronimu se dokonce podařilo vyvinout systém, kdy prosadil, co potřeboval, aniž by se na to, co prosazoval, snesla přílišná kritika právě ze strany liberálů.⁸¹⁶

Za života Fossombronioho proběhlo jen málo politických procesů s revolucionáři či liberály, a to tehdy, kdy se již tlak Vídně nedal snést. Soudy se i tak zdráhaly vynést ortel smrti, a pokud tento byl výjimečně vynesena, změnil jej velkovévoda na vězení či vyhoštění ze země. Politické procesy byly v této době spíše výjimečné. K udržení klidu byly dostačující „hospodářské procesy“, které většinou končily stanovením vysokých pokut. Pro udržování klidu v zemi sloužil i systém kontroly potencionálních ohnisek nespokojenosti či nepokojů prostřednictvím tajných agentů.⁸¹⁷ Dalším účinným nástrojem byla cenzura.⁸¹⁸ Do roku 1842 byla řízena otcem Maurem Bernardinim. Ačkoli v Toskánsku nebyla úplná svoboda tisku, byly kontrolovány knihy i periodika, domácí i zahraniční provenience, byla tíže cenzury většinou pocíťována méně, než v jiných zemích Apeninského poloostrova. Vincenzo Gioberti o toskánské cenzuře ze svého exilu napsal: „*V Toskánsku je cenzura knih běžně prováděna tak jemně a moudře, že slušní intelektuálové nemají možnost stěžovat si na ni a požadovat svobodu tisku, která panuje za horami.*“⁸¹⁹

Fossombronimu se tímto způsobem dařilo udržovat v zemi větší klid, než jinde za pomoci represí, dlouholetých vězení, exilů a tak podobně. Jeho dlouholeté zkušenosti ve službách státu ho naučily, že je třeba nechat zcela volný jeden sektor lidské činnosti, kde se mohou všichni svobodně projevit. Tímto sektorem byly vědy v tom nejširším slova smyslu. Nevídaný rozvoj zaznamenaly v tomto období především přírodní vědy. Humanistické obory, pokud se držely dále od politiky, požívaly stejných svobod.⁸²⁰

⁸¹⁶ Tamtéž, s. 32-33.

⁸¹⁷ Tamtéž, s. 33-34.

⁸¹⁸ V Toskánsku byla ustanovena rokem 1743. Byla podřízena přímo Státnímu radovi pro vnitřní záležitosti (Consigliere di Stato per gli Affari Interni), nezávislá na policii. Církevní zástupci měli pravomoci pouze v otázkách týkajících se víry. Takto pokračovala i po Restauraci. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 59.

⁸¹⁹ Tamtéž, s. 59, Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 534.

⁸²⁰ Jejich zájem o linguistiku a jazyk se po celé Itálii proměnil v boj o národní jazyk, tedy, zda jím bude florentština, vyzdvihovaná pro svou krásu již od časů Dante Alighieriho, nebo jiný dialekt. Významný

Hodnocení Fossombronioho se velice různí, a to i nejen ohledně jeho působení například ve Val di Chiana, kde mnozí, především jeho současníci, jej bezmezně chválí, jiní jsou k němu naopak velmi kritičtí, jako například technici, kteří pokračovali na pracích ve Val di Chiana později. Ačkoli by se mohlo zdát, že technologie jsou apolitické. Právě jejich volba a aplikace již takovou není. Je to příklad právě bonifikací v Toskánu, kdy se v nich odráží i politické a ideologické představy.⁸²¹

Přestože se dá dlouze diskutovat o jeho roli a významu jakožto politika, dá se polemizovat o jeho působení a volbě metod v oblasti bonifikačních prací, ale není možné upřít mu význam a výsledky, kterých dosáhl. V oblasti bonifikací jsou to především dlouhodobé naplavovací bonifikační práce ve Val di Chiana, kterými v praxi prověřoval zákony hydrauliky a dováděl je k reálným výsledkům. Konkrétně se mu zbudováním Canale Maestro a systémem naplavovacích nádrží, díky nimž se vody vysedimentovaly ještě předtím, než dorazily do Canale Maestro, podařilo postupně změnit inklinaci celého údolí – nový směr pro odtok vod byl z jihu na sever. Inovací bylo, že celé údolí s jednotlivými menšími naplavovacími okrsky a lokálními problémy bylo bráno jako jeden hydraulický celek řešený systematicky a koordinovaně.⁸²² Fossombroni roku 1788 předpokládal, že bonifikace bude dokončena za 62 let. Po 50 letech prací zdůvodňoval jejich delší trvání politickými změnami v zemi (vliv francouzské revoluce a následné okupace, četné filofrancouzské vlády v Toskánsku), nestejnou intenzitou zájmu o ně a nekoordinovaností jejich provádění, především při naplavování vodami mnoha toků, stejně jako dalšími problémy a překážkami, které bylo nutno překonávat.⁸²³ Ke Canale Maestro přibyly další odvodňovací kanály a kanály vedoucí k postupným naplavovacím nádržím. Projekt byl postupně modifikován, podle potřeb a postupu prací. Přesto přes 30 let Fossombroni odmítal přistoupit ke snížení hráze Chiusa dei Monaci, která po staletí chránila Florencii a údolí Arna před záplavami, ačkoli Leonardo Ximenes, který navrhoval její snížení, prokázal, že tento zásah by neměl vliv na míru rizika záplav

byl v tomto boji postoj Alessandra Manzoniho, lombard'ana, který primát florentštiny uznával a propagoval. Naopak z Benátska pocházející Niccolo Tommaseo sice uznával význam a krásu florentštiny, ale rovněž zdůrazňoval, že i další dialekty jsou významné a v mnohém jí rovnocenné. Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 35-41.

⁸²¹ Biagianti, I., s. 215.

⁸²² Tamtéž, s. 215-221.

⁸²³ Tamtéž, s. 222; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 104-105.

Arna a tedy na ohrožení Florencie.⁸²⁴ S postupujícími pracemi se stále více ukazovalo, že její snížení by zmenšilo nároky na výšku potřebného naplavení pro obrácení svažitosti údolí na orientaci z jihu na sever.⁸²⁵ V tomto případě se možná rovněž přiklonil k ekonomickým zájmům menšiny, oproti zájmům celé Val di Chiana.⁸²⁶

V oblasti bonifikačních prací a hydrauliky byl Fossombroni uznávanou autoritou.⁸²⁷ Fossombroni byl pro realizaci naplavování, s tím, že výsledky takto dosažené jsou jistější než pouhé oddělení slaných a sladkých vod.⁸²⁸ Velmi dobře dokázal využít i svých politických funkcí a z nich plynoucího vlivu k prosazování vlastních návrhů a projektů. Realizace svých projektů, například na bonifikaci grossetské Maremmy, dosáhl i přesto, že jeho řešení bylo nákladnější a méně efektivní. Nejlepším jeho dílem jakožto hydraulika byla jeho výše uvedená analýza historických zpráv a návrh řešení v souladu s nejnovějšími poznatky v oblasti pro Val di Chiana, které velmi ocenil Petr Leopold, v dalších projektech se spíše opakoval a nestudoval příliš nové možnosti. Jeho politické postavení a význam jeho funkcí mu umožnili i kolem své činnosti hydraulika vytvořit jistou auru vysoké prestiže, která však více než pravděpodobně převyšovala jeho skutečné zásluhy. Právě vysoké politické úřady a důležitost role v habsbursko-lotrinské politice jej chránily před nepřátelstvím a přílišnou kritikou ostatních hydrauliků, matematiků a inženýrů. Jejich cílem byla většinou snaha dostat se do přízně vládců a zajistit si co nejprestižnější funkci.⁸²⁹

3.2. Gaetano Giorgini (1795-1874)

Gaetano Giorgini se narodil dne 15. června 1795 v Montignosu v Lunigianě (tehdy v Republice Lucca) v urozené rodině⁸³⁰ vlastníci rozsáhlé pozemky. Tato rodina měla nemalý vliv nejprve v Republice Lucca, po jejím začlenění do Toskánska i poté

⁸²⁴ Bellucci, P., s. 213

⁸²⁵ Biagianti, I., s. 222; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 104-105. Více o historii a významu zmíněné hráze viz Biagianti, I., s. 222-227.

⁸²⁶ Právě zvýšení vody způsobené touto hrází zhoršilo situaci v údolí, vedlo k tvorbě ploch se stojatou vodou, které vedly až k výskytu malárie v oblasti. Mezi ekonomické zájmy je možné zahrnout provoz mlýnů především mnichy od Santa Flora e Lucilla, kteří spravovali tuto hráz, stejně tak splavnění Chiany pod hrází a využívání stojatých vod nad ní mnichy a nejbližšími obcemi pro rybolov. Biagianti, I., s. 222 a následující.

⁸²⁷ Tamtéž, s. 234.

⁸²⁸ Aminti, P., s. 123.

⁸²⁹ Biagianti, I., s. 234.

⁸³⁰ Rodina byla nobilitována až roku 1797, kdy oligarchická vláda Luccy byla neklidnou mezinárodní situací donucena odměňovat věrné, kteří ji měli bránit. První politickou funkci zastával otec Niccolao až ve filofrancouzské republice od roku 1799. Breccia, A., s. 44-50.

v novém Italském království.⁸³¹ Jeho otec Niccolao Giorgini využil uvolnění situace po francouzské okupaci k politicko-mocenskému vzestupu rodiny, kdy vlivná rodina v rodném městě Montignoso začala stoupat úřednickou kariérou k nejmocnějším nejprve v rodné Luce, pak i dále, a to díky kvalitě poskytovaných služeb a přátelskými vazbami, a to i v Paříži; dokázal to tak šikovně, že byl považován za schopného byrokrata i po pádu filofrancouzských režimů a zůstal v nejvyšších funkcích.⁸³²

Gaetano Giorgini se od mládí stýkal s vládnoucí vrstvou v Luce, což mu do budoucna velmi usnadnilo jeho kariéru. Pro své nesporné osobní kvality a rychlý úsudek se dostal do přízně kněžny Elisy Baciocchi. Roku 1809⁸³³ ji doprovázel jako páže do Paříže, kde díky ní získal přístup k Napoleonovu dvoru. Zde nejprve studoval na Lycée Louis Le Grand, poté se věnoval studiu exaktních věd na slavné *École Polytechnique*.⁸³⁴ V tomto zaměření byl podporován jak svým otcem, tak Elisou Baciocchi, která jeho studia spolufinancovala, stejně jako studia dalších mladíků z Luccy, například Nottoliniho, Fontany či Funconiho.⁸³⁵ Giorgini byl vždy nejlepším studentem ve svém kurzu. Roku 1812 dokonce vyhrál první cenu za matematiku v soutěži všech lyceí v Paříži. Krátce po svém přijetí na *École Polytechnique* získal cenu za vědu.⁸³⁶ Ve Francii byli jeho učiteli i přední osobnosti vědy a politického života, například Gaspard Monge (ministr války), Jean-Antoine Chaptal (odborník na problematiku průmyslu) a Antoine-François Fourcroy (ministr školství). Technická studia, která jej měla profesně připravit na pozici hydraulického inženýra, byla předčasně ukončena pádem Napoleona a filonapoleonského režimu v Luce. Přesto se v Paříži seznámil s inovativními technologiemi, navázal kontakty a mnohdy i přátelství s předními vědci, jako byl například Monge, Pierre-Simon de Laplace či

⁸³¹ Breccia, A., s. XIII (Coppini, R.P., Prefazione). Profesor Coppini zdůrazňuje, dalo by se říci, úřednickou povahu této rodiny, která sloužila všeobecnému blahu bez ohledu na momentální vládnoucí osobu či ideologii. Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica per „separazione delle acque“*, in *Rivista di Storia dell'Agricoltura*, anno XXIX, č. 1, 1989, s. 133.

⁸³² Breccia, A., s. 1 a násl. a 57 a násl.; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 133.

⁸³³ Breccia, A., s. 131, uvádí, že do Francie odjel roku 1810.

⁸³⁴ Výhodou *École Polytechnique* bylo provázání mezi byrokratickými strukturami státu a polytechnickým vzděláním zajišťovaným předními docenty. Díky technickému vzdělání měl být Gaetano Giorgini schopen ještě lépe plnit úřednické funkce podílením se na významných a prestižních pracích pro veřejné blaho. Breccia, A., s. 129-132. Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 133-134.

⁸³⁵ Breccia, A., s. 134-136.

⁸³⁶ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, s. 257; Breccia, A., s. 131.

Dominique-François Arago, a získal „užitečné vědění“ (propagované právě Mongem), jakým byla například v případě inženýrské profese deskriptivní geometrie.⁸³⁷

Po pádu Napoleona odmítl vysoké úřady nabízené mu Ludvíkem XVIII. a raději se vrátil do vlasti. Rovněž odmítl převzít kříž Čestné legie.⁸³⁸ V Paříži roku 1816 publikoval první vědecký článek, *Démonstration de quelques théoremes de géometrie*, v němž se zabýval teoriemi matematika Mongeho ohledně projekce obrazu na stěny trojhranu tvořeného pravoúhlými trojúhelníky. O rok později, již jako člen R. Accademia Lucchese di Scienze, Lettere ed Arti (Královské akademie věd, literatury a umění Luccy), publikoval článek *Teoria delle superfici di secondo ordine*, kde se v teoretické rovině zabýval klasifikací a vlastnostmi povrchů druhého řádu. Dne 3. června 1819 četl na výše uvedené akademii příspěvek *Teoria analitica delle proiezioni*, v níž se věnoval definicím vzorce vztahující se k projekci nad dvěma nebo třemi osami a ve třech rovinách souřadnic.⁸³⁹ Oproti Paříži cítil v Lucce nedostatek prostoru pro své ambice, byly zde relativně jen malé projekty a kulturní malost.⁸⁴⁰

První dvě vědecká díla, jež byla velmi dobře přijata, ač jejich význam nebyl nijak převratný, spolu s otcovým vlivem mu otevřely cestu k významným úřadům. Je rovněž pravděpodobné, že vévodkyni Marii Luise se hodil vzdělaný mladík se zkušenostmi s efektivnější francouzskou napoleonskou byrokracií. Dne 10. října 1818 byl jmenován ředitelem nově zřízeného Odboru vod, silnic vévodství (*Dipartimento di Acque e Strade del ducato*), podřízeného přímo Tajnému sekretariátu kabinetu (*Segreteria intima di gabinetto*), kde měl na starosti intervence týkající se hydrologického uspořádání a komunikačních cest.⁸⁴¹ V této funkci se více než osvědčil během hrozného povodně na řece Serchio dne 20. října 1820, kdy riskoval vlastní život, ohrožovaný jak běsnící vodou, tak rozlícenými zemědělci. Proti jejich odporu a vůli dalších úředníků specializovaných na hydrauliku nařídil probourání hrází na pravém břehu u S. Alessio, díky čemuž se vody rozlily do polí a uchránil tak město Lucca před ničivou silou vodní masy. Úspěch tohoto nelehkého kroku mu přinesl věhlas, ale

⁸³⁷ Breccia, A., s. XIV (Coppini, R.P., Prefazione) a s. 141-143.

⁸³⁸ Tamtéž, s. 143; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 257 a násl. Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 135.

⁸³⁹ K němu i jeho dalším raným spisům viz Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 257 a násl. Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 135-136.

⁸⁴⁰ Breccia, A., s. 144.

⁸⁴¹ Efektivnost byla ovšem snížena současným zřízením Corpo degli Ingegneri, do jehož čela byl postaven Nottolini. Od počátku docházelo ke střetům v kompetencích, osobní spory obou mladých ředitelů se přesunuli i do technické roviny a diskuzí o navrhovaných řešení. Breccia, A., s. 145-146. Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 136.

probudil i závist a kritiku, zhoršil vztahy s inženýrem Nottolinim, což nakonec vedlo k tomu, že ztratil přízeň vévodkyně. To mělo vliv i na výši rozpočtu na rok 1821 pro Dipartimento Acque e Strade, který byl vzhledem k jeho úkolům, například regulování toku Serchia, pokračování prací na silnici do Modeny, směšný. Dne 10. února 1821 byla bez Giorginiho vědomí uzavřena dohoda o regulaci vod pro ochranu nížin v Luccce s Toskánským velkovévodstvím, realizací na straně Luccy byl pověřen Nottolini. Dále, opět bez jeho vědomí, bylo vypracování projektu na odklonění řeky Serchio zadáno Nottolinimu. Z těchto důvodů se dne 21. ledna 1821 rozhodl odstoupit z vedení Dipartimento di Acque e Strade (demise byla přijata v březnu). Přesto se v následujících letech nevyhnul polemikám ohledně jeho zákroku pro záchranu města Luccy během povodně roku 1820, kdy ve svých replikách projevoval velkou znalost problematiky, včetně děl předchozích autorit v oboru, a zdůrazňoval nutnost specifického studia charakteru daného toku a aplikaci matematických znalostí pro nalezení nejvhodnějšího řešení. Stejně tak se bránil tím, že po odeznění následků povodní, zajistil uzavření probouraného úseku v délce 500 toskánských loktů nejprve koši s kamením a následně zbudováním nové hráze.⁸⁴²

Dne 3. července 1819 se stal profesorem infinitezimálních počtů a mechaniky, k nimž se později přidala i výuka geometrie, geodézie a topografie na Lyceu v Luccce. Dne 20. září 1820 byl přesunut ze zrušené katedry na aplikovanou matematiku, která byla při další reorganizaci dne 20. října 1824 zrušena a Giorgini byl vévodou Karlem Ludvíkem propuštěn.⁸⁴³

Těžce nesl kritiku, ať již šlo o jeho osobu, práci či teorie. Dosažené úspěchy mu díky kritice zhořkly, a proto se roku 1825 přestěhoval do Toskánska.⁸⁴⁴ Svou snahu uspět v toskánském velkovévodství se snažil podpořit i svými vědeckými díly, která mu měla otevřít cestu do Accademia dei Georgofili.⁸⁴⁵

První spis s tematikou bonifikačních prací sepsal ještě v Luccce v dubnu roku 1825 pod názvem *Sur les cause de l'insalubrité de l'air dans le voisinage des marais en communication avec la mer*, následně byl prezentován dne 12. července 1826 na

⁸⁴² Podrobnosti k problematice a názory Giorginiho i jeho odpůrců je možno nalézt v: Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 258–260; a Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 136–139; Breccia, A., s. 145–147.

⁸⁴³ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 258 a 260; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 139. Breccia, A., s. 10, uvádí, že byl do Toskánska povolán velkovévodou.

⁸⁴⁴ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 258 a 260; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 139. Breccia, A., s. 10, uvádí, že byl do Toskánska povolán velkovévodou.

⁸⁴⁵ Dne 24. dubna 1824 se stal korespondenčním členem, dne 19. února 1826 potom řádným členem. Breccia, A., s. 147–148.

Accademie Royale des Science de Paris a následně vydán ve svazku XXIV *Annales de Chimie et Physique*. V tomto díle poprvé publikoval svůj názor, že „*příčiny nezdravosti jsou různého druhu, mezi hlavními je třeba hledat ve špatné kvalitě vody, v kvalitě půdy a vegetace, která ji pokrývá, škodlivé výpary, které z ní vycházejí a k tomu další se nacházejí v blízkosti stojatých vod a složení jejich dna.*“⁸⁴⁶ Za nejzávažnější příčinu „*mal'arie*“ („špatného ovzduší“) považoval, v souladu s významnými soudobými lékařskými kapacitami jako byli Pringle, Boerhaave a Lancisi, mísení mořské vody a její dlouhodobé setrvávání v letních měsících v sladkovodních bažinách. Podkladem pro jeho teorie mu bylo studium obecných souvislostí, a to jak z geomorfologického, geografického, tak i historickodemografického hlediska, podpořeného aplikovanými poznatky exaktních věd. Příkladem, který podle jeho názoru dokazoval její správnost, byla situace na pobřeží u města Versilia, kde se v minulosti nacházela zhoubná jezera Lago di Massaciuccoli, Lago di Porta a Lago di Perotto, v nichž docházelo k mísení sladkých a mořských vod. Řešením v této oblasti bylo zbudování závěrového objektu oddělujícího oba typy vod na kanálu Burlamacca, který byl nejprve opakovaně navrhován roku 1714 Gemignanem Rondellim z Bologni, roku 1730 jeho spolurodákem Eustachiem Manfredim a roku 1736 Benátčanem Bernardinem Zendrinim. Tento objekt byl realizován roku 1741 posledním jmenovaným a vedl k velkému zlepšení situace v okolí Viareggia. Další zlepšení malarické situace přineslo zbudování podobných objektů při ústí řeky Cinquale na počátku 19. století a dále na řekách Motrone a Tonfano. Díky tomu se vyřešila nezdravost oblasti a započal její demografický růst, kdy například jen pro farnost Viareggio vzrostl počet obyvatel z 1509 v roce 1730 na 9408 v roce 1823, s analogickým vývojem i v obcích Camaiore, Pietrasanta a Montignoso. Přestože připouštěl nutnost původ malárie dále a hlouběji studovat, osobně se teorie o vzniku malárie na základě mísení sladkých a slaných vod držel až do smrti. Řešení problému viděl v úplném oddělení sladkých a slaných vod hrázemi se stavídlý na ústí všech vodních toků do moře. Z počátku to byla jen jedna z příčin, ale s věkem se stávala jedinou, a to možná i kvůli tomu, že považoval za nutné vymezit

⁸⁴⁶ Citace převzata z Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 260; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 140.

se vůči názoru konkurentů, kteří pro řešení problému preferovali naplavování či odvod kanály.⁸⁴⁷

Po příchodu do Florencie byl Giorgini dne 1. listopadu 1825 jmenován Leopoldem II. profesorem aplikované matematiky na *Accademia di Belle Arti*. Spolu s rytířem Giulianem Frullanim a architektem Giuseppem Del Rosso byl roku 1826 vybrán, aby společně pomohli vytvořit *Corpo degli Ingegneri toscani* (Sbor toskánských inženýrů) a následně se stali jeho vedením.⁸⁴⁸ Už jeho ustanovení profesorem aplikované matematiky bylo prvním krokem na cestě k aplikované vědě a ke specializaci oborů. Po svém příchodu do hlavní města Toskánska se rovněž zapojil do okruhu vědců a předních osobností velkovévodství kolem Giovanna Pietra Vieusseuxe, který byl otevřený inovacím ve všech oborech.⁸⁴⁹ Publikoval i v jím vydávaném „*Antologia*“. V říjnu 1826 byl jmenován čestným profesorem na Universitě v Pise.⁸⁵⁰

Problémům Maremmy se věnoval i ve svém dalším díle *Memoria intorno alla causa più probabile della insalubrità della Maremma* předneseném dne 19. února 1826 při příležitosti jeho ustanovení řádným členem v *Accademia dei Georgofili* ve Florencii (publikováno v *Atti dell'Accademia dei Georgofili* v následujícím roce). V tomto propracovanějším díle odkazoval především na Zendriniho, jehož tezemi podporoval svůj názor, že největším rizikem pro pobřežní oblasti je mísení sladkých a slaných vod. I ostatní příklady lokalit, či jejich problémů byly voleny za tímto účelem.⁸⁵¹

Právě dne 30. května 1826 Giorgini dokončil *Relazione intorno alle bonificazioni proposte nel padule di Scarlino*, zprávu o bonifikačních pracích bažiny zhoršující životní podmínky v Masse a Gavorranu. Oproti ostatním inženýrům jako byl Giacomelli, Capretti, Bombicci a Piazzini, navrhoval odklonit řeku Pecora směrem na Folloniku, otevřít několik odvodňovacích kanálů v horní části scarlinské bažiny. Nejdůležitější ze všeho, podle něj, bylo zbudovat co nejdříve hráze se stavidly, které

⁸⁴⁷ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 261–262; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica*, s. 140–142.

⁸⁴⁸ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 258–259 a s. 262; Breccia, A., s. 10 a s. 150–151; Tartini, F., s. 20; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 142.

⁸⁴⁹ Zde se spřátelil například i s Ginem Capponim či Cosimem Ridolfim. Breccia, A., s. XIV (Coppini, R.P., Prefazione), s. 18–19, s. 115 a s. 158–159.

⁸⁵⁰ Tamtéž, s. 152 a s. 159.

⁸⁵¹ Podrobněji viz Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 265–266. Breccia, A., s. 159; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 146–147.

by se zavíraly či otvíraly automaticky podle směru proudu, u ústí stojatých ploch v lokalitě zvané Puntone, čímž by se zamezilo mísení vod.⁸⁵²

V roce 1826 dedikoval mladému Leopoldu II všechna svá dosavadní díla. Toho zaujala pádnost Giorginiho argumentů a rozhodl se osobně prověřit účinnost ozdravění ovzduší v okolí Versilie Giorginim prováděným oddělováním slaných a sladkých vod. Poté byl Giorgini pověřen prozkoumáním možnosti použít tento systém v Maremmě, kde podle velkovévodova názoru nemohlo toto řešení uškodit a nestálo tolik jako jiná. V únoru roku 1827 Giorgini předložil velkovévodovi návrh bonifikace Maremmy. Ve spise *Relazione*, skutečném díle historické geografie, sice zmínil i možnosti naplavení a vysušení, ale nakonec navrhl jako nejvhodnější řešení oddělení slaných vod a od sladkých. Konkrétně pro potřeby své analýzy rozdělil toskánské pobřeží do 5 částí podle nejvýznamnějších údolních celků důležitých řek. V prvním úseku od hranic Luccy po Castiglioncello tvořeném spodními částmi toků řek Serchio a Arno, s Lago di Massaciuccoli, Padule di Coltano, Paduletta di Livorno a Lama del Tombolo, krom oddělení vod doporučoval i zlepšit stávající hráze a regulaci toků, včetně naplavení Paduletta di Livorno. Pro úsek mezi Castiglioncello a S. Vincenzo, kde ústila Cecina a nejméně škodlivějšími oblastmi byli Stagnoli di Vada a Paduletti del Seggio a Paduletti dello Staio, měly být poslední dvě jmenované naplaveny, ale především opět odděleny vody. V úseku spadajícím do povodí řek Cornia a Pecora mezi S. Vincenzo a Torre di Troia (dnešní Punta Ala) s Padule di Rimigliano, Padule di Piombino, Padule di Scarlino a Padule di Piandarma, navrhoval menší plochy naplavit, lépe regulovat především řeku Cornii a spojit několik potoků do Fossa Calda, ale opět především oddělit vody. Další úsek byl největším malarickým ohniskem v Toskánsku a spadala do něj údolí řek Bruna a Ombrone od Punt'Ala po Cannelle di Talamone. Lago di Castiglione vysušil, jak jen šlo Ximenes, zbytek bylo možné i dle Giorginiho odstranit jen naplavit, které však při takové ploše bude jen velmi pomalé za obrovskou cenu a setká se s odporem místních. Jediné řešení spatřoval ve svedení co největšího počtu toků nad Cassa Rossa Ximenes a následném oddělení sladké a slané vody. V Padule di Alberese mohl pomoci situaci vyřešit i odvodňovací kanál položený níže než kanály Malaspesa a Corsica. Poslední úsek pobřeží od Cannelle di Talamone po hranice papežského státu zahrnoval údolí řek Osa a Albegna se Stagno di Talamone, Laguna di Orbetello, Padule delle Tagliate, Macchia Tonda, Lago di Burano a

⁸⁵² Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 262; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 142.

Ontaneta. V této poslední části opět navrhoval opravení stávajících hrází a zajištění oddělení sladkých a slaných vod na všech místech prostřednictvím stavidel.⁸⁵³

Řešení oddělením vod považoval za samozřejmé a zázračné řešení všech problémů, a to i přesto, že si byl vědom i jeho nevýhod. Kupříkladu v oblasti Orbetello by přehrazení řek Fibbia a Albegna bránilo tahu ceněných ryb, především úhořů. Před hospodářskými aspekty upřednostňoval toto řešení a jeho přínos pro zdraví obyvatel, a to i přesto, že v případě Orbetella nebyla stojatá voda zdrojem malárie.⁸⁵⁴

V polovině dubna roku 1827 schválil Leopold II. Giorginiho realizační projekt bonifikace Maremmy týkající se především Lago di Castiglione. V říjnu téhož roku byly práce započaty a probíhaly až do března následujícího roku. U Castiglione byl postaven most, dodnes známý jako Ponte Giorgini. Nacházel se ve vzdálenosti 500 m od moře, byl dlouhý 26 m, široký 12 m a vysoký 9 m. V každém ze tří jeho oblouků byla umístěna stavidla (3 x 6 m), která byla ovládána buď manuálně, nebo automaticky podle směru a intenzity proudu. Most stál 114 000 toskánských lir a byl slavnostně uveden do provozu v květnu roku 1828. Jeho konstrukce byla natolik masivní, že po něm bylo možné vést i dopravu, čímž na silnici Castiglione-Grosseto již nebylo zapotřebí v těchto místech využívat přívozu.⁸⁵⁵ Velkovévoda si však brzy uvědomil, že Giorginiho řešení, účinné na menších bažinách, je neefektivní na větších plochách.⁸⁵⁶ Již roku 1828 Leopold II. dospěl k závěru, že v případě Lago di Castiglione by bylo jeho celkové naplavení lepším řešením než pouhé oddělení vod. K tomuto názoru ho vedla úspěšná aplikace tohoto způsobu bonifikace ve Val di Chiana, kterou navrhl a prováděl Fossombroni. Giorgini měl pocit, že tento postoj velkovévody byl důsledkem nevraživosti a vlivu Fossombroniho, který preferoval naplavování. Organizací bonifikačních prací v Maremmě byla nejprve pověřena *Commissione per Bonificazione*, později *Uffizio di Buonificazione*, v obou z nich vedl technickou část prací Alessandro Manetti.⁸⁵⁷

Giorginimu zůstalo pouze pomocí naplavování vyřešit problém Paduletta di Livorno, a to ještě ve spolupráci s Giulianem Frullanim. To se Giorginiho dotklo, a

⁸⁵³ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 262–264; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 142–145; Breccia, A., s. 155.

⁸⁵⁴ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 264–265; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 145–146.

⁸⁵⁵ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 147–148; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 266–267; Tartini, F., s. 20.

⁸⁵⁶ V té době dosahovala rozloha bažin v Maremmě Grossetaně až 100 km². Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 267. Breccia, A., s. 156.

⁸⁵⁷ Breccia, A., s. 157 považuje Manettiho za chráněnce Fossombroniho.

proto se dočasně stáhl, zabýval se studiem a pro *Consiglio degli Ingegneri* sepisoval různé zprávy a pojednání. Dne 23. července 1827 vypracoval spolu s Antoniem Salvagnolim Marchettim pro *Consiglio degli Ingegneri*, v reakci na projekt inženýra Capaccioliho, spis *Sopra i paduli di Campiglia a Piombino*. V něm předložili jednoduchý obraz hydrografického uspořádání údolí řeky Cornia, jeho zoufalého stavu, kde byly toky zcela bez regulace. Jako jediné řešení navrhovali kombinaci naplavování a vysoušení postupně od horní části směrem dolů.⁸⁵⁸ Dále se zabýval i teoretickými díly, převážně z oblasti geometrie.⁸⁵⁹

Po odstavení z řízení bonifikačních prací se Giorgini věnoval práci na katastru. K definitivnímu oddělení přípravy a správy katastru od prací na regulaci vod a silnicích došlo motupropriem z 31. prosince 1834, kdy vzniklo *Imperiale e Reale ufficio per la conservazione del Catasto* (Císařská a královská kancelář pro správu katastru) a *Corpo degli ingegneri di acque e strade* (Sbor inženýru vod a silnic), první řídil Giorgini, druhý jeho rival Manetti. Giorgini se rovněž podílel i na založení první Cassa di risparmio, kde byl v letech 1835–1838 jedním ze tří členů správní rady.⁸⁶⁰

Jeho poslední teoretický spis „*Elementi di statica*“, který vydal roku 1835, se měl stát základní příručkou pro studium mechaniky na *Accademia di Belle Arti*.⁸⁶¹ Dne 27. června 1838⁸⁶², kdy byl rovněž jmenován komandérem čestného řádu Svatého Štěpána, byl Leopoldem II. jmenován do funkce dozorčího úředníka (*provveditore*) University v Pise, kde již byl čestným profesorem matematiky. Dne 27. července 1840 byl jmenován generálním inspektorem studií ve velkovévodství (*Soprintendente generale agli studi del granducato*), což by dnes odpovídalo postavení ministra školství.⁸⁶³ Podílel se na reformě univerzit v Toskánsku, kdy tyto se měly přestat věnovat neužitečným věcem a více se zaměřit na vypracovávání konkrétních a účinných řešení propojením vědy a techniky a snažit se propojit vědu a vzdělání s potřebami státu a státní správy.⁸⁶⁴ Byla zavedena studia ekonomie a agronomie, ke kanonickému právu přibýlo právo obchodní a civilní. Krátce po svém ustanovení

⁸⁵⁸ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 147-149; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 266-268, kde je možno nalézt i podrobnosti k dalším dílům vydaným a jeho působení v několika vědeckých institucích.

⁸⁵⁹ Přehled některých z nich viz Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 149 a násl.

⁸⁶⁰ Breccia, A., s. 157-159.

⁸⁶¹ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 151-152; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 268.

⁸⁶² Breccia, A., s. 153, uvádí, že k tomu došlo roku 1828.

⁸⁶³ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, 268; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 152; Breccia, A., s. 160 a s. 167.

⁸⁶⁴ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 152.

provveditore se zasloužil i o to, že pro přijetí do Corpo degli Ingegneri žadatel musel být doktorem na fakultě fyzikálně-matematické, tedy musel mít potřebné vědecké znalosti pro svou profesi, tyto znalosti bylo třeba ještě před přijetím uchazeče prověřit. V březnu 1839 žádal zřízení výuky deskriptivní geometrie (skutečně byla zavedena od srpna), a teoretických a praktických principů architektury pro zkvalitnění přípravy inženýrů ve velkovévodství. Na jeho podnět byl zaveden i systém odměňování vysokoškolských pedagogů ze státního rozpočtu, což vedlo k většímu zájmu o tuto profesi a snaze o vyšší kvalitu.⁸⁶⁵ Definitivní podobu reforma univerzity v Pise získala dne 5. října 1840, kdy došlo k vytvoření šesti fakult⁸⁶⁶ se 48⁸⁶⁷ katedrami. Velice důležitá byla otázka personálního obsazení. Například katedra agronomie byla nabídnuta Cosimu Ridolfimu, velice aktivnímu členu Accademia dei Georgofili a majiteli modelového statku Meleto. Dalšími významnými osobnostmi, které získaly místo na reorganizované univerzitě, byly například Carlo Matteucci, Leopoldo Pilla či Silvestro Centofanti. Rovněž se přičinil o reformu toskánských knihoven.⁸⁶⁸

Své nejlepší dílo v oblasti hydrauliky vydal v roce 1839 pod názvem *Ragionamento sopra il regolamento idraulico della pianura lucchese e toscana interposta fra l'Arno ed il Serchio*, v němž se projevila jeho dokonalá znalost oblasti, z níž pocházel. Zabýval se historickými návrhy na řešení, navrhoval nová, kdy nehleděl na místní partikularismus, ať již státní či místních vlastníků, který musel ustoupit obecnému zájmu zlepšení zdraví obyvatel. Jako hlavní navrhoval vybudovat odvodňovací kanál vedoucí mezi Serchio a Arno, a to od Ripafratta až do moře poblíž ústí Fiume Morto, tento měl být dlouhý 21,5 mil se sklonem 0,5 toskánského loktu na míli se dnem širokým 12 loktů a jeho denní kapacita měla dosahovat 6,5 milionu kubických loktů. V tomto spise se pouštěl především do kritiky nepublikovaného projektu svého bývalého podřízeného Nottoliniho z roku 1820. Projekt řešení problémů povodí řeky Serchio a Lago di Bientina samozřejmě vedl v letech 1839–1840 k polemikám, které upozorňovaly opět na nedostatky a velmi obtížně realizovatelné body Giorginiho projektu.⁸⁶⁹

⁸⁶⁵ Breccia, A., s. XIV (Coppini, R.P., Prefazione) a s. 16 a s. 160-164.

⁸⁶⁶ K původním třem, teologické, právnické a lékařské, byly přidány filosoficko-filologická, matematická a přírodních věd. Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 152.

⁸⁶⁷ tamtéž, s. 152, uvádí, že jich bylo nově 46, namísto původních 32.

⁸⁶⁸ Breccia, A., s. 166-167. Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 152-153.

⁸⁶⁹ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 269-272; *Il governo di famiglia...*, s. 242 a násl.; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 157-159, kde lze nalézt i další podrobnosti o obsahu tohoto spisu a následujícího sporu.

A tak přestože se roku 1838 stal Giorgini čestným radou *Acque e Strade*, výše uvedené ostré kritiky měly za následek, že se dočasně odvrátil od hydrauliky a o to více se věnoval práci na univerzitní a školské reformě a organizování vědeckých kongresů.⁸⁷⁰

V tomto období měl nemalé zásluhy na zintenzivnění vazeb mezi toskánskou, italskou a evropskou vědou. Byl jedním ze šesti podněcovatelů (dalšími byli: Carlo Luciano Bonaparte, Vincenzo Antinori, Giovan Battista Amici, Paolo Savi a Maurizio Bufalini) *Prvního kongresu italských učenců (Primo Congresso degli Scienziati Italiani)*, který se uskutečnil v Pise roku 1840. Na něm byly prezentovány nejnovější poznatky vědy, rozšiřovány obzory srovnáním a diskuzemi s dalšími odborníky a celkově šířena vzdělanost. Organizací kongresů se zabýval i v následujících letech, konkrétně roku 1841 byl asesorem kongresu ve Florencii, 1843 v Luce předsedal sekci fyziky, chemie a matematiky a účastnil se i kongresu v Janově v roce 1846. Za tuto činnost se mu dostalo velkého uznání. On ale toužil po jiné slávě, chtěl být oslavován jakožto spasitel zubožených oblastí Toskánska. Chtěl být považován za vynikajícího odborníka na bonifikaci bažin zamořených malárií. Ale právě v tomto oboru se ocenění své práce nedočkal.⁸⁷¹

Další zklamání mu začala přinášet i jeho funkce generálního inspektora, kdy profesori v Pise začali postupně odmítat jeho zásahy do organizace univerzity, jeho preference oborů (zvláště pak deskriptivní geometrie). Kritiku sklídl za nárůst povinností profesorů počínaje kontrolou docházky (omluvenku museli mít i profesori, pokud se přednáška nekonala), přes prodloužení délky kurzů (minimálně 60 přednášek), písemné a ústní zkoušky až po povinné každoroční postupové zkoušky. I v tomto případě si polemiky bral velmi osobně.⁸⁷²

Od roku 1847 byl velkovévodou pověřován také diplomatickými úkoly, například uklidněním situace v Lunigianě, která připadla Modeně, na rozdíl od zbytku státu Lucca, stejně jako pomocí se zajištěním co nejhladšího průběhu integrace Luccy do velkovévodství.⁸⁷³

⁸⁷⁰ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 272; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 159.

⁸⁷¹ Breccia, A., s. 164–166; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 268–269; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 153–154.

⁸⁷² Breccia, A., s. 170 a násl., kde se autor rovněž detailně zabývá i spory mezi Giorginim a akademickou obcí.

⁸⁷³ *Il governo di famiglia...*, s. 310; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 272–273; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 159. Breccia, A., s. 122 a násl., se problematice začlenění Luccy a protestů především místní šlechty věnuje velmi podrobně, kdy přímo v Luce to byl především

Ve vládě Capponiho (od srpna do října roku 1848) se jako pověřený ministr zahraničí marně snažil ostatní italské státy přesvědčit k vytvoření konfederace. Po pádu této vlády, nástupu Guerrazziho a útěku velkovévody se stáhl do ústraní. Po návratu Leopolda II. zůstával sice váženým státním radou, ale žádný politický úřad již nezastával. Stejně jako Ridolfi, Capponi, Ricasoli či Vieusseux byl zastáncem malého autonomního Toskánska pod vládou habsbursko-lotrinské dynastie, ale jen do doby, než se Leopold II., pod tlakem Rakouska, pokusil nastolit autoritativnější politiku a zrušil konstituci.⁸⁷⁴ V říjnu 1851 byla zrušena reforma univerzit prosazená Giorginim pro politické riziko, které přinášela. Po revolučních letech Gaetano Giorgini zůstal pouze státním radou a dostal se mimo hlavní politické i úřední dění ve velkovévodství.⁸⁷⁵ V mezidobí mezi návratem velkovévody za pomoci rakouské armády a začleněním Toskánska do Italského království tedy nezastával Gaetano Giorgini žádný význačný úřad, snad proto, že se domníval, že tento stav není trvalý a nechtěl se kompromitovat v očích budoucích vládců.⁸⁷⁶

Dne 18. května 1859 byl Giorgini Provizorní vládou nejprve jmenován ředitelem komise pro bezodkladná opatření v organizaci bonifikačních prací v Maremmě. Pod vlivem Ricasoliho Provizorní vláda, během svého krátkého trvání, opět obnovila velkolepé bonifikační práce utlumené ke konci velkovévodství. Dne 4. srpna 1859 byl Giorgini Dekretem Ricasoli ustanoven generálním ředitelem *Dipartimento Acque, Strade e Fabbriche*, ředitelem *Consiglio d'Arte* a ředitelem hydrauliky v *Bonificazione delle Maremme e della Valdichiana*. Giorgini se tak konečně dočkal a mohl se opět pokusit získat slávu v oblasti realizování bonifikačních prací. Ihned po svém jmenování znovu vydal svá díla o bonifikaci Maremmy z let 1825-1827 pod názvem *Sulla insalubrità dell'aria delle Maremme e sui mezzi di toglierla. Memorie tre*.⁸⁷⁷

Gaetanův otec Niccolao, který pracoval na začlenění státu, kterému tolik let sloužil, do Toskánska. Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica* ..., s. 133, uvádí, že Niccolao Giorgini organizoval připojení Luccy ve funkci regenta. Situaci z pohledu velkovévodství potom popisuje Breccia, A., s. 189.

⁸⁷⁴ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 272-273; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica* ..., s. 159-161. k účasti na Capponiho vládě Breccia, A., s. 189 a násl., kde se věnuje i jeho angažmá při územních přesunech během první války za sjednocení a krátce po ní. Rovněž se účastnil jednání o míru s rakouskou monarchií.

⁸⁷⁵ Breccia, A., s. 195-196.

⁸⁷⁶ Tamtéž, s. 20-21.

⁸⁷⁷ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 273; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 131; Barsanti, D., *La bonifica maremmana*..., s. 50; Breccia, A., s. 203; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica* ..., s. 161.

Nová komise, ve složení Gaetano Giorgini (vrchní hydraulik), Antonio Salvagnoli Marchetti (ekonomický sekretář), Luigi Ridolfi, Paolo Salvi a Ferdinando Andreucci, okamžitě zahájila mezi toky řek Chiarone a Vada oddělování sladkých a slaných vod za pomoci hrází, mostů a v oblasi. Do bonifikací se Giorgini vrhl energicky a s nadšením. Postupně však od tohoto zjednodušujícího řešení jakožto jediného ustupoval a umožnil pokračování celkové bonifikace za využití i jiných technologických postupů. O tři oblouky se stavidly byl rozšířen Ponte Giorgini, byla uzavřena ústí odvodňovacích kanálů Bilogio a S. Leopoldo, otevřena naopak ústí kanálů Allacciante a Tanaro. Poslední dva jmenované kanály byly od počátku projektovány tak, aby po dokončení bonifikačních prací mohly sloužit k zavlažování a dopravě. Intenzivní práce pokračovaly i v jiných částech. V tomto krátkém období vyšplhaly náklady na bonifikační práce v Maremmě na 2 miliony italských lir. S rozvojem oblasti bylo nutné zlepšit také infrastrukturu, a to zbudováním silnice z Padule di Castiglione do Grosseta a po dlouhých letech diskuzí zahájením prací na železničních tratích Livorno-Grosseto-Chiarone a Asciano-Grosseto.⁸⁷⁸

Dne 23. března 1860 byl za své služby veřejnosti jmenován, spolu s dalšími slavnými umírněnými Toskánci, senátorem v *Parlamento Subalpino* (později italský). Rovněž byl oceněn titulem *Grande Ufficiale dell'Ordine equestre dei SS. Maurizio e Lazzaro*.⁸⁷⁹

Ještě téhož roku se znovu objevila kritika jeho práce v oblasti bonifikací. Největším kritikem byl Alessandro Manetti. Ten vydal v listopadu 1860, v reakci na Salvagnoliho Marchettiho *Rapporto al Governatore Ricasoli sul bonificamento delle Maremme dal 1828 al 1859* z prosince předchozího roku, spis *Esame Manetti della parte idraulica del Rapporto Salvagnoli al Governatore generale della Toscana*. Manetti zde jasnými a podloženými argumenty obhajoval bonifikační práce, které řídil v Maremmě v letech 1828–1859; kritizoval práce realizované po jeho odchodu. Obvinil Giorginiho a hlavně Salvagnoliho Marchettiho ze zlovolného překrucování informací o provedených pracích, znevažování předchůdců a sebechvály vlastního díla. Giorgini, vědom si podpory italské vlády, reagoval v dopise (později zveřejněném Salvagnolim Marchettim), ve kterém obviňoval Manettiho a jím preferovaný systém bonifikačních

⁸⁷⁸ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 273–275; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 161–163, kde jsou i detailně popsány prováděné práce.

⁸⁷⁹ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 275; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 163.

práci ze současného stavu ohrožujícího zdraví obyvatel. To prý potvrzovali roku 1859 i někteří jeho asistenti. Giorgini se ve svém dopise vrátil až k Fossombroniho projektu naplavování. Omlouval jeho chybnou volbu řešení, tedy zanedbání oddělování vod, především tím, že Fossombroni byl spíše politikem než odborníkem v dané problematice. Stejná chyba byla podle Giorginiho zcela neodpustitelná u specializovaného odborníka, za jakého Manettiho považoval. Akcentací jediného spásného řešení v podobě separace vod se však jednalo spíše o Giorginiho vlastní obhajobu, kdy po téměř padesáti letech působení ve státních službách, nebyl nikdy, podle svého vlastního mínění, dostatečně doceněn a oslavován.⁸⁸⁰

Dne 28. prosince 1862 požádal Giorgini o penzionování a bylo mu vyhověno. To však nebránilo tomu, aby se v následujícím roce nestal čestným inspektorem *Genio Civile* (instituce zaměřená na civilní inženýrství) a zmocněncem *Ministero d'Agricoltura, Industria e Commercio* (Ministerstvem zemědělství, průmyslu a obchodu) pro řízení a dozor nad bonifikačními pracemi v Maremmě.⁸⁸¹

V roce 1862 narostl výskyt malárie v Maremmě, a proto byl Giorgini pověřen Ministerstvem zemědělství, průmyslu a obchodu, aby sepsal zprávu o stavu bonifikace oblasti, ta byla vydána pod názvem *Relazione sullo stato del bonificazione* dne 31. července 1863. Přestože se již poslední zimu aktivně neúčastnil řešení bonifikačních prací, krátce před vydáním spisu navštívil práce od S. Vincenzo až po hranice papežského státu. Vše se mu zdálo probíhat skvěle a situace se měla všeobecně zlepšovat, přestože připustil, že něco málo bylo učiněno ještě před rokem 1859. Dle Giorginiho názoru zbývalo roku 1863 naplavit 4000 hektarů, což odhadoval na další 12 až 15 let, za podmínky trvalého financování bonifikačních prací. Celkové náklady na bonifikaci Maremmy tak měly po století prací dosáhnout 25 milionů italských lir. I poslední dílo Giorginiho bylo ovlivněno polemikou s ostatními hydraulickými inženýry, kdy opět prosazoval svou separaci vod jako jediný spásný způsob, jak vyřešit vleklé problémy Maremmy. Bránil se nařčení, že jím nařízené práce spočívající výhradně v budování děl na oddělení vod, úmyslně vedly ke zpoždění naplavovacího procesu, z čehož byl obviňován například inženýrem Maurizio Brighentim.⁸⁸² Avšak

⁸⁸⁰ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 275-276; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 163-165.

⁸⁸¹ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 276-278; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 165.

⁸⁸² Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 277; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 165-168. Ve druhém jmenovaném díle se autor tomuto hodnocení věnuje podrobněji.

realita většiny Maremmy, kde pouze díky naplavování bylo možné zajistit svažitost terénu a tedy přirozený odtok vod do moře, jeho řešení rozhodně nepřála, což ostatně již roku 1828 rozpoznal Leopold II., a proto Giorginiho, jak již bylo uvedeno, z řízení prací odvolal.⁸⁸³

Poslední roky svého života strávil Giorgini v ústraní v Montignosu. Na sklonku života vyhledal lékařskou péči ve Florencii, kde také dne 16. září 1874 zemřel.⁸⁸⁴

Gaetano Giorgini byl vynikajícím matematikem, schopným politikem a vlastencem. V dnešní době není Giorgini příliš znám jako hydraulický inženýr snad i proto, že kromě mostu u Castiglione, který byl po celou dobu své existence kritizován a místními nazýván „Dáblův most“ či „Most bláznů“, a stavidel na separaci vod nezbudoval z hlediska hydrauliky jinou významnou stavbu. Přesto nelze jeho silnice, například na konstrukci náročná Strada del Padule budovaná na čerstvě naplavaných plochách, a kanály podceňovat.⁸⁸⁵

Giorgini byl naprosto přesvědčen, že je třeba nejprve oddělit sladké a slané vody a pak teprve, až se zdravotní situace zlepší, pokračovat s dalšími bonifikačními pracemi.⁸⁸⁶ Giorgini si kladl za hlavní cíl ozdravení ovzduší pro zlepšení zdraví obyvatel, avšak téměř výhradně prostřednictvím separace sladkých a slaných vod. Pokud někde byl okolnostmi donucen k naplavování či jinému způsobu bonifikace, dělal to nerad a většinou s tím dlouho váhal, za což byl ostatně kritizován. Zastával názor, že v průběhu naplavování dochází pouze ke zhoršování situace a teprve jeho úplné dokončení může přinést i nějaký pozitivní účinek. Stavba silnic a železnic měla napomoci nejen ekonomickému rozvoji, ale taktéž demografickému růstu oblasti.⁸⁸⁷ Breccia takto zhodnotil rozdíl mezi Fossombronioho projektem naplavování Maremmy, který měl „získat nové pozemky“, tedy měl podporu místních vlastníků, naopak Giorginiho separace vod byla údajně „prostředkem pro záchranu životů“.⁸⁸⁸

⁸⁸³ Nesmíme však opomenout, že vlády sjednocené Itálie se dlouhodobě a trvale v oblasti realizace bonifikačních prací, a to nejen v Maremmě, příliš neangažovaly, díky čemuž i již dokončené práce zchátraly a neudržované kanály přestaly plnit svou funkci. Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 278–279; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 168–169.

⁸⁸⁴ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 279; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 169–170.

⁸⁸⁵ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 279–280; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 170–171.

⁸⁸⁶ Aminti, P., s. 123.

⁸⁸⁷ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 277–278; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 166–168.

⁸⁸⁸ Breccia, A., s. 156.

Přestože jeho projekty byly spíše obecné, nikoli precizní realizační plány, a upřednostňoval separaci sladkých a slaných vod, není možné mu upřít, že si plně uvědomoval dlouhodobost naplavovacího procesu a nutnost rozšířit bonifikační práce na celou Maremmu, nikoli je omezovat pouze na území kolem Castiglione, aby mohlo dojít ke skutečnému zlepšení podmínek v oblasti. Pochopil, že nutným předpokladem pro úspěšnou realizaci bonifikačních prací je překonání osobního i státního partikularismu a egoismu a naprosté podřízení se všeobecné prospěšnosti daných prací a intervencí, aby došlo k ozdravení celých oblastí a jejich obyvatelstva.⁸⁸⁹

3.3. Alessandro Manetti (1787–1865)

Alessandro Manetti se narodil dne 1. února 1787 ve Florencii tehdy významnému architektu Giuseppe Manettimu, který vystudoval díky podpoře samotného Petra Leopolda v Římě a byl následně zaměstnán jím i Ferdinandem III. v Opera del Duomo, v Ordine di S. Stefano, Scrittoio delle R. Fabbriche a inspektorem Ponti e Strade a vytvořil několik významnějších staveb jako například R. Casino delle Cascine, Bagno del Rinfresco a Montecatini, fasáda kostela Madonna del Soccorso v Montalcino a sádky na Arnu u Sieci a Callone v Castelfranco di Sotto, a jeho ženě Caterině Molini.⁸⁹⁰

Výchova Alessandra Manettiho probíhala na církevních školách, zde vyučovali matematiku, fyziku a hydrauliku například otcové Luigi Baroni, Gaetano Del Ricco a Stanislao Canovai. Již tehdy se u něj zrodila láska ke vědě aplikované na řešení konkrétních reálných problémů všedního života.⁸⁹¹ Na Univerzitě v Pise v letech 1805-1806 studoval z vůle rodičů práva, ale nevydržel u nich. Matematiku zde studoval u Pietra Paoliho⁸⁹² Rovněž se během studií v Pise naučil španělsky a francouzsky. Poté ve Florencii studoval kresbu u místoředitele *Accademia di Belle Arti* Cosima De' Rossiho. Jeho odborná příprava pokračovala pod vedením vrchního

⁸⁸⁹ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 279-280; Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica ...*, s. 170-171.

⁸⁹⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 237; Toccafondi, L., *Un commendatore del Dipartimento acque e strade: Alessandro Manetti (1787-1865)*, in *Rassegna storica toscana*, anno LII, n. 2, Firenze 2006, s. 192; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato a ...*, s. 8-10. Více o otci viz například sborník *Alla scoperta della Toscana lorenese. L'architettura di Giuseppe e Alessandro Manetti e Carlo Reishammer*, ed. Zangheri, L., Firenze 1984.

⁸⁹¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 11.

⁸⁹² Ten v té době zaměřoval své přednášky na výpočty, rovnice, problematiku optiky a mechaniky, a to i přesto, že byl královským konzultantem v oblasti hydrauliky. Tamtéž, s. 11.

inženýra *Dipartimento dell'Arno* Guglielma Gouryho. Ten ho poslal roku 1808⁸⁹³ studovat na *École des Ponts et Chaussées* v Paříži, kde byl přijat ke studiu, aniž by předtím, jak bylo obvyklé, absolvoval *École Polytechnique*. Zde byli jeho učitelé především Prony⁸⁹⁴, Monge, Carnot, Perronet⁸⁹⁵, hydrauliku studoval z tehdy slavného spisu Du Buata, C., *Principes d'Hydraulique*. Na pařížských studiích se seznámil s teorií a praktickým použitím nejmodernějšími technologií používaných v Evropě. Teoretická výuka probíhala v Paříži od listopadu do dubna. Po zbytek roku byli studenti vysíláni na „pracovní stáže“, kde se spolu s nějakým inženýrem podíleli na realizaci veřejných prací pro některý z departmentů císařství, aby tak získal potřebnou praktickou zkušenost. Ať byl vyslán kamkoli, vždy se snažil v místě studovat i další zajímavé technické stavby. V roce 1809 vyhrál studentskou cenu za projekt silnice s dřevěnými mosty.⁸⁹⁶

Roku 1809 byl vyslán na praxi do Neussu v Porýní, kde byly budovány velké plavební kanály, cestou do Amsterdamu navštívil vodní díla a hráze a hovořil s místními inženýry. O rok později prověřoval v Nizozemí hráze a v Antverpách se podílel na úpravě přístavu, který byl využíván jako zimní přístav válečného loďstva. Zde se osobně seznámil s Napoleonem, jenž se při svatební cestě s Marií Luisou Rakouskou zastavil shlédnout probíhající úpravy přístavu. Cestou zpět opět navštívil mnoho míst, například Scheldu, Flessingen, Walcheren, obrovskou hráz u West-Capell, Bruggy, Ostende, Dunkerque, Calais a Boulogne.⁸⁹⁷ V letech 1811-1814 byl vyslán jako řádný inženýr do prefektury Draguignan v Departmentu Varo, kde řídil opravu pobřežní silnice z Cannes do Nice, stavbu silnice z Draguignan do Grasse a podílel se na opravách opevnění v Toulouse.⁸⁹⁸ Již tehdy byl hodnocen jako „vzdělaný a zdvořilý vždy mistrně se chovající mezi osobnostmi a úředníky, oblíbený u císařských inženýrů pro svou preciznost, svou schopnost sebeobětování a pro své dychtění

⁸⁹³ Giuntini, A., s. 414, uvádí, že nastoupil roku 1809.

⁸⁹⁴ Prony vystřídal ve vedení školy Antoine de Chezyho, jeho významným dílem bylo *Ricerche fisico-matematiche sulla teoria delle acque correnti* z roku 1804, kde se zabýval výpočtem průtoku vody v kanálech. V Itálii se podílel mimo jiné na řízení bonifikací v Paludi Pontine. Aminti, P., s. 118.

⁸⁹⁵ Jean Rodolphe Perronet byl specialistou na zděné mostní konstrukce s oblouky. Z jeho děl jmenujme například mosty přes Sein: Pons de la Concorde či Pons di Neully. Pro stavbu mostů zavedl zkoušky odolnosti použitých materiálů a statistické výpočty. Tamtéž, s. 118.

⁸⁹⁶ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 237-238; Toccafondi, L., s. 192-193; Aminti, P., s. 118; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 10-14.

⁸⁹⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 14.

⁸⁹⁸ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 238; Toccafondi, L., s. 194; Aminti, P., s. 118; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 14.

dovědět se o jakémkoli novém technickém objevu.“⁸⁹⁹ Zájem o nová teoreticko-technologická řešení jej provázal po celý život, studoval novinky v oboru a byl důvodem i jeho soukromých cest později, to vše ve snaze nepropást řešení, které by mohlo být aplikováno v jeho Toskánsku.⁹⁰⁰

V roce 1814, kdy pádem Napoleona pohasla naděje na kariéru ve Francii, odjel zpět do Toskánska. Z počátku se musel spokojit s postavením pouhého pomocného inženýra (*Aiuto Ingegnere*) v *Camera delle Comunità*. Jeho nadřízeným byl Neri Zocchi, který jej nejprve využíval pouze jako pouhého kopistu, až časem objevil jeho kvality a svěřil mu projekty zděných mostů, první poblíž S. Casciano na řece Terzona a druhý přes řeku Foci u Poggibonsi. Toto působení, po účasti na velkých projektech ve Francii, pro něj bylo deprimující.⁹⁰¹

Fossombroni (toho času vrchní dozorce *Direzione Economico-Idraulica per la bonifica della Valdichiana*) si všiml Manettiho schopností již jako senátor ve Francii, a proto díky jeho podpoře byl jmenován inženýrem pro oblast Arezza. V období let 1815–1816 zbudoval Manetti přes toky a kanály ve Val di Chiana mnoho dřevěných mostů,⁹⁰² a to velmi úsporně a přitom funkčně. To ocenil Ferdinand III. zadal mu stavbu mnohem většího mostu přes řeku Cecina, a to v místě přivozu na Via Maremmana (byl realizován mezi únorem 1821 a březnem 1822, v pouhých 200 pracovních dnech). Tento most z vyzrálého dubového dřeva byl dlouhý 127 m a měl 15 oblouků, maximální hloubka řeky byla 5 m. Jeho cena byla něco málo přes 100 000 toskánských lir.⁹⁰³ Tento most sám Manetti považoval za své první velké dílo.⁹⁰⁴

V roce 1817 vypracoval projekt a realizoval stavbu silnice ze Sieny do Monte San Savino. Dále byl jmenován zástupcem Toskánska v mezinárodní technické komisi pro výstavbu vojenské silnice z Parmy do Sarzany vedoucí údolím Val di Magra. Jednání této komise, která probíhala v Miláně, nedospěla k žádnému výsledku vzhledem

⁸⁹⁹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 238; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 13-14.

⁹⁰⁰ Toccafondi, L., s. 193. Sestini, V., *Alessandro Manetti, tra ingegneria e architettura*, in *Alla scoperta della Toscana lorenese. L'architettura di Giuseppe e Alessandro Manetti e Carlo Reishammer*, ed. Zangheri, L., Firenze 1984, s. 129-130 uvádí tehdejší nejdůležitější odborná periodika a kompendia a díla předních odborníků, mezi nimiž převládala francouzská.

⁹⁰¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 238; Toccafondi, L., s. 194-195; Aminti, P., s. 118-119; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 14-15.

⁹⁰² Jeho zájem o dřevěné mosty se projevil již při studiích ve Francii, kdy za projekt silnice s dřevěnými mosty vyhrál cenu na *Ecole des Ponts et Chaussées*. Sestini, V., s. 130.

⁹⁰³ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 238; Toccafondi, L., s. 195-197; Aminti, P., s. 119; Sestini, V., s. 130-131; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 15.

⁹⁰⁴ Toccafondi, L., s. 196; Manetti, A., *Mio passatempo*, ed. in Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato al servizio dei Lorena*, Pisa 2009, s. 56.

k jejímu předčasnému rozpuštění v roce 1818. Přestávek mezi jednáními komise Manetti využil ke studiu vodních děl na jezerech a řekách, stejně jako technologie pěstování rýže v této části Itálie a mnoha dalšího.⁹⁰⁵

V období let 1819–1822 Manetti vypracoval soubor nivelací a průřezů Canale Maestro ve Val di Chiana a na něj navazujícího naplavovacího systému. V letech 1820–21 byl, spolu s Federigem Capeiem, členem toskánské delegace, která jednala se zástupci papežského státu o problematice bonifikace Val di Chiana, a komise dozírající nad úpravami částí toku Arna. V této době Manetti začal vážně uvažovat o snížení hráze Chiusa dei Monaci, čímž by se usnadnil odtok vod Canale Maestro do Arna, což by bez ohrožení Florencie povodněmi, umožnilo urychlit postup bonifikačních prací ve Val di Chiana. Pro tento svůj návrh argumentoval velkým množstvím výsledků technických měření a pozorování, poněvadž si byl vědom svého mládí a nedostatečné autority k prolomení staletých předsudků.⁹⁰⁶ Konkrétně zjistil, že po délce údolí byl výškový rozdíl na 41 km pouhých 9,1 m, takže aby bylo dosaženo dostatečného spádu toků, bylo by potřeba v jižní části naplavit o 7–8 metrů, což považoval za nereálné. Oproti tomu rozdíl od Chiusa dei Monaci k ústí Chiany do Arna byl na 7 km 37,9 m a výška hráze byla v té době 12,5 m. V roce 1822 navrhoval první fázi snížení hráze přibližně o 2 metry.⁹⁰⁷ Dále navrhoval odvodňovací kanál s regulací průtoku třemi propustmi se stavidly souběžný s Canale Maestro.⁹⁰⁸ Toto řešení, předložené nejprve Capeimu, následně Fossombronimu a schválené Ferdinandem III., bylo kompromisem mezi Fossombronioho plánem celkového naplavení údolí se změnou orientace odtoku vod, od čehož sám Fossombroni postupně ustupoval, a nutností snížit náklady, urychlit práce a omezit související problémy, například se znovu zabráním již rozdělené půdy na částečně naplaveném a bonifikovaném území.⁹⁰⁹

Dne 8. května 1822 byl vydán spis *Memoria sopra uno scaricatore di fondo progettato per essere costruito presso la Chiusa dei Monaci*, v němž krom profilů a nivelací a sekcí toků Arna, Chiany a Sieve, uvádí záznamy o povodních na nich a z nich vycházející hydrografické mapy povodí, které mají sloužit jako důkaz, že

⁹⁰⁵ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 238; Toccafondi, L., s. 195–197; Aminti, P., s. 119; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 15–16.

⁹⁰⁶ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 238–240; Toccafondi, L., s. 197–198; Aminti, P., s. 120; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 16–18.

⁹⁰⁷ Aminti, P., s. 120.

⁹⁰⁸ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 238–240; Toccafondi, L., s. 197–198; Aminti, P., s. 120; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 18.

⁹⁰⁹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 240; Bellucci, P., s. 220–221.

zvýšením odtoku z Val di Chiana nehrozí záplavy Florencii.⁹¹⁰ Další důkazy o prospěšnosti svého návrhu a zároveň z něj plynoucího minimálního rizika pro Florencii předložil ve spisu *Carte idrauliche dello stato antico e moderno della Valle di Chiana e livellazione generale dei canali maestri della medesima con un saggio sulla storia del suo bonificazione e sul metodo con cui vi si eseguiscono le colmate*, kde naopak srovnává stav údolí z prvních hydrografických map z 16. století s tím z roku 1823 na základě celkové nivelace údolí prováděné poprvé v letech 1820-21.⁹¹¹ Již zde je patrný způsob práce, který Manetti uplatňoval celý svůj život, tedy důkladné studium spisů⁹¹² věnovaných dané problematice na místě samém nebo s podobnými charakteristikami. Z nich získané poznatky následně konfrontoval s detailním měřením a průzkumem in situ. Oproti ostatním pečlivě studoval i díla svých konkurentů a, bylo-li co, bral si z nich to nejlepší, nezavrhovala je a priori, jako bylo tehdy běžné. Navrhované řešení pak ještě vycházelo z jeho znalostí nejmodernějších technologií. Rovněž pečlivě hodnotil, jak již použité, či možné přístupy, a to jak v aktuálním stavu, tak jejich možnou aplikaci v budoucnosti.⁹¹³

Souběžně s prací ve Val di Chiana byl roku 1820 poprvé vyslán do Maremmy do oblasti mezi Follonikou a Magonou prověřit, zda je možné splavit náhon až do Valpiana. Roku 1823 zde prověřoval stavbu silnice do Orbetella a nájemcem prací požadovanou výši nákladů; spolu s královským matematikem Pietrem Ferronim zjišťoval, zda nebylo porušeno nařízení týkající se výšky hráze náhonu pro mlýn Mulino degli Acquisti na řece Bruně, a to majitelem panství Montepescali a přilehlého mlýna, markýzem Corsim; a připravil návrh na výši finančních prostředků přidělených na činnost *Uffizio dei Fossi di Grosseto*, které by tomuto úřadu daly možnost pečovat také o toky a vodní díla v nově připojeném *Stato dei Presidi*. V tomto roce ještě vypracoval i projekt na stavbu silnice z Pescia do San Marcello Pistoiese.⁹¹⁴

⁹¹⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 17.

⁹¹¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 241; Aminti, P., s. 120; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 20.

⁹¹² Mezi spisy týkající se bonifikačních prací, uchovávaných v jeho soukromé knihovně, dnes uložené v Accademia delle Arti del Disegno ve Florencii, je možné najít například díla Corsiniho, Pronyho, Humboldta, Tadiniho, Fossombroniho, Libriho, Guastiho, Lombardiniho, Becchiho, Napiera, Ciofiho, Fantoniho, Ximena a mnoha dalších. Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 240.

⁹¹³ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 240-241; Toccafondi, L., s. 198; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 18-19.

⁹¹⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 241-242; Toccafondi, L., s. 198-200; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 20-21.

Roku 1822 také poprvé v Toskánsku uplatnil výstavbu hrází za pomoci dřevěných roštů vyplněných proutím, proutěných košů a bednění vyplněných kamením, které Manetti viděl používat ve Francii.⁹¹⁵

Roku 1824 Manetti spolu s inženýrem Filippem Passerinim v oblasti Montauto a na panství Marsiliana hledal řešení, jak co nejvíce omezit škody způsobované povodněmi na řece FIORA. Navrhli zbudování četných hrází, a to i zděných hrází. Téhož roku mu bylo zadáno posouzení velkovévodova a Fossombronioho záměru na vybudování odvodňovacího kanálu ve Val di Chiana vedeného pod zemí. Jeho pečlivě zdůvodněné zavržení projektu, oceněné Ferdinandem III., Fossombroni těžce nesl. Byl to začátek mnoha budoucích rozporů mezi Fossombronim a Manettim. Téhož roku ještě stihl vypracovat posudek na městské dláždění ve městě Pistoia a spolu s inženýrem Markem Gamberaiem další posudek na hráze či sádky navrhované profesorem Pietrem Petrinim, které by omezily unášení materiálů řekou Ombrone Pistoiese do údolí. Spolu se správcem Capeiem a inženýry papežského státu Scacciem a Folchim posuzoval možnost snížení hladiny jezera Lago Trasimeno ve Val di Chiana a bonifikací jeho břehů zbudováním dalšího odvodňovacího kanálu do Arna. Tento projekt nedoporučoval jako zcela nevýhodný pro Toskánsko.⁹¹⁶

Z uvedeného výčtu je zřejmé vysoké pracovní vytížení tohoto ještě poměrně mladého inženýra, a jaký význam byl přikládán jeho názorům a postřehům. V pracovním nasazení ani v následujících letech nepolevil, spíše naopak.

Většinu roku 1825 pracoval na realizaci projektů ve Val di Chiana, krom listopadu, kdy se opět účastnil dalších jednání o vojenské silnici, tentokrát úseku přes Lunigianu.⁹¹⁷ Dne 1. listopadu 1825 byla ustanovena *Direzione delle Acque e Strade* pod vedením Giuliana Frullaniho, jeho poradci byli Giuseppe del Rosso a Gaetano Giorgini. Téhož roku vzniklo i Corpo degli Ingegneri (Sbor inženýrů).⁹¹⁸ Consiglio direttivo (Řídící výbor) předsedalo Soprintendenza alla Conservazione del Catasto a Corpo degli Ingegneri di Acque e Strade, které bylo tvořeno Corpo degli ingegneri

⁹¹⁵ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 17.

⁹¹⁶ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 242; Toccafondi, L., s. 200–201; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 21–23.

⁹¹⁷ Toccafondi, L., s. 201; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 23.

⁹¹⁸ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 243; Toccafondi, L., s. 201–203. Giuntini, A., s. 414, uvádí, že funkci podinspektora zastával v *Corpo degli Ingegneri*. Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 23–25, se dokonce domnívá, že Manetti založení těchto institucí velkovévodovi doporučoval na základě svých zkušeností z Francie, stejně jako apeloval na změnu, zefektivnění přípravy, kdy se nemělo jednat ani o geometra, ani o obecné inženýry, ale měly absolvovat vysokoškolská studia a být specializovaní.

ispettori e sottoispettori di compartimento (Sbor inženýrů inspektorů a oblastních podinspektorů) a 37 okrskovými inženýry. Čtyři byly Camere di Soprintendenza Comunitativa (Komory dozorčího úřadu nad obcemi) se sídly ve Florencii, Pise, Sieně a Grossetu. Tyto instituce měly možnost kontrolovat i hospodářskou činnost obcí prostřednictvím komunikace s obecními kancléři a dozorčími úředníky různých Komor.⁹¹⁹ Manetti byl roku 1826 jmenován podinspektorem v Compartimento Fiorentino, v této funkci byl pověřen například výstavbou silnice mezi Saline di Volterra a přístavem v Livornu.⁹²⁰

V červnu roku 1828 podnikl s velkovévodou poznávací cestu, během níž navštívil mimo jiné továrny v Miláně, Innsbruck a Bavorsko (saliny v Reichenhallu a Berchtesgaden), cestou zpět si prohlédl nově otevřenou silnici přes průsmyk ve Stelviu.⁹²¹

Roku 1828 rovněž začal spolu s inženýrem Manzottim z Modeny vytyčování trasy vojenské silnice přes Lunigianu, kdy sjednaná trasa vedla z Reggio Emilia údolím Serchia do Castelnuovo nei Monti, přes Passo del Cerreto do Fivizzano a Sarzana. Na toskánské straně byla silnice dokončena roku 1832, úplně roku 1843. Téhož roku se účastnil jednání, tentokrát s papežským státem, o další silnici, která měla spojit Pesaro s Livornem přes Arezzo, tato byla dokončena roku 1839, především kvůli problémům na papežské straně.⁹²²

Motuproprio z roku 1828⁹²³ zahájilo bonifikační práce v Maremmě podle Fossombroniho projektu naplavení bažin u Castiglione della Pescaia, Manetti se stal *Architetto Idraulico* v nově zřízené *Commissione del Bonificazione*. Tato komise byla prostřednictvím finančního sekretariátu, *segreteria di finanza*, podřízena přímo Leopoldu II. Podobně jako v dřívějších případech i po nastoupení do této funkce se Manetti nejprve věnoval studiu všech dostupných materiálů⁹²⁴ a pozorováním a

⁹¹⁹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 24.

⁹²⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 243; Toccafondi, L., s. 201–203; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 25. Giuntini, A., s. 414, uvádí, že funkci pod-inspektora zastával v *Corpo degli Ingegneri*.

⁹²¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 243; Toccafondi, L., s. 203; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 25–26.

⁹²² Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 25.

⁹²³ Aminti, P., s. 122 chybně uvádí rok 1829.

⁹²⁴ Od antických autorů, především Plinia, přes středověký úpadek oblasti, až po první systematické zásahy, legislativní a ekonomické, stejně jako hydraulické za vlády Petra Leopolda a na základě Ximenova projektu. Leonardo Ximenes však podcenil nízkou sklonitost terénu, takže jeho velký kanál nemohl odvést vody z rozsáhlého Lago di Castiglione. První návrh projektu počítajícího s naplavením vytvořil pro oblast Pio Fantoni. Kolekci dokumentů, většinou s rukopisnými

měřením v oblasti, i během průběhu prací je aktualizoval a doplňoval a kontroloval správnost zvolených postupů. Za svého samostatného řízení prací v Maremmě v období 1828-1848, prokázal neobyčejné administrativní a organizační schopnosti při řízení velkolepých bonifikačních prací.⁹²⁵ Otázku příčin malárie Manetti shrnoval následovně: „*Je prokázáno, že smísení sladké vody s těmi mořskými, pokud setrvávají v nízké vrstvě na půdě vystavené palčivým slunečním paprskům, vydávají smrtelné výpary, a bylo známo, že mnoho rostlin a živočichů, kteří se běžně nacházejí v plochách stojaté vody, zahnívají a umírají při styku s mořskými vodami.*“⁹²⁶ Nechtěl se přitom o významu mísení vod, ale stejně jako Fossombroni, preferoval jistější výsledky dosažitelné naplavením oblasti, tedy redukcí stojatých vod. Ekonomické důvody jej vedly k tomu, že v rámci úspor nebudoval na každém ústí stavidlové objekty, které by mísení vod zamezily.⁹²⁷

Pod jeho vedením byly v Maremmě vybudovány nejen nejrůznější typy kanálů, regulace vodních toků a dopravní infrastruktura (jmenujme zde jako příklad celkové vylepšení silnice z Ceciny do Grosseta v délce 393 km se 126 novými či opravenými mosty), ale vodovody i artéské studny, nové budovy nemocnic, škol, celnic, obytné domy a hostince podél cest, a nejen tam, ve městech kanalizace a dláždění, ale i hřbitovy atd.⁹²⁸ Leopold II. postupně rozšířil oblasti, které měly být bonifikované i na oblast Scarlina a Piombina. I zde pracoval se stejnými principy jako u Grosseta, co bylo možné, nechal odvodnit, kde byl terén příliš nízký, přistoupil k naplavování.⁹²⁹ Bonifikační práce prováděné pod jeho vedením v Maremmě vyšly na více než 20 milionů toskánských lir.⁹³⁰

Počínaje rokem 1828 pracoval v Maremmě každý rok od října do května, ve velmi obtížných podmínkách a stejně ostatní inženýři a dělníci trpěl záchvaty malárie. Přes to však nikdy nepochyboval, že dojde brzy k zlepšení zdravotních podmínek v oblasti. Ve zbývajících částech roku se věnoval dalším veřejným pracím organizovanými státem.⁹³¹ O Manettiho nasazení v Maremmě velkovévoda ve svých pamětech napsal: „*Přetěžký*

poznámkami, Manetti neustále rozšiřoval o nové spisy a později, především od roku 1859, i novinové články. Aminti, P., s. 122

⁹²⁵ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 243-244; Toccafondi, L., s. 204-205; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 26 a násl. Podrobnější popis bonifikačních prací v Maremmě Grossetaně je uveden v samostatné kapitole.

⁹²⁶ Citace převzata z Aminti, P., s. 123.

⁹²⁷ Tamtéž, s. 123.

⁹²⁸ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 245-246.

⁹²⁹ Aminti, P., s. 123.

⁹³⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 246.

⁹³¹ Tamtéž, s. 246; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 36.

*byl život asistentů a ředitele Manettiho, plný útrap a odříkání, ale Maremmu milovali všichni pro naděje, které dávala.*⁹³²

Roku 1829 organizoval záchranné práce po sesuvu u Volterry a podílel se na zahájení vlastních stavebních prací na vojenské silnici přes Lunigianu.⁹³³

Roku 1832 se stal členem Consiglio d'Arte.⁹³⁴ Téhož roku spolu s Frullanim a Giorginim dohlíželi na vrtání artéské studny v Grossetu.⁹³⁵

První visutý most v Toskánsku přes Ombrone Pistoiese v Poggio a Caiano za použití železných lan postavil Manetti v roce 1833. Vzorem mu byl most přes řeku Seine v Champs Elysés, jehož stavitelem byl inženýr Duverges. Tuto stavbu Manetti prostudoval v roce 1830 při své cestě do Paříže.⁹³⁶ Esteticky se mu most příliš nelíbil, byl příliš masivní a nedostatečně dlouhý, aby vynikla krása konstrukce, jako tomu bylo například u mostů přes Rhônu či u Cubzacova mostu v Bordeaux. Přestože tok nebyl příliš široký, dal přednost mohutnější konstrukci, aby nedošlo ke zřícení mostu, tak jako v případě Pont des Invalides v Paříži postaveném dle projektu inženýra Naviera, který se zřítíl nedlouho předtím.⁹³⁷ Během této návštěvy Francie studoval i způsoby budování artéských studní, například v Saint-Ouen.⁹³⁸ V roce 1831 vyprojektoval úsek silnice mezi Pontassieve a Romagna Toscana, budovaný v letech 1832-36, a to včetně speciální zdi působící jako větrolam.⁹³⁹ Dále vyprojektoval silnici pro povozy mezi Buonconvento a Paganico v údolí Ombrone a dále artéskou studnu v Poggio a Caiano.⁹⁴⁰

⁹³² Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 36; *Il governo di famiglia ...*, s. 136.

⁹³³ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 36.

⁹³⁴ Toccafondi, L., s. 210. Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 37 uvádí jiný název instituce - Consiglio direttivo del Dipartimento di Acque e Strade.

⁹³⁵ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 37.

⁹³⁶ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 246; Giuntini, A., s. 414; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 36; Toccafondi, L., s. 209-210. Z této cesty podal velkovévodovi písemně detailní zprávu s nákresy, která se zabývá, mimo jiné, mosty, v Paříži a Lyonu, a to i visutými, včetně jeho komentářů o kvalitě konkrétního díla. Krom kvality architektonické se zabývá i estetickou (například u visutých mostů považuje za krásnější a lepší ty s ocelovými lany místo řetězů budované přes široké toky, díky čemuž vynikne krása a lehkost jejich konstrukce), ale i kolaudací stavby a zátěžovými zkouškami, kdy pro mosty určuje nutnost zatížení 200 kg na m², a to po dobu až 3 dní, zamýšlí se i nad tím, co by mělo být onou zátěží. Kontrolu rovnosti provádí vodováhou. Sestini, V., s. 131-133.

⁹³⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 37.

⁹³⁸ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 246; Giuntini, A., s. 414; Toccafondi, L., s. 209-210; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 36-37.

⁹³⁹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 246; Toccafondi, L., s. 209-210; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 37.

⁹⁴⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 37.

Po smrti Frullaniho roku 1834 se stal prozatímním ředitelem Dipartimento di Acque e Strade e Catasto, poněvadž byl nejstarším členem Consiglio dell'Arte.⁹⁴¹ V tomto roce opravil náhon Remole sull'Arno a spolu s inženýrem Carlem Reishammerem⁹⁴², který se toho roku stal jeho zetěm, vyprojektovat hradby bránící pronikání kontrabandu do Livorna v délce 6 km a o výšce 7,5 m s 5 branami (stavba byla dokončena roku 1842).⁹⁴³ Podél vnitřní strany byl ochoz, z vnější vedla silnice. Tato stavba byla budována na žádost Segreteria di Finanze a jejího ředitele Francesca Cempiniho. Pro realizaci byla vytvořena speciální Direzione tecnica, jíž předsedal Manetti, ten ovšem řízení prací delegoval na Pietra Municchiho a Reishammera. Současně měla být vybudována nová loděnice (o rozloze přibližně 2,5 km², dokončena v říjnu 1836). Práce přerušila roku 1835 epidemie cholery.⁹⁴⁴

Dne 5. ledna 1837 byl jmenován výkonným generálním ředitelem Acque e Strade a Corpo degli Ingegneri (Giorgini se současně stal Conservatore del Catasto). V těchto funkcích, z jejichž titulu fakticky řídil veškeré veřejně prospěšné práce ve velkovévodství, zůstal až do roku 1859. Pod jeho vedení se obě instituce začaly rozsáhle využívat v oboru své působnosti nejnovější poznatky a zkušenosti.⁹⁴⁵ V červnu 1837 byl jmenován komandérem Řádu Sv. Josefa⁹⁴⁶. V říjnu téhož roku podnikl studijní cestu po Benátsku.⁹⁴⁷

Roku 1838 podnikl studijní cestu po Marche a Romagni.⁹⁴⁸ Byl pověřen řízením Direzione delle Acque della Val di Chiana. Proto v červenci a říjnu navštívil práce ve Val di Chiana, které konečně začínaly nabírat požadované rychlosti. Od svého pověření řízením zdejších prací se již z vedení prací nemusel zodpovídat ani Fossombronimu, ani Capeiimu a definitivně se začal odklánět od původního

⁹⁴¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 246; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 37; Toccafondi, L., s. 210. Giuntini, A., s. 404 a s. 414, uvádí, že se stal rovnou ředitelem.

⁹⁴² Carlo Reishammer byl mladým florentským architektem rakouského původu, studoval ve Švýcarsku a Římě. Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 38.

⁹⁴³ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 248; Toccafondi, L., s. 211; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 38.

⁹⁴⁴ Brány a bariéry byly zdobeny litinovými prvky z Folloniky. Vše přišlo státní rozpočet na téměř 4 miliony toskánských lir. Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 38-39.

⁹⁴⁵ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 246-248; Toccafondi, L., s. 211; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 37-39.

⁹⁴⁶ V tomto řádu byl od roku 1828 nositelem titulu rytíře. Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 39; Toccafondi, L., s. 211.

⁹⁴⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 248; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 39-40.

⁹⁴⁸ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 248; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 39-40.

Fossombronioho řešení bonifikačních prací. Došel totiž k závěru, že není možné dokončit naplavování Val di Chiana podle Fossombronioho projektu kvůli existenci úrodných polí a nejrůznějších staveb v místech, kde by měla být úroveň terénu ještě zvyšována. Od této doby tedy pokračoval s naplavováním, jen kde to bylo možné, ale opakovaně snižoval hráz Chiusa dei Monaci, upravil ostatní toky a jejich ústí do Canale Maestro, to vše pro zajištění lepšího spádu toků a tedy i lepšího odtoku vod z údolí.⁹⁴⁹ V prosinci 1838 navštívil bonifikační práce v ústí Tibery poblíž Fiumicina.⁹⁵⁰

Roku 1839 se mu dostalo řady ocenění, například 28. ledna byl spolu s rodinou uznán a zařazen do seznamu florentské šlechty.⁹⁵¹ Roku 1839 byl povýšen na majora toskánského vojenského inženýrství a dne 31. května slavnostně jmenován rytířem čestného řádu Sv. Štěpána. Stal se tedy i významnou osobností, se kterým velkovévoda často konzultoval, dokonce jej začal stále častěji brát s sebou na své cesty po zemi i do zahraničí, kde jej s pýchou představoval.⁹⁵² V létě téhož roku navštívil spolu s Gianninim Vídeň, Prahu, Drážďany, Lipsko a Mnichov, Tyrolsko a Terst. Kromě kulturních památek a muzeí, vodních děl a cest si prohlédl například i uhelné doly na panství „Bustierat“ (Buštěhrad u Kladna).⁹⁵³

Roku 1839 se poprvé zabýval, rovněž z pověření Leopolda II., možností bonifikace Lago di Bientina⁹⁵⁴, kdy po místním šetření si uvědomil, že jediným řešením je svedení vod do odvodňovacího kanálu, který povede pod Arnem podzemním kanálem oválného průřezu a do moře se vlije poblíž Livorna. Velkovévoda jeho návrh řešení i

⁹⁴⁹ Aminti, P., s. 120-121; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 40-42; Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787-1865)*, s. 248; Toccafondi, L., s. 211 a násl.

⁹⁵⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787-1865)*, s. 248. Jako poděkování za tuto konzultaci v papežském státě byl jmenován členem Accademia di S. Luca, kde u příležitosti přijetí se musel účastnit vědecké konference. Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 39-40.

⁹⁵¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 44.

⁹⁵² Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787-1865)*, s. 250; Toccafondi, L., s. 191 a s. 214; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 44.

⁹⁵³ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 45. O této cestě trvající 47 dní Manetti píše v Manetti, A., *Mio passatempo*. 122-128, o návštěvě míst v Čechách pak konkrétně na s. 122.

⁹⁵⁴ Přebytečné vody z Lago di Bientina měly být odváděny nejprve kanály Ozzeri a Rogio vybudovanými na počátku 18. století. Řečiště Serchio se však intenzivně zanášelo a při povodních jeho vody tekly i proti proudu kanálů. Byly dostaveny kanály Imperiale a Serezza, zbudovány hráze se stavidly, které měly bránit zpětnému proudu, ale ani to nestačilo. Starší návrhy řešení se dají rozdělit do dvou skupin: první, zastoupená například Colonnello Lorgna, Ferronim a především Ximenem, chtěla odvést vody kanály do Serchia nebo moře při zbudování kanálu pod Serchiem. Druhá skupina, například Giaccheri, Tommaso Perrelli, Cav. Donato Samminiatielli (Provveditore v Ufficio dei fossi di Pisa) či Pio Fantoni, chtěla svést vody do Arna nebo kanály vedoucími pod Arnem. V 19. století vypracovali své projekty i Nottolini a Giorgini (ten roku 1839). Aminti, P., s. 124-126, který se detailně zabývá i předchozími projekty, především Ximenovým a Fantoniovým. Stručněji i *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 247-249.

zdůvodnění, proč není vhodné řešení podzemním kanálem oválného průřezu pod Serchiem a skrz horu Monte di Balbano, schválil a pověřil Manettiho vypracováním realizačního projektu a vyjednáváním dohody s místními vlastníky, kteří by jinak mohli stavbu blokovat, jako se tomu v této oblasti v minulosti již u jiných projektů stalo. Pro přípravu vlastního projektu Manetti opět detailně prostudoval nejen situaci v místě, ale i všechny dostupné projekty týkající se přímo Lago di Bientina (například Perelliho, Ximena, Ferroniho, Fantoniho, Caprettiho, Fossombroniho, Marchiho, Piazziniho, Ridolfiho, Pianigianiho a Matteucciho) nebo řešení podobných situací. Na základě místních měření a nivelací byly vyhotoveny nové topografické a hydrologické mapy, s čímž mu pomáhal inženýr Baldassarre Marchi. Na základě takto získaných poznatků se z předchozích projektů přiklonil k projektu Fantoniho, jako k nejreálnějšímu, ale podrobil jej pečlivé analýze a prostudoval jej do všech detailů. Na základě nových nivelací, vědeckých poznatků v hydraulice a své nesmírné zkušenosti s budováním nejrůznějších kanálů především v Maremmě a Val di Chiana provedl změny Fantoniho projektu. Jediný přišel na to, že jezero je možné zcela vysušit. Po zhodnocení úrovně dna Arna a Serchia bylo Manettimu zřejmé, že je nutné odvádět vody pod Arnem. Odvodňovací kanál jezera měl dle projektu začínat u objektu Cateratte Ximenes na jeho jižním okraji, odtud sledovat původní Canale Imperiale až do Vicopisano, kde měl být prostřednictvím podzemním kanálem oválného průřezu nebo podzemního kanálu veden pod Arnem na druhou stranu u San Giovanni alla Vena a odtud dále do Fornacette, spojit se s kanálem Fossa Chiara a u Calambrone vtéci do moře. Manettiho projekt z roku 1842 byl z vůle velkovévody podroben kontrole profesorem Brighentim z Ferrary, který jej zcela schválil. I jeho kontrolní výpočty potvrdily správnost Manettiho projektu. Realizaci komplikovalo rozdělení oblasti mezi Toskánsko a Luccu, kdy tyto státy byly sice schopné se obviňovat ze škod způsobených trváním tohoto stavu, ale nebyly schopné se dohodnout na podílení se na nemalých nákladech na bonifikaci, proto byla odložena do jejich sjednocení, které bylo již na základě mezinárodních dohod, konkrétně od dob Vídeňského kongresu, jisté. Realizace tedy byla možná až po připojení Luccy a uklidnění situace po revolučních letech 1848-1849.⁹⁵⁵

V roce 1840 zbudoval Manetti druhý visutý most, tentokrát řetězový, a to na řece Merse v Pian della Rocca mezi Cannici a Buonconvento.⁹⁵⁶ Další visutý most přes

⁹⁵⁵ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 53-56; Aminti, P., s. 126.

⁹⁵⁶ Sestini, V., s. 133.

Ombrone u Barca della Grancia vyprojektoval Manettiho zeť Carlo Reishammer, tehdy ve funkci královského komisaře železniční trati zvané Leopolda. V tomto projektu spojujícím železo a litinu se Reishammer držel četných Manettiho doporučení ohledně ukotvení lan, pylonů a podobně. Stejně jako u předchozího je zde patrný odkaz na podobné mosty ve Francii, které Manetti osobně shlédl.⁹⁵⁷

V tomto roce byl vydán i jeden z jeho nejdůležitějších spisů *Sulla stabile sistemazione delle acque di Valdichiana*, v němž se věnuje nejprve historickému vývoji do roku 1789, následně projekty vytvořenými pro bonifikaci Val di Chiana do roku 1816 a následně jejich výsledky až do roku 1840 uzavíraje návrhem, jak bonifikaci údolí dokončit. Zavrhuje možnost pokračovat v naplavování, aby údolí samo o sobě mělo dostatečný spád, jak chtěl Fossombroni.⁹⁵⁸

Přestože pracoval na přípravě projektu bonifikace Lago di Bientina, v září 1841 se krátce zúčastnil 3. kongresu italských vědců ve Florencii.⁹⁵⁹ V listopadu 1841 doprovázel Leopolda II. na jeho cestě do Neapole a na Sicílii, kde krom jiného navštívil antické památky a chtěl vystoupit na Vesuv. V říjnu 1842 navštívil Como s jeho jezerem a Lago di Lugano.⁹⁶⁰

V létě 1843 jej opět postihly malarické horečky, pročež se rozhodl pro cestu po Francii, aby unikl maremskému ovzduší, a to i přesto, že v té době měl kontrolovat četné projekty, mimo jiné i ty na budování železniční sítě. I při této cestě hledal inspiraci pro řešení problémů Maremmy a Bientiny, a nejen jich. Procestoval Francii od Provence, po kanále v Lanquedoku dlouhém 241 km, po němž pluly lodě tažené proti proudu koňmi, až po hráze v Beziers a Bordeaux. Prohlédl si most přes Garonnu či Cubzacův přes Girondou, zvláště tento most jej fascinoval a pečlivě prostudoval každý jeho detail, a akvadukt v Toulouse, jenž mohl být vzorem pro podobné řešení pro Florencii, či železářny v Alès vyrábějící mimo jiné pro železnice.⁹⁶¹

Roku 1844 jel na studijní cestu opět do Nizozemí. Chtěl po třiceti letech prostudovat postup zdejších prací. U Harlemu se zaměřil na vysušování

⁹⁵⁷ Řetězový most postavený De Lardarelem přes Cecinu mezi Saline a Pomarance roku 1835 byl stržen povodní roku 1847 a měl oblouk široký 50 m. Přes řeku Lima u Fornoli byla roku 1839 zahájena stavba řetězového mostu podle projektu Nottoliniho. Sestini, V., s. 133.

⁹⁵⁸ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 248-250, kde lze nalézt další podrobnosti k druhému jmenovanému dílu, či v Toccafondi, L., s. 211-214; Aminti, P., s. 121; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 40-43.

⁹⁵⁹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 45.

⁹⁶⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 250; Toccafondi, L., s. 214; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 45; *Il governo di famiglia ...*, 246-249.

⁹⁶¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, 250, Toccafondi, L., s. 215-216; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 45-47.

stejnojmenného jezera mechanickým čerpáním poháněným větrnými mlýny. Tento způsob však byl v Maremmě neaplikovatelný kvůli jiné kvalitě a druhu půdy, ale především protože zde nebyly konstantní a dostatečně silné větry.⁹⁶² Dále navštívil například práce na Rýnu v Alsasku a všechna vodní díla, od kanálů po hráze, a dopravní infrastrukturu od Zuidersee po severní moře. Cestou zpět navštívil Brusel s jeho nemocnicí, v Leigi vysoké pece továrny Coqueril, z Kolína nad Rýnem se vydal k Severnímu kanálu (Grand Canal du Nord) a projel jej v celé jeho délce až do Neuss, kde roku 1809 působil. Ve Štrasburku zhlédl opevnění na Rýně, to vše během 47 dní.⁹⁶³ Na této cestě jej v Nizozemí uchvátily pontonové mosty, které se otevíraly pro průjezd lodí. Po návratu do Florencie si udělal alespoň jeden takový model.⁹⁶⁴

Velkým ohrožení Manettiho postavení se stala ničivá povodeň na Arnu dne 3. listopadu 1844. Tehdy si většina laiků, ale i odborníků myslela, že její příčinou byly vody z Val di Chiana svedené do Arna v důsledku zde provedených prací, především bylo napadáno Manettim prosazené snížení hráze Chiusa dei Monaci. Naštěstí se mu podařilo díky údajům z hydrometrů dokázat, že většina vod, které zvedly hladinu Arna, pocházela z povodí řeky Sieve nikoliv z Chiany.⁹⁶⁵

Na podzim roku 1845 navštívil Camarque v deltě Rhône, aby vyhodnotil postup bonifikace vysoušením v této oblasti, přestože si zde povšiml mnoha vylepšení, vyhodnotil je jako nepoužitelná pro Maremmu.⁹⁶⁶ O rok později řídil, za účasti velkovévody, záchranné práce po ničivém zemětřesení, které postihlo Livorno, Pisu a jejich okolí.⁹⁶⁷

Celý rok 1847 se věnoval Maremmě a úkolům v Dipartimento di Acque e Strade, které bylo třeba uspíšit.⁹⁶⁸

⁹⁶² Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 250–251; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 47–48; Toccafondi, L., s. 216. Aminti, P., s. 124, uvádí, že přesto navrhl, ať je tato možnost studována, protože vznikla komise složená z geologa Paola Saviho, lékaře Francesca Pucinottiho a chemika Giovacchina Taddei, která došla ke stejnému závěru.

⁹⁶³ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 250–251; Toccafondi, L., s. 216; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 47–48.

⁹⁶⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 48.

⁹⁶⁵ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 251; Toccafondi, L., s. 217; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 48–49; *Il governo di famiglia ...*, s. 257.

⁹⁶⁶ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 251; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 49.

⁹⁶⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 251; Toccafondi, L., s. 217; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 49.

⁹⁶⁸ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 49.

Dne 19. března 1848 byl Manetti oceněn za své služby jmenováním státním radou (*Consigliere di Stato*),⁹⁶⁹ v pozici radního v mimořádné službě (*Consigliere in servizio straordinario*).⁹⁷⁰ V červenci roku 1848 vydal na obranu jím na základě přísných zkoušek jmenovaných okresních inženýrů spis *Alcune parole sulla istituzione toscana del Corpo degli Ingegneri di Acque e strade, specialmente in ciò che concerne il servizio delle Comunità*. Tito inženýři byli kritizováni především za to, že neplní zájmy místních. Jejich obhajobu opět založil na výsledcích pečlivých šetření. Zdůvodňoval také nutnost, aby technické orgány zabývající se veřejně prospěšnými úkoly byly nezávislé na politických institucích, a to jak v centrálním, tak lokálním měřítku, a nebyly vystaveny jejich nátlaku.⁹⁷¹

Manetti pokračoval ve své práci ve Val di Chiana a v Maremmě bez ohledu na neklidnou politickou situaci revolučních let 1848–1849, ačkoli jej mrzelo, jak se revoluční vlády chovaly k velkovévodovi. Smělost, trvalost a velkolepost prováděných bonifikačních prací byla protikladem proměnlivé politické scény.⁹⁷²

Druhý z jeho nejdůležitějších spisů vyšel roku 1849 pod názvem *Sulla sistemazione delle acque della Valdichiana e sul bonificamento delle Maremme*. Jeho význam tkví v tom, že zde byly poprvé společně analyzovány problémy obou oblastí; dále protože v nich bylo prezentováno definitivní řešení realizované Manettim, ovlivněné zkušenostmi vycházejícími z jeho trvalého studia problematiky a z jeho praxe, stejně jako souvisejícími diskuzemi v odborných kruzích. Zamýšlí se zde nad dosaženým stavem bonifikačních prací ve Val di Chiana a nad dalším postupem pro jejich dokončení. Pečlivě zdůvodňoval i zvolené řešení vybudovat dva souběžné kanály ke Canale Maestro della Chiana a vústit je do něj pod Porto di Cesa, asi 10 mil od Chiusa dei Monaci, která měla být opět o něco snížena, aby byl zajištěn spád toků (do roku 1859 to bylo o dalších 7 loktů). Západní kanál měl v konečné podobě přes 20 km, východní 18,5 km.⁹⁷³

⁹⁶⁹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 251.

⁹⁷⁰ Toccafondi, L., s. 218.

⁹⁷¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 251; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 49–50. Manetti se k tomu vrací ve svých pamětech: Manetti, A., *Mio passatempo*, s. 154 a násl.

⁹⁷² Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 50. Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 251, který na s. 251–252 cituje i Manettiho hodnocení pokroku prací.

⁹⁷³ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 248–250, kde lze nalézt další podrobnosti k druhému jmenovanému dílu, či v Toccafondi, L., s. 211–214; Aminti, P., s. 121; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato al servizio dei Lorena*, Pisa 2009, s. 40–43 (jen zde popis prvního díla, a to na s. 40).

Tehdy rovněž poprvé nastínil lichotivé hodnocení bonifikačních prací v Maremmě: „Dnes, po uplynutí 19 let od otevření Primo Canale Diversivo d'Ombrone, se stalo skutečností, že na ploše přibližně 2 čtverečních mil již naplaveného území se vlní klasy; že další plocha dalších 4 mil je připravena k osetí obilím; že přibližně 16 mil půdy bývalé bažiny je již, kromě některých částečných proláklín, zvednuto na úroveň, která byla nutná pro její ozdravení, ale ještě není po celé ploše obdělávatelná z důvodů probíhajících hydraulických prací v jejich sousedství; konečně, že 11 a ½ čtverečních mil, které zbývají dokončit, z celkového počtu 33 mil a 24 setin (což je skutečná rozloha bažiny s bažinkami a břehy) původního povrchu bažiny bud' ještě zůstává v původním stavu, nebo zde ještě není dokončeno naplavování do potřebné výše.“⁹⁷⁴

V polovině roku 1849, po návratu velkovévody, byl pověřen inspekcí silnice podél Serchia budované inženýrem Lorenzem Nottolinim. Roku 1850 bylo jeho pověření ředitele Acque e Strade rozšířeno ještě na Fabbriche civili (veřejné budovy). Z tohoto titulu řídil i veřejné stavby a jejich opravy, včetně památek, v této souvislosti jmenujme například opravy horního patra Or San Michele, rozšíření vězení v Murate, restaurování Palazzo del Bargello a Palazzo del Podestà, Fontana del Porcellino a opravu oblouku Porta di San Gallo a mnoha dalších.⁹⁷⁵

Díky rozšíření působnosti Acque e Strade i na Fabbriche Civili mohl dosáhnout i změny ve vedení těchto prací, kdy se mu podařilo nahradit většinou málo schopné místní geometry, vystudovanými inženýry, kteří byli zapsáni v Consiglio dell'Arte. Rozdělil celé území velkovévodství na 23 obvodů, kdy každý měl svého inženýra. Dohled nad údržbou královských a okresních cest byl svěřen cestářům. V této době se snažil nahradit původní toskánské míry decimálním systémem.⁹⁷⁶ Nejsložitější změnou byla reorganizace vedení Consiglio d'Arte, kdy po těžkém osobním vyjednávání a utišování závistí a odporu, bylo nové složení následující: prezidentem Alessandro Manetti, členové Luigi Campani, Pasquale Poccinati a Giuseppe Martelli. Tito nebyli zvyklí, že se o jejich většinou grandiózních projektech diskutuje a že na základě diskuzí je někdy třeba je modifikovat, ale Manetti je záhy usměrnil, přesvědčil je, aby pochopili, že je třeba „hledat nejjednodušší a nejlevnější prostředky pro

⁹⁷⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 251-252; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 50.

⁹⁷⁵ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 252; Toccafondi, L., s. 218-220; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 50-52.

⁹⁷⁶ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato al servizio dei Lorena*, Pisa 2009, s. 51; Manetti, A., *Mio passatempo*, ed. in Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 155-157.

*dosažení uspokojujících výsledků, přičemž je nutné neopomenout ohlídat si, aby úspornost byla přísná, ale nikoli lakotná, a aby udělené pokyny byly při realizaci dodrženy.*⁹⁷⁷ To ostatně bylo základním principem i jeho vlastních děl.

V roce 1850 v Livornu napřímil a upravil tok kanálu Fosso Reale mezi Casone a Cappuccini, aby bylo možné podél něj vést z každé strany silnici a zbudovat u jeho hrázi chráněná kotviště.⁹⁷⁸

V letech 1851-1859 byl toskánským komisařem pro hlavní železniční spojení z Lombardie do Livorna, zvané Strada Ferrata Centrale Italiana, propojující Milano, Piacenzu, Parmu, Reggio (s odbočkou do Mantovy), Modenu, Bolognu a Pistoii, jehož stavba se zbytečně protahovala.⁹⁷⁹

V letech 1852–1853 se věnoval úpravám přístavu v Livornu (například prodloužení přístavní hráze Molo Cosimo, rozšíření a prohloubení přístavu pro velké lodi té doby).⁹⁸⁰

Velkovévodským dekretem ze dne 10. dubna 1852 byl schválen Manettiho projekt na bonifikaci Lago di Bientina, tedy na jeho kompletní vysušení.⁹⁸¹ V době zahájení prací dosahovalo rozlohy až 40 km². O několik měsíců později začaly práce.⁹⁸² Manetti jakožto projektant, ředitel stavby a jediný administrátor prací měl volnou ruku pro zvolení nejvhodnějšího systému (poprvé ve velkém využil vysoušení), stejně jako ve výběru spolupracovníků a nebyl a priori omezen ve výši nákladů.⁹⁸³ Za jak důležité tyto práce považoval Leopold II., svědčí jeho častá přítomnost na stavbě, kdy jej doprovázel syn Ferdinand.⁹⁸⁴

⁹⁷⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 51; Manetti, A., *Mio passatempo*, s. 165-166.

⁹⁷⁸ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 52.

⁹⁷⁹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 252. První dokončený úsek byl Piacenza-Bologna v roce 1860, roku 1864 byl dokončen úsek Bologna-Pistoia. Toccafondi, L., s. 220. Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 52, doplňuje, že realizací stavby byl pověřen slavný francouzský železniční inženýr Protche.

⁹⁸⁰ Detailněji k navrženému celkovému projektu viz tamtéž, s. 253 či Toccafondi, L., s. 220-222; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 52-53, kteří uvádí, že řízením prací v přístavu byl pověřen speciálně povolán francouzský inženýr Vittorio Poirer (autor přístavu v Algeri), díky čemuž se Manetti mohl více věnovat bonifikačním pracem v Maremmě a Bientině, přestože mezi nimi nechyběly spory a nedorozumění, které vedly k tomu, že Manetti opakovaně žádal, aby byl řízení tohoto projektu zbaven.

⁹⁸¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 56; Toccafondi, L., s. 222.

⁹⁸² Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 54-56.

⁹⁸³ Projekt měl být v první fázi zcela hrazen státem jakožto veřejně prospěšný projekt. Poté měli místní pozemkoví vlastníci zaplatit za zhodnocení svých pozemků 2/3 vynaložených nákladů v 50 letech. Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 56; *Il governo di famiglia ...*, s. 400-402 a s. 494-501.

⁹⁸⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 57.

Nejkomplikovanější částí stavby byl dvojitý podzemní kanál zvaný „Botte“⁹⁸⁵, tedy kanál pod řečištěm Arna. Manetti navrhoval postavit vše předem v meandru řeky a následně po dokončení všech potřebných hrází a konstrukcí tok uměle napřímit.⁹⁸⁶ Stavba Botte byla zahájena 16. září 1854.⁹⁸⁷ Pro stavbu zvolil úsek s jílovitou půdou a průsak do staveniště byl odčerpáván instalovanými pumpami. Rozměry staveniště byly imponující: šířka 57 m, délka 360 m, 10 m pod úrovní terénu a 7 m pod úrovní dna řečiště. Požadované mechanické pevnosti mělo být původně dosaženo jen zpevněním půdy v základu dřevěnými kůly.⁹⁸⁸ Hned z počátku stavby průsak spodních vod způsobil částečné zavalení stavební jámy. Během stavby se objevovaly i další komplikace i nehody, proto Manetti musel být na staveništi téměř nepřetržitě a upravovat projekt. Řešením pevnosti základů byl rošt z borového dřeva pospojovaný železnými hřeby, připomínající svým tvarem vor, o rozměrech 274 x 23,3 x 0,93 m, který byl zalit „smalto“ (směs podobná betonu z cementu, písku a šterku), čímž byla vytvořena základová deska pro zdivo (vápenec z blízkého lomu v Monte Pisano, pečlivě vybírané speciálně vypalované cihly a „*albazana forte*“ (směs vápna z čistého římského pucolánu a zvláštního písku z řečiště Arna). Tuto fázi bylo nutné provést rychle, aby byla zajištěna rovnost a kompaktnost. K tomu byly využívány parní pumpy na odčerpávání průsaků a dešťové vody, vyklápečí vozíky na kolejnicích, a to i přímo v prostorách staveniště, a stroje na míchání směsi.⁹⁸⁹ Výsledný rozměr dvojitého kanálu Botte byl délka 255 metrů, celková šířka 23 m a 3,5 m výška.⁹⁹⁰ Části v kontaktu s vodou byly z vrstvy smalto, řezaných kamenů a klínových cihel a speciálních železných svorníků. Leopold II. výslednou stavbu popsal takto: „*Dokončená [stavba] Botte se rozezvučela po úderu kladivem jednolitě od jednoho*

⁹⁸⁵ Objekt podobného typu již zbudoval předtím ve Valdichiana, kdy pod řekou Foenna vedl potok Fuga, poblíž Torrita. Ovšem rozměry starší stavby s plánovanou pod Arnem se téměř nedaly srovnávat. Leopold II. si povšiml jeho váhání a tak se jej snažil všemožně povzbudit: aby se při stavbě botte „*nikterak nešetřilo, at' jsou třeba z bronzu*.“ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 55.

⁹⁸⁶ Aminti, P., s. 126-127.

⁹⁸⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 57; Baldasseroni, G., s. 492.

⁹⁸⁸ Aminti, P., s. 127.

⁹⁸⁹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 252-254; Bellucci, P., s. 197-199; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 76-79; Aminti, P., s. 127. Toccafondi, L., s. 222-228 detailně popisuje i samotný průběh stavby a zároveň detailněji i šířku na 23,35 m a výšku 3,44 m. Průběh stavby je rovněž velice podrobně popsán in Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 57-59.

⁹⁹⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 57.

konce na druhý, jako by byla bronzovým zvonem.“⁹⁹¹ Následně byly budovány ochranné prvky proti sesuvům dna, okolí a hrází, včetně těch pro kanál nad Botte.⁹⁹²

V polovině února roku 1855 došlo k hrozivým záplavám na řece Arno, které protrhly v délce přibližně 200 toskánských loktů (přes 100 m) hráze v místě San Casciano poblíž Casciny, díky čemuž došlo k zaplavení písánské nížiny s obrovskými škodami, a to nejen materiálními. Zaplavená plocha, s průměrnou výškou vodní hladiny 1-2 m, dosáhla 40 čtverečních mil. Manetti, za asistence svých nejbližších spolupracovníků Lamberta Me a Lorenza Materassiho, byl nucen probourat hráze u San Pietro a Grado a u Stagno, aby urychlil odtok rozbouřených vod. Následně urychleně opravoval hráze a ochranu náspu železnice, která se velice osvědčila při transportu materiálu pro uzavření probořených hrází. Během deseti dní se mu podařilo situaci zvládnout.⁹⁹³

V letech 1856-58 pokračovaly intenzivně práce na bonifikaci padule di Bientina, pomaleji pak v Maremmě i Val di Chianě.⁹⁹⁴ Stejně tak pokračovaly Manettiho povinnosti související s Acque, Strade e Fabbriche civili, jako cesty do Modeny ohledně mezinárodní železnice.⁹⁹⁵

Pevnost stavby Botte a souvisejících hrází a ochranných konstrukcí byla prověřena extrémními záplavami v letech 1857 a 1858, kdy hydrometry na Arnu ukazovaly zvýšení hladiny na 8 metrů.⁹⁹⁶ V okolí bylo samozřejmě nutné ještě upravit i silniční síť, zbudovat na ní nové mosty. Celý projekt bonifikace Lago di Bientina znamenal vytěžit 18 milionů kubických loktů zeminy a stál 3,5 milionu toskánských lir. V roce 1859 byly dokončeny Botte, nový úsek Arna, odvodňovací kanál Canale Essiccatore od Botte po Calambrone v délce přes 26 km, podél něž vedla nová silnice a přes něž bylo zbudováno množství mostů pro existující silnice a cesty, které však zároveň umožňovaly proplouvat menším lodím.⁹⁹⁷ Roku 1859 byl Manetti novou vládou donucen z vedení stavby odejít. Italský stát, potažmo pověřený inženýr Renard dokončil roku 1861 projekt, drobnější práce a horní část Canale Essiccatore. Při

⁹⁹¹ *Il governo di famiglia* ..., s. 497; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 58.

⁹⁹² Aminti, P., s. 127.

⁹⁹³ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 254; Toccafondi, L., s. 228; Manetti, A., *Mio passatempo*, s. 193. Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 59-60; Baldasseroni, G., s. 496-497; *Il governo di famiglia* ..., s. 426-428.

⁹⁹⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 254; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 60.

⁹⁹⁵ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 60.

⁹⁹⁶ Aminti, P., s. 127.

⁹⁹⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato* ..., s. 58-59.

slavnostním otevření, kam mimochodem Manetti nebyl vůbec pozván, sklídl veškeré zásluhy. V roce 1863 pak bylo Lago di Bientina zcela vysušeno. Přesto je stavba Botte určitě Manettiho technickým a architektonickým mistrovským dílem.⁹⁹⁸

Manetti vždy považoval věrnost, vděčnost a uznalost za jedny z největších charakterových vlastností, proto se otevřeně postavil na stranu velkovévody, se kterým jej pojilo dlouholeté silné přátelství. Byl mu „*partnerem ve studiu i v těžkých chvílích*“, „*jedl u jeho stolu, četl v jeho srdci*“.⁹⁹⁹ Očividně tento geniální technik nebyl politikem. Raději zůstal čestným a vytrval na svých zásadách, než aby se za každou cenu snažil udržet své pozice, zvláště u vlády, kterou ani nepovažoval za legitimní. Pročež se stáhl do ústraní.¹⁰⁰⁰ Možná k tomuto vedly předchozí spory s Bettinem Ricasolim (od roku 1857 byl vlastníkem panství Barbanella v grossetské nížině) a Antoniem Salvagnolim Marchettim v hodnocení bonifikací v Maremmě Grossetaně. Zánik velkovévodského Toskánska umožnil návrat Giorginiho a názoru, že separace mořské a sladké vody je jediným správným a naprosto dostačujícím řešením pro bonifikaci Maremm. Vše, co do té doby bylo v Maremmě pro její bonifikaci Manettim učiněno bylo znevažováno a hanobeno.¹⁰⁰¹ Pro diskreditování bonifikačního úsilí let 1828-1859 a jeho výsledků byla dokonce vytvořena speciální komise jmenovaná ministrem financí Busaccou.¹⁰⁰² Salvagnoli Marchetti například ve své zprávě z prosince 1859 pro předsedu Královské vlády v Toskánu obviňuje Manettiho, že opomíjel názor Giorginiho a některých lékařů (mezi nimi jeho) o škodlivosti mísení vod a nezaměřil se na zabránění pronikání mořské vody do bonifikačních kanálů.¹⁰⁰³ Diskuze v novinách i příslušně vypracované spisy byly především o vzájemném osočování obou stran.¹⁰⁰⁴ Přitížil mu i jeho blízký vztah s velkovévodou.¹⁰⁰⁵ Dne 18. května 1859 byl penzionován dekretem královského komisaře Boncompagniho. Byl zbaven veškerých kompetencí v oblasti hydrauliky, namísto toho byl jmenován

⁹⁹⁸ Tamtéž, s. 57-59; Aminti, P., s. 127.

⁹⁹⁹ Manetti, A., *Mio passatempo*, s. 199; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 60.

¹⁰⁰⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 60.

¹⁰⁰¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 254-255; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 60-61; Toccafondi, L., s. 229-231. V Accademia delle Arti del Disegno, Fondo Manetti, C – La bonifica della Maremma, především C.1, je k tomu rozsáhlá dokumentace – novinové články, odborné publikace Manettiho i protivníků.

¹⁰⁰² Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 61.

¹⁰⁰³ Aminti, P., s. 123.

¹⁰⁰⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 61. Tyto materiály a související korespondenci si Manetti archivoval. Dodnes jsou uloženy v Accademia delle Arti del Disegno, Fondo Manetti, C – La bonifica della Maremma, C.1.

¹⁰⁰⁵ Sestini, V., s. 134; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 61.

Consigliere di Stato a čestným členem Consiglio dell'Arte.¹⁰⁰⁶ Od té doby rostly Giorginiho stavidlové objekty „jako houby po dešti“, na ústí všech toků a kanálů do moře. Přestože se chtěl Manetti, i pro svůj pokročilý věk, stáhnout do ústraní a dožít v klidu, výše zmíněné osočování jej znovu vyburcovalo k aktivitě, kdy se intenzivně bránil nejružnějším nařčením a dezinformacím, stejně jako bránil, zásluhy velkovévody na provedení bonifikace.¹⁰⁰⁷ I ke konci svého života navštěvoval významné stavby, především ve Francii.¹⁰⁰⁸ Zemřel 9. prosince 1865 ve Florencii ve věku 78 let.¹⁰⁰⁹

Manetti byl nositelem četných ocenění (například San Gregorio Magno, Ordine Piano, Corona di Ferro, Aquila Estense), stejně jako členem mnoha vědeckých akademií (jmenujme například Accademia di S. Luca di Roma, Reale di Napoli, di Belle Arti a dei Georgofili ve Florencii).¹⁰¹⁰

Zhodnotíme-li jeho působení ve Val di Chiana, pak je třeba shrnout jej do následujících informací. Chiusa dei Monaci byla do roku 1859 postupně snížena na konečnou výšku 8 m.¹⁰¹¹ V letech 1838-59 ve Val di Chiana krom již uvedených kanálů a snížení Chiusa dei Monaci ještě opravil mlýny u Chiusa dei Monaci, vybudoval nový odvodňovací kanál s uzavěrovým objektem se třemi oblouky a prohloubil v délce posledních 10 mil původní Canale Maestro, rozšířil kanál Strozzi di Cesa, nový most v Chiani, znovuvybudoval mosty v Nave, Arezzu a Frassineto a postavil nové mosty přes toky Lota, Sellina a Rio di Magliano, reguloval tok řek Salarco a Foenna. Celkové náklady na práce prováděné Manettim ve Val di Chiana dosáhly 2,5 milionu toskánských lir.¹⁰¹² Leopold II. zhodnotil jeho působení v této oblasti následujícími slovy: „*Myšlenky, které jsem shromáždil ke Chianě, byly prohloubeny na základě všech studií rytířem Manettim a [představeny] v učené a jasné zprávě; rozhodl jsem se přizvat ke konzultaci radu Fossombroniho, to měl za*

¹⁰⁰⁶ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 255; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 61.

¹⁰⁰⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 61-62.

¹⁰⁰⁸ Poslední velké poznávací cesty do Francie podnikl roku 1860 (Marseilles, Paříž, Neully, Provance s akvaduktem v Roque-Favour) a 1861 (Milán, Ženeva, Lyon, Avignon, Marseilles, Draguignan). Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 63.

¹⁰⁰⁹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 255; Toccafondi, L., s. 231; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato al servizio dei Lorena*, Pisa 2009, s. 63.

¹⁰¹⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 252; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 52.

¹⁰¹¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 248-250; Toccafondi, L., s. 211-214; Aminti, P., s. 121; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 40-43.

¹⁰¹² Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 43-44.

přípustné, obdržel jsem ještě názor profesora Pietra Paoliho, který byl pozitivní. Vyplývalo z ní, že nic nebránilo a byly prostředky, aby se spodní část údolí Chiany, tedy ta jižní, bez nutnosti dále zvedat [úroveň] půdy, zbavovala svých vod. Bylo vhodné svést kalné řeky do dvou propojovacích kanálů, jednom po každé straně Canal Maestro, který by byl ponechán pro odvádění vod z jezer di Montepulciano a di Chiusi; oba propojovací kanály s kalnými vodami by ústily do Canal Maestro della Chiana, kde tento získá díky snížení Chiusa dei Monaci dostatečný sklon pro unášení nejtěžších materiálů: kraj mohl mít stabilní uspořádání svých vod zanedlouho a dokončení naplavování posledních níže položených ploch pod Brolio a Creti.“¹⁰¹³

Největší práce realizované Manettim v Maremmě Barsanti přehledně popisuje takto: „Manetti realizoval gigantické práce v horečnatém tempu: v rekordním čase byly zbudovány oba derivační kanál vedoucí kalné vody řeky Ombrone z lokality Bucacce u Istie (nikoli ze Svolta di S. Martino, jak chtěl Fossombroni) a od Cateratta Ximenes u Barca di Grosseto první do bažiny u Barbanella a druhý do Padulina del Querciolo; bylo dokončeno pět velkých naplavovacích sektorů, a to při využití zcela nových pracovních postupů (koše a bednění vyplněné kamením, dřevěné rošty vypletené proutím, vyklápěcí vozíky na kolejnicích, stroje na těžbu bláta a na zatloukání kůlů a mnohé jiné) s využitím obrovského množství dělníků přicházejících z celé Itálie, organizovaných ve skupinách, a dobře zaopatřených; bylo zahájeno pevné vyplňování spodní části Piano degli Acquisti a di Raspolino (bohužel s málo kalnými vodami řek Bruna a Sovana), del Trogone, di Barbanella, della Badiola, delle Strillaie, delle Paduline a západních břehů podél Tombolo; byly vyhloubeny tři přiměřené odvodňovací kanály pro odtok vysedimentovaných vod do moře (Bilogio, S. Leopoldo a S. Rocco); byl postaven závěrový objekt se třemi propustmi u Casa Rossa, byly přeměněny na kanál řeky Bruna a Molla; byl vybudován první Allacciante di Macchiascandona; byly vysušeny Lago di Bernardo a Lagacciolo; byl otevřen nový kanál pro vysoušení Alberese atd.“¹⁰¹⁴ Z hodnocení svého životního díla na bonifikaci Maremmy uvedeného ve zprávě Vládní komise ze dne 17. března 1863, si Manetti poznamenal toto: „nejrozsáhlejší dílo umělého naplavování, které bylo v lidských dějinách zahájeno, jež je jedním ze slavných děl italské hydraulické vědy“¹⁰¹⁵

¹⁰¹³ *Il governo di famiglia ...*, s. 215-216.

¹⁰¹⁴ Barsanti, D., Alessandro Manetti. *Un grande scienziato ...*, s. 34; *Il governo di famiglia ...*, s. 212-213.

¹⁰¹⁵ Toccafondi, L., s. 207; Manetti, A., *Mio passatempo*, s. 107-108.

Manettimu se nepodařilo dosáhnout kýžených výsledků v povodí řek Cornia a Pecora, kde byly hlavními ohnisky malárie Padule di Piombino a Padule di Scarlino. Zde s velkou námahou vybudoval hráz Tura del Puntone a reguloval dolní tok Pecory. Možná by byla větší naděje na úspěch, pokud by zde nezavřhl mechanické vysušování po „holandském“ způsobu. Nikterak neřešil bonifikaci oblasti u Talamone, Orbetella (přestože v laguně u Orbetella zbudoval hráz a do města zavedl vodu z Monte Argentario) a Burana, ačkoli i tyto oblasti nutně potřebovaly péči.¹⁰¹⁶

V tomto období byla velmi posílena silniční síť v Maremmě. Byla zcela opravena silnice via Emilia z Ceciny do Grosseta a mnohé další menší silnice, a to v celkové délce 393 km se 126 mosty, některými novými, jinými opravenými.¹⁰¹⁷

V roce 1859 byla na území Toskánska dokončena moderní silniční infrastruktura s jasnou koncepcí zaměřenou na rozvoj ekonomie a blaho obyvatel, která doznala změn až budováním dálnic ve 20. století.¹⁰¹⁸

Manetti budoval i artéské studny (nejkrásnější byla u dómu v Grossetu s mřížovým z litiny vyrobeným v R. Fonderia di Follonica, aktuálně umístěná v Arcidosso), nové celnice, školy, veřejné budovy, nemocnice, hřbitovy, dlažby, vodovody, stoky, které měly zlepšit hygienickou situaci v obcích. Podél nových či opravených cest byly budovány hostince a domy, a to jak pro větší bezpečnost na cestách, tak v souvislosti s další parcelací latifundií. Podílel se na stavebních úpravách vzorových statků ve vlastnictví velkovévody Alberese a Badiola.¹⁰¹⁹

Manetti se věnoval nejenom projektům a jejich realizaci, ale zabýval se i tím jak práci ulehčit a zefektivnit a tím dosáhnout snížení nákladů. Mezi takováto opatření patří zavedení vyklápěcích vozíků pojíždějících po kolejnicích tehdy ještě ze dřeva. Dřevěné rošty s proutěným výpletem tzv. *graticciati*, *gabbioni*) používal pro vyztužování základů (jejich vzor viděl při návštěvě Nizozemí). Ke zpomalování a odklánění toků a narušování jejich síly využíval bednění a proutěné koše plněné kamenivem (tzv. *capriate*, *panieri*) a mnoho dalších.¹⁰²⁰

Po celou dobu své pracovní kariéry byl Manetti zván ke konzultacím či ke spolupráci na vypracovávání projektů veřejně prospěšných prací i mimo

¹⁰¹⁶ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 25-36; Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 246.

¹⁰¹⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 34.

¹⁰¹⁸ Tamtéž, s. 64.

¹⁰¹⁹ Tamtéž, s. 34-35.

¹⁰²⁰ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 48-49; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 54-55.

velkovévodství. Téměř každý rok se vydával na poznávací cesty zahraniční.¹⁰²¹ Bránil význam a užitečnost svých studijních cest do zahraničí, považující je za nezbytné pro lepší plnění úkolů zadaných vládou, na rozdíl od jeho kolegů „peciválů“, kteří nikdy nepřekročili hranice vévodství a „nazývali cestou procházku mezi Florencií a Pisou, Livornem, Luccou, a Pistoio a Pratem; věřili, že pluli po moři, když jeli malou lodí k Fanale a k Meloria“¹⁰²². Považovali za dobrodružství hašteření s drožkáři či s hostinskými.“¹⁰²³

Manetti byl bezpochyby jedním z největších hydraulických a dopravních inženýrů Toskánska. Byl odborníkem s neobyčejně rozsáhlými a komplexními znalostmi a přehledem¹⁰²⁴ Podílel se na znovuzískání a valorizaci rozsáhlých území ve Velkovévodství toskánském.¹⁰²⁵ Velkovévodův zájem a podpora umožnily, aby vynikly Manettiho nesporné schopnosti, kvality a znalosti, které tak mohl plně využít ve prospěch celého Toskánska a jeho obyvatel.¹⁰²⁶ Leopold II. o Manettim napsal: „kromě mnohého vědění a velkých zkušeností ve svých dovednostech pojil další vrcholnou hodnotu pravidelnosti, že bylo možno jej pravdivě nazývat otcem pořádku, protože byl schopen dosáhnout výsledků bez vyhazování peněz“¹⁰²⁷, nebo „bystrý pozorovatel přírody, člověk s dlouhou praxí, nikoli otrok abstraktní teorie“¹⁰²⁸, či „jeho bohaté, vynalézavé a mnohostranné nadání mu dávalo poznat způsoby, které poskytovala příroda.“¹⁰²⁹

Manetti vnímal své povolání inženýra ve službách státu jako moudré propojení teorie a praxe, s nutností neustále rozšiřovat své vzdělání o nové poznatky a o novinky ve vědeckém poznání. To vše doplňoval četnými studijními cestami do technicky pokročilejších zemí Evropy. Nejnovější poznání doplňoval o analýzu předchozích projektů a místní šetření a měření. Všechny získané poznatky komplexně využíval při

¹⁰²¹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 253; Bellucci, P., s. 288.

¹⁰²² Fanale je maják přístavu v Livornu a Meloria, resp. Torre di Meloria se nachází v oblasti mělčin 7 km od Livorna.

¹⁰²³ Manetti, A., *Mio passatempo*, s. 219; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 63.

¹⁰²⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 255; Sestini, V., s. 134; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 64.

¹⁰²⁵ Toccafondi, L., s. 191–192.

¹⁰²⁶ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 255; Sestini, V., s. 134; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 64.

¹⁰²⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 255–256; Pesendorfer, F., *La Toscana dei Lorena, un secolo di governo granducale*, Firenze 1987, p. 115; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 64; *Il governo di famiglia ...*, s. 115

¹⁰²⁸ *Il governo di famiglia ...*, s. 135; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 64.

¹⁰²⁹ *Il governo di famiglia ...*, s. 212; Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 64.

řešení projektů. Díky tomu dosahoval výsledků, které si předsevzal, a to bez zbytečných výdajů a v relativně rozumném časovém období. Výsledek realizace projektů podporoval rovněž svým plným nasazením a oddaností věci.¹⁰³⁰ Nikdy neopomněl, zvláště u svých hydraulických projektů, vše pečlivě a přísně prověřovat a ověřovat.¹⁰³¹ Tehdejší znalosti a jeho zkušenosti z něj dělaly vynikající experta na stavbu mostů, a to jak zděných, tak dřevěných.¹⁰³²

V ústraní sepsal své paměti *Mio passatempo*. Chronologicky popisuje veřejné práce v Toskánsku v letech 1814-1865 s informacemi o vzdělávání inženýrů a popisem přístupu k řešení složitých technických problémů bonifikačních prací či jednotlivých staveb. Rovněž je dokladem o postupu průmyslové revoluce ve Francii a Nizozemí a dalších evropských zemích, které Manetti navštívil v různých dobách. Je to zpověď technika, který zasvětil svůj život práci pro jednoho vládce a pro rozvoj jeho země. Původně chtěl rukopis dát přečíst jen pár nejbližším a následně spálit. Tito jej přesvědčili, aby tak nedělal, už pro jeho vlastní obranu. Odkázal jej tedy svým dědicům. O zveřejnění rozhodla jeho vnučka Rosalia Reishammer Pasqui a jeho žák Felice Francolini, dílo vyšlo roku 1885 ve 200 kopiích, které byly rozdány.¹⁰³³

¹⁰³⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 65; Aminti, P., s. 121 a s. 128.

¹⁰³¹ Tehdejší znalosti hydrauliky měly ještě své mezery, někdy byla důležitá i zkušenost a správný odhad, které však Manetti dokázal propojit s tehdy dostupnými znalostmi, aniž by sklouzl do improvizací. Aminti, P., s. 128.

¹⁰³² Tamtéž, s. 128.

¹⁰³³ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 62.

5. Péče o zdraví

Salvagnoli Marchetti o situaci v Maremmě napsal: „Pokud chceme mezi zly Maremmy jmenovat neotesaný stav zemědělství a pastevectví, chybějící manufakturní výrobu, bídu lidských obydlí, je třeba na prvním místě uvést nemoci, které, jak jsme viděli výše, vládnou v těchto končinách nezdravých po větší část roku.“¹⁰³⁴

Během bonifikace Maremmy se Leopold II., jeho vláda a nejrůznější úředníci a mnozí další nevěnovali pouze organizaci samotných bonifikačních prací, tedy regulaci vodních toků, popřípadě stavbě silniční infrastruktury. Jak bylo patrné v předchozí kapitole, velký důraz byl kladen na péči o samotné dělníky, kteří tyto práce prováděli, neboť bylo zřejmé, že na náročných pracích v tak obtížném prostředí, jakým Maremma v té době bezesporu byla, jen pracovník, který je ve vynikající kondici, může odvést kvalitní práci v požadované kvantitě a rychlosti. Jak praví jedno staré maremmské přísloví: „*V Maremmě zbohatneš do roka, ale zemřeš do šesti měsíců.*“¹⁰³⁵ Z tohoto důvodu, krom zajištění nezávadného ubytování a stravy, bylo téměř nutností, aby byla velká péče věnována i jejich zdraví.

Zdravotní péče však nebyla zajišťována jen pro osoby pracující na stavbách ve veřejném zájmu, jakými byla vodní díla či silnice, ale všem obyvatelům oblasti. Zákonodárství týkající se zdravotní péče se věnovalo všem aspektům, většinou jednotlivě, ale přesto ve snaze zajistit kvalitní zdravotní péči, a přitom nepřetěžovat kapacitu nemocnic. Jednalo se například o hygienické normy (kvalitní voda, zákony věnující se odpadkům, lidským i ze zemědělské produkce), stejně tak je do této skupiny možné zařadit zákony týkající se zemřelých a hřbitovů a mnohé jiné.¹⁰³⁶ Rovněž byla vydávána nařízení týkající se lékáren, jejich povinných zásob léků, a tak podobně. V některých případech byla dokonce nutnost stanovit i maximální ceny za některé léky. Kvalita poskytované lékařské péče, jakož i souvisejících služeb byla pravidelně kontrolována. Byly vedeny statistiky o počtech nemocných, způsobu a účinnosti jejich léčby a mnoho dalšího. Postupně se budeme věnovat jednotlivým aspektům, od zákonů, přes zajištění lékařské péče, po nejvážnější choroby, především

¹⁰³⁴ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo le Tavole della Statistica Medica delle Maremme Toscane compilata per ordine di S. A. R. il Gran-Duca di Toscana da Antonio Salvagnoli Marchetti, Medico Ispettore della Provincia di Grosseto, Membro della Commissione Soprintendente alla pubblica salute in quella Provincia*, Firenze 1844, s. 49.

¹⁰³⁵ Bellucci, P., s. 243.

¹⁰³⁶ Lippi, D., *Note sulla legislazione sanitaria lorenese in Toscana*, in *Ricerche Storiche*, anno XXII, numero 1, gennaio-aprile 1992, s. 131.

pak výzkumu malárie a její léčby na základě příslušných statistik. Kapitulu uzavře krátký exkurz k demografickému vývoji Toskánska, respektive Maremmy.

4.1. Zdravotní péče

V případě zákonodárství je třeba se vrátit ještě do doby Petra Leopolda, protože mnohé, které pak bylo za Leopolda II. zlepšováno, ve své základní podobě pochází právě z doby jeho vlády.

Jedním z hlavních aspektů bylo zajištění péče lékařů a dostupnost nemocnic, lékáren a podobně. V tomto ohledu je nejdůležitější zákon ze dne 22. února 1778 vydaný Petrem Leopoldem, kterým byly přerozděleny povinnosti Úřadu pro zdravotnictví (*Magistrato di Sanità*) jednotlivým okresním komisařům (*Commissari dei Quartieri*). Jednalo se o komplexní systematické řešení kompetencí úředníků, nemocnic a samotného poskytování lékařských služeb, stejně jako organizace studia tohoto oboru. Tímto zákonem bylo rovněž upraveno i financování. Nařízením ze dne 2. září 1778 byly zavedeny statistické přehledy výdajů a stavu majetku, čímž se mělo zamezit plýtvání s finančními prostředky a zneužívání pravomocí a systému. Nemocnice se staly moderními institucemi pro léčbu nemocí, nikoli „odkladištěm na dožití“. Z původního chaosu institucí poskytujících nějaký typ péče, bylo vytvořeno 38 nemocnic, soustředěných především podél Arna a ve Valdichiana, rozdělených podle velikosti a důležitosti do 2 skupin, kdy velké nemocnice byly v důležitých městech spravované přímo ústřední vládou, malé pak v provinčních městech spravované příslušnými městskými úředníky. Byly rovněž položeny základy systému obecních lékařů a chirurgů, kteří spravovali určité obvody, tzv. *Medici* a *Chirurghi Comunitativi*, a těch „na volné noze“. Rovněž byla stanovena povinnost poskytovat péči nejchudším zdarma. Byly opravovány staré nemocnice, budovány nové, nebo zvyšována jejich kapacita. Pro lékárny byly stanovovány maximální ceny pro některá léčiva, stejně jako to, která musí mít vždy k dispozici. Lékaři, stejně tak nemocnice, podávaly pravidelné zprávy. V určitých intervalech byla celková zdravotní situace a zdravotnictví v oblasti kontrolována. Další nařízení z roku 1783 se věnovalo prostornosti a větrání místností, kvalitě lůžek, povlečení a dalším hygienickým otázkám souvisejícím s nemocniční péčí, rovněž byla zavedena selekce nemocných podle druhu nemoci.¹⁰³⁷

¹⁰³⁷ Tamtéž, s. 131-137.

Za Ferdinanda III. došlo v tomto sektoru jen k úpravám administrativního a fiskálního rázu. Dále se zaměřoval na omezení zneužívání, které se v té době koncentrovalo především na zneužívání poskytování bezplatné péče pro chudé, kdy osvědčení o chudobě dostávaly i osoby, které na něj neměly nárok, stejně jako přepřínování nemocnic mentálně chorými, z nichž mnozí měli ještě i osvědčení o chudobě. Během francouzského intermezza se pozornost věnovala především ekonomické stránce.

Nařízením ze dne 28. listopadu 1818 byla definitivně rozřešena situace ohledně placení zdravotní péče, kdy za neplatící náklady hradila obec, k níž náleželi, ti platící polovinu dostali speciální certifikát a pak zde byli pacienti platící v plné výši. Dne 5. června 1822 bylo vyhlášeno nařízení o očkování a uchovávání vakcinačního viru. V téže době byla schválena Mezinárodní zdravotní konvence (*Convenzione sanitaria internazionale*).¹⁰³⁸

Po restauraci, a především pak za vlády Leopolda II. se pozornost opět zaměřila na vlastní poskytování lékařských služeb, včetně systému okamžité péče (zvláště pro dělníky na veřejných pracích), na chod nemocnic a vlastní lékařské praxe. V této souvislosti byla důležitá činnost Deputazione centrale, činné do roku 1833, díky níž byla reorganizovaná nemocniční péče, kdy zůstalo dělení na královské a obecní nemocnice, ale byly významně navýšeny jejich lůžkové kapacity. Systém výuky medicíny stanovený zákony Petra Leopolda byl upraven až roku 1840 Leopoldem II., kdy vedle již dříve povinné praxe v oboru, bylo pro obory medicína a chirurgie zavedena i povinnost teoretické přípravy, stejně jako povinnost lékařů zdokonalovat se a školit. Dočasně, v letech 1848-1852 se celá zdravotní agenda přesunula pod nově zřízené Ministerstvo školství a dobročinnosti (*Ministero della Pubblica Istruzione e Beneficienza*), aby se následně opět vrátila pod Ministerstvo vnitra (*Ministero dell'Interno*). Oblast vzdělávání v medicínských oborech velmi ovlivnilo nařízení ze dne 16. října 1849 týkající se studia farmacie a dále pak reformy toskánských univerzit (28. října 1851, 30. dubna a 31. června 1859).¹⁰³⁹

Ve čtyřicátých letech, v průběhu intenzivních bonifikačních prací, došlo ke zhoršení malárie. Z tohoto důvodu byla v Grossetské provincii vytvořena Královská komise (*Commissione Reale*) tvořená královským komisařem (*Commissario Regio*), Dozorčím úředníkem Kontrolní komory obcí (*Provveditore della Camera di*

¹⁰³⁸ Tamtéž, s. 137-138.

¹⁰³⁹ Tamtéž, s. 136-137.

Soprintendenza Comunitativa) a lékařem inspektorem zdravotních služeb (*Medico Ispettore del servizio sanitario*), která se zabývala veřejným zdravím a kontrolovala i nemocnice, ať již státní nebo soukromé, lékaře, chirurgy i lékárníky.¹⁰⁴⁰ Měla rozsáhlé pravomoci, administrativní, správní či na úrovni městské policie, to vše k zajištění veřejného zdraví v provincii.¹⁰⁴¹

V dolní sienské provincii tehdy existovalo devět nemocnic. Ve čtyřech velkých, v Orbetellu, Grossetu, Masse a v Piombinu, financovaných ze státní pokladny byl specializovaný personál. V menších v Campiglia, Pitigliano, Follonica, Castiglione della Pescaia a Castel del Piano, spravovaných obcemi, byl místní lékařský personál.¹⁰⁴² Provincia Inferiore Senese byla rozdělena na 68 lékařských obvodů. Roku 1841 se v provincii staralo o 74 000 stálých obyvatel, k nimž přibývalo na 19 000 sezónních dělníků v zimě a 9000 v létě, 93 lékařů a chirurgů, kteří byli jmenováni velkovévodou na základě doporučení městských rad a kladného stanoviska zdravotní komise (*Commissione Sanitaria*).¹⁰⁴³ Na jednoho lékaře tedy připadalo v průměru 900-1000 osob.¹⁰⁴⁴ Lékaři, pokud prováděli svou práci řádně, byli považováni za státní zaměstnance a měli nárok na penzi. Každý lékař či ošetřovatel v nemocnici byl povinen pro statistické účely každý týden zasílat lékařské inspekci provincie (*Ispezione medica della provincia*) jmenný seznam pacientů, vyléčených osob, i těch zemřelých, stejně tak uvádět ty, kteří emigrovali.¹⁰⁴⁵ Tyto výkazy umožnily sestavovat lékařské statistiky a sledovat tak stav zdraví v oblasti.¹⁰⁴⁶ Pod Commissione Reale spadali i „volní“ lékaři a chirurgové, kteří mohli být využiti na obměnu těch

¹⁰⁴⁰ Coluccia, A., Piva, I., *La situazione malarica nel Grossetano negli anni 1840-44*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981, s. 224 uvádí chybně místo Commissario Regio jakožto člena Vicario Regio.

¹⁰⁴¹ Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico nella provincia di Grosseto a metà ottocento, con note sulla chimica d'epoca*, in *Bollettino della Società storica maremmana*, fasc. n. 50, Grosseto, 1986, s. 53; Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 5.

¹⁰⁴² Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico ...*, s. 53; Coluccia, A., Piva, I., s. 224; Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 5.

¹⁰⁴³ Coluccia, A., Piva, I., s. 224; Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 5; Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico ...*, s. 53; Barzanti, D., *Castiglione della Pescaia. Storia di una comunità dal XVI al XIX secolo*, Pisa 1996, s. 280 a násl.; Cherubini, A., *Considerazioni storiche sulla malaria nell'Ottocento*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981, s. 212.

¹⁰⁴⁴ Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico ...*, s. 53; A Coluccia, A., Piva, I., s. 215 a násl. V období od 1. června 1840 do 31. května 1841 vyhledalo v oblasti lékařskou péči 35 000 osob, z toho byla jedna třetina žen a téměř 30 000 pracovalo v zemědělství a trpělo malarickými periodickými horečkami, revmatickými, plicními nebo žaludečními infekcemi. Několik tisíc z nich přišlo o život. Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico ...*, s. 53-54.

¹⁰⁴⁵ Coluccia, A., Piva, I., s. 224; Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico ...*, s. 54; Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 5-6.

¹⁰⁴⁶ Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico ...*, s. 54. Skvělým příkladem takové statistiky je v této části opakovaně citované dílo Salvagnoli Marchettiho.

v obvodech, stejně jako nasazení kdekoli v případě abnormální nemocnosti a úmrtnosti. Například v dubnu 1842 bylo vzhledem k velkému počtu nemocných na náklady státního rozpočtu posláno do oblasti dalších 7 lékařů a jeden chirurg, a to konkrétně do Campiglia, Massa, Giuncarico, Campagnatico, Grosseto, Manciano a Arcidosso, kde nahradili nejen nemocné kolegy, ale celkově posílili počet lékařského personálu v oblasti.¹⁰⁴⁷

V Maremmě se nacházelo 61 lékáren, které byly děleny do dvou kategorií podle toho, jaká léčiva mohly a byly povinny držet dle přesně stanovených katalogů.¹⁰⁴⁸ Pro lékárny prvního řádu bylo stanoveno, že musí mít na skladě 478 opojných látek, léků a základních ingrediencí k výrobě speciálních léků. Lékárny druhého řádu musely mít na skladě pouze 214 látek. Lékárny první kategorie byly úřední a nemocniční a na žádost se jimi mohly stát i některé soukromé. Do druhé kategorie patřily všechny ostatní. Lékárny byly podrobovány každoroční kontrole komise tvořené vikáři a purkmistry, dále lékařem a lékárníkem. Zároveň byla Commissione sanitaria oprávněna k jejich mimořádným kontrolám. V případě porušení předpisů, například chybějící lék z předepsaných, použití nepředepsaných schránek nebo nástrojů, nebo špatného skladování jedovatých látek mohla inspekce udělit pokutu, a v případě třetího prohřešku až na tři roky zakázat provozování činnosti. Rovněž byla kontrolována cena léků a účetnictví lékáren, aby se zaručilo, že se léky nebudou prodávat předražené.¹⁰⁴⁹

I díky výše uvedeným katalogům lékáren můžeme poznat tehdejší chemické a farmaceutické znalosti týkající se běžných nemocí a malárie. Převládalo používání přírodních léků a bylin. Vliv na zpracování látek sloužících v medicíně měly i tehdejší znalosti chemie, které měly stále ještě blíže k alchymii než dnešní chemii. Proto se i při zpracování medikamentů vycházelo z přírodních materiálů a látek, které byly míchány, drceny, macerovány, filtrovány, destilovány a tak podobně. Velmi důležité byly i zahrady s bylinami, takzvané „orti dei semplici“, z nichž byly různými způsoby extrahovány účinné látky. Účinnost těchto látek byla stanovována empiricky bez znalostí chemických struktur. Složení výsledných extraktů, nebo různých směsí se lišilo, jak kvůli způsobu získávání základních látek, jejich následnému ručnímu zpracovávání a míchání, tak podle účelu, ke kterému měl výsledný medikament

¹⁰⁴⁷ Coluccia, A., Piva, I., s. 224; Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico* ..., s. 54.

¹⁰⁴⁸ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 6; Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico* ..., s. 54.

¹⁰⁴⁹ Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico* ..., s. 54.

sloužit. Přestože v průběhu 19. století docházelo k zásadním objevům v chemii a potažmo tak i ve farmakologii, bohužel do odlehlé Maremmy se buď nedonesly, či jen s velkým zpožděním.¹⁰⁵⁰

Tedy i přes osvědčenou snahu vlády regulovat léky a zajistit jejich kvalitu a dostupnost, bohužel mnohé z nich neměly dostatečnou účinnost. Důvod toho stavu je možné hledat ve středověkém lékařství.¹⁰⁵¹

Již od 15. století, tedy dlouho před objevem bakterií a virů, byla v Itálii běžná praxe zdravotních kordonů a karantén v případě epidemií nejrozumnějších nemocí, které výrazně snižovaly pravděpodobnost šíření nákazy.¹⁰⁵² Karanténa se v Toskánsku využívala i v případě cest do rizikových oblastí a museli se jí podrobit například i členové toskánsko-francouzské egyptologické expedice.¹⁰⁵³

Jakožto základní kámen pro ozdravení populace se dále jevilo zajištění pitné vody, pročež byly budovány studny a vodovody. Jak již uvedl Vittorio Fossombroni ve svém *Discorso sopra la Maremma presentato il 10 agosto a S. A. I. e R. il Granduca* pro zlepšení podmínek obyvatel v oblasti jsou nutné: „vybudovat kvalitní cisterny, kdekoli se to bude jevit vhodné, a to jak přinucením vlastníkům, aby je uhradili, tak pomocí částečně či zcela s jejich zaplacením, podle okolností, a to za účelem, aby byla pita, pokud je to možné, voda z cisteren a nikoli ta z kanálů [...], vysazení vinic, které by produkovaly víceméně dobré víno, umožnily uhasit žízeň spíše jimi, než uvedenou velmi špatnou vodou [...], pečlivé kontroly každého aspektu zdravotní politiky, která je v těchto obcích téměř zcela opomenuta; a alespoň všechna zla, která vyvolávají smrduté uličky a stoky, aby byla umenšena.“¹⁰⁵⁴

Jistě stojí za zmínku, že na konci vlády habsbursko-lotrinské dynastie v Toskánsku a tedy i samostatnosti Toskánska, bylo v této zemi s 1 600 000 obyvateli na 53 nemocnic, z nichž 20 královských, 31 obecních, 5 soukromých, a dále mnoho dalších pečovatelských zařízení. V okamžiku sjednocení Itálie tedy Toskánsko patřilo mezi

¹⁰⁵⁰ Rozvoj znalostí chemie umožnil teprve v průběhu 19. století vytvořit poprvé některé z látek v laboratoři, jedná se například o objevy Friedricha Wöhlera, který v roce 1828 syntetizoval v laboratoři močovinu, nebo v roce 1843 vytvoření kyseliny octové Hermannem Kolbem, či syntéza tuků provedená Marcellinem Berthelotem roku 1854. Tyto objevy byly revolučními pro rozvoj organické chemie. Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico* ..., s. 54-56.

¹⁰⁵¹ Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico* ..., s. 58.

¹⁰⁵² Tognotti, E., *Scoperte mediche e risposta istituzionale alla sfida delle malattie infettive tra '800 e '900*, in *Salute, malattie e sopravvivenza in Italia fra '800 e '900*, ed. Breschi, M., Pozzi, L., Udine 2007, s. 22.

¹⁰⁵³ NA Praha, RAT, Leopold II., Osobní korespondence, Rosellini Ippolito.

¹⁰⁵⁴ Citováno například v Coluccia, A., Piva, I., s. 221.

oblasti s vysokou mírou zajištění kvalitní zdravotní péče, stejně jako další části severní Itálie, oproti v této rovině zaostalému Jihu.¹⁰⁵⁵

4.2. Závažné epidemické choroby a statistiky nemocných v Maremmě

Na úvod je třeba poznamenat, že mnohé velké objevy, na nichž stojí naše dnešní medicína, jako je existence bakterií a virů, jež jsou příčinami mnoha tehdy velmi rozšířených a mnohdy smrtelných nemocí, byly učiněny až v 80. letech 19. století (roku 1882 Robert Koch identifikoval bakterii způsobující tuberkulózu, o rok později choleru). Objevy dalších bakterií, třeba i té způsobující v Toskánsku rovněž velmi běžný tyfus jsou otázkou posledních 25 let 19. století. Vakcinace jako prevence mnoha těchto chorob je otázkou spíše až 20. století.¹⁰⁵⁶

Pro bádání v této oblasti je důležitou skutečností, nejenže mnohé nemoci nebyly ještě známy a popsány, tak jak je zná moderní medicína, dále mnoho lidí, pokud nebyla nemoc příliš vážná, nenavštívilo lékaře, natož aby šlo do nemocnice. Poslední skutečností mající vliv na bádání o tehdejší lékařské péči a nemocích je, že záznamy nejsou neúplné, buď protože se nezachovaly, nebo nebyly vedeny s takovou pečlivostí, s jakou měly být.¹⁰⁵⁷

Za vlády Leopolda II., a potažmo i celé habsbursko-lotrinské dynastie, byly nejzávažnějšími nemocemi tyfus, neštovice a malárie. Poslední větší morové epidemie byly ještě za Medicejských v 17. století, konkrétně v letech 1630-31 a 1648-49. S ohledem na zásadní význam malárie v oblasti Maremmy bude této nemoci věnována samostatná podkapitola. Nyní se stručně zaměřím na zbývající dvě, které na rozdíl od malárie, jež byla v postižených oblastech trvale přítomna pouze s ročními výkyvy a jen malými meziročními rozdíly, způsobovaly rozsáhlejší epidemie se zvýšenou úrovní mortality v postižených oblastech.¹⁰⁵⁸

Nejzávažnější epidemie byly s největší pravděpodobností ty způsobené skvrnitým tyfem.¹⁰⁵⁹ Tyfová krize roku 1816-1817, nejhorší epidemie 19. století, byla

¹⁰⁵⁵ Lippi, D., s. 138-139.

¹⁰⁵⁶ Tognotti, E., 20-21.

¹⁰⁵⁷ Sardi Bucci, D., *La crisi di mortalità del 1817 in Toscana*, in *Ricerche storiche*, anno XIII, n. 2, maggio-agosto 1983, s. 341.

¹⁰⁵⁸ Například v zimě 1708-1709 postihla celé Toskánsko vážná epidemie, v Arcidosu se tehdy počet úmrtí ztrojnásobil oproti průměru. Del Panta, L., *Cronologia e diffusione della crisi di mortalità in Toscana dalla fine del XIV agli inizi del XIX secolo*, in *Ricerche storiche*, anno VII, n. 2, 1977, s. 312 a násl.

¹⁰⁵⁹ V 18. století byla nejhorší epidemie, která udeřila roku 1767, která způsobila největší ztráty na životech v Anghiari, Montevarchi, Arezzu a Grossetu. Epidemie nabyla své síly díky špatným úrodám a hladu v předchozích letech nejen v Toskánsku, ale v celé Itálii. Diagnózu bylo možné s vysokou

vyvrcholením ekonomické regrese mající svůj počátek v roce 1815 související s hladomorem v letech 1815-1816, respektive 1817, kdy neúroda postihla všechny základní potraviny, ať již se jednalo o obilniny, kukuřici, luštěniny či jedlé kaštiny.¹⁰⁶⁰ Ve velkovévodství byl nejhorší až druhý rok a mezi nejpostiženější oblasti patřily Massa-Carrara, Grosseto a Arezzo.¹⁰⁶¹ Nejpostiženější oblastí v Toskánsku byla Maremma, odkud se tato epidemie šířila i do jeho dalších částí, a to především prostřednictvím sezónních dělníků, kteří do Maremmy i ze vzdálenějších oblastí jako Lucca, Parma nebo Modena vyrazili v naději, že během hladomoru si přivydělají, aby uživilí své rodiny. Protože pro takové množství lidí nebylo možné zajistit dostatek kvalitní stravy a ubytování, nakazili se a nemoc roznesli do svých domovů nebo ještě cestou sdíleli nákazu s těmi, kdo jim poskytlí nocleh.¹⁰⁶² Před rozsáhlou epidemií nepomohlo ani urychlené zřizování provizorních nemocnic, kam byli nakažení tyfem umisťováni, přesto byla úmrtnost během této epidemie v Toskánsku jednou z nejnižších v Itálii, maxima dosahovala v nemocnicích ve Florencii (kolem 18 %).¹⁰⁶³ V Maremmě se snoubila nakažlivost a úmrtnost tyfu s přítomností malárie.¹⁰⁶⁴

Další epidemie cholery propukla roku 1835 v Livornu, kam byla dovezena obchodními loděmi, poté co potrápila zbytek Evropy. Počet nakažených ve městě dosáhl 2057, z nichž 1171 zemřelo. Velkou zásluhu v osvětě proti šíření nákazy ve městě a o nejúčinnější léčbě měl lékař cav. Betti. Nákaza se v různé, přesto menší než v Livornu, intenzitě rozšířila přes různé zdravotní kordony i do dalších míst, včetně

pravděpodobností stanovit na základě detailního popisu příznaků ve zprávě, kterou o epidemii podal Targioni Tozzetti ve svém díle *Relazioni delle febbri che si sono provate epidemiche in diverse parti della Toscana l'anno 1767*, které vyšlo ve Florencii roku 1767. Del Pantà, L., *Cronologia e diffusione della crisi ...*, s. 326. Sardi Bucci, D., s. 331, ji dokonce považuje za největší krizi mortality v Toskánsku v 18. století. Poměrně zajímavé je, že další hladomor v letech 1772-1774 nevedl automaticky k nějaké závažné epidemii a tudíž k radikálnímu nárůstu mortality v tomto a těsně následujícím období. Další závažnější epidemie byla až roku 1803 a postihla především Val di Chiana, oblast Amiaty a Maremmu. Del Pantà, L., *Cronologia e diffusione della crisi ...*, s. 328-329.

¹⁰⁶⁰ Mezi příčiny hladomoru patřily velmi zhoršené klimatické podmínky mající zásadní vliv na úrodu a kontinentální blokáda nařízená Francií, která italským státům zabránila vyrovnat snížený výnos z vlastní úrody dovozem obilovin z jiných středomořských států. Sardi Bucci, D., s. 331 a násl., kde je tato epidemie velmi podrobně analyzována.

¹⁰⁶¹ del Pantà, L., *Cronologia e diffusione della crisi ...*, s. 329. Jak uvádí del Pantà, pro Toskánsko je možné mnohem detailnější studium této epidemie, než v předchozích případech, poněvadž již existují roční přehledy narození, svateb, úmrtí a počtu obyvatel v jednotlivých obcích. Celý článek založený na dlouhém a pečlivém studiu této epidemii v Toskánsku věnovala Sardi Bucci, D., s. 331-356.

¹⁰⁶² del Pantà, L., *Cronologia e diffusione della crisi ...*, s. 330-331. Sardi Bucci, D., s. 337.

¹⁰⁶³ Sardi Bucci, D., s. 338-340. Dle del Pantà, L., *Cronologia e diffusione della crisi ...*, s. 331, byla průměrná úmrtnost mezi 12–15 %. Pro srovnání v nemocnici ve Vicenze dosahovala úmrtnost v nemocnici téměř 35 %. Podrobné statistické údaje pro oblasti i jednotlivá města viz Sardi Bucci, D., s. 342-349.

¹⁰⁶⁴ Sardi Bucci, D., s. 344.

Pisy a Florencie. Pro nakažené byly budovány provizorní nemocnice a bylo vynakládáno všemožné úsilí, aby se zamezilo šíření nemoci.¹⁰⁶⁵ Lékaři, ale i další osoby, které mnohdy s nasazením vlastního života pomáhali nemocným, byli následně oceněni velkovévodou. Další slabší epidemie proběhla ještě roku 1836 opět s ohniskem ve velkovévodství v Livornu, avšak její důsledky byly menší, pravděpodobně i díky zkvalitnění podmínek v Livornu. Poslední drobnější epidemií této nemoci byla ta v Marcianě na Elbě roku 1849.¹⁰⁶⁶

Velmi nebezpečné byly epidemie pravých neštovic.¹⁰⁶⁷ Nejpodrobnější dlouhodobé údaje jsou, dle del Panty, dochovány pro přístavy Livorno a Portoferraio.¹⁰⁶⁸ Rizikem v počátečních fázích onemocnění byla, stejně jako v případech dalších chorob, možná záměna za jiné horečnaté nemoci, jako například bronchopneumonie (bakteriální zápal plic), záněty uší, supurace kůže. Nemoc rovněž mohla napadat další orgány a vnitřnosti, což vedlo k aplikaci nevhodné léčby a tedy i zhoršení prognózy pro uzdravení nemocných.¹⁰⁶⁹

Salvagnoli Marchetti se ve svých lékařských statistikách zabýval i problematikou neštovic v Maremmě. Stěžuje si především na neprovádění, či provádění zastaralého způsobu očkování, které považuje za důvod vyššího výskytu i těžšího průběhu nemoci v oblasti. V červenci a říjnu 1840 a březnu 1841 bylo vydáno několik velkovévodských nařízení o ochraně veřejného zdraví před pravými neštovicemi (tehdy nazývaných vaiolo arabo), a to včetně propagace očkování, prováděcích nařízení a zavedení kontrol. Účinky opatření a očkování byly patrné téměř okamžitě, kdy v provincii

¹⁰⁶⁵ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 458 a násl., kde je podrobněji popsán i postup této epidemie Evropou. Pro poznání nemoci, jejích fází a neefektivnější léčby byla důležitá mise, na kterou do v roce 1831 nemocí stíženého Německa, vyslal velkovévoda lékaře profesora Luigi del Punta, doktora Thaon a dalšího lékaře. Baldasseroni, G., s. 112-113.

¹⁰⁶⁶ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 468 a násl.; Baldasseroni, G., s. 113.

¹⁰⁶⁷ Jen v 18. století proběhlo 24 epidemií této choroby. del Panty, L., *Cronologia e diffusione della crisi ...*, s. 331.

¹⁰⁶⁸ Podle statistik del Panty dosahovala procentuální míra neštovic jako příčin smrti právě v Portoferraio vysoké úrovně, po celé 18. století přesahovala 10 %, s maximální výší v letech 1731-1740, kdy dosáhla úrovně 39,8 %. Velmi zajímavé jsou i tabulky 19 a 20 na s. 335 a 336, které ukazují vývoj úmrtnosti na neštovice v epidemických letech 18. století v případě Portoferraio, tabulka 19, a procentuální podíl úmrtí na neštovice z celkového počtu zemřelých pro jednotlivé roky v období 1767-1805 v Livornu, tabulka 20. Zajímavý postřeh o rozdílnosti výše úmrtí, a tudíž i onemocnění, mezi Livornem a Portoferraioem uvádí opět del Panty, kdy v Livornu jsou sice epidemie častější, ale méně ničivé, protože toto velké centrum bylo významným místem nejen pro setkávání lidí za obchodem, ale i pro kontakt s nemocemi, což v případě neštovic vedlo k větší imunitě obyvatel vůči této nemoci. Naopak malé přístavní město na ostrově Elba bylo poměrně izolované, epidemie zde méně časté, ale v důsledku toho, byla většina obyvatel méně odolná, a proto byly mnohem ničivější. Rovněž mezi nakaženými, a bohužel i zemřelými, bylo mnohem větší množství dospělých, kteří neměli možnost získat imunitní látky. del Panty, L., *Cronologia e diffusione della crisi ...*, s. 331-337.

¹⁰⁶⁹ Sardi Bucci, D., s. 336.

rázem klesl počet nakažených touto nemocí, tedy pokud byla opatření dodržována. Například v Port'Ercole, Vignale a Polveraja v roce 1840 došlo, po aplikování opatření a tedy provedení očkování, k omezení, až vymizení nemoci. V roce 1841 onemocnělo touto chorobou 203 osob, z nichž 21 zemřelo a 182 bylo vyléčeno, 59 pacientům bylo méně než 5 let, 141 z nich bylo místních. V roce 1842 byla nemoc zanesena do Massa Marittima a do Caldany mladíkem z Castel Nuovo. Celkem se nakazilo 34 osob, z nichž 18 nebylo předtím očkováno. Z řad neočkovaných zemřelo 7 pacientů a 2 zůstali chronicky nemocní. Očkování se uzdravili všichni. K získávání vakcíny byly používány krávy v Alberese, panství patřícího přímo velkovévodovi, jež roku 1841 posloužily k produkci vakcíny pro 2999 osob. V letech 1840-42 bylo v provincii celkem očkováno 8398 osob.¹⁰⁷⁰

Epidemie cholery, ač měly většinou poměrně dramatický a drastický průběh, přicházely ze zahraničí, nejednalo se tedy o endemickou nemoc.¹⁰⁷¹

Salvagnoli Marchetti si rovněž povšiml skutečnosti, že v Maremmě, a v jiných malarických oblastech, se téměř nevyskytuje tuberkulóza či skrofulóza. Ačkoli se odmítl vyjádřit k situaci v zemích, které nezná, byl toho názoru, že skrofulóza je jakýmsi předstupněm tuberkulózy, kdy $\frac{3}{4}$ pacientů s tuberkulózou předtím trpělo skrofulózou. To je, dle jeho názoru, způsobeno vlivem zdejšího klimatu, konkrétně miasmatu. Jako dostatečné se jevilo pouze přesídlit dočasně nemocného do oblasti a nechat jej dýchat „*miasma palustre*“, pro vyléčení výše uvedených chorob.¹⁰⁷² Pravděpodobně i vysoká dětská úmrtnost do 5 let věku v Maremmě, dosahující 51 %, byla dle Salvagnoli Marchettiho přirozeným výběrem, kdy umírali ti slabší, kteří by jinak v budoucnu onemocněli tuberkulózou. Vzácná byla rovněž nádorová onemocnění, jako například scirrhus či rakovina.¹⁰⁷³

Pro celkový přehled počtu nemocných a diagnostikovaných chorob v oblasti Maremmy jsou pro roky 1840-42 k dispozici lékařské statistiky, respektive přehledná souhrnná publikace Salvagnoliho Marchettiho. Uvedené přehledy vychází z povinných raportů lékařů a nemocnic v provincii, kdy krom počtu nemocných a

¹⁰⁷⁰ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 9-12.

¹⁰⁷¹ Snowden, F.M., *La conquista della malaria. Una modernizzazione italiana 1900-1962*, Torino 2008, s. XII.

¹⁰⁷² Coluccia, A., Piva, I., s. 226. Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 60 a násl. srovnává situaci ve Francii, Velké Británii, v Království Obojí Sicílie, na Antilách, či v Alžíru podle dobových publikací.

¹⁰⁷³ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 60 a násl.

diagnóz bylo zaznamenáváno i pohlaví, povolání, věk, rodinný stav a původ pacientů (tedy zda byli místní či nikoli). Konkrétní čísla pro jednotlivé kategorie, z nichž je možné vyčíst, že nejpostiženější kategorií byli muži v produktivním věku a především ti pracující v zemědělství, kam však byly zahrnuty i bonifikační práce, se nachází v příloze. Pro větší přehlednost zde uvedeme jen některé celkové statistické údaje s odkazem na podrobnosti v tabulkách v příloze.

Od 1. června 1840 do 31. května 1841 v provincii onemocnělo 35 619 osob, z nichž bylo 23 367 mužů. Ze 100 nemocných jich bylo léčeno 54,58 % s periodickými horečkami (*febbri intermittenti*), zhoubnými (*f. perniciose*) 1,04 %, trvalými žaludečními (*f. continue gastriche*) 8,20 %, revmatickými (*f. reumatiche*) 4,89 %, s flegmónou 3,03 %, se zánětem pohrudnice a zápalem plic 6,10 %, střídavými horečkami (*f. remittenti*) 4,13 %, chronickými nemocemi 1,69 %, chronické nemoci plic 0,5 %. Neurózy a hydropsie postihly 31,73 %. Velké rozdíly byly ve výskytu periodických horeček, kdy například na místech se zdravým ovzduším jako na ostrově Giglio postihly 16,58 % a v Sassettě 17,11 %. Naproti tomu, v místech se zdravým ovzduším, odkud však většina praceschopných v létě odcházela za prací do maremmské nížiny, byly počty nemocných podobné těm, jako v oblastech s nezdravým ovzduším (jako Orbetello 54 %, Magliano a Grosseto 59 %, Gavorrano 66 % a 68 % v Suvereto), například v Castel del Piano dosahovaly 64 %, v Santa Fiora 70 %, v Roccalbegna 61 %. Počet nemocných zánětem pohrudnice nebo zápalem plic byl všude přibližně stejný, 5-12 ze sta nemocných, s lehce nižším počtem kolem Monte Amiata v obcích Arcidosso, Santa Fiora a Castel del Piano, kde to bylo kolem 4 %. Úplavice byla nejčastější v Pitigliano, Sorano a na Gigliu, naopak pravé neštovice byly nejčastější ve Scansanu, protože tam dlouhodobě bylo zanedbáváno očkování. Další statistické údaje, které je možné vyčíst, jsou například, že ze 100 nemocných mužů jich bylo 73,04 % ve věku 10-40 let; 79,81 % bylo zemědělců, 65,61 % svobodných, 66,79 % bylo místních. U žen jich bylo 66,44 % ve věku 10-40 let, 86,17 rolnic, 46,09 % svobodných, 12,23 % vdov, 0,09 % těhotných; 91,26 % místních. Recidiv bylo 12 %, 96,31 % se jich zotavilo. V tomto období zemřelo v péči lékařů v provincii celkem 1316 osob, z toho bylo 819 mužů. Nejčastějšími příčinami smrti byly v 249 případech zhoubné horečky, v 236 žaludeční a revmatické horečky a v 263 zánět pohrudnice a zápal plic. Salvagnoli Marchetti se domníval, že na žaludeční horečky zemřeli ti, kteří byli delší dobu souženi malárií a pak se dopustili chyb ve stravování či se vystavili prudkým změnám teplot. Rovněž úmrtnost na zánět pohrudnice a zápal

plic byla vyšší v oblastech postiženějších malárií. Počet všech úmrtí ve stejném období podle matriky (stato civile) byl 3379 osob.¹⁰⁷⁴

O rok později, od 1. června 1841 do 31. května 1842 v provincii onemocnělo 36 479 osob, z nichž bylo 23 837 mužů, z nich bylo 16 245 místních. Z toho 10 751 mužů onemocnělo periodickými horečkami, 352 zhoubnými, 3866 trvalými žaludečními a katarálními horečkami, 170 flegmónou, 395 angínou, 2177 zánětem pohrudnice nebo zápalem plic, 584 úplavicí, 23 mělo maligní pustulu (vřídek), 66 onemocnělo hydropií, 280 chronickými ranami. I mezi ženami byla většina místních, konkrétně 11 893. Z nemocných bylo v nemocnicích ošetřeno 8873 osob, zbytek, tedy 27 606 osob bylo léčeno doma. Mezi pacienty v nemocnicích převládali příchozí dělníci, konkrétně 7000 pacientů, a muži, přesněji 7768. V nemocnicích zemřelo 458 pacientů, 8415 osob se uzdravilo, 1783 mělo recidivu. V domácím ošetření zemřelo 1188 osob, 26 418 se uzdravilo a 2436 mělo recidivu. V provincii naprosto převládala onemocnění periodickými horečkami, 39,42 ze 100 nemocných, dalšími typy malarických horeček onemocnělo v případě zhoubných 1,38 %, trvalými žaludečními 11,99 % a 7,92 % revmatickými, 2,29 % střídavými horečkami. V tomto roce se periodické horečky rovněž ve vysoké míře vyskytovaly v oblastech se zdravým ovzduším jako Roccalbegna, kde dosahovaly 40 %, v Montieri 42 %, Castel del Piano přes 47 % a v Santa Fiora v 60 %. V oblastech s horším ovzduším byla procenta nemocných velmi podobná: Suvereto 38 %, Grosseto 41 %, Orbetello 42 %, Gavorrano 45 % a Magliano 55 %. Nejvyšší míra nákazy a úmrtnosti na pravé neštovice byla v oblasti Castiglione della Pescaja, kde v obci Buriano bylo dlouhodobě zanedbáváno očkování. Za rok 1841 bylo přijato do nemocnic 9142 osob, které tam celkem strávili 94,66 dní, a jejich léčba stála 126 189 lir, z toho jen za léky to bylo 32 803.8.6 lir. Z toho vyplývá, že průměrně byl každý pacient v nemocnici 10,31 dne, za léky na něj bylo vydáno 3,59 lir a celkem jeho léčba vyšla na 15,22 lir. Podle zpráv lékařů zemřelo v daném období 1187 osob, z nichž 730 bylo mužů, 869 bylo místních. V nemocnicích jich zemřelo 458, z toho 375 mužů a převládali příchozí, konkrétně 272 zesnulých v nemocnicích. I v tomto období byly nejzávažnějšími chorobami a nejčastějšími příčinami smrti zhoubné horečky (9,1 %), žaludeční a revmatické (14,41 %), záněty pohrudnice a zápaly plic (28,3 %). V oblastech stížených malárií byl horší průběh i u zánětu

¹⁰⁷⁴ Tamtéž, s. 14 a násl.

pohrudnice a zápalu plic, kdy úmrtnost na ně dosahovala až 46,85 %. Podle matriky zemřelo v roce 1841 v provincii 3496 osob.¹⁰⁷⁵

Rozdíl v počtu úmrtí podle matriky (stato civile) a lékařskými záznamy je způsoben jednak tím, že nezahrnují přesně tytéž měsíce, tak tím, že mnoho osob, především dětí, zemřelo, aniž je navštívil lékař, buď kvůli nedbalosti lékařů, ale ještě pravděpodobněji rodičů. Konkrétně z 1448 zemřelých dětí jich bylo jen 76 nahlášeno lékaři.¹⁰⁷⁶

Při srovnání let 1840–1841 a 1841–1842 v druhém zmiňovaném období onemocnělo o 860 osob více (35 619 a 36 479) a zemřelo o 330 osob více (1316 a 1646). To bylo zapříčiněno pozměněnou skladbou nemocí, přibýlo závažnějších typů horeček (žaludeční a žlučnickové, revmatické), stejně jako zánětlivých onemocnění hrudníku, jak je patrné i z příslušných statistických přehledů. Naopak klesl počet vyléčených na sto nemocných, z 96,31 % v roce 1841 na 95,69 %. Po oba roky byly nejzávažnějšími nemocemi zhoubné horečky (14,88 % v prvním roce, 9,1 % v druhém), trvalé žaludeční (14,55 % oproti 14,41 %) a záněty hrudníku (18,11 oproti 28,3 %).¹⁰⁷⁷

Pokud k trvale žijícímu obyvatelstvu připočteme více méně konstantní počty sezónních dělníků (jak těch zimních, tak letních), pak je pro roky 1840–45 možné sestavit následující velmi zajímavou tabulku:

Rok	Obyvatel	Nemocných	Úmrtí	Vyléčení
1840–41	103 343	35 619	1316	34 303
1841–42	104 664	36 479	1646	34 833
1842–43	105 343	33 051	1166	31 885
1843–44	105 556	31 029	1343	29 686
1844–45	106 833	28 148	986	27 162

Zdroj: Coluccia, A., Piva, I., *La situazione malarica nel Grossetano negli anni 1840–44*, s. 216.

Ve stejném období bylo recidiv jedenkrát 5,3 % (1107 případů z 20 629 onemocnění), dvakrát 8,5 % (1774) a třikrát 8,1 % (1685). Z toho hospitalizováno bylo 8.965 osob, kdy většinu, konkrétně 7113 tvořili migrující dělníci. Hlavní příčinou hospitalizace byly periodické horečky (5962 případů), 640 připadalo na trvalé

¹⁰⁷⁵ Tamtéž, s. 21–28.

¹⁰⁷⁶ Tamtéž, s. 26.

¹⁰⁷⁷ Tamtéž, s. 30–32.

žaludeční horečky a zápaly plic a 451 na pleuropneumonií (současný zápal plic a zánět pohrudnice). V nemocnicích zemřelo 361 osob, tedy 4 %, z nichž 214 bylo z řad migrujících osob. Nejčastější příčinou úmrtí byly periodické a zhoubné horečky, u 107 hospitalizovaných, dále 35 z nich podlehl žaludečním a žlučnickovým horečkám, 90 pleuropneumonií.¹⁰⁷⁸

Průměrný věk Grossetanů vypočtený Ximenem byl 19 a půl roku. Podle Salvagnoli Marchettiho byl roku 1837 průměrný věk v Toskánsku v 33,36 let. A podle dat z roku 1841 stoupl průměrný věk v Maremmě na 21,19 let. V roce 1842 byl průměrný věk v Grossetu 23,49 let.¹⁰⁷⁹

4.3. Mal'aria

Malárie byla asi nejzávažnějším zdravotním problémem v Maremmě, který bylo třeba řešit. Na úvod této podkapitoly je třeba podotknout, že v době, kterou se tato práce zabývá, ještě nebylo známo, jak dochází k nakažení, nebyla ani striktně popsána, tak jak ji známe dnes. Podívejme se nejprve stručně na historii objevů vedoucích k modernímu popisu malárie.

Obecně se dá říci, že zde působily tyto faktory: vzdálenosti, nedostatek komunikačních prostředků, kulturní bariéry mezi severem a jihem, absentismem, propastné rozdíly mezi městem a zemědělskými oblastmi a obecná nejistota ohledně povahy nemoci.¹⁰⁸⁰

Důvod intenzity zájmu o malárii, a tudíž učiněných objevů, je možné přičíst tomu, že Itálie byla jedinou evropskou zemí, která se střetávala s malárií na svém území, nikoli někde daleko v koloniích.¹⁰⁸¹ I proto se jí věnovali přední lékaři, vědci, ale i politici. Vývoj malárie je úzce provázán s politickým rozvojem, se vztahem obyvatel vůči jejich okolnímu prostředí, stejně jako sociální otázky.¹⁰⁸² Druhým pravděpodobným důvodem je skutečnost, že Řím se svou univerzitou se nacházel mezi dvěma děsivými ohnisky malárie, jakými v té době byly Agro Romano a Paludi Pontine, díky tomu zde byla vysoká koncentrace lékařů, velmi oceňovaných za objevy v této oblasti. Řím byl sužován jak „suchou“ malárií, z oblasti Agro Romano, tak „mokrou“, z oblasti Paludi Pontine. Díky mírnému klimatu se malarická sezona často

¹⁰⁷⁸ Coluccia, A., Piva, I., s. 217.

¹⁰⁷⁹ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 27.

¹⁰⁸⁰ Snowden, F.M., s. 4.

¹⁰⁸¹ Tamtéž, s. 45.

¹⁰⁸² Tamtéž, s. XIII.

prodloužila až do prosince, což zajišťovalo dostatek malarických pacientů po celý rok. Významnou roli sehrála i mužská nemocnice Ospedale di Santo Spirito, kde byli hospitalizováni malárii nakažení pacienti, především námezdní dělníci, a nejen ti. Nemocnice s 300 lůžky často přes léto, kdy vrcholila malarická sezóna, pečovala až o tisíc pacientů. Poslední „výhodou“ byl výskyt všech tří v Itálii se vyskytujících typů malárie.¹⁰⁸³ Mezi nejvýznamnější představitele římské, či italské školy, která se zasloužila o největší objevy související s malárií, patřili především Angelo Celli, Camillo Golgi (ten jediný působil v Pavii), Ettore Marchiafava, Amico Bignami, Giuseppe Castanelli a Giovanni Battista Grassi. Rychlosti výzkumu napomáhala rivalita a soutěživost mezi jednotlivými členy školy.¹⁰⁸⁴

Alphonse Laveran (Paříž 1845–1922), vojenský lékař v Alžíru, si všiml, že malárii je vždy postižena krev nemocných, další symptomy se různily, ale v krvi byla pokaždé viditelná tajemná pigmentová tělíska.¹⁰⁸⁵ V listopadu 1880 učinil objev, který potvrdil jeho hypotézu, když kromě již zmíněných nehybných pigmentových tělísek našel i živé parazity, čímž mimo jiné otevřel i novou oblast medicíny – parazitologii. Tyto živé organismy, které velmi rychle měnily svůj vzhled, nazval *Haemamoeba malariae*.¹⁰⁸⁶ Lékařská věda v té době byla nakloněna spíše akceptovat bakterie a mikroby než parazita objeveného Laveranem, proto téměř obratem přišli Klebs, Marchiafava a Tommasi-Crudeli s tvrzením, že objevili *Bacillus malariae*. Laveran ještě nedokázal pochopit, že proměny parazita, které pozoroval pod mikroskopem, jsou součástí jeho životního cyklu. Až další výzkum za použití mnohem výkonnějších mikroskopů a lepší technologie Ettore Marchiafavy a Angela Celliho v Římě vedl k poznání plazmodií, jak byly organismy objevené Laveranem přejmenovány, a jejich následnému přijetí vědeckou obcí. Marchiafava roku 1885, díky experimentům, kdy injekcemi s plazmodii vyvolal malárii u zdravých dobrovolníků, prokázal, že jsou příčinou skutečnou malárie. Je třeba zdůraznit, že všechny pokusy se prováděly buď na již nemocných, nebo na dobrovolnících, či obyvatelstvu dané oblasti obecně.¹⁰⁸⁷ Roku 1886 byl Camillem Golgim identifikován životní cyklus parazita.¹⁰⁸⁸ Golgi

¹⁰⁸³ Pro upřesnění, v tropech se vyskytuje ještě čtvrtý typ způsobovaný *Plasmodium ovale*.

¹⁰⁸⁴ Tamtéž, s. 44-47.

¹⁰⁸⁵ Tognotti, E., s. 21; Snowden, F.M., s. 40-41.

¹⁰⁸⁶ Snowden, F.M., s. 41; Cherubini, A., s. 208-209.

¹⁰⁸⁷ Snowden, F.M., s. 41 a násl.

¹⁰⁸⁸ Tognotti, E., s. 21, Snowden, F.M., s. 42.

rozlišil v Itálii přítomnost tří typů plazmodia malárie, tedy *Plasmodium vivax*, *Plasmodium falciparum* a *Plasmodium malariae*.¹⁰⁸⁹ Periodické každodenní a tří denní horečky (febbre intermittente quotidiana a terzana) jsou způsobovány *Plasmodium vivax*, čtvrtodenní (quartana) pak *Plasmodium malariae* a zhoubná (perniciosa) *Plasmodium falciparum*. Problémem pacientů v Maremmě byla často několikanásobná nákaza (febbri remittenti), která sama o sobě ztěžuje identifikování typu malárie.¹⁰⁹⁰ Malárie obecně byla rovněž označována i jako „febbre romana“ (římská horečka), naznačující obrovské riziko nákazy v této oblasti.¹⁰⁹¹

Golgi v roce 1885 popsal, jak plazmodium útočí na červené krvinky, v nichž se množí dělením. Po zničení krvinky se opět dostává do krevního řečiště, jen ve větším množství, a napadá další a další krvinky. Po dosažení dostatečného množství se objeví první příznaky. Při explozi nakažených červených krvinek dochází k paroxysmatům (záchvatům), tedy nástupu horeček. V případě nákazy *Plasmodium malariae* a *Plasmodium vivax* nejsou napadeny všechny krvinky a imunitní systém je schopen infekci zastavit a mnohdy i eliminovat. Avšak *Plasmodium vivax* je schopné přežít v játrech a čas od času se uvolňovat do krevního oběhu a tak způsobovat recidivy nemoci. V případě *Plasmodium falciparum*, nejzávažnější formy, brzy dosáhnou nakažené krvinky 40 %. Paroxysmata se opakují v cyklech po 48 nebo 72 hodinách podle typu plazmodia, nebo po 24 hodinách, pokud se jedná o kombinovanou nákazu.¹⁰⁹² Těmi základními, typickými příznaky, které se objevují po 7 až 10 dnech od nakažení, jsou periodické horečky, zimnice, nadměrné pocení a bolesti hlavy, které jsou často doprovázeny zvracením, průjmem a deliriem.¹⁰⁹³ Plazmodia rovněž způsobují „lepkavost“ krvinek, které se přichytávají ke stěnám krevního řečiště a vnitřních orgánů způsobující okluze (ucpávání) a hemoragie (krvácení), které nejčastěji postihují mozek, plíce a trávicí trakt.¹⁰⁹⁴ Další průběh nemoci závisí na tom, které orgány a nervy jsou napadeny. Nejčastěji se jedná o mozek, plíce, slezinu, zažívací trakt nebo oběhový systém. V případě „malaria perniciosa“, kdy jsou napadeny životně důležité orgány, nemocný záhy upadá do hypoglykemického kómatu, má akutní respirační potíže nebo závažnou anémii. Těhotné ženy buď potratí,

¹⁰⁸⁹ Snowden, F.M., s. 42.

¹⁰⁹⁰ Konzultace s profesorem Bruschim.

¹⁰⁹¹ Snowden, F.M., s. 3.

¹⁰⁹² Tamtéž, s. 42-43.

¹⁰⁹³ Tamtéž, s. 10 a s. 42-43.

¹⁰⁹⁴ Tamtéž, s. 43.

předčasně porodí nebo u nich dochází k závažným hemoragiím. V méně závažných případech, tedy kdy nedošlo k úmrtí, vede k trvalým následkům, jako jsou například splenomegalie (bolestivé zvětšení sleziny), chřadnutí, anémie a namáhavost s rizikem degenerace v kachexii (silná celková sešlost). I případy, které se zdají být zcela vyléčeny, jsou náchylné k recidivám či k nákaze dalšími nemocemi, například katarálnímu zápalu plic.¹⁰⁹⁵

Roku 1898 v Itálii založena Societá per gli Studi sulla Malaria. Tato společnost se starala nejen o výzkum a jeho publikování ve vlastním vědeckém časopisem „Atti“, v roce 1899 zřídila i první experimentální protimalarickou stanici v Cervelletta. Významně se rovněž podílela na přípravě antimalarických programů pro oblast Říma i těch celoitalských.¹⁰⁹⁶

V roce 1898 byl popsán způsob, jakým se nemoc přenáší, tedy přenos komárem rodu *Anopheles*. Na tomto objevu měl největší zásluhu Giovanni Battista Grassi, který úzce spolupracoval s Bignamim a Bastianellim.¹⁰⁹⁷ Výzkum životního cyklu plazmodia byl dokončen, stále římskou školou, v letech 1899-1902. Bylo mimo jiné prokázáno, že samičky komára *Anopheles* se stanou nositelkami nákazy teprve poté, co se nakrmí krví nakažené osoby.¹⁰⁹⁸ Pro mnoho vědců byl ovšem nevysvětlitelný rychlý nástup epidemie každé jaro a domnívali se proto, že buď se přenáší i mezi generacemi *Anopheles*, či jsou ve hře ještě další způsoby nákazy.¹⁰⁹⁹

Význam chininu jakožto antimalarika byl v Evropě znám již od 17. století (konkrétně byl dovezen roku 1640), kdy Španělé objevili léčivé účinky kůry chininovníků, ale jak a kdy je nejúčinnější a zda je použitelný i jako prevence ještě dlouho nebylo jasno.¹¹⁰⁰ Již Thomas Sydenham (1624 Windford-Eagle – 1689 Londýn) již léčil malárii chininem.¹¹⁰¹ Problémem bylo, že se jednalo o nedostatkové a velmi drahé zboží. Ke změně došlo, když se Nizozemcům podařilo roku 1852 založit

¹⁰⁹⁵ Tamtéž, s. 11-12.

¹⁰⁹⁶ Tamtéž, s. 47.

¹⁰⁹⁷ Hypotéza o přenosu komárem je ovšem mnohem starší, poprvé ji vyřkl Varro v 1. stol. před n.l., na přelomu 17. a 18. století Giovanni Maria Lancisi, avšak chybělo její prokázání. Přenosem malárie komáry se zabývali ještě roku 1891 Laveran, 1892 Robert Koch, 1894 Patrick Manson. Ronald Ross prokázal přenos ptačí malárie komáry. Snowden, F.M., s. 47-48.

¹⁰⁹⁸ Snowden, F.M., s. 50-51; Cherubini, A., s. 208-209.

¹⁰⁹⁹ Snowden, F.M., s. 52-53.

¹¹⁰⁰ Cherubini, A., s. 209; Snowden, F.M., s. 53-55.

¹¹⁰¹ Sydenham dále například zavedl jako léčebný prostředek laudanum, což byla opiová tinktura (roztok opia v alkoholu), rovněž zavedl jako základ medicíny studium symptomů. Konzultace s profesorem Pavlem Čechem, 3. lékařská fakulta UK, Kabinet dějin lékařství.
<http://www.treccani.it/enciclopedia/thomas-sydenham>.

chininové plantáže na Jávě, díky čemuž se postupně zvyšovala dostupnost a ruku v ruce s tím snižovala cena. Postupně se rovněž zvyšovalo i pochopení účinnosti chininu (nevhodný na všechny typy horeček) a zjišťovala se nejvhodnější doba jeho podání a dávkování (chinin je nejúčinnější při podání v okamžiku, kdy se plazmodia volně pohybují v krevním řečišti, tedy jak jako prevence, tak při každém nástupu horečnaté fáze).¹¹⁰² Rovněž v této době byl definitivně stanoven léčebný postup za použití chininu.¹¹⁰³ Nejúčinnější způsob aplikace a dávkování chininu, podložený vědeckým výzkumem, učinil až na samém konci 19. století Camillo Golgi z Pavie, konkrétně šlo o podání chininu několik hodin před dalším záchvatem horečky, kdy lék působí na novou generaci parazita.¹¹⁰⁴

Ale vraťme se před tyto objevy, do doby, kdy v Toskánsku vládla habsbursko-lotrinská dynastie, konkrétně Leopold II.

Vzhledem k výše uvedenému se malárie v pramenech objevuje pod různými jmény. Salvagnoli Marchetti rozlišuje několik typů periodických horeček: periodická prostá (*febbre intermittente semplice*), periodická komplikovaná žaludečními obtížemi (*febbre intermittente febbre complicata da stato gastrico*): střídavá žlučnicková (*febbre remittente biliosa*), trvalá žaludeční (*febbre continua gastrica*), tyfoidní (*tifoide*, podle prof. Bruschiho se již jedná o tyfus), úplavice (*dissenteria*, v tomto případě je způsobena špatným vstřebáváním způsobeným nižší perfuzí střev). Z periodických přechází na střídavé a končí u trvalých, rovněž se stávají závažnějšími.¹¹⁰⁵ Febbri intermittenti převládají na jaře, v létě a na podzim jsou to pak spíše continue gastriche (podle prof. Bruschiho spojené se žaludečními křečemi, při těžké formě i žaludeční a duodenální vředy ze stresu) a zánětlivé.¹¹⁰⁶ Je velmi pravděpodobné, že některé jiné příčiny smrti uváděné ve statistických přehledech byly důsledkem malárie, kdy organismus oslabený periodickými horečkami nakonec podlehl jiné nemoci, například zápalu plic, úplavici atp.¹¹⁰⁷ Právě nejrozumnější komplikace malárie jsou příčinou její

¹¹⁰² Snowden, F.M., s. 53-55.

¹¹⁰³ Neznalost životního cyklu a přesný popis nemoci do té doby neumožňoval jeho efektivní využití v nejhodnějších fázích nemoci a v dostatečných dávkách. Jeho vysoká cena jej rovněž činila dostupným jen omezeně. Cherubini, A., s. 209, Tognotti, E., s. 21.

¹¹⁰⁴ Tognotti, E., s. 21-22.

¹¹⁰⁵ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 47.

¹¹⁰⁶ Tamtéž, s. 35.

¹¹⁰⁷ Pozzi, L., *Un'analisi territoriale delle differenze di mortalità per sesso nell'infanzia e nell'adolescenza in Italia durante la transizione*, in Salute, malattia e sopravvivenza in Italia fra '800 e '900, ed. Breschi, M., Pozzi, L., Udine 2007, s. 284.

někdy nejisté identifikace v soudobých pramenech.¹¹⁰⁸ Stejně tak si Salvagnoli Marchetti povšiml, že nemoc má sice inkubační dobu, ta je však velmi nepravidelná, liší podle typu plazmodia, kterým je vyvolána, a podle individuální reakce nakaženého, důkazem čehož jsou sezónní dělníci, kteří onemocněli až po návratu z Maremmy.¹¹⁰⁹ V prvotních fázích může být zaměněna například za chřipku.¹¹¹⁰

Vyjma Grosseta, a ještě v 18. století Pisy, byla malárie v Toskánsku nemocí spíše venkova než města.¹¹¹¹ Malárie postihovala spíše mužskou populaci, než ženy,¹¹¹² což souviselo mimo jiné i s faktem, že do oblastí postižených malárií dočasně migrovali za prací právě muži. Stejně tak to byli spíše místní muži, kdo se věnoval práci venku, kde bylo mnohem vyšší riziko nákazy.

Riziku malárie se, zvláště v letních měsících, nemohl vyhnout nikdo. I proto již od středověku (konkrétně v případě soudce v Grossetu to bylo povoleno Sienou roku 1334)¹¹¹³ se veškeré úřady v Maremmě na léto stěhovaly do okolních kopců, stejně jako většina obyvatel. To bylo rovněž důvodem, jak již bylo naznačeno v kapitole zabývající se přímo bonifikačními pracemi v Maremmě, proč se tyto mohly odehrávat pouze od podzimu do jara.

Řešení problému malárie mělo dvě roviny. A to jak této decimující nemoci předcházet (a to nejen stěhováním se do méně malarických oblastí během měsíců s nejvyšší pravděpodobností nákazy) a jak ji nejlépe léčit.

Pro stanovení nejlepší prevence bylo potřeba zjistit, co nemoc způsobuje. Zde se v této době objevuje několik zásadních teorií a z nich plynoucí možná řešení zahrnující především regulaci vod.

Nejvíce onemocnění horečkami bylo od července do října, kdy bylo zároveň i ovzduší nejméně zdravé a zároveň probíhaly žně a mlácení obilí. Nebyl snad nikdo, kdo by se účastnil těchto prací a neonemocněl, ať již v průběhu prací, nebo po návratu domů, a to možná i díky prudké změně teplot.¹¹¹⁴ Za sezónní prací v zemědělství přicházeli ve skupinkách po 15 až 20 lidech, kdy v každé skupině byla žena. Již cestou nadměrně konzumovali víno, destiláty a následně mnohdy spali pod širým nebem nebo

¹¹⁰⁸ Coluccia, A., Piva, I., s. 215.

¹¹⁰⁹ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 48. Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹¹⁰ Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹¹¹ Gambi, L., *Popolazione e territorio*, in Società italiana di Demografia storica, La popolazione delle campagne italiane in età moderna, Bologna 1993, s. 11.

¹¹¹² Pozzi, L., s. 284.

¹¹¹³ Guerrini, G., s. 46.

¹¹¹⁴ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 33, Coluccia, A., Piva, I., s. 218.

v otevřených chatrčích (cappanoni), společně muži se ženami. K snídani měli chleba, mnohdy nekvalitní se sýrem, k obědu si rukama namáčeli chléb do vody s cibulí, olejem a octem. K večeři pak mívali „acqua cotta“, což byl chléb namáčený do teplé vody ochucené solí, olejem a pepřem. Pili nekvalitní víno, někdy vylepšené pálenkou, a nekvalitní vodu. S ohledem na to, že práce byla „a cottimo“ (úkolová), nikoli „a giornata“ (denní), tak pracovali velmi těžce a i v nejparnějších denních hodinách. Rovněž z toho důvodu začínali velmi brzy, takže jim ranní rosa zcela promáčela při práci jejich oděvy, díky čemuž pak více vnímali horkost slunečních paprsků. Možná tedy, podle Salvagnoliho Marchettiho, byla rosa prostředkem miasmatu? Tyto všechny příčiny vedly k oslabení a změnám v lidském organismu, pročez nebylo s podivem, že ochořeli. Nejrizikovější skupinou byli zemědělci, pastevci, všichni, kdo pracovali na kanálech a naplavování, vyráběli uhlí a potaš. Další ohroženou skupinou byli i vojáci, u kterých byly rovněž časté recidivy. Vždyť v průběhu roku jich bylo léčeno 1511 a přitom jich v oblasti sloužilo jen 996.¹¹¹⁵

Nemoci bažin byly způsobovány teplotou a vlhkostí a ovlivňovány množstvím a povahou hniјících organismů, denní dobou (za rizikovější byl považován úsvit se svou rosou, která byla považována za „*condensazione miasmatica molto virulenta*“, a soumrak), osobní predispozice (ale například v Maremmě tyto měly menší vliv, protože tam se postupně nakazili všichni), nadměrná pracovní zátěž, podvýživa a některé druhy kontaminace, například díky studnám vybudovaným příliš blízko kanalizace, atp.¹¹¹⁶

Názory profesora Paola Saviho na možné příčiny mal'aria v Toskánsku, jak je přednesl na celoitalském vědeckém kongresu v Pise v roce 1839, kdy krom hlavních teorií o škodlivých výparech stojatých vod, zvláště tam, kde je nedostatečné proudění vzduchu; mísení sladkých a slaných vod; rozklad rostlin rostoucích v bažinách; úhyn ryb, plazů a hmyzu, především kvůli mísení vod; výpary z bažin způsobené rozkládáním a slučováním, které v nich probíhají, zahrnovaly i některé méně běžné. Například, že některými jsou za příčinu uváděny rozsáhlé lesní porosty, avšak jiní je neodsuzují a priori, ale důležité je, kde jsou orientovány s ohledem na proudění vzduchu. Za nejškodlivější byly obecně považovány větry z jihu a jihozápadu. Dále v pořadí jsou pak mísení vzduchu bažin s mořským, sirné a další plyny vulkanického původu, výpary z některých druhů rostlin. Jmenovitě uvádí profesora Brocchiho jako

¹¹¹⁵ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 34-35.

¹¹¹⁶ Cherubini, A., s. 209, Snowden, F.M., s. 9 a s.25.

zastánce teorie, kdy ze stojatých vod, ale i z vlhké půdy uniká do ovzduší zvláštní látka. Za zajímavost stojí, že byly uváděny i maličcí a velmi početní živočichové, kteří se rodí v bažinatých vodách a při vstupu do lidského organismu jsou schopni způsobit závažné nemoci.¹¹¹⁷ Pro některé bylo dle Saviho vyjádření pro vznik periodických horeček dostatečnou příčinou vlhké klima či opakované prudké změny okolní teploty. Mezi příčinami nemocí v Maremmě je neopomenutelné pití nekvalitní vody. Asi nejpodivnější teorií zmiňovanou při uvedené příležitosti Savim byla teorie Boissier de Sauvagese, který se domníval, že jejich základem je vliv nějaké elektrické síly způsobované specifickými podmínkami ovzduší, směry větrů a směsí výparů nejrůznějších minerálů, která naruší elektrické podmínky lidského organismu.¹¹¹⁸

Salvagnoli Marchetti mezi hlavními příčinami periodických horeček uvádí miasma ovlivněné kvalitou půdy, poté mísení sladké a slané vody, saliny, rozklad rostlinných a živočišných látek. Dále pak pobyt po dlouhé části dne na otevřeném vzduchu, zvláště pak pozdě večer a brzy ráno a vystavovat se tak rychlým změnám teplot, vysoké množství ranní rosy, která vytváří citelné prochlazení, palčivé paprsky slunce během pracovního dne. K tomu se přidává velice namáhavá práce, i kvůli tomu, že práce je úkolová (*a cottimo*) a nikoli denní (*a giornata*), špatná strava, oděvy, nadužívání destilátů, nízká kvalita ubytování.¹¹¹⁹

Ve druhé části své publikace Salvagnoli Marchetti popisuje podrobněji tehdy předpokládané příčiny periodických horeček v Maremmě předkládaje a hodnotíce jednotlivé teorie. V základu je shrnuje následovně zvláštní látka vznikající ze stojatých vod, kde nejsou bažiny z rychlých změn teplot, míchání sladké a slané vody, změny teplot a vlhkosti vzduchu, excesy ve stravě, silné emoce. Chemicky se složení miasmatu snažili určit tehdejší přední odborníci, jako například Volta, Foucroy, Gattoni, Moscati, Rigaud, de l'Isle, Vauquelin, Julia Fontenelle, Devergé, Bousingault, profesor Paolo Savi, profesor Giovacchino Taddei, Gazzeri a Matteucci.¹¹²⁰

Přestože převládal názor, že miasma je tvořeno rozkladem organických látek ve stojaté vodě, nepovažoval to Salvagnoli Marchetti za potvrzené, spíše se mu zdálo, že

¹¹¹⁷ Ty by se dali označit jako „germi“ dle pozdějších teorií, resp. *Bacilus malariae*. Ještě v 70. a 80. letech tento názor zastávali například Corrado Tommasi-Crudeli, Edwin Klebs, či Ettore Marchiafava. Snowden, F.M., s. 9.

¹¹¹⁸ Coluccia, A., Piva, I., s. 218 a násl.

¹¹¹⁹ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 35; Coluccia, A., Piva, I., s. 219.

¹¹²⁰ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 37-38.

to způsobuje tyfoidní horečky. A to i proto, že periodické horečky jsou endemické i v oblastech vzdálených od bažinatých nížin jako jsou Sovana a Saturnia. Cav. Paolo Savi se domníval, že příčinou je kvalita půdy, respektive její chemické složení.¹¹²¹

Mísení sladké a slané vody, pokud samo o sobě nebylo příčinou, situaci rozhodně, dle Salvagnoli Marchettiho, zhoršovalo. Zastánci této teorie byli například Bane, Lancisi, Zandrini a další lékaři a fyzikové. Jako doklad této teorie Salvagnoli Marchetti uvádí příklad Luccy, která kolem roku 1740 na základě názorů právě matematika Zandriniho, zbudovala systém hrází a speciálních závěrových objektů (*cateratte a bilico*) a zamezila tak pronikání slané vody do oblastí kolem Viareggia, které se díky tomu proměnilo z nehostinného zamořeného místa v prosperující městečko. Stejně tak pomohlo oddělení vod i obyvatelům Pietrasanta a Montignoso.¹¹²²

Stejný efekt jako mísení vod měla, dle tehdejších teorií uváděných Salvagnoli Marchettim, i situace, kdy dno stojaté sladké vody bývalo v minulosti mořským dnem. Tuto skutečnost potvrzovaly nálezy mušlí a vrstev řas, pokud se ve zmiňovaných dnech prováděly výkopové práce. Tento typ dna nazýval Fossombroni *Cuora marina*. Mnohdy byl sice pokryt tenkou vrstvou půdy, ale přesto díky infiltraci sladké vody docházelo k rozkladu mořských prvků, které pak exhalovaly do ovzduší, zvláště pak trhlinami v půdě způsobenými suchem. Vzhledem k tomu, že většina Maremmy byla takto tvořena, mohl to být velmi pravděpodobný důvod.¹¹²³

Další příčina byla viděna, například Ximenem a Fossombronim, v salinách („salmastraie“), což jsou plochy půdy pokryté výtoky ze slané roztoky, tvořeného tenkou vrstvou půdy přinesenou naplavováním na původní dno bažiny. Ke všemu bylo toto původní dno pokryto zbytky rostlinného a živočišného původu v různém stupni rozkladu a dále uhlovodíků a uhličitany vápna a sody. Saliny se postupně rozšiřovaly a nahrazovaly původní vegetaci slanobýlem a dalšími slanomilnými rostlinami.¹¹²⁴

Rozklad, který vznikl v mořských živočiších a rostlinách při mísení sladké a slané vody, bezpochyby, dle Salvagnoli Marchettiho, rovněž přispíval ke zdraví škodlivým výparům. To potvrzovala i pozorování prof. Saviho ohledně rozkladu řas na mořském pobřeží, které bylo současně omýváno sladkou vodou.¹¹²⁵

¹¹²¹ Tamtéž, s. 38.

¹¹²² Tamtéž, s. 38-39.

¹¹²³ Tamtéž, s. 39.

¹¹²⁴ Tamtéž, s. 39-40.

¹¹²⁵ Tamtéž, s. 40.

Zvláště v oblasti Monte Argentario se připojovaly i chemické reakce, které byly opět způsobeny mísením vod, nebo přítomností sladké vody na původním mořském dně, či díky vodám s vysokým obsahem minerálů (to byl příklad San Vincenzo a Promontorio di Populonia, kam přitékají kanálem minerální vody z Caldana a Campiglia), kdy vznikalo velké množství různých solí. Stejná situace byla i v případě laghetti della Molla, tehdy již zcela vysušených, v grossetské nížině, kam vtékaly minerální vody od Roselle. Škodlivost výparů z těchto oblastí byla údajně stejně škodlivá jako těch z Lago di Castiglione, di Scarlino nebo di Talamone, kam vtékala mořská voda.¹¹²⁶

Škodlivost půdy vulkanického původu či té obsahující kamenec a soli, zvláště pak mořskou, byla prý známa od mnoha autorů, mezi jinými od Brocchiho a naposledy od prof. Saviho. Důkazem byla údajně oblast Montioni s kamencovou půdou, kde periodické a zhoubné horečky významně postihovaly tamní dělníky v továrnách na kyselinu boritou, přičemž Salvagnoli Marchetti přisuzoval jistou škodlivost i samotným továrnám.¹¹²⁷

Za další příčinu bývala považována geografická pozice osídlení. Příkladem měst s dobrým ovzduším jsou, dle Salvagnoliho Marchettiho, Neapol, Janov a Livorno. Salvagnoli Marchetti si všímal i rozdílů mezi jadranským a západním italským pobřežím, které měly, dle jeho názoru, vliv, na „*mal'arii*“. Především to je šíře pobřežního pásu, kdy na východním pobřeží jsou řeky kratší s vyšším spádem, tedy nedochází k tak časté tvorbě stojatých vod a bažin. Situace je horší, pokud jsou hory dále od pobřeží, čehož je na jadranském pobřeží příkladem okolí Ravenny. Velký vliv měly i převládající větry, kdy ty ze severních směrů jsou zdravé, zatímco ty z jižních přinášejí mnoho škod. V této souvislosti se dovolával již učení Hippokratova. Obyvatelé Maremmy, jak on sám měl možnost vidět, měli rovněž tu smutnou zkušenost, že s jižními větry se nemoci zhoršovaly, přibývalo případů a byly závažnější, zhoršoval se stav nemocných a mnoho upadalo do recidivy. Jižní větry jsou většinou i vlhké a u zdravých lidí způsobují únavu, namáhavost pohybu, otupělost mysli a zmenšení chuti k jídlu. To bylo, podle něj, důsledkem toho, že teplo a vlhko odnímá lidskému organismu velké množství elektrické energie.¹¹²⁸

¹¹²⁶ Tamtéž, s. 40-41.

¹¹²⁷ Tamtéž, s. 41.

¹¹²⁸ Tamtéž, s. 42-43.

Salvagnoli Marchetti připouštěl, že samy o sobě nejsou větry asi zcela škodlivé, protože třeba ne každý námořník či obyvatel pobřeží onemocní. Jejich škodlivost se projevovala spíše ve vnitrozemí, zvláště byly-li tam přítomny výpary z bažin, které velmi pravděpodobně škodlivost zhoršovaly, jakož i oslabovaly organismus, který pak byl náchylnější k nakažení. Někteří se domnívali, že jsou škodlivé, protože se v nich mísí mořský vzduch s tím zemským, mísíce částičky soli s výpary z bažin a právě tato směs škodí lidskému zdraví. Jižní větry rovněž unášely nakažený vzduch z bažin směrem k okolním horám, čímž přispívaly k šíření nákazy do vnitrozemí a do vyšších nadmořských výšek.¹¹²⁹ Salvagnoli Marchetti si všiml, že výskyt malárie je ovlivněn i nadmořskou výškou, za rozhodující považoval výšku 1000-1100 toskánských loktů, braccia toscane.¹¹³⁰

Velký rozpor panoval ohledně lesů. Targioni s Donim je považovali za škodlivé. Naopak Brocchi tvrdil, že zvláště v Římě se situace zhoršila po jejich masivním vykácení. Stejně tak byli zastánci lesů i Thouvenel, Virey či Gioia. Salvagnoli Marchetti osobně se přikláněl k názoru prof. Saviho, který tvrdil, že lesy jsou škodlivé spíše náhodně a nikoli samy o sobě, poněvadž se z nich vypařuje méně vlhkosti, než absorbují, a dále produkují kyslík a z ovzduší odebírají škodlivou kyselinu uhličitou. Podle názoru některých lesy bránily budování odvodnění, ba dokonce v nich často vznikaly plochy stojaté vody. Právě tyto plochy jsou škodlivé, nikoli lesy samotné. Ovšem to je, dle Salvagnoliho Marchettiho, nutno dávat za vinu lidem, kteří o lesy nepečují a neudržují v nich trasy pro odtok vody. Podle Salvagnoliho Marchettiho jsou lesy přínosem pro kvalitu ovzduší, i proto, že chrání povrch před příliš palčivými slunečními paprsky, brání jimi způsobovaným škodlivým změnám a protože jsou schopny bránit přímému působení větrů z jižních směrů (scirocco, libeccio), z nichž první škodí zdraví lidí, druhé sterilizují půdu.¹¹³¹

Jako další zdroj malárie je uváděna vzdušná vlhkost. Tuto příčinu však Salvagnoli Marchetti nepovažoval za reálnou, ačkoli její trvalé působení vedlo k větší náchylnosti organismu k nemoci.¹¹³²

Velké výkyvy denních teplot byly některými považovány za jedinou příčinu malárie. V Maremmě jsou především v letních a podzimních měsících skutečně velké.

¹¹²⁹ Tamtéž, s. 43-44.

¹¹³⁰ Tamtéž, s. 48. Braccio toscano (toskánský loket) odpovídá 0,5836 m.

¹¹³¹ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 44-45.

¹¹³² Tamtéž, s. 45.

Salvagnoli Marchetti naměřil rozdíly až 10-14 stupňů. S ohledem na jasnější prokazatelnost chápal, proč byla tato teorie o tolik úspěšnější než miasmatická, kdy složení miasmatu nebylo chemickými analýzami stále přesně definováno. Salvagnoli Marchetti se ale pozastavoval nad skutečností, že kromě Maremmy výkyvy teplot způsobují jen úporný revmatismus, silný zápal plic, nikoli malarické horečky. Podle něj se v této oblasti jednalo o vnější vlivy, které mohly tvořit dynamickou konstituci, díky níž vznikala periodičnost horeček. Periodické horečky byly vždy doprovázeny trvalými zánětlivými nebo revmatickými procesy, k nimž se muselo přihlížet i při léčbě. Podle Salvagnoli Marchettiho tedy samotné změny teplot nemohly být jedinou příčinou maremských horeček, ale byl jí přímý účinek nějaké chemického prvku, tajemného a specifické povahy. Konvenčně je nazýván miasma. Miasma, dle Salvagnoliho Marchettiho, vzniká rozkladem organických látek v bažinách a dalšími okolnostmi, jako je například chemické složení půdy. Během zimních měsíců se jedná pouze o recidivní onemocnění, vzácně jsou zhoubné. S oteplením jsou častější a intenzivnější. Aktivita miasmatu je nejvyšší večer a v noci, což je dle Salvagnoliho Marchettiho způsobeno tím, že miasma, které se během dne vypařilo, se večer kondenzuje a padá zpět ve formě rosy. Rovněž se situace zhoršuje vysycháním bažin v létě nebo krátkými letními přeháňkami. Příčinou nemoci je „*mal'aria*“, špatné ovzduší, způsobené množinou příčin, či jednou dosud neznámou, která způsobuje změny v lidském organismu. Ten je celkově oslabený a náchylnější k nejrůznějším nemocem, zánětům a podobně, zejména zánětům dýchacích cest a problémům trávicího traktu (například průjemy).¹¹³³

Již po dlouhou dobu si lékaři všímali i skutečnosti, že ne každý, kdo přišel do kontaktu se zdrojem nemoci, se nakazil, proto došli k závěru, že buď někteří lidé mají predispozice pro onemocnění malárií, a to buď vrozenou konstitucí (například cukrovka) nebo vnějšími náhodnými příčinami, které snížily jejich imunitní schopností. Mezi náhodné příčiny byly zahrnovány: emoční stres, předchozí infekce, excesy v jídle a nepravidelné stravování, únava z přílišné práce, náhlá nachlazení, která bránila očištnému účinku pocení a umožňovala jedovaté látky hromadit se v organismu. Podle tehdejších lékařů nemoc napadala centrální nervový systém. Velké množství symptomů bylo, dle jejich názoru, způsobeno, tím, kde především zasáhla, tedy na solar plexus, nervová ganglia nebo páteř.¹¹³⁴

¹¹³³ Tamtéž, s. 45-50 a konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹³⁴ Snowden, F.M., s. 10-11.

Salvagnoli Marchetti si rovněž povšiml změn v krvi, která se hůře vstřebávala, obsahovala více séra a hůře cirkulovala v organismu. Jednou z komplikací malárie může být i žloutenka, jejíž příznaky Salvagnoli Marchetti popisuje na straně 50 jako jednu z variant projevů nemoci, kdy pro obyvatele Maremmy uvádí typickou barvu pleti – nažloutlou zvýšeným vylučováním žluči, jaká je typická právě pro pacienty se žloutenkou. Nakažení mnohdy trpí nechutenstvím a jejich pohyb je namáhavější, jsou celkově unavenější a méně citliví. Oslabený organismus je náchylný k periodickým horečkám, ať již jednoduchým nebo zhoubným a jiným horečkám jako trvalé, střídavé, hlenovité, žaludeční a tyfoidní, či nemocím jako kurděje, hydropsie, ucpání orgánů břicha, především sleziny a jater. Záněty se téměř nehojí.¹¹³⁵ Periodické horečky byly popsány pro oblast římských bažin Brocchim¹¹³⁶, stejně jako Puccinottim¹¹³⁷. Trvalé horečky se roku 1840 tak rozšířily, že se staly téměř epidemickými.¹¹³⁸

Povšimněme si, jak Salvagnoli Marchetti popisuje symptomy malárie, tedy čeho všeho si všimal a co bylo v této souvislosti zjišťováno. Před první periodou horeček přichází nejprve krátce pocit chladu, zrychlení tepu, zvyšuje se únava, těžkne hlava. Jazyk je světlý, potažený žlutavou nebo šedavou patinou, snižuje se jeho vlhkost a na omak je lepkavý, díky zvýšenému obsahu glutinu v patině. Tato patina pokrývá celou ústní dutinu a dech je smrdutý. Častá je nauzea, zvratky jsou tvořeny hlenem se žlučí. Někdy jsou patrní i červi. Tvoří se větry, břicho není na dotyk citlivé vyjma oblasti u pravé kyčle, kde je naopak velmi citlivé. Pacient téměř nemá žízeň, dýchá namáhavě, tep se zrychluje, jindy je zas jako normální, puls je velmi slabý. Pacient je bez výrazu, leží na zádech, bez pohybu. Je velmi obtížné jej dostat z této apatie. Pupila je poněkud rozšířená. Spánek je nekvalitní, neklidný, rušený bolestmi. Obličej má žlutavý nádech, někdy s náznaky modřin na lících kostech. Pohaslé oči mají nažloutlou rohovku protkanou cévkami. Časté je dlouhotrvající krvácení z nosu. Salvagnoli Marchetti se rovněž zaměřil na to, kdy dochází k nástupu horečnatých stavů. V 9 případech z 10 to

¹¹³⁵ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 49-51 a konzultace s profesorem Bruschim

¹¹³⁶ Giovanni Battista Brocchi (1772 Bassano del Grappa – 1827 Chartum) od mládí inklinoval k přírodním vědám, zvláště pak botanice, minerálům a fosiliím a archeologii. Postupně se stal členem akademické obce v Brescii, díky čemuž získal práci jako inspektor Consiglio delle miniere del Regno italico v roce 1809. Malárii studoval právě v okolí Říma. Do Egypta cestoval na pozvání Muhamada Aliho, aby v Horním Egyptě pátral po starověkých dolech. Jeho vědecká činnost zahrnovala obory jako minearologie, zoologie, botanika, paleontologie a jiné.

[http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-brocchi_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-brocchi_(Dizionario-Biografico)/).

¹¹³⁷ Francesco Puccinotti (1794 Urbino – 1872 Florencie) vyučoval klinické a forezní lékařství nejprve v Maceratě, poté v Pise a Florencii. Věnoval se například studiu nemocí dělníků na rýžových polích, tedy především malárie. <http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-puccinotti>.

¹¹³⁸ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 51.

bylo během dne, každodenní v průběhu dopoledne či kolem poledne, třetidenní a čtvrtodenní odpoledne a navečer. V druhém horečnatém období, od 7 do 11 dne, se vše zhoršuje: jazyk je suchý, až pichlavý, spodní část břicha ztvrdlá, častější průjmy, puls rychlejší, teplá kůže, ovšem stále bez žízně. Tento stav předchází krizi, kdy dochází k velkému pocení se zmírněním výše uvedených symptomů, pak horečka ustupuje a stává se střídavou. Pokud jsou v této fázi podány přípravky z chininu, bývá nemoc poražena. Někdy však pacient upadá do strašné adynamie, tato je častější, pokud během zhoršení stavu u nich dochází ke ztrátě krve. Puls je pak slabý, mizivý, pomalý. Pokožka je bezbarvá, pokrytá studeným lepkavým potem. Pacient mnohdy upadá do kómatu, má křeče, velmi ztěžka dýchá, objevuje se chropot a velmi rychle dochází k úmrtí.¹¹³⁹

Pokud nemoc bez uvedeného zhoršení trvá dále, jsou patrné výkyvy v horečnatých stavech a horečky se stávají skutečně periodickými. Přesto se i tehdy vyskytují komplikace v podobě otoků dolních končetin. Závažnějšími, mnohdy s fatálními důsledky je komplikace projevující se serózními extravazemi v podbřišku či na hrudi.¹¹⁴⁰

Častou komplikací malárie jsou průjmy, mnohdy chronické, a úplavice, boláky na nohách. Dále jsou časté flegmony, záněty pohrudnice, zápaly plic, blednička (chloroza), křečové žíly, chronické záněty kůže, opary a pihy, které jsou způsobovány změnami výživy a překážkami v oběhu. Právě problémy s břišními orgány, především sleziny a jater, jsou nejčastější, kdy při poklesu teploty se v nich krev nahromadí, při vzestupu teploty by měla odejít, ale při častém opakování těchto výkyvů dochází ke tvorbě sraženin a následně vzniku zánětů.¹¹⁴¹

Pro studium průběhu nemoci byly prováděny i odběry krve v jednotlivých fázích nemoci. Bohužel vypovídací hodnota této analýzy je vzhledem k naprosto odlišné metodologii dnes nepoužitelná pro srovnání, respektive zhodnocení výsledků. Přesto, dle názoru Salvagnoli Marchettiho, je krev obyvatel Maremmy, či nakažených malárií, již na pohled odlišná od normální. Bohužel tehdejší prostředky a znalosti ještě

¹¹³⁹ Tamtéž, s. 51 a násl. V této části Salvagnoli Marchetti popisuje průběh infekce způsobený *Plasmodium falciparum*, tedy nejzávažější průběh malárie. Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹⁴⁰ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 53.

¹¹⁴¹ Tamtéž, s. 55-57.

neumožnili pokročit blíže k objevu plazmodií.¹¹⁴² U zemřelých byly rovněž prováděny pitvy, kdy bylo zjišťováno, jaký patologický vliv měly místní nemoci.¹¹⁴³

Uzdravení pacienti jsou ještě dlouhou dobu oslabeni a jejich rekonvalescence je velmi dlouhá, s vysokým rizikem recidivy. Jak recidivy, tak případné jiné nemoci, například průjmy, úplavice a jiné, často končí fatálně. Recidivy se objevují i u pacientů, kteří se zdají zcela vyléčení, někdy i téměř bezdůvodně, i po opuštění nezdravé Maremmy. Místní obyvatelé jsou na své horečky a recidivy tak zvyklí, že je považují za normální, stejně tak komplikace jako bolesti, průjmy, vodnatelnost. To vše zkracuje jejich život.¹¹⁴⁴

Jeden ze způsobů prevence malárie, podle miasmatických teorií (a též jeden z důvodů jejich věrohodnosti), byla migrace do výše položených, chladnějších míst během malarické sezony.¹¹⁴⁵ Dále za účinnou obranu bylo považováno pocení, protože zemědělci i v největších parnách pracovali ve vlněných oděvech, či pálení borovicových větví v obydlích nebo hranic na polích. Rovněž červené víno bylo považováno za léčivý prostředek v boji s touto nemocí, a to díky své spojitosti s vírou a svému vlivu na krvetvorbu. Účinnost těchto metod však byla spíše náhodná.¹¹⁴⁶

Chinin se užíval čistý, nebo různě zpracovaný ve formě přípravků s různými příměsemi. Ovšem, ne všechny přípravky, ne každé množství bylo stejně účinné, stejně jako mělo na úspěch léčby vliv, v jaké fázi nemoci začal být podáván. Velký vliv mělo i to, o jaký typ malárie se jednalo. Vzhledem k tomu, že chinin bylo třeba dovážet a panovaly obavy, že by dodávky mohly být nějakým způsobem přerušeny, například z důvodu válečného konfliktu, nepříznivých meteorologických podmínek znemožňujících po delší dobu plavbu přes Atlantik, a tak podobně, hledaly se i jiné substance, které by mohly chinin a jeho přípravky, byť dočasně, nahradit. Jaká péče byla této problematice věnována je velice patrné například z citované publikace vydané Salvagnolim Marchettim obsahující lékařské, respektive nemocniční statistiky léčby malárie a výkladovou pasáž k těmto statistikám věnující se jak možným příčinám, či okolnostem, které na vznik onemocnění u lidí mohou mít vliv, tak vlastní

¹¹⁴² Tamtéž, s. 65-69. Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹⁴³ Detailně viz Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 54 a násl.

¹¹⁴⁴ Tamtéž, s. 53-58.

¹¹⁴⁵ Odtud se odvíjí i typické jihoitalské zemědělské osídlení, kde zemědělci žili ve městech někde na kopci a do nížin na pole denně docházeli, pokud možno po úsvitu a vraceli se před soumrakem, aby tak minimalizovali riziko nákazy. Snowden, F.M., s. 36-37.

¹¹⁴⁶ Tamtéž, s. 37-38.

léčbě a medikaci, včetně rizika recidivy, a dále pak nutnosti rekonvalescence jako prevence dalšího návratu nemoci či jiných komplikací.

V roce 1841 doporučoval chemik Luciano Oriolo pro léčbu malárie vykuřování chlórem.¹¹⁴⁷ Pro periodické miasmatické horečky byly tehdy předepisovány chinin a přípravky s ním, teplé nebo vlažné nápoje pro potlačení lokálního podráždění, pouštění žilou (chirurgickou jehlou, skalpelem nebo pijavicemi) proti hyperpyrexii (nadměrně vysokým teplotám) spolu s projímadly (voda z Tettuccio, ricinový olej, atd.), s emetiky (látkami na vyvolání zvracení) (láky na bázi železa schopné uvolnit ucpaní v oblasti břicha „acqua di Rio“, uhličitán a laktát železa¹¹⁴⁸), s obklady ze lněných semínek, především chinin a jeho přípravky („calisaria“, „peruviana“, „pitaia“, sulfáty, citráty a výtažky z chininu, „polvere di Peretti“, atd.) a spolu s běžnějšími medikamenty nahrazujícími chinin s antiperiodickými a antipyretickými účinky (salicin, heřmánkový olej a květy, opium, jamovec, „fillirina“ (glukosid extrahovaný z listů a kůry některých druhů jamovce), výtažek z pelyňku, kyselina arzenová, výtažek z listů olivovníku, olivín, laudanum, skořicová voda, atd.).¹¹⁴⁹

Efekt takové léčby a některých opatření, která měla zlepšit situaci krajiny, se dá shrnout slovy Giorginiho: „*A tento praktický důsledek je, jak každý vidí, nezávislý na jakémkoli vysvětlení požadovaném od fyzikálních a fyziologických věd týkající se tak důležité a ojedinělé skutečnosti.*“¹¹⁵⁰

Co se léčby malarických horeček týče, konkrétně doporučoval Salvagnoli Marchetti zahájit léčbu ihned, nečekat, jestli nepřejdou, stejně jako doporučoval věnovat se léčbě i nejruznějších komplikací. Doporučované opuštění nakažené oblasti nebylo řešením pro většinu postižených. Kladl zvláštní důraz na léky a terapii a v jaké fázi jsou podávány, kdy podání ve špatné fázi je buď neúčinné, nebo může být dokonce škodlivé, ať již se jednalo o teplotu a typ nápojů, tak další léky. Nástup horeček nedoporučoval zastavovat, ale lékař se měl připravit na jejich ústup a v této chvíli podávat léky, aby pokud možno zabránil opakovanému nástupu horečnatých stavů.¹¹⁵¹ V případě zhoubných horeček je nutné při nástupu bojovat především se symptomy

¹¹⁴⁷ Barzanti, D., Guerrini, G, *Il servizio ...*, s. 58.

¹¹⁴⁸ Anion kyseliny mléčné je jednou ze solí železa.

¹¹⁴⁹ Barzanti, D., Guerrini, G, *Il servizio ...*, s. 55; Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 70 a násl.; Coluccia, A., Piva, I., s. 220.

¹¹⁵⁰ Citace převzata z Coluccia, A., Piva, I., s. 220.

¹¹⁵¹ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo oscane ...*, s. 70. Tyto postupy jsou víceméně v souladu i se současnými doporučeními a postupy, přestože nebyla známa přesná fyziopatologie nemoci, konzultace s profesorem Bruschim.

nemoci, jejíž podobu na sebe malárie vzala.¹¹⁵² V případě střídavých horeček, byla doporučovaná léčba víceméně podobná, avšak doporučoval, aby bylo možné rozpoznat nástupy a ustupování horečnatých stavů, aplikovat mírná projímadla, celkové a lokální pouštění žilou a hořčičných zábalů, s přihlédnutím k nutné léčbě nejpostiženějšího orgánu a jiných komplikací. Přesto, vzhledem k téměř trvalému horečnatému stavu, doporučoval podávání antipyretik v okamžiku, kdy teploty polevují.¹¹⁵³ Nesouhlasil s rozšířeným prováděním rozsáhlého pouštění žilou a užívání silných dávidel a projímadel před podáním léku proti horečce. Účinné jsou prý možná na jaře a u silných jedinců, jindy škodí a ztěžují uzdravení pacientů zvyšující rovněž riziko recidivy. U pouštění žilou varoval před používáním chirurgické jehly, za vhodnější považoval pijavice. Užití dávidel a projímadel doporučoval jen v případě, že jsou jasné komplikace v oblasti žaludku či střev.¹¹⁵⁴ Osobně však doporučoval podat před lékem proti horečce slabé projímadlo, například ricinový olej.¹¹⁵⁵ Nejvhodnější okamžik, podle Salvagnoliho Marchettiho, pro podání antiperiodika je v okamžiku, kdy dojde k ústupu horečky, ideálně, když je ústup úplný a krátce před začátkem nového nástupu. Lékař vypočte, kdy by k nástupu mělo dojít a s podáváním léků začne v rozmezí 10-12 hodin před ním, tak, aby poslední dávka byla podána 1-2 hodiny před nástupem horečky. Rovněž kvalita podávaného léku je zásadní, stejně jako dávkování. Na každodenní nebo třídní horečky stačí menší dávky léků než na čtvrtodenní. Stejně tak výslovně doporučoval podávat léky po odeznění horečky znovu v době, kdy by mělo dojít k dalšímu nástupu, a postupně snižovat dávky, a to alespoň třikrát až čtyřikrát. V případě zhoubných horeček je zásadní neztrácet čas, protože nemoc má velmi rychlý průběh, okamžitě podávat léky při vědomí, že horečka ustupuje skutečně jen krátce, protože při třetím nástupu většinou dochází k úmrtí pacienta.¹¹⁵⁶

Po vyléčení je třeba, aby lékař, pokud možno, zamezil recidivám, a to jak hygienickými, tak terapeutickými prostředky. Z hygienických Salvagnoli Marchetti

¹¹⁵² Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 70-71.

¹¹⁵³ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 71. I tento postup je naprosto v souladu s moderními poznatky, i když v současné době u pacientů mimo endemické oblasti často dochází k pozdnímu rozpoznání nemoci. Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹⁵⁴ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 71-72. Z pohledu současné medicíny nejsou doporučitelné, a to i s ohledem na rizika přenosu HIV a jiných virů, například hepatitidy. Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹⁵⁵ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 72. I dle moderní medicíny projímadla a dávidla organismus pacienta ještě více oslabují, použití ricinového oleje je dnes považováno za škodlivé. Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹⁵⁶ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 72.

doporučoval, v souladu s Hippokratem, opustit dočasně oblast, aby se zamezilo miasmatické příčině, dále jíst střídavě lehkou, ale výživnou stravu, vyvarovat se příliš stimulujícím nápojům, drogám (lékům), těžce stravitelným jídlům, zkaženému ovoci. Dále doporučoval vyhýbat se příliš namáhavé práci, vystavení se rychlým změnám teplot, večerní a ranní rose, příliš lehkému oblečení, střídmost a nenamáhavost musí platit i v morální rovině, je třeba vyvarovat se i velmi silným a neočekávaným emocím.¹¹⁵⁷ Terapeuticky doporučuje právě výše uvedené podávání léku proti horečkám ve dnech, kdy by tyto měly znovu nastupovat (paroxysmální období).¹¹⁵⁸ Toto období se liší podle typu horečky. Salvagnoli Marchetti cituje Werlhofa¹¹⁵⁹, podle kterého v případě třetidenních je to především druhý a čtvrtý týden, v případě čtvrtodenních pak třetí a šestý, a Sydenhama, jenž doporučuje u třetidenní užívat chinin každý týden, u čtvrtodenních jednou za 14 dní.¹¹⁶⁰ Salvagnoli Marchettimu se rovněž osvědčilo i dlouhodobější užívání chininového odvaru, kdy jeho podávání přerušoval na 8-10 dní. Zjistil, že chininové přípravky nejen, že jsou účinné jako lék proti horečce, ale rovněž mají vliv na uvolnění nejrůznějších ucpání v břišní dutině, především sleziny. Nebyl si však jist, zda je to účinek léku, nebo je to díky tomu, že zabrání recidivám.¹¹⁶¹ Pro léčbu podrážděných jater a sleziny doporučoval i pijavice, stejně jako různé obklady na podbříšek, například z lněného semínka.¹¹⁶² Výskyt recidiv bohužel zvyšovala maremská pověra, podle níž je možné nad horečkami vyzrát jen za pomoci silných projímadel a dávidel podávaných během rekonvalescence. Tyto však, zvláště při podráždění jater a žaludku, jsou vysloveně škodlivé a zhoršují stav pacienta.¹¹⁶³

Přestože byl účinek chininu proti horečkám znám, bylo důležité zjistit v jaké podobě či dávkách je nejúčinnější, kdy je nejvýhodnější jej podávat. A dále, s ohledem na to, že v té době byl dovážěn výhradně z Ameriky, byl drahý a existovalo riziko, že

¹¹⁵⁷ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 72-73. Odpočinek fyzický i psychický je doporučován i moderní medicínou v průběhu rekonvalescence malarických pacientů. Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹⁵⁸ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 73.

¹¹⁵⁹ Paul Gottlieb Werlhof (1699 Helmstedt – 1767 Hannover), německý lékař, který se krom jiného zabýval studiem malarických horeček (*Observationes de febris preacipue intermittentibus*, 1732). <http://www.treccani.it/enciclopedia/paul-gottlieb-werlhof>.

¹¹⁶⁰ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 73. Vypozorovaná perioda odpovídá pre-erytrocytální fázi plasmodia, která trvá jeden, respektive 2 týdny. Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹⁶¹ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 73-74.

¹¹⁶² Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 74. Hepatosplenomegalie, tedy současné zvětšení jater a sleziny, je jedním z příznaků malárie, způsobené zbytněním retikuloendoteliálního systému, jenž je velmi bohatý právě v játrech a slezině. Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹⁶³ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo* ..., s. 74.

jeho dodávky budou z nějakého důvodu přerušeny, hledaly se zároveň látky, které by jej mohly v léčbě malarických horeček, byť dočasně, nahradit. Tímto výzkumem se zabýval i Salvagnoli Marchetti, respektive k němu přivedl i další lékaře v provincii.¹¹⁶⁴ Bohužel mnoho z tehdejších názvů nejrůznějších solí a jiných přípravků chininu nebo jeho náhražek¹¹⁶⁵ je dnes velmi těžko přesně určitelných.¹¹⁶⁶ Salvagnoli Marchetti si uvědomoval nutnost toho, aby lék byl vždy ve stejné kvalitě, jeho množství bylo pevně stanoveno, díky čemuž by se zvýšila efektivnost léčby, která zvláště u zhoubných horeček byla naprosto zásadní pro přežití pacienta. Věnoval se rovněž vedlejším účinkům podávaných léků, zvláště pak podráždění nervového a trávicího systému.¹¹⁶⁷ Salvagnoli Marchetti detailně rozebíral experimenty s léčbou různých typů malarických horeček výše uvedenými léky, včetně dávkování, délky léčby, kontraindikací a případné recidivy nemoci. V roce 1839 Salvagnoli Marchetti takto experimentoval na 193 pacientech v nemocnici v Massa Marittima, 220 pacientů měl v zimě od 12. listopadu 1842 do 1. června 1843 v nemocnici v Grossetu, kde měl vyhrazen celý sál jen pro malarické pacienty.¹¹⁶⁸

Z náhražek chininu se Salvagnoli Marchettimu zdály účinné tyto: výtažek z jamovce, sulfát z filliriny, fillirina, prášek z heřmánkových květů, stejně jako extrakt z olivovníků a prášek extrahovaný z jeho listů (olivina), *floridzina*, které byly téměř bez vedlejších účinků, především na trávicí trakt či nervový systém, avšak žádná z nich nedosahovala účinnosti chininu a jeho solí a přípravků. Jako lék proti horečce byly zcela neúčinné salicin, kyselina arzenová (tzv. bílý arzén), esenciální olej z heřmánku, téměř bez účinku pelyněk mořský. K arzénu Salvagnoli Marchetti poznamenává, že jej zkoušel v naději, že bude účinný proti malarickým horečkám, ale díky jeho neúčinnosti v této oblasti, a jeho jedovatosti, jej doporučuje užívat jen velmi výjimečně a s největší možnou opatrností. Byla-li nemoc resistantní vůči jednomu přípravku, mnohdy díky podání jiného, byť slabšího, došlo k vyléčení pacienta.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁴ Tamtéž, s. 75 a násl.

¹¹⁶⁵ Salvagnoli Marchetti mezi náhražkami jmenuje například: výtažek z jamovce, květy heřmánku, výtažek z květů z heřmánku, esenciálního oleje, extraktu z pelyňku mořského, výtažku z listu olivovníku, látka extrahovaná z listů olivovníku profesorem Andreou Cozzim, opium, kyselina arzenová.

¹¹⁶⁶ Přehled zkoušených medikamentů a jejich účinků i kontraindikací viz Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 75-76.

¹¹⁶⁷ Tamtéž, s. 76. Tento postoj je možné považovat za velice moderní a velmi významný, a zcela v souladu s principy moderní medicíny. Konzultace s profesorem Bruschim.

¹¹⁶⁸ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 76 a násl.

¹¹⁶⁹ Tamtéž, s. 79-85.

Z dnešního pohledu je zajímavé, s jakou péčí a precizností byly tyto studie prováděny, což dokumentuje, jak si v té době v Toskánsku uvědomovali význam a komplikovanost této závažné nemoci a nutnost najít co nejefektivnější způsob její léčby.

Následující tabulka přehledně zobrazuje četnost výskytu jednotlivých typů malarických horeček v letech 1840-44:

Rok	Střídavé	Každodenní	Třetidenní	Čtvrtodenní	Zhoubné	Celkem
1840-41	1256	16 168	3450	564	397	21 835
1841-42	840	11 825	3251	381	514	16 811
1842-43	970	11.930	3491	599	435	17 425
1843-44	199	6515	2330	278	315	9637

Zdroj: Salvagnoli Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 59, Coluccia, A., Piva, I., s. 218.¹¹⁷⁰

Celé pobřeží toskánské Maremmy od Piombina po Orbetello bylo v 19. století sužováno malárií a škodlivým ovzduším (*aria insalubre*). Migrace za prací pravděpodobně umožnila malárii rozšířit svou ničivou sílu i do přilehlých oblastí, především pak Sienska, odkud přicházelo velké množství sezonních dělníků. Ačkoli je nutno uvést, že větší množství úmrtí je třeba připsat až sekundárním důsledkům malárie, tedy snížené imunitě, a tudíž vyššímu riziku nákazy a těžkého průběhu dalších onemocnění, především těch postihujících trávicí trakt a plíce. Malárie postihovala i některé další oblasti více ve vnitrozemí jako například Campiglia, Massa Marittima či Roccastrada. Snad jen obce daleko od pobřeží a v blízkosti Monte Amiata, jako například Montieri, Castel del Piano, Arcidosso, Santa Fiora či Roccalbegna, byly uchráněny před následky malárie.¹¹⁷¹

V souvislosti s problematikou malárie stojí za to ještě se krátce pozastavit ještě u vývoje přístupu k řešení po sjednocení Itálie, kdy pro vládnoucí vrstvy z Piemontu se jednalo o zcela nový problém. I to je možná důvod, proč trvalo tak dlouho, než se situaci začala věnovat dostatečná pozornost. Pro poznání závažnosti problému

¹¹⁷⁰ Výrazný úbytek nemocných pro poslední období může být dán nepřesnostmi při sběru dat, či periodickým poklesem nakažlivosti nemoci. Coluccia, A., Piva, I., s. 224.

¹¹⁷¹ del Panta, L., *Aspetti del régime demografico della Maremma in età lorenese*, in Società italiana di Demografia storica, *La popolazione delle campagne italiane in età moderna*, Bologna 1993, s. 154-157.

v celoitalském měřítku byla velmi důležitá zjištění parlamentní komise, jejímž nejvýznamnějším členem byl toskánský senátor Luigi Torelli, která měla za úkol zjistit podmínky na železnici. Právě u železničních zaměstnanců, sloužících často na odlehlých místech, bylo zjištěno vysoké procento nemocných malárií. Torelli předložil návrh na systematické šetření ohledně nemoci, rozsáhlou bonifikaci a následně stanovení odhadu nákladů na řešení tohoto problému. Roku 1882 Torelli vypracoval mapku nejpostiženějších oblastí Itálie. Podle něj by se boj proti této nemoci zaplatil sám, a to díky snížení nákladů na zdravotní péči a zároveň zvýšením produktivity práce.¹¹⁷² Hlavním problémem Maremmy zůstávaly po sjednocení Itálie nedokončené bonifikační práce. Casini Papitto o znovuzahájení prací v roce 1882 po dvacetiletém nezájmu ústřední vlády napsal: „*částečná realizace Baccariniho projektu, státní intervence, ztížené byrokracií a neefektivností struktur, přinesly často opačný efekt, než ten sledovaný, a do grossetské nížiny se vracely bažiny. Ještě na začátku nového století bylo nutné považovat otázku bonifikace Maremmy za nevyřešenou.*“¹¹⁷³ Následovala dvě šetření vedená Stefanem Jacinim v letech 1881 a 1886, která potvrdila Torelliho závěry. Podle nich byly příčinou zaostalosti a nízké produktivity italského zemědělství právě horečky bažin, *febbri palustri*. Ačkoli sám Jacini v hlavní zprávě nemoc pouze zmínil, jeho kolegové ve svých zprávách o lokální situaci byli konkrétnější, například senátor Francesco Nobili-Vitelleschi referoval o stavu okresů Řím a Grosseto, popsal malárii jako „hrozivou metlu, která pohřební závojem pokrývá rozsáhlé plochy italské půdy, na níž, k naší velké škodě, v hojné míře nekosí nic jiného než kosa smrti“.¹¹⁷⁴ Od roku 1887 byly nařízeny celoitalské statistiky zabývající se právě malárií.¹¹⁷⁵ V severní Itálii se jednalo o lehčí formy malárie dobově zvané „*quartane*“ nebo „*terzane benigne*“, v jižní pak o „*terzana maligna*“ nebo „*terzana pernicioso*“, která tehdy často končila úmrtím nemocného.¹¹⁷⁶

V souvislosti s Torelliho mapou intenzity výskytu malárie v Itálii vypracované roku 1882 stojí za zmínku, že z tehdejších 69 italských okresů se pouze ve 2 (Porto

¹¹⁷² Snowden, F.M., s. 5.

¹¹⁷³ Citováno například v Bruschi, L., *Campagne antimalariche nella Maremma Grossetana all'alba del XX secolo*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981, s. 235-236.

¹¹⁷⁴ Casini Papitto, I., *La Maremma grossetana nella seconda metà del secolo XIX: economia e società*, in *Agricoltura e società nella Maremma grossetana dell'800*, Firenze 1980, s. 165-166; Snowden, F.M., s. 6-7.

¹¹⁷⁵ Snowden, F.M., s. 7.

¹¹⁷⁶ To dokazuje i statistika úmrtnosti na malárii z roku 1887, citovaná in Snowden, F.M., s. 23, kdy v severní Itálii zemřelo 1507 osob, ve střední bez Lazia 696 a v jižní a Laziu 18 730. Možná i zde můžeme nalézt důkaz úspěšnosti politiky Leopolda II., která přeci jen omezila výskyt této nemoci v Toskánsku.

Maurizio, dnešní Imperia, a Macerata), nemoc nevyskytovala, jinými slovy z tehdejších 25 milionů obyvatel bylo každodenně ohroženo malárií přes 11 milionů, z nich každoročně 2 miliony nemoc prodělaly a přinejmenším 15 000 jich zemřelo.¹¹⁷⁷ Ke zhoršování situace docházelo periodicky po 5 či 10 letech v souvislosti s teplotami, či množstvím srážek. Po sjednocení byly vrcholy úmrtnosti na tuto chorobu například v letech 1879, 1887, 1895 a 1900.¹¹⁷⁸ Jen v roce 1887 bylo zaznamenáno 21 033 úmrtí na malárii, ještě roku 1902 se jednalo o 9908 úmrtí.¹¹⁷⁹ V mnoha oblastech se lidé nakazili vlastně hned při narození a nemoc je sužovala celý jejich krátký život (v malárií postižených oblastech byla průměrná délka života ještě před 1. světovou válkou pouhých 22,5 let, oproti té v nepostižených oblastech, kde se dosahovala 35,7 let. Odhadovalo se, že ekonomický dopad tohoto stavu snižujícího produktivitu obyvatel se každoročně pohyboval v řádu stovek milionů lir.¹¹⁸⁰ Oproti tomu na bonifikační práce bylo v letech 1862-1898 vynaloženo pouze 120 milionů lir.¹¹⁸¹ Italské zemědělství, přes veškerou snahu o zintenzivnění a zvýšení produktivity, nebylo, i v důsledku malárie, schopno vyprodukovat dostatek potravin pro obživu obyvatel země. Hlavní plodinou italského zemědělství byla pšenice. Oblasti nejvhodnější k jeho pěstování zároveň patřily mezi ty nejpostiženější. Z toho důvodu byly 2 miliony hektarů neobdělávaných a další 2 miliony hektarů nebyly obdělávány dostatečně.¹¹⁸² Malárie byla příčinou i absentismu vlastníků pozemků a nízkého zájmu o investice do této oblasti. Nepřítomní vlastníci krátkodobě pronajímali své usedlosti, což opět vedlo k tomu, že nedocházelo k žádným zlepšením, poněvadž nájemce měl zájem pouze na momentálním maximálním zisku, nikoli na údržbě, tím spíše ne na většinou nákladném dlouhodobém procesu zlepšování. Dalším problémem byla latifundia, ještě roku 1885 bylo Agro Romano o rozloze 210 000 hektarů rozděleno na 357 statků. Latifundia se věnovala dvěma hlavními činnostem – pěstování pšenice a sezónnímu pastevectví – z nichž ani jeden nebyl nejvhodnější pro zlepšení podmínek v oblastech. Sezónní migrace pro polní práce v době, kdy vrcholila každoroční malarická epidemie, dosahovala například v oblasti Foggi 100 000 osob, v Agro

¹¹⁷⁷ Cherubini, A., s.209. Snowden dále odkazuje na odhad každoroční úmrtnosti na malárii a s ní spojených chorob lékaře Giovanniho Battisty Grassiho, který hovoří dokonce o 100 000 obětí ročně. Snowden, F.M., s. 12-13.

¹¹⁷⁸ Snowden, F.M., s. 13.

¹¹⁷⁹ Cherubini, A., s. 210.

¹¹⁸⁰ Snowden, F.M., s. 13.

¹¹⁸¹ Cherubini, A., s. 209.

¹¹⁸² Cherubini, A., s.209; Snowden, F.M., s. 14.

Romano se místní populace ztrojnásobovala z 9000 na 30 000 osob. Sezónní dělníci byli jen další položkou, na které se dalo ušetřit, protože jim nebyla poskytována žádná zdravotní péče, mnohdy ani ubytování, kvalitní strava a pitná voda. To vše vedlo k mnohem větší pravděpodobnosti, že malárii onemocní. Začarovaný kruh malárie a latifundia se nemohl vyřešit sám od sebe, nutně potřeboval dlouhodobý a nákladný zásah zvenčí.¹¹⁸³ Jaký to rozdíl oproti politice a snahám Leopolda II.?

Malárie byla více než pravděpodobně jedním z hlavních důvodů od roku 1870 sílící emigrace Italů, především těch z jižní části země, na americký kontinent.¹¹⁸⁴

V roce 1898 v jedné z parlamentních diskuzí ohledně bonifikací a malárie, s ohledem na sociální aspekt nemoci, se probírala i „třetí bonifikace“, po hydraulické a zemědělské měla nastoupit sociální zaměřená na platy, pracovní dobu, hygienická nařízení atp. Jedním z jejích předních zastánců byl Celli.¹¹⁸⁵

Zásadní pro boj s malárií byl Grassiho pokus uskutečněný v Ostii roku 1901, kdy obranou proti nemoci bylo podávání chininu. Pokus s použitím chininu učiněný v Ostii ukázal cestu, jak nemoc porazit bez radikálních restriktivních opatření omezující pohyb osob v určitých denních hodinách, nutnosti instalovat moskytiéry (tehdy železné mřížoví) do všech obydlí v malarických oblastech, požadavků na vysokou kvalitu obydlí, a to především těch sezónních (tehdy byly stále naprosto běžně využívané chatrče, stany, jeskyně či dokonce přespávání pod širým nebem). Jedinou realizovatelnou cestou prevence a boje s malárií bylo zajištění každodenních dávek chininu všem obyvatelům a pracovníkům, byť sezónním, v postižených oblastech. Při pokusu v Ostii 293 zemědělců celou malarickou sezónu dostávalo každý den dávku chininu s arzémem a železem, které byly v té době považovány za látky posilující organismus. Do konce malarické sezony onemocnělo lehkou formou pouze 54 z nich. Podle Celliho teorie, pokud by se po několik následujících let v malarické sezóně podával chinin všem v malarických oblastech, „došli by nakažení“ a tedy by nemoc postupně vymizela. Grassi propagoval „očistu“ krve pouze v zimních měsících. Přesto oba dospěli k tomu, že jen díky chininu bude možné nemoc minimálně držet pod kontrolou, nebo dokonce vymýtit, aniž by byly prováděny bonifikační práce, znovu zalesňovány Apeniny, jakkoli se měnily zvyky osob či ve stavebnictví. Grassi náklady odhadoval v řádu několika stovek milionů lir, což oproti nákladům na bonifikační

¹¹⁸³ Snowden, F.M., s. 14-19.

¹¹⁸⁴ Tamtéž, s. 18-19.

¹¹⁸⁵ Cherubini, A., s. 210.

práce, vodovody, léčbu a tak dále považoval za více než rozumnou sumu.¹¹⁸⁶ Italský parlament v letech 1900-1907 schválil několik zákonů, kterými nařídil boj s nemocí pomocí chininu distribuovaného státem.¹¹⁸⁷

Na přelomu staletí byla malárie nejčastější příčinou úmrtí v Itálii v případě, že se jednalo o úmrtí z důvodu choroby.¹¹⁸⁸ Až po roce 1900 série nařízení zajistila distribuci chininu v postižených oblastech zdarma všem pracujícím ohrožených možností infekce. Až tyto zákony znamenaly zásadní krok v boji s touto zákeřnou nemocí v Itálii.¹¹⁸⁹ Avšak současně vyvolaly velké bouře místních vlastníků půdy, na které připadla značná část nákladů za „chinin zdarma pro pracovníky v malarických oblastech“.¹¹⁹⁰ V zákonodárné rovině byl mnohem významnější přínos Celliho (i proto uspěla jeho představa podávání chininu během malarické sezóny), který byl rovněž poslancem, ačkoli vůle pro boj s malárií byla přítomna napříč celým italským politickým spektrem a podporována jeho tehdejšími dvěma největšími osobnostmi Giovannim Giolittim a Sidneyem Sonninem.¹¹⁹¹

V roce 1901 proběhla první antimalarická kampaň v Provincia di Grosseto a konkrétně se týkala oblastí Barbanella, Gorarella, Deposito a Istia d'Ombrone. Druhá kampaň o rok později se týkala především okolí Grosseta samotného. Koordinátorem obou kampaní byl profesor B. Gosio.¹¹⁹² Operace se týkaly, jak místní převážně zemědělské populace, a to i na odlehlých hospodářstvích, tak migrující pracovní síly.¹¹⁹³

První kampaň byla přípravná a ještě se zaměřovala i na možné příčiny malárie, druhá byla cíleně preventivní. Hlavními lékaři této kampaně byl profesor Lo Monaco a doktoři Giorgi a Pasquini. Pro úspěch kampaně byla důležitá podpora místních ošetřujících lékařů, aby spolupracovali na prevenci, a místních pozemkových vlastníků, především těch velkých, kteří mohli apelovat na svou pracovní sílu, aby se kampaně účastnila. Během první kampaně byl chinin podáván pouze preventivně, před vypuknutím hlavní malarické sezóny, tedy do června. Během druhé se v podávání,

¹¹⁸⁶ Snowden, F.M., s. 53 a násl.

¹¹⁸⁷ Tamtéž, s. 60-61; Tognotti, E., s. 22; Cherubini, A., s. 210.

¹¹⁸⁸ Konkrétně se jednalo o 12 815 úmrtí v roce 1900, 10 552 o rok později a 7319 v roce 1902. Na *cachessia palustre*, kachexii bažin, ve stejném období zemřelo 3050, resp. 3006 a 2589 osob. Bruschi, L., s. 227 a s. 235.

¹¹⁸⁹ Cherubini, A., s. 210; Tognotti, E., s. 22.

¹¹⁹⁰ Bruschi, L., s. 227 a násl, kde se detailněji k tomu, co kampaň způsobila a jak byla distribuce a náklady organizovány.

¹¹⁹¹ Snowden, F.M., s. 60-61.

¹¹⁹² Bruschi, L., s. 227 a s. 235.

¹¹⁹³ Tamtéž, s. 227-228.

zahájeném v dubnu, pokračovalo až do září, v některých oblastech až do října. Prodloužení podávání mělo dva důvody, jedním, že „zastaralá“ malárie se nedala rychle vyléčit radikální léčbou a požadavky místních, kteří uvěřili v sílu léčby a, v případě, že by tato byla přerušena, ztratili by veškerou důvěru a předpokládali, že se opět stali oběťmi spekulací, v tomto případě spekulativního experimentu. Chinin byl podáván i nenakaženým jako prevence, opět ve snaze vyvrátit podezření a nedůvěru obyvatel.¹¹⁹⁴

Mimochodem, malárii je v Itálii možno považovat za vymýcenou, v endemické formě, až od roku 1962, poslední velká epidemie byla na Sicílii v okrese Agrigento roku 1955. Itálie se pyšní oficiálním statusem země bez malárie až od roku 1969.¹¹⁹⁵

4.4. Demografie

Baldasseroni výsledky prací hodnotil následovně: „*Již, díky systému velkých naplavování, se rychle zmenšuje Lago di Castiglione, a zmenšují se také jezera di Scarlino a di Piombino, největší a nejškodlivější ohniska infekce. Již díky vysušování byly pro obdělávání navraceny kusy země, jako byly jezera di Rimigliano (v oblasti Campigliese) a di Bernardo (v Grossetsku). Pohodlné cesty procházející Maremmou nedávají oživit jen římským dílům, ale také navracejí výrobce a obchod s výrobky a lidi do provincie, která se zdála uvězněna mezi mořem a malárií.*“¹¹⁹⁶

Na demografickém vývoji toskánského obyvatelstva je nejlépe patrný efekt prováděných bonifikačních prací a, moderními termíny řečeno, reformování zdravotnictví a výzkumu léčby nemocí. Pro oblast Maremmy byl nejvýznamnější výše detailněji rozpracovaný výzkum malárie, jejích příčin a hledání nejvhodnější léčby.

Několikrát sčítání obyvatel prováděné během vlády lotrinsko-habsburské dynastie v Toskánu, ač mělo mnohdy odlišná kritéria, přesto dobře umožňuje, krom zpráv zachycujících názory současníků publikovaných v soudobých publikacích, jak se Leopoldovi II. dařilo zlepšovat životní podmínky ve své zemi.

Demografický vývoj Maremmy samotné ovlivňovala tendence k tvorbě bažin, jež byla v některých obdobích zhoršena ještě iracionálními intervencemi lidí, vylidňováním, s nímž souviselo opouštění jakékoli regulace vod. To vše vedlo

¹¹⁹⁴ Tamtéž, s. 228-232.

¹¹⁹⁵ Snowden, F.M., s. XV-XVI.

¹¹⁹⁶ Baldasseroni, G., s. 75-76; částečně citováno v Bellucci, P., s. 286.

k prohlubování a prodlužování stagnace či úbytku obyvatel a zároveň stěžovalo a zpomalovalo růst. Populační úroveň před demografickou krizí, která oblast postihla ve 14. století, bylo dosaženo až na počátku 20. století, resp. po 2. světové válce, kdy se osídlení center poprvé dostalo za středověké hradby. Vlastní stagnace končí až v polovině 18. století, kdy začíná velmi pozvolný nárůst počtu obyvatel.¹¹⁹⁷

Před nástupem Leopolda II., v roce 1817, byla průměrná hustota stálého obyvatelstva v Maremmě 10 obyvatel na kilometr čtvereční.¹¹⁹⁸ V toskánské Maremmě, zabírající přibližně 1/3 rozlohy velkovévodství, žilo v první polovině 19. století pouze 10 % jeho obyvatel.¹¹⁹⁹ Průměrná hustota obyvatel v Maremmě vzrostla na 42,43 obyvatel na míli čtvereční. Měnila se podle nezdavosti ovzduší, takže v Grossetu, Magliano či Castiglione della Pescaja to bylo mezi 12,15 až 18,08 obyvatel na míli čtvereční, naproti tomu v Montieri, Arcidosso, Castel del Piano, Santa Fiora či Pitigliano je to mezi 90,61 na 161,79 obyvatel na míli čtvereční. Na ostrově Giglio dosahuje dokonce 224,87 obyvatel na míli čtvereční.¹²⁰⁰

Během období vlády lotrinsko-habsburské dynastie proběhla sčítání obyvatel v letech 1765,¹²⁰¹ 1784, 1825¹²⁰² a 1841.¹²⁰³ Velmi precizní jsou roční statistiky

¹¹⁹⁷ Del Panta, L., *Aspetti del régime demografico ...*, s. 149.

¹¹⁹⁸ Sardi Bucci, D., s. 343-344. Pro zajímavost, v oblasti Florencie byla 42, v okolních horách 127 v kopcích a 139 v nížině. Biagioli, G., *L'agricoltura e la popolazione in Toscana all'inizio dell'Ottocento*, Pisa 1975, s. 154-155 a s. 263.

¹¹⁹⁹ Breschi, M., Salvini, S., *Differenze territoriali nella mortalità del Granducato di Toscana nella prima metà dell'800*, in Società italiana di Demografia storica, La popolazione delle campagne italiane in età moderna, Bologna 1993, s. 365.

¹²⁰⁰ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 7-8.

¹²⁰¹ Záznamy o něm bohužel zmizely, dochovaly se jen některé údaje použité pro srovnání uvedené ve zprávě o sčítání z roku 1784. Pro zde prováděné srovnání však dochované údaje nelze využít, poněvadž jsou uspořádány nikoli podle správního dělení ale podle církevního, které se územně liší.

¹²⁰² Baldasseroni, G., s. 54, uvádí počet obyvatel v roce 1824, a to 1 256 150 osob.

¹²⁰³ Toto sčítání již splňovalo většinou soudobých kritérií pro podobné průzkumy. Dokonce nebylo zaměřeno jen na pouhé sčítání obyvatelstva, ale, stejně jako předchozí sčítání zjišťovalo i jejich povolání, náboženství, nově i na typologii obydlí. Podrobněji k tomuto sčítání obyvatel, s přihlédnutím především k *Provincia di Pisa* viz Doveri, A., *Territorio, popolazione e forme di organizzazione domestica nella provincia di Pisa alla metà dell'Ottocento. Uno studio sul „censimento“ toscano del 1841*, Firenze 1990, kde v Capitolo I., tj. s. 2-38, lze nalézt všeobecnější informace o sčítání, jeho přípravě a podkladech pro něj. Dalo by se považovat za první moderní sčítání obyvatel, ačkoli Dean Krmac ve svém článku *Il censimento asburgico del 1857* přisuzuje tento primát až sčítání obyvatel Habsburské monarchie roku 1857. Při tomto sčítání, kdy formuláře vyplňovala hlava rodiny, či nejstarší muž v obydlí, bylo zjišťováno například: krom jména a příjmení, datum narození, zda přísluší k aristokracii, náboženství, povolání či mezzii di sussistenza, stav, místo narození, přítomnosti či nikoli v okamžik sčítání, případně další poznámky, stejně jako domácí zvířata. Výsledky byly publikovány roku 1859 v *Statistiche Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*. Více k tomu sčítání a výsledkům v již zmiňovaném článku: Krmac, Dean, *Il censimento asburgico del 1857*, in *Popolazione e storia*, vydávaného Società Italiana di Demografia Storica, č. 2/2008, s. 9 a násl.

vedené pro každou obec na nominální bázi a řazené podle trvalého pobytu,¹²⁰⁴ stejně jako desetileté přehledy především narození a úmrtí (to vše pro roky 1818-37). Tyto statistiky umožňují nejrozumnější demograficko-statistické analýzy, a to včetně sledování dočasné migrace obyvatel.¹²⁰⁵

V letech 1784–1825 vzrostla populace velkovévodství jako celku z 983 522 na 1 232 287 obyvatel (tedy o 25 %), samotné Provincia Inferiore Senese z 35 582 na 47 526 (tedy o 34 %).¹²⁰⁶ Ze srovnání údajů z let 1814–1844 je patrné, že celkový počet obyvatelstva Toskánska vzrostl z 1 154 686 na 1 531 740 (tedy o 33 %), v *Compartimento Grossetano* ve stejné době z 53 175 na 77 345 (tedy o 45 %).¹²⁰⁷ Největší nárůst populace v tomto období nastal v Castiglione della Pescaia v *Provincia Inferiore Senese*, které se z 640 obyvatel roku 1814 rozrostlo roku 1844 na 1744 obyvatel (tedy nárůst o téměř 173 %).¹²⁰⁸ V uvedeném období se podíl počtu obyvatel *Provincia Inferiore Senese* na celkovém počtu obyvatel velkovévodství měnil následovně: roku 1784 byl na úrovni 3,6 %, roku 1814 dosáhl 4,6 % a konečně roku 1844 5 %.

Výsledky sčítání obyvatel spolu s lékařskými statistikami nemocných osob zpracoval Salvagnoli Marchetti a své závěry prezentoval dne 7. února 1841 v *Accademia dei Georgofili* pod názvem *Memorie economico-statistiche sulle Maremme toscane*.¹²⁰⁹

Mezi lety 1819-1859 vzrostl počet obyvatel Toskánska přibližně o 46 %. Celkem 95 % populace bylo zaměstnáno, z toho jen v zemědělství 80 %, dále v řemeslné

¹²⁰⁴ Tyto jsou uchovávány v ASF, Stato civile toscano, f. 12182. Del Pantà, L., *Aspetti del régime demografico* ..., s. 152.

¹²⁰⁵ Del Pantà, L., *Aspetti del régime demografico* ..., s. 152 a pozn. 4; Breschi, M., Salvini, S., s. 363.

¹²⁰⁶ Pro srovnání ve stejné době vzrostl počet obyvatel *Stato fiorentino* z 470 685 na 582 569 (tedy o 24 %), *Stato Pisano* z 199 572 na 278 545 (tedy o 40 %), *Provincia Superiore Senese* z 111 635 na 129 123 (tedy o 16 %) a *Stato Aretino* ze 166 048 na 194 524 (tedy o 17%). V tomto období byla obcí s největším nárůstem Castellina Marittima v *Compartimento Pisano*, jejíž počet obyvatel vzrostl o 150 % (ze 422 na 1056 obyvatel). V *Provincia Inferiore Senese* se jednalo o Marciano s přírůstkem o 90 % (z 1533 na 1.812 obyvatel). Grosseto v tomto období vyrostlo z 1850 na 2676 obyvatel (tedy o 45 %). Údaje převzaty z ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 104, ins. 1.

¹²⁰⁷ Pro srovnání ve stejné době vzrostl počet obyvatel *Compartimento Fiorentino* z 544 865 na 721 723 (tedy o 32 %), *Compartimento Pisano* z 250 908 na 354 806 (tedy o 41 %), *Compartimento Senese* z 115 303 na 140 583 (tedy o 22 %) a v *Compartimento Aretino* ze 190 435 na 237 283 (tedy o 25 %). Údaje převzaty z ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 104, ins. 2.

¹²⁰⁸ Tamtéž. Detailnější rozbor různých aspektů demografického vývoje Toskánska viz například del Pantà, L., *La struttura del regime demografico della Toscana nell'età dei Lorena*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989, s. 535-553 či del Pantà, L., *La Popolazione della Maremma nell'Ottocento preunitario: regime demografico naturale, mobilità temporanea e ripopolamento*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986, s. 65-104.

¹²⁰⁹ Tiskem vyšlo ve Florencii v roce 1846.

výrobě a drobných podnicích zabývajících se přepravou, obchodem a, moderními slovy, turistickým ruchem. Nebyl tedy takový problém najít si práci. Přesto se stát a jednotlivé obce snažili zajistit pracovní příležitosti všem,¹²¹⁰ a to i příchodům, ať již dočasně nebo trvale, z okolních států. Rozsáhlé obecně prospěšné práce ve veřejném zájmu realizované za vlády Leopolda II. k tomu poskytovaly dostatek příležitostí. Z demografického pohledu byla zajímavá snaha osídlit méně obydlené oblasti, či bonifikačními pracemi nově získané plochy. V oblastech s mezzadrií, kde díky postupu bonifikačních prací docházelo k rozdělování dalších ploch na usedlosti, se při každé této příležitosti upravoval i demografický režim. Stejně tak rozvoj a zintenzivňování produkce mělo vliv na demografický vývoj a hustotu osídlení. Usazování migrující populace byl jeden ze způsobů kolonizace bonifikací nově získaných území, a to nejen v Toskánsku.¹²¹¹

Na demografický vývoj měly samozřejmě vliv i změny klimatu, jako například pokles teplot, větší množství srážek se svými záplavami atp., stejně jako hladomory a epidemie.¹²¹²

Pro dlouhodobý vývoj počtu obyvatel Toskánska je velmi zajímavá tabulka vypracovaná Lorenzem Del Pantou, z níž je patrné, jak velký vliv měly bonifikační práce prováděné v Maremmě, především za Leopolda II., na demografický růst oblasti. Rovněž je patrné, že trend se začal obracet již za vlády Petra Leopolda díky jeho osvíceným reformám cílícím na rozvoj Maremmy.¹²¹³

Geografické oblasti	Roční průměrná míra růstu (‰)						
	pol. 16.-pol. 18. stol	1738-1765	1765-1814	1814-1828	1828-1861	1861-1901	1901-1951
Appennino emiliano-romagnolo a horní údolí Tiberu	- 1,4	- 1,6	2,7	3,2	5,6	5,6	0,1
Původní „florentský stát“	1,6	2,3	3,8	9,5	7,5	6,4	5,1
Siensko	- 1,2	2,4	3,2	8,8	6,1	3,3	4,6
Maremma	- 3,4	0,7	5,8	8,3	15,4	10,4	7,7

Zdroj: Del Panta, L., *Aspetti del régime demografico ...*, s. 150.

¹²¹⁰ Pesendorfer, *Leopoldo II. ...*, s. 115-116.

¹²¹¹ Gambi, L., s. 8.

¹²¹² Gambi, L., s. 9-10.

¹²¹³ Del Panta, L., *Aspetti del régime demografico ...*, s. 150.

Indikátory demografického režimu v jednotlivých toskánských oblastech zvaných compartimenti v letech 1818-1837

Compartimenti	Koeficient natality	Koeficient mortality	Přirozený přírůstek	Úmrtí v období 0-1 rok na 1000 narozených
Compart. aretino	40,0	28,3	11,7	225,1
Compart. fiorentino	40,9	29,0	11,9	228,1
Compart. pisano	38,8	26,6	12,2	196,4
Prov. sup. di Siena	43,2	32,0	11,2	236,0
Prov. inf. di Siena	45,9	35,3	10,6	231,4
Velkovévodství	40,7	28,9	11,8	221,7

Zdroj: Del Panta, L., *Aspetti del régime demografico ...*, s. 153.

Z výše uvedených statistik vyplývá, že Maremma byla dlouhodobě typická nejen svou vyšší mortalitou, ale i natalitou, což svědčí o rychlejším režimu demografické výměny.¹²¹⁴ V roce 1841 se v Maremmě narodilo 3123 dětí, což je 4,32 na sto obyvatel, a došlo k 817 sňatkům, tedy 1,09 na sto obyvatel. Natalita byla vyšší ve zdravějších částech, například v Campiglia, Monteverde, Sassetta, Montieri, Pitigliano, Roccastrada a Isola di Giglio, kde byla mezi 4,5-5,5 na sto obyvatel. Rostl rovněž i počet členů v rodinách. V Massa Marittima, Castel del Piano, Orbetello či Sassetta od 4,85 do 5,33 členů, zatímco v Castiglione della Pescaja, Magliano nebo Grosseto je to mezi 4,12 a 4,18 členy.¹²¹⁵ V grossetské provincii převládaly vdovy nad vdovci vzhledem k o mnoho většímu riziku nakažení a onemocnění mužů než žen, zvláště pak v Maremmě, proto se ženy často vdávaly i podruhé či potřetí.¹²¹⁶

¹²¹⁴ Breschi, M., Salvini, S., s. 370.

¹²¹⁵ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 7.

¹²¹⁶ Tamtéž, s. 24.

Přirozený a migrační pohyb ve velkovévodství, 1818-37 (hodnoty na 1000 obyvatel):

Compartimenti	Průměrný počet obyvatel v desetiletí	Natalita	Mortalita	Sňatečnost	Přirozený přírůstek	Skutečný přírůstek	Čistá migrace
1818-1827							
Comp. Aretino	195 047	41,2	27,8	9,2	13,3	12,8	-0,5
Comp. Fiorentino	567 864	41,5	28,2	9,4	13,3	12,4	-0,9
Comp. Pisano	279 100	39,5	25,3	8,6	14,2	16,2	2,0
Prov. Sup. Siena	122 429	43,4	31,5	9,1	11,9	11,4	-0,5
Prov. Inf. Siena	50 679	46,8	35,1	11,2	11,8	15,4	3,6
Velkovévodství celkem	1 215 119	41,4	28,2	9,2	13,3	13,3	0,0
1828-1837							
Comp. Aretino	220 641	37,6	27,2	6,8	10,4	9,9	-0,5
Comp. Fiorentino	648 164	38,4	27,8	6,8	10,6	9,8	-0,8
Comp. Pisano	321 354	36,6	26,1	7,1	10,5	11,6	1,1
Prov. Sup. Siena	135 255	41,1	30,5	7,5	10,6	7,1	-3,5
Prov. Inf. Siena	59 580	43,1	33,5	9,3	9,6	16,4	6,8
Velkovévodství celkem	1 384 994	38,3	27,8	7,0	10,5	10,2	-0,3

Zdroj: Breschi, M., Salvini, S., s. 364.

Před nástupem Leopolda II. byla v Maremmě nejvyšší mortalita v následujících správních celcích (comunità) sestupně: Scarlino (koeficient 51,3), Magliano (46,6), Gavorrano (43,2), Suvereto (ve vnitrozemí, 42,4), Campiglia a Suvereto (42,3), Scansano (ve vnitrozemí, 40,1), Grosseto (39,5), Roccastrada (ve vnitrozemí, 37,9), Manciano (37,4), Campagnatico (ve vnitrozemí 37,0).¹²¹⁷ Zajímavé je srovnání mortality členěné dle pohlaví a věku, a to pro dvě správní oblasti Maremmy (Grosseto a Scansano) a casentinských Apenin (Stia, Pratovecchio) v letech 1839-43.

¹²¹⁷ Del Panta, L., *Aspetti del régime demografico ...*, s. 155-156.

Věkové skupiny	Grosseto-Scansano (Maremma)			Stia-Pratovecchio (Casentino)		
	Muži	Ženy	Celkem	Muži	Ženy	Celkem
0-4	0,165	0,177	0,171	0,115	0,112	0,114
5-9	0,023	0,030	0,026	0,006	0,006	0,006
10-19	0,012	0,010	0,011	0,004	0,006	0,005
20-29	0,018	0,015	0,017	0,007	0,009	0,008
30-39	0,030	0,022	0,027	0,010	0,011	0,010
40-49	0,035	0,028	0,032	0,007	0,013	0,010
50-59	0,059	0,068	0,063	0,013	0,021	0,017
60 a více	0,111	0,090	0,101	0,064	0,050	0,057
Celkem	0,045	0,043	0,044	0,024	0,024	0,024

Zdroj: Del Panta, L., *Aspetti del régime demografico ...*, s. 158.

Jak již bylo řečeno, v produktivním věku, byla úmrtnost v Maremmě mnohem vyšší než ve zbytku velkovévodství. Příčinu je třeba hledat právě v obtížnějších podmínkách, malárii.¹²¹⁸

Koeficienty mortality podle věkových skupin (na 1000 obyvatel) a očekávaná délka života při narození (počítána z přírůstku přirozeného, nikoli způsobeného migrací) v jednotlivých compartimenti a celém velkovévodství v letech 1818-1837:

Věk	Arezzo	Florence	Pisa	Siena Sup.	Siena Inf.	Velkovévodství
1818-1827						
0-1	225,7	225,7	193,0	239,1	230,4	220,3
2-5	159,5	159,8	166,0	170,5	170,5	162,9
6-10	27,0	23,0	32,8	36,3	58,3	28,8
11-20	40,5	39,1	45,4	52,1	83,1	44,0
21-30	68,5	68,4	79,0	75,9	140,6	74,6
31-40	95,0	86,7	96,2	111,6	199,1	97,3
41-50	119,5	111,2	127,7	143,9	252,0	124,8
51-60	180,0	190,0	199,2	234,5	315,3	199,0
61-70	394,9	381,9	379,9	443,8	472,6	392,6
70 a více	622,2	650,4	642,3	672,7	672,3	646,8
Očekávaná délka života při narození	39,8	40,2	40,3	36,6	31,5	39,4

¹²¹⁸ Breschi, M., Salvini, S., s. 372.

1828-1837						
0-1	230,9	223,5	198,8	231,6	237,9	220,9
2-5	193,5	187,7	194,5	193,5	196,8	191,2
6-10	36,6	34,0	41,9	40,3	66,9	38,4
11-20	44,7	43,4	50,2	52,1	76,0	47,5
21-30	69,5	72,1	83,0	80,2	135,7	77,8
31-40	85,8	85,9	101,4	100,0	191,8	95,2
41-50	124,0	115,8	131,0	150,1	267,6	129,7
51-60	192,3	186,9	204,1	236,0	350,3	201,8
61-70	333,6	363,0	369,0	410,7	462,0	366,9
70 a více	631,7	651,2	634,4	671,4	665,3	646,4
Očekávaná délka životu při narození	37,9	38,5	38,1	36,0	30,1	37,7

Zdroj: Breschi, M., Salvini, S., s. 375.

Lokálněji byla nejvyšší očekávaná délka života při narození v oblasti Lunigiana a Valdarno Pisano, kde dosahovala v letech 1818-27 dokonce 48,3, resp. 46,1 let. Této výše bude dosaženo v celotoskánském měřítku až o století později.¹²¹⁹ V letech 1840-45 byla v Maremmě průměrná délka života 23 let.¹²²⁰

Pro Maremmu byla charakteristická sezonní migrace, jejíž příčinou na jedné straně byla malárie, a důsledkem obojího pak způsob obhospodařování krajiny.¹²²¹ Nařízení a činnost panovníků habsbursko-lotrinské dynastie v Toskánsku nevedly pouze k postupnému růstu počtu obyvatel Maremmy, ale měnil se postupně i charakter migrace, z původní migrace pastevců na migraci pracovní síly nutné pro realizaci děl celkové bonifikace. Bohužel růst počtu obyvatel nebyl přímo úměrný růstu životní úrovně v oblasti, především ze zdravotních důvodů, kvůli již tolikrát zmiňované malárii, která si vybírala ještě dlouho po konci vlády této dynastie svou krutou daň.¹²²²

Před zahájením velkých bonifikačních prací to byla latifundia specializovaná především na obilniny a pastevectví. Obojí využívalo migrující pracovní síly. Pole byla osívána většinou jednou za tři roky a mezitím ponechána ladem, respektive využívána jako pastviny, a to jak pro zvířectvo místních vlastníků, tak pro stáda

¹²¹⁹ Tamtéž, s. 376. Caselli, G., Rosati, C., Simone, M., *La popolazione dei comuni minerari dell'Amiata*, in *Popolazione e storia*, n. 1/2007, s. 75, uvádějí, že ještě koncem 19. století byl průměrný věk dožití kolem 40 let pro obě pohlaví.

¹²²⁰ Coluccia, A., Piva, I., s. 224.

¹²²¹ Del Panta, L., *Aspetti del régime demografico ...*, s. 159.

¹²²² Tamtéž, s. 151.

z horských oblastí. Riskující smrt způsobenou malárií, krom jiných příčin, přicházelo do Maremmy za prací každoročně velké množství lidí za vidinou výdělků, a tedy vylepšení skromného rodinného rozpočtu. Reformy Petra Leopolda vedly k prvním velkým změnám, znamenaly například velice významné omezení sezonní migrace stád a začátek parcelace území na menší usedlosti. První statistiky migrace za prací do departmentu Ombrone se datují do napoleonského období, zaznamenávají důvod migrace, odkud a v jakém období. Bonifikační práce prováděné Leopoldem II. vedly k rozsáhlým změnám v této oblasti, poněvadž jejich výsledek vedl k možnosti rozšiřování trvalého osídlení oblasti, omezující intenzitu a důvod sezonní migrace. V roce 1840 Salvagnoli-Marchetti ve své lékařské statistice rozděluje migrující obyvatelstvo do třech hlavních kategorií: místní obyvatelé stěhující se během léta z oblasti Maremmy, obyvatelé přicházející v zimním období a obyvatelé přicházející v letním období. Stejně členění se drží i v následujících statistikách pro 1843 a 1847. V průměru se jednalo o přibližně 3500 místních, kteří v létě migrovali do zdravějších oblastí, oproti přibližně 10 000, kteří v létě přicházeli do Maremmy za prací. V zimním období přicházelo ještě více lidí, v průměru kolem 19 000, a to nejen z bližšího okolí jako v létě, ale i ze vzdálenějších oblastí, dokonce i z poza hranic velkovévodství. Význam této migrace je patrnější, vezmeme-li v potaz, že v roce 1840 žilo v Maremmě trvale 73 000 obyvatel. Salvagnoli Marchetti však neuvádí ani odkud přicházeli a konkrétně za jakou práci,¹²²³ přesto je více než pravděpodobné, že letní imigranti se podíleli na zemědělských pracích a ti zimní na veřejně prospěšných pracích.

Podíl migrace a přirozeného růstu na demografickém růstu Maremmy a Toskánska (1779-1957):

¹²²³ Tamtéž, s. 159-166.

Období	Maremma					Toskánsko				
	Natalita	Mortalita	Přirozený přírůstek	Skutečný přírůstek	Čistá migrace	Natalita	Mortalita	Přirozený přírůstek	Skutečný přírůstek	Čistá migrace
1779-83	48,7	41,8	6,9			34,9	28,3	6,6		
1809-13	46,0	40,3	5,7			37,5	33,3	4,2		
1818-27	48,0	36,2	11,8	15,8	4,0	42,4	29,1	13,3	14,1	0,8
1828-37	44,2	34,6	9,6	16,8	7,2	39,2	28,8	10,4	11,0	0,6
1838-47	41,1	35,7	5,4	8,7	3,3	34,5	25,8	8,7	8,2	-0,5
1848-57	40,8	36,3	4,5	11,9	7,4	35,3	30,2	5,1	4,5	-0,6
1858-67	40,1	31,2	8,9	22,8	13,9	39,4	29,7	9,7	6,8	-2,9
1868-77	36,7	34,1	2,6	5,7	3,1	37,7	31,2	6,5	4,5	-2,0
1878-87	36,5	28,2	8,3	11,0	2,7	35,1	26,8	8,3	7,6	-0,7
1888-97	35,7	23,5	12,2	11,1	-1,1	33,5	23,2	10,3	5,3	-5,0
1898-1907	31,8	20,0	11,8	5,1	-6,7	30,2	20,6	9,6	6,1	-3,5
1908-17	30,0	16,4	13,6	8,8	-4,8	26,2	17,7	8,5	5,7	-2,8
1918-27	26,2	16,2	10,0	8,4	-1,6	23,5	16,6	6,9	5,1	-1,8
1928-37	20,5	11,3	9,2	7,7	-1,5	18,7	12,8	5,9	3,7	-2,2
1938-47	17,9	11,1	6,8	11,5	4,7	16,6	13,3	3,3	5,2	1,9
1948-57	15,1	8,9	6,2	6,2	0,0	13,3	10,0	3,3	4,5	1,2

Zdroj: Del Panta, L., *Aspetti del régime demografico ...*, s. 151.

Zvláště od druhé čtvrtiny 19. století tedy v Maremmě souběžně dochází k trvalému nárůstu počtu obyvatel trvale žijících v oblasti, proměně krajiny a celkovému ekonomickému rozvoji, kdy populace i zdroje rostly více méně stejným tempem podporující vzájemně svůj růst.¹²²⁴

V roce 1814 žilo v oblasti 53 157 osob.¹²²⁵ Roku 1841 trvale žilo v provincii Grosseto 73 966 osob, z toho 36 169 mužů a 34 239 žen, 15.598 rodin o v průměru 4,83 členech. Z tohoto počtu jich pouze 12 260 žilo v nížinách v zimě a pouhých 8709 v létě.¹²²⁶ Během zimních měsíců do oblasti za práci dočasně imigrovalo 19 261 osob, z toho 15 982 mužů, v létě přicházelo za výdělkem při sezonních zemědělských pracích 8972 osob, z toho 7539 mužů.¹²²⁷ Nejvíce lidí v zimě emigrovalo ze Sovana, Magliano, Follonica, Castiglione della Pescaja, Capalbio a Grosseto. Saturnia se vyliďňovala zcela. V zimě přicházeli z ostatních toskánských provincií, z Neapolského království, papežského státu, Modeny, Luccy, Lombardie, Parmy, Sardinie či Korsiky. V létě naopak především ze sienských hor, Monte Amiata či oblasti

¹²²⁴ Tamtéž, s. 165.

¹²²⁵ Coluccia, A., Piva, I., s. 223-224.

¹²²⁶ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 7. Coluccia, A., Piva, I., s. 216 chybně uvádí rok 2061.

¹²²⁷ Coluccia, A., Piva, I., s. 216; Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 8.

Montepulciano.¹²²⁸ V roce 1843 to bylo již 76 179 osob, z toho 38 871 mužů, a za prací tehdy přicházelo 19 196 osob v zimě a 9586 v létě.¹²²⁹

¹²²⁸ Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*, s. 7-8.

¹²²⁹ Coluccia, A., Piva, I., s. 223-224.

5. Rozvoj zemědělství a průmyslové výroby

Zemědělství bylo tradičně jedno z nejdůležitějších odvětví v lidské historii. O to více to platí o minulosti a zaostalých oblastech. Nejinak je tomu i v případě Toskánska a Maremmy. Z tohoto důvodu začneme krátkým exkurzem do zemědělského využití krajiny před zahájením bonifikačních prací.

Toskánsko je oblastí s kvalitní zemědělskou půdou. I proto zde byl rozvoj zemědělství významný již od starověku, a to především díky Etruskům. V oblasti dnešní Maremmy Grossetany se nacházela některá z nejdůležitějších etruských měst, například Rusellae (dnešní Roselle).¹²³⁰ Vždyť před dobytím Sicílie a následně Egypta bylo právě Toskánsko obilnicí Říma. Krajina byla protkána sítí kanálů, jak odvodňovacích, tak zavlažovacích.¹²³¹ Lago di Castiglione, tehdy nazývané Lago Prile, bylo místem intenzivního rybolovu sladkovodních a brakických vodních živočichů.¹²³² Během barbarských nájezdů na konci římské říše bylo mnohé zničeno a opuštěno.¹²³³ Raný středověk vedl k postupnému úpadku zemědělství v oblasti.¹²³⁴ Až v období městských republik a následně signorií opět dochází k rozvoji v této oblasti.¹²³⁵ Siena využívala oblast Maremmy Grossetany především pro sezonní pastevectví, které bylo zpoplatněno daní z pastvy, *dogana dei paschi*.¹²³⁶ První daňový zákon o pastevectví v Maremmě, *Primo Statuto della Dogana dei Paschi Maremmani*, byl vydán v roce 1419 v Sieně a zůstal, až na malé změny, v platnosti do 18. století.¹²³⁷

¹²³⁰ Bellucci, P., s. 227; Guerrini, G., s. 27-30.

¹²³¹ Guerrini, G., s. 31 a s. 33-37; Galgani, G., s. 11; Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese ragionamenti due a' quasi si aggiungono quattro perizie intorno alle operazioni della Pianura Grossetana ed all'arginatura del fiume Ombrone di Leonardo Ximenes della Compagnia di Gesù, Matematico di Sua Altezza Reale*, Firenze 1769, s. 10-17; Rombai, L., *Geografia storica ...*, s. 137 a násl.; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 22; Cavoli, A., s. 39.

¹²³² Rombai, L., *Geografia storica ...*, s. 148; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 22; Serpieri, A., s. 13.

¹²³³ Sereni, E., *Storia del paesaggio agrario italiano*, Roma-Bari 2001¹⁰, s. 65-66; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 23; Rombai, L., *Geografia storica ...*, s. 144 a násl.

¹²³⁴ Rombai, L., *Geografia storica ...*, s. 159-163; Sereni, E., s. 82-88; Serpieri, A., s. 14-15.

¹²³⁵ Rombai, L., *Geografia storica ...*, s. 197-199.

¹²³⁶ Guerrini, G., s. 44-45; Rombai, L., *Geografia storica ...*, s. 189; Rombai, L., *Le acque interne in Toscana tra Medioevo ed età moderna*, in Malvolti, A., Pinto, G., *Incolti, fiumi, paludi. Utilizzazione delle risorse naturali nella Toscana medievale e moderna*, Firenze 2003, s. 26-27.

¹²³⁷ Je to nejstarší dochovaný dokument tohoto charakteru. Sereni, E., s. 243; Rombai, L., *Le acque interne ...*, s. 26-27; Rombai, L., *Geografia storica ...*, s. 245. Barsanti, D., *Allevamento e transumanza in Toscana. Pastori, bestiami e pascoli nei secoli XV- XIX*, Firenze 1987, kde se na s. 18-21 nachází rozbor ustanovení tohoto zákona. Imberciadori, I., *Amiata e Maremma ...*, s. 107 a násl., nejdříve uvádí detailní rozbor jednotlivých článků a pak cituje plné znění.

Od poloviny 16. století bylo v Maremmě nejvýznamnějším oborem zemědělství pastevectví, především v sezónní formě. Na pastvinách se nacházela velká stáda hlavně ovcí.¹²³⁸ Většinou se jednalo o stáda cizích vlastníků. Ve snaze podpořit místní chovatele byla prováděna různá opatření, ať už se jednalo vydávání nařízení nebo o úpravy statutu. Tím byl například nový zákon o pastevectví v Maremmě statut, *Nuovo Statuto dei Paschi*, z roku 1572. V něm byly stanoveny nižší sazby pro místní chovatele.¹²³⁹ Klesající trend efektivnosti obilnářství trval i v 17. století a vedl ke stále se zvyšujícímu podílu pastvin.¹²⁴⁰ Jen v letech 1630-1692 se zmenšila obdělávaná plocha (ve prospěch pastvin) o 33%.¹²⁴¹

Na období červenec až září v roce 1334 bylo Sienou poprvé soudci v Grossetu dovoleno, vzhledem k nezdravosti klimatu, opustit město. Tím započal každoroční přesun úřadů v letním období mimo Maremmu.¹²⁴²

Největší zisky plynuly z pronájmu práva rybolovu v Lago di Castiglione a z výnosů z rybolovu samotného. Po dobytí oblasti Florencií se způsob využívání neměnil.¹²⁴³ Přestože výnosy časem klesaly, hledání řešení, které by vyhovovalo stejně tak potřebám chovu ryb jako pastevectví se příliš nedařilo a krajina dále chátrala.¹²⁴⁴

V době nástupu habsbursko-lotrinského rodu byly výnosy z pastevectví a rybolovu již velmi nízké.¹²⁴⁵ Do oblasti směřovala od konce listopadu do konce března stáda dobytka, ovcí a jiného zvířectva z okolních hor. Tato stáda zde většinou bývala ponechávána více méně volně.¹²⁴⁶ Pro osvícenského vládce byl takovýto způsob využívání krajiny zcela nevyhovující a nedostačující, proto se začala intenzivně studovat krajina a možnosti jejího lepšího využití.

S osvícenstvím se zemědělství dostalo do centra zájmu jakožto hlavní zdroj bohatství a s tím související rozvoj práv osobních, majetkových a obchodních. Pro

¹²³⁸ Sereni, E., s. 198.

¹²³⁹ Barsanti, D., *Allevamento e transumanza...*, s. 24-28, kde se opět věnuje rozboru jednotlivých ustanovení. V této podobě platilo do 18. století.

¹²⁴⁰ Baker, G. R. F., *Sallustio Bandini*, s edicí Bandini, S., *Discorso sulla Maremma Toscana* (ed. Bonelli Conenna, L.), Firenze 1978, s. 21.

¹²⁴¹ Sereni, E., s. 246.

¹²⁴² Guerrini, G., s. 46.

¹²⁴³ Barsanti, D., *Allevamento e transumanza...*, s. 23; Bonelli Conenna, L., *L'Agricoltura maremmana prima delle bonifiche: struttura agraria e proprietà fondiaria*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980, s. 11; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 40.

¹²⁴⁴ Sereni, E., s. 237-241; Rombai, L., *Geografia storica...*, s. 240-241.

¹²⁴⁵ Barsanti, D., *Allevamento e transumanza...*, s. 83-85.

¹²⁴⁶ Podrobnosti o životě pastevců putujících do Maremmy viz například Calzolari, L., *Andare in Maremma. Vita quotidiana dei pastori transumanti*, in *Rivista di storia dell'Agricoltura*, ročník XXXVIII, č. 1, Firenze 1998.

rozvoj zemědělství byly využívány poznatky především chemie a mechaniky.¹²⁴⁷ Právě v tomto ovzduší byla v Toskánsku založena speciální instituce, která toto měla na starosti – *Accademia dei Georgofili*.

Nedostatek obilovin se projevil i přes skutečnost, že od roku 1730 cena pšenice a kukuřice rostla a s ní i oseté plochy. Bohužel se jednalo pouze o zvětšování plošné výměry, nikoli zlepšení technologie produkce a tedy i zvyšování výnosů.¹²⁴⁸

Již od 18. století byly velké pozemkové majetky, včetně těch patřících velkovévodovy, pronajímány, a to buď za pravidelnou platbu (*allivellazione*, systém, který dával nájemci větší svobodu rozhodování a jednání) nebo za záruku provádění modernizací a rekonstrukcí pod dohledem, v případě velkovévodského majetku úředníků správního úřadu soukromého majetku velkovévodské rodiny, *Scrittoio delle Reali Possessioni*. Problémem byl především nedostatek prostředků zemědělců. Proto se zvláště prodeje majetku staly možností investice bohatých.¹²⁴⁹ Postupně se měnil i převládající způsob hospodaření, tedy z pastevectví na rostlinnou výrobu.¹²⁵⁰

Členové habsbursko-lotrinského rodu dávali jakožto velcí vlastníci příklad pro moderní rozvoj zemědělství. Podporovali malé a střední vlastníky parcelací, upřednostňovali by dát půdu přímo zemědělcům, což se ne vždy dařilo kvůli naprostému nedostatku prostředků u této společenské třídy.¹²⁵¹

Leopold II. si velmi dobře uvědomoval význam zemědělství, neboť „*Většina toskánského obyvatelstva se soustředí na zemědělství, své starodávné umění, jehož znalost se přenášela z otce na syna. Mnozí se věnují obchodu se zemědělskými produkty; další rozvíjí manufaktury, které se bezprostředně opírají a jsou propojeny se zemědělstvím. V místech, kde hybné vody a množství paliva jsou pomocnými silami, se rodí různé živnosti a průmyslová odvětví.*“¹²⁵² V prvních letech své vlády Leopold II. hodnotil hospodářskou situaci v zemi takto: „*Zemědělství je pokladem, uměním Toskánska.*“¹²⁵³

V oblasti Maremmy se nejednalo jen o rozvoj zemědělství na stávajících plochách, ale především o skutečnost, že bonifikačními pracemi prováděnými za Leopolda II.

¹²⁴⁷ Imberciadori, I., *Per la storia agraria*, in *Rivista di storia dell'Agricoltura*, ročník XVI-3, Firenze 1976, s. 9.

¹²⁴⁸ Sardi Bucci, D., s. 334.

¹²⁴⁹ Do roku 1788 byly prodány či pronajaty ¾ velkovévodských statků. Imberciadori, I., *Agricoltura al tempo dei Lorena*, in *Rivista di storia dell'Agricoltura*, ročník XXIX, č. 1, Firenze 1989, s. 114-116.

¹²⁵⁰ Tamtéž, s. 116-117.

¹²⁵¹ Tamtéž, s. 129-130.

¹²⁵² *Il Governo di famiglia* ..., s. 61.

¹²⁵³ Tamtéž, s. 61.

bylo postupně získáno, a to jen v oblasti Grosseta a Scarlina, celkem 7448 ha¹²⁵⁴ zemědělsky využitelné půdy, z celkové možné rozlohy 11 393 ha. Pro zajímavost z takto získané výměry bylo 6618 ha získáno za pomoci naplavování, tedy staly se velmi úrodnými plochami, a zbývajících 830 ha bylo jednoduše odvodněno za pomoci klasických odvodňovacích kanálů.¹²⁵⁵ Rozvíjelo se pěstování vína a oliv, mnohdy vlastněných řemeslníky, obchodníky či vojáky, kteří si tímto způsobem mohli přivydělávat. Hospodářské situaci obyvatel napomohl i vznik spořitelny, *Cassa di Risparmio*. Vlastnictví bylo pevně ukotveno v právním řádu, byla zajištěna svoboda obchodu a po dokončení katastru i rovnost zdanění.¹²⁵⁶

Vytváření katastru začalo ještě v období francouzské okupace a dokončeno bylo roku 1834. Z jeho údajů vyplývá, že ve Velkovévodství bylo celkem 135 000 pozemkových vlastníků, ovšem z tohoto počtu pouhá 3% vlastnila 55% celkové výměry. Ve vlastnictví zemědělské půdy a lesů byla tedy obrovská nerovnost. Systém *mezzadrie*, kdy se produkty a zisky statku dělily na polovinu mezi vlastníka a nájemce (a jeho rodinu) a vlastník statek řídil, se v Toskánsku udržel déle než v ostatních italských státech. Přesto tento systém dosáhl určitého vývoje, stále větší roli měla v systému váhu otázka nájmu (dalo by se říci, že se systém přeměňoval do obdoby v českém prostředí známého pachtu), v některých případech se zemědělci dokonce stávali majiteli menších usedlostí. Cílem změn bylo zajistit dostatek kapitálu na inovace a vytvoření finančních rezerv pro případ neúrody a podobně. Vadou tohoto systému byly nižší investice do nových zemědělských strojů a zařízení či zavádění nových metod pěstování plodin.¹²⁵⁷ Ale i zde, jak již bylo uvedeno výše, se našly výjimky, které se zaměřovaly na rozvoj, nové metody a technologie pro větší budoucí zisky.

„Samozřejmě nebylo vše učiněno nejlepším možným způsobem: roku 1859 zbývaly rozsáhlé bažiny u Raspollina a podél Tombolo u Castiglione; na četných plochách

¹²⁵⁴ Informace o získané výměře se různí. Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 24, udává 8706 ha. Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 131-132; Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 22; Serpieri, A., s. 61, uvádějí rozlohu získané půdy 9000 ha. Ciuffoletti, Z., *La Maremma* ..., s. 24, udává bonifikovanou plochu v Maremmě ve výši 105 km². Rombai, L., *Geografia storica* ..., s. 268, udává, že bylo zúrodněno 10 000 ha a k dokončení bonifikace zbývalo ještě 50 000 ha.

¹²⁵⁵ Barsanti, D., *La bonifica maremmana* ..., s. 50. Bonifikační práce v severní části zvané Maremma Pisana byly dokončeny v roce 1842. Bellucci, P., s. 264. Z porovnání vyobrazení a map oblasti Lago di Castiglione z různých období je patrný postup bonifikačních prací a rozsah dosažených změn za vlády Leopolda II.

¹²⁵⁶ Imberciadori, I., *Agricoltura* ..., s. 129-130.

¹²⁵⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 116.

*stojaté vody v jižní části Maremmy bylo teprve třeba s pracemi začít, například na 1304 ha v oblasti Orbetella (bažiny u Camporegio, Basse, Burano, Talamone, Nizzi, většinou v soukromém vlastnictví); nesmí však být opomenuto, že Leopold II., věrný programu Petra Leopolda, prováděl současně s hydraulickou bonifikací i skutečnou komplexní bonifikaci.*¹²⁵⁸

5.1. Výzkum nových možností – Accademia dei Georgofili

Krom studií a analyzování stávajícího stavu prostřednictvím nejrozličnějších komisí a statistických šetření, byla v roce 1753 založena speciální instituce, *Accademia dei Georgofili*, která se měla zabývat možnostmi rozvojem zemědělství, jeho zefektivněním, zaváděním nových plodin a tak dále.¹²⁵⁹ V oblasti Maremmy se zabývala i zdravotními otázkami, především pak malárií.¹²⁶⁰

Toskánská vládnoucí třída byla úzce spjata se zemědělstvím. Giovan Pietro Vieusseux se svými spolupracovníky pořádali dvakrát ročně cesty po venkově, na usedlosti jeho známých (Meleto, kde byly statky Cosima Ridolfiho, San Cerbone se statky Raffaella Lambruschiniho či Varramista ve vlastnictví Gina Capponiho), aby se podívali, jak jsou teoretické inovace uváděny do praxe. Pro Lambruschiniho, například, nebylo dostačující zlepšovat jen zemědělské nástroje a způsoby pěstování a tím zvětšovat výnosy, ale snažil se i pozvednout rolnické rodiny, jejich vzděláváním.¹²⁶¹

Accademia dei Georgofili se zabývala možnostmi rozvoje zemědělství v celém Toskánsku. Maremma tedy nebyla její jedinou oblastí zájmu, ale díky specifickým podmínkám byla cílem mnoha specifických studií. Sdružovala přední odborníky oboru zemědělských věd, ale i přírodovědce, lékaře atd. Čestným členem byl i velkovévoda, od 19. června 1818 se jím stal, spolu se svým otcem, i Leopold II.¹²⁶² Velmi pečlivě sledoval a studoval možnosti nových plodin, aplikací nových technologií v zemědělské výrobě v Toskánsku rovněž, a to nejen z odborných publikací, konzultacemi se specialisty, ale rovněž při každé své zahraniční cestě pečlivě studoval

¹²⁵⁸ Barsanti, D., *La bonifica maremmana ...*, s. 50-51.

¹²⁵⁹ Scaramuzzi, F., *Granduchi di Lorena e Georgofili*, in *Rivista di storia dell'agricoltura*, ročník XLIII, č. 1, Firenze 2003, s. 91; Imberciadori, I., *Agricoltura ...*, s. 114.

¹²⁶⁰ O této problematice je pojednáno v samostatné kapitole.

¹²⁶¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 49-50.

¹²⁶² Scaramuzzi, F., s. 92.

a analyzoval, jak jsou využívány místní přírodní zdroje a zda by nebylo možné něco z toho použít i v Toskánsku.¹²⁶³

Byly pořádány schůze, výjezdní zasedání, jednotliví členové byli pověřováni studiem a analýzami různých otázek a problematik. Ze schůzí, na nichž členové přednášeli své příspěvky, referovali o zjištěních, předkládali návrhy na zlepšení a diskutovali mezi sebou, byly pořizovány záznamy, které byly vydávány tiskem v *Atti dei Georgofili*.¹²⁶⁴ Od roku 1846 pak vycházel „*Giornale Agrario Toscano*“, financovaný Vieusseuxem.¹²⁶⁵

Dále byly organizovány přednášky pro zemědělce¹²⁶⁶, které je měly seznamovat s novými technologiemi, způsoby pěstování či přímo novými plodinami, stejně tak s novinkami v oblasti živočišné výroby.¹²⁶⁷ Výuka nového zemědělství byla nezbytná: „*tradičně nevzdělaný náš zemědělec; nevzdělaný a neotesaný správce, nevzdělaný a nepřítomný vlastník*“¹²⁶⁸. To byly rovněž velké problémy, které bylo nutné i v 19. století řešit, aby došlo ke zlepšení toskánského zemědělství. V této souvislosti nakonec vznikly i tak zvané vzorové statky. Z tohoto důvodu nejprve Leopold II., později i bratři Ricasoliové vytvořili ze svých panství vzorové statky, které se řídily právě oněmi novátorskými principy v zemědělství. Právě na jejich úspěšném fungování byla demonstrována efektivita propagovaných inovací. Velkovévoda se stal soukromým vlastníkem panství Alberese a Badiola, které využíval jako vzor pro zemědělské techniky a pastevectví.¹²⁶⁹ V roce 1834 zorganizoval a otevřel Cosimo Ridolfi na svém statku v Meletu experimentální zemědělskou školu Scuola Sperimentale di Agricoltura, též zvaná Istituto Agrario.¹²⁷⁰ Krom Ridolfiho byl významnou osobností pro vzdělávání zemědělců, správců a majitelů i Francesco Chiarenti. Svým zemědělcům pomáhal s plánováním prací, s náklady a docílil toho, že byli schopni si i něco našetřit.¹²⁷¹

¹²⁶³ Důkazem tohoto zájmu jsou četné a opakované zápisky v jeho denících i zmínky v pamětech.

¹²⁶⁴ Atti dei Georgofili jsou svázány do obsáhlejších svazků, které jsou uchovávány v archivu Accademia dei Georgofili.

¹²⁶⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 50; Scaramuzzi, F., s. 98.

¹²⁶⁶ První projekt na zemědělskou školu a výuku mladých vznikl již v roce 1772. Roku 1819 byla založena ve Florencii škola tohoto typu, která byla záhy otevřena i dívkám. Scaramuzzi, F., s. 96.

¹²⁶⁷ Tamtéž, s. 97-98.

¹²⁶⁸ Imberciadori, I., *Agricoltura* ..., s. 119.

¹²⁶⁹ Baldasseroni, G., s. 80.

¹²⁷⁰ Škola byla uzavřena roku 1842, kdy byl otevřen Istituto Agrario di Pisa, jehož prvním učitelem se stal Cosimo Ridolfi. Tato škola se postupně proměnila na zemědělskou fakultu Univerzity v Pise. I institut v Pise měl „školní“ statek v San Cataldo. Scaramuzzi, F., s. 96-97; Imberciadori, I., *Agricoltura* ..., s. 119-120.

¹²⁷¹ Imberciadori, I., *Agricoltura* ..., s. 120-121.

Od roku 1783 bylo Accademii svěřeno herbárium Orto dei Semplici ve Florencii, které se stalo experimentální pěstitelskou stanicí, kde byly zkoušeny nové plodiny i způsoby jejich pěstování.¹²⁷²

Návrat k liberalizaci obchodu s obilovinami po roce 1815 vedl k navýšení rezerv, ale bohužel zároveň s rostoucí poptávkou i k dalšímu nárůstu cen.¹²⁷³ Ve 20. letech 19. století naopak cena obilovin poklesla takovou měrou, že dokonce i Accademia dei Georgofili se zabývala myšlenkou, zda úplná svoboda obchodu s těmito komoditami není škodlivá a zda by se přeci jen neměl zavést nějaký limit na dovoz, aby se zaručila alespoň určitá minimální cena domácí produkce. Tato diskuze však skončila vítězstvím strany zastávající volný obchod.¹²⁷⁴

Nařízení z 1. listopadu (založení Corpo degli Ingegneri) a 4. prosince 1825 (snížení pozemkové daně zvané tassa prediale), spolu s rozšiřováním a zkvalitňováním silniční infrastruktury změnily podmínky celých krajů.¹²⁷⁵

Byla studována například i problematika mezzadrie, kdy byly hledány vhodnější podoby. Zajímavý byl názor Ridolfiho, který se domníval, že by nájemce měl mít k dispozici vlastní kapitál, že se mělo jednat o spolupráci práce a kapitálu, ale i znalostí a vůle. Pro zlepšení podmínek zemědělců byla důležitá i péče věnovaná jejich domům a zemědělských budov. Bylo apelováno na vlastníky, aby zlepšovali stávající, či budovali nové, kvalitnější objekty. Tomu napomáhalo i motuproprio z roku 1831, díky němuž byla část nákladů takto vynaložených vracena. Accademia dei Georgofili vydávala doporučení pro jejich kvalitu, použité materiály, uspořádání a podobně.¹²⁷⁶

Za vlády Leopolda II. došlo k posunu znalostí v oblasti hnojení, hledání vhodnější krmiv pro užitková zvířata a jejich chovu ve stájích, došlo ke změně trojletého hospodaření na čtyřleté. To vše za účelem zefektivnění zemědělské výroby. Byly hledány i lepší způsoby vlastního obdělávání půdy, kdy rýč byl nahrazován lepším pluhem, radlicí, kultivátory a bránami a podobně.¹²⁷⁷ Na zlepšení techniky orby a pluhu se podílel například i Ridolfi a Lambruschini.¹²⁷⁸

¹²⁷² Scaramuzzi, F., s. 97.

¹²⁷³ Po cenách pšenice a kukuřice, která se stala součástí jídelníčku obyvatel Toskánska, rostly ceny i dalších obilovin a potravin, jejichž úroda byla v letech 1815-1817 rovněž vysoce podprůměrná. Sardi Bucci, D., s. 335.

¹²⁷⁴ Baldasseroni, G., s. 63-64.

¹²⁷⁵ Tamtéž, s. 64.

¹²⁷⁶ Scaramuzzi, F., s. 101-102.

¹²⁷⁷ Tamtéž, s. 94.

¹²⁷⁸ Imberciadori, I., *Agricoltura ...*, s. 120.

Accademia dei Georgofili později studovala i možnost využití rozvíjejícího se oboru zemědělského strojírenství v Toskánsku, s přihlédnutím na nutnou úpravu těchto strojů pro specifické toskánské podmínky. Mechanickou mlátičku na parní pohon britské firmy Baker zakoupil Leopold II. a věnoval ji Accademia dei Georgofili, která ji využívala na vzorovém statku, Istituto di Meleto od roku 1839.¹²⁷⁹ Tento stroj byl přenosný, ale málo výkonný. V Meletu byla sice provedena určitá vylepšení, ale ani tak nedosahovala požadované efektivity.¹²⁸⁰ V roce 1845 přivezl Leopold II. pro své panství Alberese francouzskou mlátičku, ale ani ta nesplnila představy.¹²⁸¹ Přibližně ve stejné době začal využívat obdobný stroj i Vincenzo Ricasoli.¹²⁸² Zavedení mechanizace pro tuto činnost mělo snížit zdravotní riziko pro lidi provádějící tuto činnost zkrácením času, který na ni byl zapotřebí, a zároveň mělo umožnit zlepšení kvality koní, kteří k tomu jinak byli využíváni.¹²⁸³ Pro maremské podmínky se hodila až stabilní mlátička, kterou dovezl Priore Giudo Giustini na své panství Parrina u Orbetella, vyrobenou Giovannim Hollingerem a poháněnou třemi koňmi a k její obsluze bylo zapotřebí 10 mužů a byla schopna vymlátit a vyčistit 7 žoků (*sacca*)¹²⁸⁴ obilí za hodinu. V té době dovezl z Británie, z dílny Garret a syn, přenosnou mlátičku na své panství v Suveretu i Edmondo Hervyn. Tento druhý stroj byl poháněn dvěma koňmi, ale mohl být poháněn i párou a vodou, obsluhován 8 muži, ale obilí pouze mlátil, nečistil. Byl schopen vymlátit mezi 9 a 12 žoky za hodinu.¹²⁸⁵

Roku 1857 byl představen žací stroj, který byl schopen pokosit dva hektary za 5 hodin. Accademia dei Georgofili podporovala výzkum v oblasti mechanizace a využití nových technologií v zemědělství prostřednictvím soutěží o ceny. Bohužel ani využití zemědělských strojů se nevyhnulo odporu námezdních dělníků a zemědělců, kteří se báli, že je připraví o práci.¹²⁸⁶

¹²⁷⁹ Scaramuzzi, F., s. 94-95; Imberciadori, I., *Agricoltura* ..., s. 119; Salvagnoli, A., *Rapporto della Deputazione Ordinaria sul concorso relativo alla introduzione della Macchina per tribbiare nelle Maremme Toscane, letto da Antonio Salvagnoli, deputato relatore, nell'Adunanza ordinaria del dì 5 Settembre 1852*, in Atti dei Georgofili, sv. XXX, Firenze 1852, s. 470.

¹²⁸⁰ Salvagnoli, A., *Rapporto della Deputazione Ordinaria* ..., s. 470-471.

¹²⁸¹ Tamtéž, s. 471; Scaramuzzi, F., s. 94-95; Imberciadori, I., *Agricoltura* ..., s. 119.

¹²⁸² Scaramuzzi, F., s. 94-95; Imberciadori, I., *Agricoltura* ..., s. 119; Salvagnoli, A., *Rapporto della Deputazione Ordinaria* ..., s. 471.

¹²⁸³ Salvagnoli, A., *Rapporto della Deputazione Ordinaria* ..., s. 471.

¹²⁸⁴ Sienský žok, *sacca*, odpovídal 68,52 litrům. Tartini, F., s. 486.

¹²⁸⁵ Efektivita obou strojů a kvalita vymláčeného obilí byla studována komisemi ustanovenými Accademia dei Georgofili ve spolupráci s Associazione agraria Grossetana. Srovnávali ji s nejnovější převoznou parní mlátičkou francouzské produkce Renaud-Lotz z Nantes. Salvagnoli, A., *Rapporto della Deputazione Ordinaria* ..., s. 471 a násl. Baldasseroni uvádí, že parní mlátička začala být používána až od roku 1858. Baldasseroni, G., s. 549-551.

¹²⁸⁶ Scaramuzzi, F., s. 95-96.

Zásadní novou plodinou bylo pěstování jedlých kaštanů, které s trochou nadsázky zachránily místní obyvatelstvo od hladomorů, stejně jako se to stalo v našich podmínkách s bramborami.

Velká péče byla za Leopolda II. věnována i vinařství, odrůdám, pěstování i jejich nemocem (například nově objevené padlí). Byly hledány léčebné prostředky. Experimentovalo se i se způsoby pěstování, kdy Bettino Ricasoli přišel se směsí, která se stala základem Chianti (odrůdy Sangiovese, Canaiolo, Trebbiano a Malvasia). Další rostlinou, jejímuž pěstování byla věnována péče, byl olivovník. Jednalo se o rozlišení jeho druhů (především Giuseppe Tavanti), byly zkoumány jeho choroby, postupy výroby oleje a hledány cesty ke zlepšování jeho kvality.¹²⁸⁷ Dále se jednalo o morušovníky pro bource morušové. Ve 30. letech došlo k velkému rozvoji i díky importu tkalcovských stavů z Francie, vznikla moderní tkalcovna v městečku Pescia.¹²⁸⁸

Zvláštní oblastí, které byla věnována péče, bylo i lesnictví, kdy místní lesy trpěly staletím neomezeného kácení. Hlavní roli zde sehrál Karl Simon (Carlo Siemoni), který se původně staral o české lesy velkovévody. V roce 1835 byl pověřen správou lesů v Casentinu. (Leopold II. lesy zakoupil do soukromého rodinného majetku v roce 1852). Simonovo dílo bylo základem moderního lesnictví v Toskánsku.¹²⁸⁹

K roku 1838 bylo využíváno 33% z toskánské pevniny k pěstování obilí, vína, oliv a zeleniny; 62% lesů a pastvin a 5 % neúrodných. V téže době bylo chováno 353 380 hovězího dobytka, 3000 buvolů, 118 340 koní (krom těch ve městech), 194 220 prasat, 877 650 ovcí a 191 550 koz. V roce 1837 bylo z 1,5 milionu obyvatel 133 856 pozemkových vlastníků. V roce 1847 jich již bylo na 140 000. Mezi lety 1834 a 1847 vzrostl zdanitelný příjem z pozemků o 841 272 lir.¹²⁹⁰

V roce 1857 hodnotil Salvagnoli Marchetti úspěchy vzdělávání zemědělců spíše negativně, neboť zemědělské školy, Institut v Meletu, fakulta v Pise sice vzdělávaly vlastníky, správce, ale nikoli vlastní pracovní sílu – zemědělce. Tedy v mnoha ohledech ani nedocházelo zlepšení zemědělských praktik. K pokroku docházelo tam, kde sami vlastníci řídili práce, zajímali se o novinky a snažili se je aplikovat, ale většina z nich tak nečinila, najímali si na to lidi, ne vždy schopné a sami se oddávali

¹²⁸⁷ Tamtéž, s. 98.

¹²⁸⁸ Tamtéž, s. 100.

¹²⁸⁹ Tamtéž, s. 100-101. Podrobněji k této osobnosti viz například Siemoni, M. C., *Carlo Siemoni (Karl Simon, 1805-1878)*, in *Rivista di Storia dell'Agricoltura*, ročník XV, č. 2, Firenze 1975.

¹²⁹⁰ Imberciadori, I., *Agricoltura ...*, s. 124-125.

zábavě, což Salvagnoli Marchetti odsuzoval. Rovněž varoval před generalizacemi v návrzích pro zlepšení toskánského zemědělství, kde vedle sebe existují latifundia a mezzadrie, jednotlivá území se od sebe velice liší, bylo tedy nutno je procestovat a poznat, než budou vznášeny návrhy, je třeba i experimentovat. Důležité je prezentovat i novinky jazykem, kterému by jejich adresáti rozuměli, ani všichni vlastníci a správci nebyli vzdělaní ve fyzice a přírodních vědách, natož pak zemědělci. Přesto se mnohé ujalo, byla věnována větší péče chovu dobytka, jejich ustájení, zvýšily se plochy umělé travní porosty využívané pro jejich obživu, zlepšoval se systém obdělávání půdy, střídání plodin, zvyšovalo se hnojení. Byly pěstovány, krom vlna, i stromy, jako například olivovníky, morušovníky a ovocné stromy.¹²⁹¹

Podrobněji se problematice možných zlepšení ve stejné době věnoval i de Cambray Digny, který obhajoval agronomii jako komplex vědění, znalostí předků a moderních přírodních věd, jehož poznatky je třeba aplikovat podle místních podmínek, především půdy a klimatu.¹²⁹² Věnoval se zúrodnování a dodávání živin půdě, a to i cykly střídání plodin.¹²⁹³ Podle něj je Toskánsko vhodné pro pěstování obilovin, píce (například ječmen, vlna, dále bob sviný, vlna a vlna bob) a oliv, vlna a podobně za využití hnojiva produkovaného ustájeným dobyt看.¹²⁹⁴ Krom hovězího dobytka doporučoval chov ovcí, které jsou odolnější a produkují dokonce kvalitnější hnojivo.¹²⁹⁵ Pro nížiny však doporučoval hovězí dobytek, ale nutností bylo rozšířit plochy pro pěstování píce, někde i na úkor těch na obilniny. Doporučoval do cyklu

¹²⁹¹ Salvagnoli Marchetti, A., *Considerazioni intorno ai mezzi migliori da tentarsi per favorire i progressi agrari in Toscana, letta dal socio ordinario Dott. Ispett. Antonio Salvagnoli-Marchetti nell'Adunanza straordinaria del 28 giugno 1857*, in Atti dei Georgofili, nová série, sv. IV, Firenze 1857, s. 430 a násled.

¹²⁹² De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Prima Memoria di L. G. de Cambray Digny letta nell'adunanza ordinaria del 10 Maggio 1857*, in Atti dei Georgofili, nová série, sv. IV, Firenze 1857, s. 370-371; De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Seconda Memoria di L. G. de Cambray Digny letta nell'adunanza ordinaria del 20 Settembre 1857*, in Atti dei Georgofili, nová série, sv. IV, Firenze 1857 536-537.

¹²⁹³ De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Prima Memoria ...*, s. 371-372; De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Seconda Memoria ...*, s. 531 a násled., podrobně pak rozebírá vhodné systémy, včetně výnosů, ale i nákladů, a to včetně konkrétních údajů z panství některých členů Accademie (včetně vývoje během třetí a čtvrtého cyklu) na s. 539 a násled.

¹²⁹⁴ De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Prima Memoria ...*, s. 379-380; De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Seconda Memoria ...*, s. 537-539.

¹²⁹⁵ De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Prima Memoria ...*, s. 380-381.

plodin zahrnout i pícniny, díky čemuž se zvýšila výnosnost obdělávaných ploch.¹²⁹⁶ Ovšem věnoval se i tomu, že pro různé plodiny byly vhodné různé typy a způsoby hnojení.¹²⁹⁷ Podmínky pro rozkvět vidí v šíření osvěty mezi zemědělci, byť přijímané pomalu. A pouze reálné příklady úspěchy těchto zlepšení, které uvidí na vlastní oči, je mohou přesvědčit, aby nové způsoby sami praktikovali – například na experimentálních statcích.¹²⁹⁸ De Cambray Digny se zamýšlí i nad systémem mezzadrie, kde mnohá rizika a náklady (neodpovídající dělení vzhledem ke kapitálovým možnostem vlastníka a jeho nájemce) nese právě zemědělec, který se tak ve snaze o zlepšení velmi často zadluží neúměrně ke svým příjmům. Jeho věřitelem se většinou stával majitel statku a pozemků.¹²⁹⁹

Zvláštní pozornost byla věnována i manufakturám spojeným se zemědělskou produkcí, zvláště pak zpracování vlny, hedvábí a slámy.¹³⁰⁰ Díky tomu měly rodiny zemědělců získat další prostředky. Kdy zvláště zpracování vlny bylo většinou nepříliš kvalitní a převážně pouze pro potřeby rodiny, prodávalo se maso. Ale díky Leopoldovi II. došlo v tomto sektoru ke změně, díky dovezení ovcí merino.¹³⁰¹

5.2. Vztahy Uffizio del Buonificazione s vlastníky během průběhu bonifikačních prací

Prováděné bonifikační práce vedly k dočasné ztrátě výnosů z pozemků místních vlastníků, a to i přesto, že po dokončení naplavování logicky vzrostla jejich kvalita.¹³⁰² Z tohoto důvodu byly vytvořeny i speciální mapy, na jejichž základě byly stanovovány náležitosti a pravidla pro stanování odškodnění nebo náhrad za pozemky dočasně zabrané naplavovacími pracemi. O vypracovaných mapách byli informováni i místní

¹²⁹⁶ Tamtéž, s. 381 a násl.; De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Seconda Memoria* ..., s. 531 a násl.

¹²⁹⁷ De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Seconda Memoria* ..., s. 534 a násl.

¹²⁹⁸ De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Prima Memoria* ..., s. 387.

¹²⁹⁹ De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Seconda* ..., s. 551 a násl.

¹³⁰⁰ Jejím zpracování se údajně ve 20. letech 19. století věnovalo na 60 tisíc žen. Scaramuzzi, F., s. 100.

¹³⁰¹ Tamtéž, s. 98-100.

¹³⁰² Tartini, F., s. 75-76.

vlastníci, kteří mohli podat námitky. Krátkodobě se tak ředitelství bonifikačních prací, *Direzione dei lavori di bonificazione*, stalo držitelem těchto pozemků.¹³⁰³

Již na počátku bonifikačních prací, aby tyto byly zbaveny vlivu místních, které by mohly jejich průběh zdržovat, byly ustanoveny i principy pro případné spory. Za Uffizio del Buonificazione měl s místními jednat ředitel ve spolupráci s Camera di soprintendenza comunitativa. S obcemi a církevními institucemi měl jednat především Provveditore, proti jehož rozhodnutí bylo možno se odvolat jen k velkovévodovi. Jednotlivci se měli podříditi rozhodnutí Vicario Regio di Grosseto. V případech s hodnotou nižší než 100 scudi neexistovala možnost odvolání, v závažnějších sporech k soudu. Soudům bylo rovněž nařízeno, že nesmí vydávat žádná rozhodnutí, byť předběžná, kterými by byl omezen postup bonifikačních prací, a to i v případě ověřování výši odškodnění, tedy jednání měla být zároveň co nejrychlejší.¹³⁰⁴

V průběhu bonifikačních prací byla majitelům pozemků vyplácena ročně náhrada ve výši 5% ceny, s tím, že po ukončení prací zaplatí majitel jejich zhodnocení. Výši výnosů, ze kterých bylo toto odškodnění stanoveno, stanovily odhadci.¹³⁰⁵ Již tehdy začalo docházet ke sporům o hodnotu pozemků. Po dosažení dohody se mohlo tedy zdát, že v této otázce bylo nalezeno ideální řešení. Majitelé byli svým způsobem spokojeni, protože z pozemků jim plynul stálý příjem. Bohužel často díky době trvání bonifikačních prací byl součet ročních odškodných vyšší, než byla cena pozemku v původním stavu.¹³⁰⁶ Tento poklidný vztah s místními vlastníky ovšem trval jen do chvíle, kdy bylo na prvních pozemcích zcela dokončeno naplavování a tyto měly být vráceny svým majitelům a mělo být hrazeno jejich zhodnocení ve prospěch Uffizio del Buonificazione delle Maremme. A zde se vyskytly zásadní problémy. Majitelé, na rozdíl od zástupců Uffizio del Buonificazione delle Maremme, tvrdili, že pozemky rozhodně nebyly tak zhodnocené, jak tvrdí. Odmítali platit tento rozdíl. Rozběhla se tak řada sporů. Byly zadávány posudky a protiposudky, probíhala smířčí jednání atp. V obou případech si prvotní odhad nechával zpracovávat Uffizio del Buonificazione delle Maremme, pokud vlastník nesouhlasil, zadal si svůj vlastní posudek. Nedošlo-li ani tak ke shodě, zvláště byly-li rozdíly v odhadních cenách velké, přistupovalo se k třetímu znaleckému posudku, na jehož zpracovateli se musely shodnout obě strany.

¹³⁰³ Dle motupropria ze dne 9. dubna 1832. Tamtéž., s. 76.

¹³⁰⁴ Tamtéž, s. 63-63.

¹³⁰⁵ Tamtéž, s. 76, § 301.

¹³⁰⁶ Serpieri, A., s. 52, pozn. 1; Bellucci, P., s. 301; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 49; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 56-59; Tartini, F., s. 76, § 302-303.

Tento třetí posudek byl pro obě strany závazný. Ovšem hledání tohoto společného znalce bylo mnohdy velice komplikované.¹³⁰⁷

Možná i tyto spory vedly pak k dalším diskuzím a problémům především po roce 1848, kdy místní na jednu stranu kritizovali, co bylo provedeno, na druhou požadovali, aby práce probíhaly se stejnou intenzitou jako před revolučním rokem. Velmi silný byl hlas významného místního vlastníka a zemědělského inovátora Bettina Ricasoliho, který na svých pozemcích zaváděl moderní zemědělské metody a nejnovější stroje.¹³⁰⁸

Nová vodní díla zasahovala do starých tras, kterými byla hnána stáda, nebo kde byla zvyklá se téměř divoce pást. Proto bylo zapotřebí apelovat na změnu způsobu chovu dobytka, stejně tak jako vydávat nařízení na ochranu vodních děl se sankcemi za jejich porušování, stejně tak jako budování jejich ochrany nebo výstavbou brodů a napajedel. Zodpovědnost za porušení, a tedy i tíži pokuty, nesl majitel stáda. Kontrolou dodržování byli pověřeni místně příslušní inženýři, kteří při pravidelných kontrolách stavu vodních děl, kontrolovali i tento aspekt. Vymáhání pokut za poškozování vodních děl vedlo k dalším sporům s místními vlastníky, kteří se snažili jejich placení všemožně vyhnout.¹³⁰⁹

5.3. Rozvoj zemědělství v Maremmě

Největším impulzem pro rozvoj zemědělství v Toskánsku však byla Leopoldova bonifikace pobřežních Maremm, do níž byly investovány obrovské částky a energie.¹³¹⁰

Pozitivní přínos naplavování a celkové bonifikace oblasti ještě ve 40. letech 19. století uznával i Salvagnoli Marchetti, který se později pod vlivem Giorginiho stal jejich kritikem.¹³¹¹ Součástí jejího úspěchu měl být i podle Salvagnoli Marchettiho

¹³⁰⁷ Podrobnosti k těmto sporům je možné nalézt ve zprávách zasílaných především Grandonim, ale mnohdy kontrasignovaných i Manettim, z Ufficio del Buonificazione delle Maremme do Florencie. Tyto jsou uloženy především v ASG, Genio Civile, Ufficio del Buonificazione delle Maremme, Miscellanea.

¹³⁰⁸ Barsanti, D., *Caratteri e problemi* ..., s. 61.

¹³⁰⁹ Informace k těmto sporům jsou například v ASG, Genio Civile, Ufficio del Buonificazione delle Maremme, Miscellanea.

¹³¹⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 116.

¹³¹¹ Například v *Considerazioni agrarie sulla Maremma. Memoria letta dal Socio Corrispondente Antonio Salvagnoli, nella Seduta ordinaria del dì 7 Febbraio 1841*, in Atti dei Georgofili, vol. XX, Firenze 1841; Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia nella Provincia di Grosseto dal 1828 al 1843. memoria letta dal socio corrispondente Dott. Antonio Salvagnoli, nell'adunanza ordinaria del 5 Febbraio 1843*, in Atti dei Georgofili, vol. XXI, Firenze 1843 či v Salvagnoli, A., *Memorie economico statistiche sulle Maremme Toscane*, Firenze 1846.

rozvoj zemědělství: „Zlepšení zemědělství v této provincii nejsou, ani nemohou nikdy být, druhotným cílem. Naopak musí být mezi prvními prostředky, které je třeba použít, aby byla zcela zajištěna šťastná rostoucí úspěšnost bonifikačních prací, mnohem více, pokud uvážíme, že nezdravost ovzduší je možná způsobena především opuštěností zemědělství.“¹³¹² Přístup k Maremmě a možnému zlepšení musel být ale pečlivý, s dokonalou znalostí místních specifik, neboť „Jakýkoli pokus o zlepšení, který by se chtěl zavést v Maremmě, musí mít jistý účinek, poněvadž příliš smutné jsou účinky ztráty odvahy, která následuje po zmařené naději. Bylo by zbytečné, abych tu opakoval tuto pravdu, pokud bych opakovaně nepozoroval osudné důsledky takového ztráty odvahy v některé části Maremmy, kde neúspěšný pokus u některých vedl k názoru, že žádný pokrok není možný.“¹³¹³

Vláda Leopolda II. pro podporu demografického rozvoje Maremmy poskytovala nově příchozím zemědělskou půdu. Uffizio del Buonificazione, respektive Grandoni, vyřizoval i žádosti o přidělení pozemku pro usazení se v Maremmě. Bylo nutné se vypořádat v oblasti do té doby charakteristickými latifundiemi a jejich spíše extenzivním využíváním krajiny a zajistit nenásilný přechod k intenzivnějšímu způsobu hospodaření. Navrhovala se možnost přenesení systému mezzadrie z jiných oblastí Toskánska.

Velmi důležitým krokem pro rozvoj Maremmy byla parcelace pozemků. Jejím řízením a organizací byl pověřen Municchi. V letech 1832-1846 byly rozděleny majetky arcibiskupství v Grossetu, *Messa vescovile di Grosseto*, o výměře 2523 ha a správy státních majetků v Piombinsku, *Amministrazione demaniale per i beni del Piombinese*, o výměře 7011 ha. V Grossetsku byl majetek rozdělen na 18 částí, kdy byl dán do nájmu s povinností postavit 20 domů, vyklučení a zahájení obdělávání na 194 ha a „domestikace“ několika tisíc olivovníků na kopcích. V oblasti Buriano a Suvereto byly pozemky o celkové výměře 5565 ha nabídnuty volně k prodeji a 1445 ha bylo rozděleno prostřednictvím pronajmutí (*allivellazione*) s povinností postavit 38 domů, vyklučit 937 ha a pěstovat ovocné stromy na 384 ha.¹³¹⁴

K parcelaci došlo i v pisánské Maremmě, a to především v Piano della Cecina a Piano di Vada. První z nich byla především lesnatá, v majetku státu. Druhé panství bylo částečně bažinaté, sužované malárií ve vlastnictví arcibiskupství v Pise, *Mensa*

¹³¹² Salvagnoli, A., *Considerazioni agrarie ...*, s. 104.

¹³¹³ Tamtéž, s. 106.

¹³¹⁴ Baldasseroni, G., s. 79.

arcivescovile di Pisa. Řízením byl opět pověřen Municchi. Plochy u Ceciny byly rozděleny na 59 částí, pronajaty s povinností postavit 82 domů, vyklučit 456 ha, vysázet stromy na 316 ha. Roku 1847 tato činnost již byla téměř dokončena. Komplikovanější situace byla na druhém jmenovaném území, které bylo rozděleno do 33 částí. 28 z nich mělo povinnost postavit 106 domů, vyklučit 354 ha a osázet 287 ha. Roku 1848 zbývalo pronajmout 5 pozemků, které byly ponechány jako odměna pro ty koncesionáře, kteří by první dokončili nařízené práce. Municchi uvádí, že roku 1848 zbývalo postavit 9 domů a vyklučit 92 ha a osázet 93 ha.¹³¹⁵

Dále nebylo rozdělováno 141 ha v oblasti pobřežní písčité duny, tombolo, nedaleko moře a stojatých vodních ploch. Na těchto plochách, které měl využívat stát, bylo plánováno vysadit piniový háj jako ochranu před nepříznivým působením mořského větru na plodiny ve vnitrozemí. V sousedství, po vyrovnání terénu, měla být zbudována vesnice. Část ploch stojaté vody měla být naplavena vodami Tripesce, zbytek vysušen za pomoci kanálů. Takto nově získané pozemky měly být rozděleny a dány do pronájmu. I zde se postupovalo velmi intenzivně. Ve své obnově tato oblast těžila z blízkosti bohatého Livorna, kde byl dostatek kapitálu na nové budovy, výsadby a domácí zvířectvo. Během několika málo let byly vynaloženy téměř tři miliony lir, z toho pouze 337 000 bylo vynaloženo státem na bonifikační práce, zbytek byly soukromé investice do budov, obdělávání, dobytka, náradí a dalšího. Tyto se rozhodně vyplatily, neboť již roku 1845, oblast vyprodukovala 106 374 staia (2 429 582 litrů) obilovin a luštěnin.¹³¹⁶

Motuproprii z 18. listopadu 1833 a 15. července 1840 bylo v Maremmě zrušeno právo na pastvu a na dřevo.¹³¹⁷ K roku 1840 se zdálo, že se Maremma probouzí, řemeslná výroba se rozvíjela v jejích centrech, především v Grossetu.¹³¹⁸ Pro tento rozvoj byla zásadní i vybudovaná infrastruktura.

Pole byla v maremské nížině osívána jednou za tři až čtyři roky a mezitím využívána jako pastviny, pro zajištění produkce tak byly nutné velké plochy.¹³¹⁹ Z toho důvodu viděl Salvagnoli Marchetti rizika v parcelaci půdy na menší celky. Pro zvýšení jejich výnosu by byl nutný jiný systém obdělávání, zvláště výhodný by byl nájemní

¹³¹⁵ Tamtéž, s. 81-82.

¹³¹⁶ Tamtéž, s. 82-83.

¹³¹⁷ Salvagnoli, A., *Considerazioni agrarie ...*, s. 112.

¹³¹⁸ Imberciadori, I., *Agricoltura ...*, s. 128.

¹³¹⁹ Salvagnoli, A., *Considerazioni agrarie ...*, s. 108 a násl., který se podrobně věnuje i jednotlivým činnostem při obdělávání a jejich nákladům a výnosům, stejně jako například cenám za poskytnutí pastvy v zimě pro jednotlivé druhy zemědělských zvířat a zisku z jejich chovu.

system, ale ten skrýval velký problém v nedostatku kapitálu nutného na nájem, na provozní náklady, na nástroje a tak dále, kdy riziko neúspěchu zvyšovala i nezdravost oblasti.¹³²⁰

V Maremmě se nově získaných plochách rozšiřovalo především pěstování obilnin, vína, morušovníků a olivovníků. Dále na výstavbu kvalitních venkovských hospodářských stavení, nových silnic, latifundia byla pokud možno parcelována, zrušeno právo na pastvu. Byla věnována péče co největší svobodě obchodu.¹³²¹ Díky tomu všemu se již k roku 1843 zvýšila hodnota pozemků (a jejich větší ochraně před povodněmi), více se vyplácelo i kácení a klučení lesů a houštin a výroba dřevěného uhlí a dýhy na sudy. Tomuto obchodu stejně jako obchodu se všemi ostatními surovinami a produkty pomohlo snížení nákladů na dopravu díky již zmiňované silniční síti.¹³²²

Zásadní změnou, která ze zvýšení cen pozemků a z větší výnosnosti pěstování obilovin vzešla, bylo zvýšení poplatků za pastvu především stád ovcí. Další příčinou tohoto zdražení bylo omezení pohybu divokých a polodivokých stád kvůli rozdělení pozemků, rozsáhlejším obdělávaným plochám, ohrazení pozemků, ale především díky kanálům a hrázím, které protínaly na mnoha místech nížinu.¹³²³ Salvagnoli k tomu ve své Memoria prezentované v Accademia dei Georgofili dne 5. února 1843 uvádí následující: „*Ve všech částech nížiny se rozšiřovalo pěstování obilovin; na okolních kopcích byla sázena vinná réva, morušovníky, olivovníky; nebyla zanedbávána ani plemena ovcí a koní.*“¹³²⁴

Největší rozkvět byl samozřejmě na kopcích obepínajících maremské nížiny, především v oblastech spadajících pod obce Campagnatico, Roccastrada, Massa Marittima, Scansano a Campiglia. V oblasti Grossetska, zvláště na pozemcích nově pronajatých a prodaných, bylo rovněž obděláváno mnoho nových ploch (byla to jedna z podmínek zvýhodnění při pronájmu a prodeji). Na území spadající pod obce Orbetello, Magliano, Manciano a Piombino, kde byla nejhorší zdravotní rizika, bylo nově obděláváno jen velmi málo.¹³²⁵

¹³²⁰ Salvagnoli, A., *Considerazioni agrarie* ..., s. 112-114.

¹³²¹ Scaramuzzi, F., s. 103; Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia* ..., s. 70-71 a s. 82.

¹³²² Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia* ..., s. 71-72.

¹³²³ Baldasseroni, G., s. 80; Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia* ..., s. 72.

¹³²⁴ Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia* ..., s. 72. Citováno rovněž v Baldasseroni, G., s. 80.

¹³²⁵ Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia* ..., s. 72-73.

V oblasti se objevilo mnoho nových staveb, někdy se jednalo o nové usedlosti, jindy alespoň o kvalitnější chatrče pro námezdní zemědělské dělníky, kteří tak byli více chráněni proti riziku nákazy malárií. Na nově bonifikovaných plochách byly konečně úspěšné pokusy o kolonizování, tedy přivedení nového stálého obyvatelstva díky podporám a úlevám. Příkladem může být oblast Massy Marittimy, kde v roce 1700 nebyl jediný statek, ale k roku 1843 již jich bylo na 400.¹³²⁶

Oblasti Pisy a Livorna se díky tomu velmi rozvinuly, především zde rozkvetlo zemědělství a navazující produkce, a to díky parcelaci panství Vada a Cecina, kde do roku 1848 vyrostlo 229 nových domů a bylo zahájeno obdělávání rozsáhlých ploch (2846 ha vykloučených, 1468 ha s výsadbou užitkových. Z nákladů ve výši 2 900 007 lir, bylo pouze 337 000 poskytnuto státem, zbytek soukromníky, kteří si parcely zakoupili.¹³²⁷

Na mnoha plochách v Maremmě kvůli slaným spodním vrstvám půdy, mnohdy nehluboko pod povrchem, nebylo možné provádět hlubokou orbu.¹³²⁸

Salvagnoli Marchetti se stavěl i za význam rozvoje pěstování vinné révy a výroby vína přímo v Maremmě, kde bylo alternativou ke konzumaci mnohde závadné vody, ale jeho cena byla ještě roku 1843 dvojnásobná oproti cenám ve Florencii. Stejně tak bylo vhodné rozvíjet pěstování olivovníků, které v nejrizikovějších měsících nevyžadovaly žádnou péči a jejichž sklizeň probíhala již v méně riskantním období. Nové stromky sice rodily za dlouhou dobu, ale v Maremmě byla spousta divokých olivovníků, které stačilo jen „domestikovat“. V některých oblastech pod nimi pěstovány obiloviny, jinde byly samostatně. Rovněž za vhodné považoval pěstování morušovníků a sběr kukel bourců morušových, který mohl díky relativně mírnému klimatu probíhat již v květnu, tedy před nástupem malarické sezóny.¹³²⁹

Naději pro postupné osídlení a rozvoj zemědělství v nížině viděl Salvagnoli Marchetti v podpoře rozvoje zemědělství v kopcích kolem ní, kdy nárůstem populace a jejím bohatnutím se tato bude postupně posouvat i do více méně opuštěné maremmské nížiny. Přesto se již v této době mnozí maremmští vlastníci snažili zlepšit zemědělství na svých statcích. Již v roce 1841 bylo několik tisíc korců lesů a křovin osíváno, rozšiřovány a zlepšovány pastviny. Byly vysazovány morušovníky, jen na

¹³²⁶ Tamtéž, s. 74-75.

¹³²⁷ Zobi, A., *Storia civile della Toscana ...*, sv. 4, s. 376.

¹³²⁸ Salvagnoli, A., *Considerazioni agrarie ...*, s. 114.

¹³²⁹ Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia ...*, s. 73-74.

panstvích Badiola a Alberese na 12 000 kusů, rozšiřovány vinice. Divoké stromy, především olivovníky, byly kultivovány (odstraněním podrostu a okolních stromů, štěpy). Opět vynikajícím příkladem tohoto přístupu byly tisíce olivovníků na panstvích Buriano a Alberese.¹³³⁰

V živočišné výrobě pro oblast Maremmy tkvěla největší změna k tendenci k přechodu od chovu „na divoko“, tedy zcela volně, k chovu v ohradách a částečnému ustájení zvířectva. Důvodem pro tento přechod nebylo jen zintenzivnění chovu, zvýšení produkce například mléka, ale i ochrana vodních děl, které volně se pasoucí dobytek soustavně ničil, a produkce hnojiva pro rozšiřující se pole. Z dobytka byl chován především speciální maremský skot, který v této epoše byl dále šlechtěn.

Krom koz a ovcí, se v této době rozšířily a dále byly šlechtěny i ovce merino. Historie chovu tohoto plemene je poměrně zajímavá. Základní stádo tohoto plemene dostal darem Ferdinand III., ještě jako velkovévoda würzburgský, od Napoleona Bonaparta. Chovné stádo se v té době nacházelo na velkovévodských statcích v Čechách. Odsud bylo v roce 1837 přihnáno do Toskánska 230 ovcí a stalo se základem zdejšího chovu na panství Badiola. Druhé stádo o 450 ovcích bylo přihnáno v listopadu 1842 a dle Salvagnoliho Marchettiho nebyly tak dokonalé jako ty z Badioly. Čistokrevné merinové ovce byly na Leopoldově statcích v Maremmě, konkrétně na panství Badiola (k roku 1843 čítalo stádo na 500 kusů), kde pokračovalo zdokonalování tohoto ušlechtilého plemene. Místním chovatelům byli poskytováni berani merino na křížení s běžnými ovci, či poskytovány i ovce k chovu vlastních merinových ovcí. Postupně tak vznikla specifická odnož tohoto původem španělského plemene vyznačujícího se velice kvalitní vlnou. Již v druhé generaci (otci stále čistokrevní berani) byli údajně téměř k nerozeznání od čistokrevných. Mezi hlavní statky, kde byli chováni tito kříženci, toskánské merino, záhy patřilo panství velkovévodské Alberese, a dále statky následujících vlastníků Giuseppa Collacchioniho, Giuseppa Trecciho, Bernardina Pacchierottiho a Guglielma a Luigiho Ponticelliů.¹³³¹

Stejně tak byly činěny pokusy na zušlechtění polodivokých maremských koní.¹³³² Jednalo se o velice odolné plemeno, ale esteticky ne příliš pěkné. Březí kobyly či ty

¹³³⁰ Salvagnoli, A., *Considerazioni agrarie* ..., s. 114-115.

¹³³¹ Tamtéž, s. 115-116; Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia* ..., s. 79-81; Baldasseroni, G., s. 80-81.

¹³³² Salvagnoli, A., *Considerazioni agrarie* ..., s. 116; Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia* ..., s. 75-76.

s malými hříbaty byly většinou využívány k mláčení obilí. Ve druhém případě byla hříbata ponechávána bez dozoru. Většina snah o šlechtění ovšem končila neúspěchem, potomci s kvalitními anglickými koňmi se rodili buď mrtví, či postižení. Bylo třeba nejdříve zkvalitnit samotné maremské koně pečlivou selekcí matek k připuštění, domestikovat je a nevyužívat je k mláčení obilí. Jediná plemena, se kterými bylo možné maremské koně křížit, byly spíše římské či neapolské koně, tedy z oblastí klimaticky podobných těm v Maremmě.¹³³³

Využívání nových zemědělských postupů a systémů dovedlo panství Alberese k prosperitě. Vznikly zde sady morušovníků a olivové háje. Zavedly zde chov šlechtěných koní a ovcí (například merino s velice kvalitní vlnou).¹³³⁴ Zdokonalování zemědělství a šlechtění na velkovévodských statcích v Maremmě bylo v mnohém zásluhou jejich tehdejšího správce Giovanniho Giuggioliho.¹³³⁵

V letech 1828-1843 bylo v Maremmě vybudováno na 453 nových domů, bylo vyklučeno 62 768 korců, z toho na 2950 vznikly vinice, na 1713 olivové háje a na 58 104 byly pěstovány obiloviny. Celkem bylo vysazeno na 1 089 442 vinné révy. Celkem přibýlo na 288 350 olivovníků, z toho však 151 500 bylo jen „domestikováno“.¹³³⁶

Do srpna 1858 bylo v Maremmě vysazeno 45 000 akácií, 500 morušovníků, 200 cypřišů, 900 topolů.¹³³⁷ Ještě roku 1860 byly hlavními produkty toskánského zemědělství: obilí, oleje, víno, hedvábí a ve výrazně menší míře pak maso.¹³³⁸

„V údolí Ombrone je průmyslový ruch poněkud méně čilý než v údolích Ceciny a Cornie; nicméně grossetská nížina pokročila, k překvapení těch nejméně věřících, nejen ve zlepšení pastevectví a zvětšení osívaných ploch, ale rovněž ve výsadbě krásných vinic, pěstování olivových hájů na kopcích, které ji lemují jako koruna, ačkoli v této souvislosti je ještě mnohé co si přát. Proutěné a slámové chatrče, které dříve sloužily jako stísněné a špinavé přístřeší pro zemědělské námezdní dělníky, jenž byli zvyklí se sem vydávat během nejméně bezpečných období, se dnes většinou proměnily

¹³³³ Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia* ..., s. 75-79.

¹³³⁴ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 22; *Il governo di famiglia* ..., s. 474.

¹³³⁵ Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia* ..., s. 81; Baldasseroni, G., s. 81.

¹³³⁶ Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia* ..., s. 69.

¹³³⁷ Baldasseroni, G., s. 551.

¹³³⁸ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 116.

v pohodlné a zdravé domky; což slouží současně jak k uložení námezdních dělníků, tak k uchovávání potravin.”¹³³⁹

Majitelé velkých pozemků a stád v Maremmě, až na několik výjimek, odsuzovali hydraulické bonifikační práce, ačkoli byly v jejich prospěch a vedly, přímo či nepřímo, k jejich zbohatnutí. Zobi se domníval, že příčinu není možné hledat v lidské nevědomosti, ale v lidských pocitech. Podle něj vedení bonifikačních prací nikterak neusilovalo o to je přesvědčit o přínosu těchto prací, ale svým chováním je spíše odrazovalo. Údajně se chovalo arogantně, někdy až zneužívalo udělené pravomoci, nepřístupovalo k vlastníkům citlivě a s pokorou. Následně jeho přeuctivé chování v přítomnosti velkovévody tyto rozpory údajně ještě prohlubovalo.¹³⁴⁰ Ovšem Zobi byl v mnoha ohledech zaujatý. Vždyť právě postavení vedení bonifikačních prací nad místními úřady a zvyklostmi bylo jedním ze základních principů operace, díky kterému bylo vůbec možné práce realizovat, a to dokonce relativně rychle. Jinak by se vše utopilo ve zdoluhavých diskuzích a sporech, jak například dokazují spory o hodnotu pozemků, o odpovědnost za škody způsobené dobyt看em a podobně.

5.4. Průmysl a těžba nerostných surovin

Leopold II. si byl vědom toho, že v 19. století není možné se soustředit pouze na zemědělskou výrobu, pochopil význam nově vznikajících průmyslových odvětví. Rozvoj zemědělství a podmínek pro něj, spolu s rozvojem infrastruktury vedl i k rozvoji průmyslu a obchodu.¹³⁴¹

Průmysl se netěšil takové podpoře jako zemědělství, přesto i zde došlo za vlády Leopolda II. ke značnému rozvoji.¹³⁴² Problémem v Maremmě bylo i to, že ještě nedávno chyběl jak kapitál, tak zákazníci a dopravní spojnice pro přepravu, z toho důvodu mnohá odvětví nebyla rozvinuta.¹³⁴³ Salvagnoli napsal, že v Maremmě byly bez valného úspěchu zkoušeny četné obory, „*riskantní a neúspěšné podniky způsobují v Maremmě nenapravitelné škody, ničí obrovské kapitály a dávají vzniknout*

¹³³⁹ Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 378-379.

¹³⁴⁰ Tamtéž, s. 379-380.

¹³⁴¹ Baldasseroni, G., s. 85.

¹³⁴² Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 116.

¹³⁴³ Salvagnoli, A., *Sul progresso delle arti e manifatture industriali nelle Maremme Toscane. Memoria del socio corrispondente Dott. Antonio Salvagnoli, letta nell'Adunanza ordinaria del 2 Luglio 1843*, in *Atti dei Georgofili* sv. XXI, Firenze 1843, s. 136.

oprávněné nedůvěře vůči duchu sdružování, který jediný může dát vzniknout velkým průmyslovým podnikům.“¹³⁴⁴

Z tohoto důvodu po celém Toskánsku a zvláště v nově naplavovaných oblastech nechal provádět mineralogické průzkumy za účelem zjištění možností těžby tehdy žádaných nerostných surovin. Bohužel Toskánsko nedisponovalo ložisky uhlí, které bylo tehdy pro rozvoj průmyslu zásadní. Malé ložisko uhlí bylo nalezeno u Montebamboli a bylo využíváno především v tavicích pecích ve Follonice.¹³⁴⁵

Přestože bylo zapotřebí většinu nerostů dovážet, došlo k rozvoji některých oblastí. S rozvojem zemědělství souvisel rozvoj strojírenství, respektive podniků, které adaptovaly zahraniční zemědělské stroje na specifické toskánské podmínky. Například v Grossetu byla založena dílna pro výrobu a úpravu zemědělských strojů. Jejím majitelem byla skupina pozemkových vlastníků, mimo jiné i velkovévoda. Krom větší produktivity prací a ulehčení námahy pro lidskou pracovní sílu se jednalo i o urychlení veškerých činností kvůli specifickým podmínkám Maremmy spojených zejména s rizikem nákazy malárií tak, aby se co nejvíce zkrátila doba, kdy museli v malarické oblasti pobývat.¹³⁴⁶

Velice významným odvětvím byla těžba a zpracování železa. Využívána byla především velmi kvalitní ruda z dolu na Elbě. Ke zpracování bylo využíváno téměř výlučně dřevěného uhlí ve čtyřech zařízeních, z nichž tři byla v majetku státu a poslední v majetku rodiny Vivarelli Colonna v Pescia Fiorentina u hranic s papežským státem.¹³⁴⁷

Připojením Piombinska roku 1815 se otevřely nové možnosti pro zpracování železa, které do té doby bylo státním monopolem podniku R. Magona, v němž byly spojeny pece v Cecině a v oblasti Pietrasanta, u Pistoie a v Montagna di S. Marcello. Ziskem Piombinska získalo Toskánsko bohaté doly Miniere di Rio.¹³⁴⁸ V roce 1816 byla R. Magona dána do pronájmu za účasti kapitálu soukromé společnosti, pod dohledem královské komisaře, R. Commisario, kterým byl nejprve Giovanni Fabbroni, potom profesor Giuseppe Gazzeri. Společnosti se vyčítalo, že zvláště při těžbě na Elbě se

¹³⁴⁴ Tamtéž s. 137-138.

¹³⁴⁵ Tamtéž, s. 140-141.

¹³⁴⁶ Scaramuzzi, F., s. 94; Salvagnoli, A., *Considerazioni agrarie ...*, s. 116-117. Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia ...*, s. 77-78, který rozebírá především efektivitu v Maremmě tradičního mláčení za použití koní (efektivita, rychlost, výkonnost, nutný počet lidí, náklady), kdy ve využití strojů vidí výhodu ve snížení nákladů, času, rizika nákazy a možnost zušlechtit maremské koně.

¹³⁴⁷ Salvagnoli, A., *Sul progresso delle arti e manifatture ...*, s. 141.

¹³⁴⁸ Baldasseroni, G., s. 87.

zaměřila na co nejvyšší okamžitý zisk bez nějakého plánování do budoucnosti či strategického postupu.¹³⁴⁹ Do roku 1829 mělo zpracování železné rudy a výroba železa speciální status. Baldasseroni k tomu uvádí následující názor, který podle něj rovněž demonstruje záměry Leopolda II. a jeho přístup k hospodářským otázkám obecně: „*Několik odvětví výroby, které byly dosud vyňaty, včlenit do systému volné hospodářské soutěže, jenž přináší odměnu jen tam, kde ji vyvolává hodnota odvedené práce, uznal, že by bylo vhodné, aby se součástí tohoto systému stala výroba železa, a to prostřednictvím zrušení zákazu zavedeného zákonem ze 17. července 1816.*“¹³⁵⁰ Dne 16. listopadu 1829 Leopold II. vydal motuproprio, kterým i na toto odvětví rozšířil obecně platné zákony svobody podnikání a otevřel jej konkurenčnímu prostředí. I proto, že chtěl z Folloniky udělat významné centrum bonifikované Maremmy. Aby nezpůsobil krizi nenadálým uvolněním trhu, tedy aby se toskánská produkce železa mohla připravit, stanovil zároveň přechodné období, kdy byl dovoz povolen až od 1. ledna 1832, následně měl krátkodobě podléhat clu. O rok později bylo pro Stabilimento di Follonica zrušeno právo na těžbu dřeva (konkrétně motupropriem ze dne 3. listopadu 1833). Zároveň pro podporu jeho rozvoje byl nařízen prodej výrobních objektů ve vlastnictví R. Magona v oblasti Pistoiese a Pietrasantino, kdy díky vstupu soukromníků a jejich kapitálu a také díky inovacím měly přispět k prosperitě Toskánska.¹³⁵¹ Ve vlastnictví státu zůstaly Miniere di Rio a pece ve Follonice a Cecině. Ve Follonice byla zřízena Amministrazione a manufaktura, která přes problémy způsobované okolními podmínkami dosahovala velkého pokroku, který museli uznávat i kritici, mezi nimi i Salvagnoli Marchetti, který napsal „*během deseti let vyrostla obec [Follonica] tam, kde nebylo než několik chatrčí.*“¹³⁵²

Hlavním centrem produkce železa se stala právě Follonica. Od roku 1833 vyrostlo městečko, v místech, kde předtím nebylo vůbec nic. Oblast ještě ve 40. letech nebyla zcela zbavena rizika malárie, ale Salvagnoli předpovídal, v případě úspěchu bonifikačních prací v oblasti, Follonice zárnou budoucnost. Ve městě byly tři tavící pece, z nichž poslední byla postavena roku 1841. Surové železo bylo vyváženo například do Papežského státu, Sardinského království a Francie. Od roku 1836 přibyla i slévárna a výrobní litiny, která byla používána v průmyslové výrobě, domácnostech,

¹³⁴⁹ Baldasseroni, G., s. 87.

¹³⁵⁰ Tamtéž, s. 88.

¹³⁵¹ Tamtéž, s. 87-88.

¹³⁵² Tamtéž, s. 88-89.

zemědělství a ve stavebnictví. Follonica se stala střediskem výroby z litiny. Bylo využíváno dřevěné uhlí a k pohonu i voda toků Ronna a Venelle. Produkci ve Follonice řídil velice schopný Orazio Bosi. Hlavním produktem byla dekorativní litina. Jako příklady jejich výrobků můžeme uvést ozdobné mřížové artéské studny v Grossetu (v současné době se nacházejí v městečku Arcidosso).¹³⁵³ V souvislosti s Follonikou je třeba zmínit opět i sociální aspekt této oblasti, poněvadž i v tomto případě Leopold II. rozsáhlou politikou různých podpor lákal nové obyvatele a dělníky do oblasti, stejně tak, jako se snažil podpořit nově se rozvíjející podnik. Nejen, že byly kontrolovány životní podmínky, kvalita stravy, pitné vody a dostupné lékařské péče, ale každý nově příchozí měl nejen jistotu zaměstnání, ale dostal i pozemek pro stavbu domku a další pro pěstování základních potravin.¹³⁵⁴

Sedm mil od Folloniky ve Valpiana se nacházelo další zařízení pro zpracování železa, ale jeho význam velice klesl po připojení Piombinska k Toskánsku, a s růstem významu sousední Folloniky. Toto zařízení, spolu s dalším otevřeným v roce 1840 v Cecině, které bylo vybaveno železárnou a vysokou tavící pecí, spadalo pod správu Folloniky. Všechny tyto produkce byly otevřené pouze 8 měsíců v roce. Větší konkurenceschopnosti a významu toskánské produkce železa a výrobků bránily dvě věci, výskyt malárie a nedostatek kvalitního fosilního paliva.¹³⁵⁵ Přesto v roce 1843 produkovalo Toskánsko třetinu celkové italské produkce železa.¹³⁵⁶

Patrný je i nárůst produkce. Například roku 1815 se zpracovalo převážně na pobřeží Maremmy a v Pietrasanta 13 000 tun železné rudy z Elby. Roku 1857 se takto zpracovalo již téměř 50 000 tun.¹³⁵⁷

V Maremmě se rozvíjela i těžba a tavení minerálů, výroba kyseliny borité, skleněných tabulí, dřevěného uhlí, potaše a dých na sudy.¹³⁵⁸ Rozvíjely se rovněž doly na kamenec v Montoni, na síru v Peretě, na antimon a měď v Montecatini di Val di Cecina, v Montieri a v Rocca Federighi.¹³⁵⁹ Těžba a zpracování kamence v Montioni byla propojena se slévárnami Fonderie di Follonica.¹³⁶⁰

¹³⁵³ Salvagnoli, A., *Sul progresso delle arti e manifatture* ..., s. 141-143.

¹³⁵⁴ Informace o tom jsou opět k nalezení ve zprávách Ufficio del Buonificazione delle Maremme.

¹³⁵⁵ Salvagnoli, A., *Sul progresso delle arti e manifatture* ..., s. 143-144.

¹³⁵⁶ Tamtéž, s. 141; Baldasseroni, G., s. 89.

¹³⁵⁷ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 116-117.

¹³⁵⁸ Salvagnoli, A., *Sul progresso delle arti e manifatture* ..., s. 136.

¹³⁵⁹ Baldasseroni, G., s. 86-87; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 377-378.

¹³⁶⁰ Salvagnoli, A., *Sul progresso delle arti e manifatture* ..., s. 139.

Rostla i těžba mramoru v Apuánských Alpách, alabastru ve Volteře a rud mědi a neželezných kovů v Colline Metallifere.¹³⁶¹ V grossetské provincii se tradičně těžila železná a měděná ruda a olovo s příměsí stříbra. Ale jejich ložiska již byla poměrně vyčerpána a snížená cena díky světové těžbě je činila nerentabilními.¹³⁶²

V Toskánsku kdysi tradiční tavení mědi bylo obnoveno roku 1832 díky Leopoldovi II. v městečku Accesa poblíž Massa Marittima.¹³⁶³ Stroje této slévárny byly na vodní pohon. Zařízení bylo pronajato velice schopnému Luigimu Porteovi, který v sousedství hlavního objektu zbudoval další na rozemílání a vypírání rudy s obsahem mědi, díky čemuž bylo zlevněno a zlepšeno tavení. Využívána byla ruda z dolů u Montecatini ve Val di Cecina. Produkce byla tak kvalitní a vysoká, že byla částečně exportována, především do Neapole, Civitavecchie a Janova.¹³⁶⁴

U Montecerboli nedaleko Pomarance se nacházela ložiska boraxu, které se jinde v Evropě nenacházela. Novým vlastníkem se stal François Jacques de Larderel, který pochopil jejich význam, ale nákladnost používaných postupů pro extrakci solí bóru a výroby kyseliny borité byly velice náročné. Vzhledem k tomu, že i v tomto odvětví byla státem dodržovaná svoboda konkurence a produkce a obchodu, musel si Larderel pomoci sám inovacemi. Vysokých úspor dosáhl, když k odpařování začal využívat teplo vycházející ze samotných výronů horkých plynů. Nedaleko ložisek boraxu, v jejichž blízkosti byla i Lardelova továrna na jeho zpracování, postupně vzniklo městečko, které převzalo do svého názvu jeho jméno – Lardarello. Profit z toho neměl jen on sám, ale i obec, za což byl oceněn titulem hraběte z Montecerboli, *conte di Montecerboli*.¹³⁶⁵ V okolí Monte Rotondo se v roce 1843 nacházely čtyři továrny na výrobu kyseliny borité a patřily společnosti Hesecque.¹³⁶⁶

Výroba skla v Maremmě byla v budově bývalého kláštera u Batignana od roku 1825 a byla v majetku Scheverera. Vyráběly skleněné tabule a skleněné poklopy. Na toskánském trhu mohla snadno konkurovat zahraničnímu sklu díky nízké ceně dřeva ve svém okolí. Výroba, pod vedením francouzských mistrů, však mohla probíhat jen po osm měsíců v roce kvůli výskytu malárie v oblasti.¹³⁶⁷

¹³⁶¹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 117.

¹³⁶² Salvagnoli, A., *Sul progresso delle arti e manifatture* ..., s. 137.

¹³⁶³ Baldasseroni, G., s. 86-87; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 377-378.

¹³⁶⁴ Salvagnoli, A., *Sul progresso delle arti e manifatture* ..., s. 139-140.

¹³⁶⁵ Baldasseroni, G., s. 85-86; Zobi, A., *Storia civile della Toscana* ..., sv. 4, s. 377-378; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 117.

¹³⁶⁶ Salvagnoli, A., *Sul progresso delle arti e manifatture* ..., s. 136-137.

¹³⁶⁷ Tamtéž, s. 137.

V oblasti Perety se nacházely státní sirné doly, které dosahovaly velkých zisků během francouzského období, pak došlo k útlumu a opětovné obnově výnosnosti po embargu na sicilský export tohoto minerálu po roce 1838. Ve 40. letech došlo téměř k zániku tohoto odvětví, po otevření ložisek v Americe, a to i přes vysokou kvalitu toskánské síry.¹³⁶⁸

V sousedství těchto dolů byly státní doly na antimon, které byly kvůli nedostatku poptávky téměř zastavené. Následně byly pronajaty bratrům Collani (později společnosti Meyran a spol.). Po roce 1841 výrazně vzrostla poptávka, díky čemuž došlo k rozvoji i v této produkce.¹³⁶⁹

V roce 1750 dosahoval export hedvábí a hedvábných výrobků 50% z celkového vývozu Toskánska. Tato produkce a z ní plynoucí export však postupně klesala. Tento vývoj se nepodařilo zastavit ani zavedením parního stroje na předení hedvábí roku 1824. V roce 1830 činil podíl produkce hedvábí a výrobků z něj pouhých 6% z celkového exportu země. Nepříliš se dařilo i zpracování bavlny, kde se většina suroviny musela dovážet. Mnohem úspěšnější bylo zpracování vlny, které zvláště v Pratu získalo významný impuls přičiněním Giambattisti Mazzoniho. Během několika desetiletí se textilní průmysl v Pratu stal významným faktorem toskánského hospodářství.¹³⁷⁰

Manuálním pracím se věnovalo 95% populace. Zbývajících 5% byli učitelé, úředníci, lékaři, advokáti, církevní zaměstnanci atd. Byla běžná práce dětí od 10 let, které po dosažení tohoto věku jen velmi výjimečně navštěvovaly školy. Většina lidí pracovala až do své smrti. Velice pozvolna sílila vnitřní migrace do měst, kde se rozvíjely průmyslové podniky, což samozřejmě vedlo i ke změně způsobu obživy, ekonomické situace, ale rovněž zdůraznilo potřebu solidarity, na jejímž základě vznikaly spolky s přesně stanoveným účelem.¹³⁷¹

¹³⁶⁸ Tamtéž, s. 138.

¹³⁶⁹ Tamtéž, s. 138-139.

¹³⁷⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 117.

¹³⁷¹ Tamtéž, s. 119-120.

Závěr

Leopold II. zasvětil celou svou vládu krokům pro rozvoj Toskánska, především pak jeho zaostalé části. Ale jeho hlavním zájmem byla především Maremma a bonifikační práce v ní.

Jeho vzorem byl především jeho děd Petr Leopold, jeden z nejvýznamnějších osvícených panovníků Evropy. V duchu osvícenství byla jeho nařízení Leopolda II. pro svobodu obchodu a péči o rozvoj zemědělství a dalších aktivit. Těmito nařízeními umožňoval svobodnou aktivitu svých poddaných, kteří pak nebyli nijak omezováni ve volbě povolání a podobně. Uvědomoval si výhody rozvoje obchodu nezatěžovaného zbytečnými cly a protekčními opatřeními, která byla v té době běžná.

Přestože měl kolem sebe kolektiv rádců a poradců a mnohé úkoly k přípravě či realizaci zadával podřízeným, zůstával absolutistickým panovníkem, který rozhodoval.

Leopold II. byl po většinu své vlády velmi oblíbeným, někteří jej dokonce nazývali „*tatínek*“, „*babbo*“.¹³⁷² Dá se říci, že až do osudných událostí následujících po roce 1848 byl nejoblíbenějším panovníkem habsbursko-lotrinského rodu v Toskánsku. Byla to především přítomnost rakouské armády v letech 1849-1855 a pokus nastolit pod rakouským tlakem autoritativnější vládu, co způsobilo, že ztratil přízeň mnoha svých poddaných.

Koncentrace velkovévody a jeho vlády především na rozvoj Toskánska způsobila, že přehlédl a podcenil politická a mocenská hnutí, a díky tomu nebyl dostatečně připraven a včas na politické změny, které otřásly uspořádáním apeninského poloostrova, především italské národní obrození, *risorgimento italiano*. V jeho poslední fázi se ocitl bez spojenců v zahraničí, neměl šanci na podporu od císaře ve Vídni, ale neměl ani dostatečnou podporu v samotném Toskánsku, kde se aktivní menšina stavěla proti němu.

Při realizaci svého životního díla, tedy bonifikaci bažinatých oblastí postižených malárií, ač napadaný pozdějšími historiky i protihabsbursko-lotrinskou propagandou, prokázal Leopold II. neobyčejné rozhodovací a organizační schopnosti.

Není pochyb o tom, že pro svou zemi učinil mnoho dobrého. Přesto se v revolučních letech objevili kritici jeho vlády, většinou se však jednalo o demagogy,

¹³⁷² Baldasseroni, G., s. 555 tvrdí, že tak byl nazýván do konce, protože až do konce byla jeho vláda vládou dobrého otce rodiny.

kteří chtěli strhnout moc do svých rukou. Opozice rostla především po rakouské intervenci, díky níž se v roce 1849 vrátil do země z krátkého exilu, a díky přítomnosti rakouských sil v zemi. Jeho kritici se jej snažili vylicít jako neschopného, nedržícího nastavený politický program (pokračování bonifikačních prací, zrušení ústavy, k jejímuž vyhlášení byl donucen okolnostmi, ale kterou pošlapali ti, kteří ji nejvíce požadovali). Leopold II. se útokům neúspěšně bránil. Ještě důležitější se tato neobjektivní kritika stala po jeho odchodu ze země v roce 1859 a připojení Toskánska k Italskému království, kdy bylo zapotřebí ovlivnit veřejné mínění ve prospěch nového státního útvaru a savojské dynastie.

Stejně jako měl otcovský vztah ke svým poddaným, měl jej i k zemi, zvláště osobní potom k Maremmě, kterou nazýval „krásnou, [dříve] chudou a nešťastnou dcerou“.¹³⁷³

Bonifikace Maremmy nebyla jen bojem proti nepříznivým hydrologickým podmínkám, malaričnosti a celkové zaostalosti oblasti, ale i proti předsudkům rozšířeným i v nejvyšších kruzích státní administrativy, či mezi vlastníky v Maremmě.

To, jak dokázal za 30 let Maremmu pozvednout a vrátit k životu bylo nebývalým úspěchem nejen z hlediska Toskánska, ale i celé Evropy. Těžko by se našla jiná osobnost, která by se k tomu odhodlala a dokázala to. Jeho koncepce bonifikace oblastí aplikovaná především v Maremmě a celá teritoriální politika byla komplexní a moderní, snažil se neopomenout žádný aspekt, který by mohl ohrozit dosažení stanoveného cíle – celkového ozdravení a rozvoje oblasti.

Tento nákladný projekt umožnily dostupné finanční prostředky, značné zdroje pracovní síly dané velkým množstvím nezaměstnaných, nutnost rozhybat hospodářství stížené krizí, a v neposlední řadě i nejnovější technické objevy. Velkou roli sehrály i osobnosti předních inženýrů, kterým byla svěřena operace, jako byli Vittorio Fossombroni, Gaetano Giorgini, ale především Alessandro Manetti, jenž dal znalosti teoretické i praktické na evropské úrovni plně do služeb Toskánského velkovévodství.

Neobyčejně šťastná byla zvláště jeho volba Alessandra Manettiho do vedení bonifikačních prací, do vedení sboru inženýrů. Tento nesmírně schopný inženýr a architekt s neobyčejným rozhledem a organizačními schopnostmi stál za úspěchem Leopoldovy politiky v oblasti rozvoje infrastruktury, ale především bonifikačních

¹³⁷³ *Il governo di famiglia* ..., s. 508; Pesendorfer, F., *Leopoldo II.* ..., s. 304.

prací v rozsáhlých oblastech. Na konci Leopoldovy vlády mělo Toskánsko nejhustší a nejkvalitnější silniční síť z italských států, rozvíjela se železniční doprava.

Pro Leopolda II. byla bonifikace civilizační misí, „*nutné dílo pro úplnou územní a lidskou obnovu, kterou byl povinen provést ve prospěch nejméně šťastné části svého státu, věnovat jí veškerou pozornost a lásku, kterou dobrý otec věnuje nemocným dětem*“.¹³⁷⁴

Řízení bonifikačních prací (Commissione del Buonificazione, později přeměněná na Uffizio del Buonificazione) bylo od počátku nadřazeno místním poměrům, díky čemuž bylo možné bonifikační práce vůbec provádět. Jinak by pravděpodobně vše sklouzlo ke zdlouhavým diskuzím o všem možném, o každém detailu by se obšírně diskutovalo, mnozí by se snažili využít situace ke spekulacím a osobnímu prospěchu.

Byla dokončena bonifikace údolí Val di Chiana, Pisánské Maremmy. Byla vybudována zásadní díla pro bonifikaci Grossetské Maremmy (derivační kanály, systém sedimentačních nádrží a odvodňovacích kanálů). Od počátku 50. let se díla v této oblasti více méně jen udržovala, upravovala podle momentálních potřeb, nebylo již třeba nových velkých projektů. Mnoho bylo realizováno i v Piombinsku a Scarlinsku. V oblasti Orbetella byla laguna ponechána, protože nezpůsobovala malarickou infekci. Nezasvěceným se tak zdálo, že velkovévoda na tuto misi rezignoval, čehož bylo zneužito k demagogické protileopoldovské propagandě. V té době byly ale nejprve projektovány a pak připravovány rozsáhlé a technicky velice náročné práce v oblasti Padule di Bientina (realizace zdejší bonifikace byla možná až po začlenění Vévodství Lucca do Toskánska). Primární oblast, kde bylo koncentrováno nejvíce aktivně budovaných prací, se tedy jen přesunula do jiné části země. Vše nebylo za Leopoldovy vlády dokončeno, ale i tak byly získány rozsáhlé plochy bohaté zemědělské půdy neohrožované povodněmi.

Kromě řešení hydrologických problémů bylo pro celkovou bonifikaci oblastí nutné vybudovat cesty, a nakonec rozdělit existující latifundia a podpořit malé a střední přímé zemědělce, prostřednictvím výstavby nových zemědělských budov a systematické aplikace hygienických norem v obcích (stoky, vodovody, dlažba, hřbitovy, lékařské obvody, lékárny a nemocnice). Nepodařilo se vyřešit problém rizika nákazy malárie, ač této problematice bylo věnováno velké úsilí. Nebyla ještě odhalena

¹³⁷⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato ...*, s. 7.

její skutečná příčina a způsob přenosu (moderní popis této nemoci se datuje až do 80. let 19. století). Přesto se dařilo o něco zlepšit léčbu a pro některé formy nemoci zvýšit naději na přežití. Důležité v tomto ohledu bylo i zavedení rekonvalescenční doby a systém dávek či příspěvků, který nemocným pomáhal překonat těžké období. Zdravotní a sociální péče (krom podpory v nemoci, i podpory v případě zranění během prací, včetně případů s trvalými následky, podpora vdov) doznala citelného rozvoje a pomohla zlepšit životní podmínky místních obyvatel i sezónních dělníků.

Problematictější byly vztahy s místními pozemkovými vlastníky, kterým se nelíbil zábor jejich pozemků pro bonifikační práce, ač každoroční kompenzace přijímali rádi. Problematické vztahy mezi úřadem řídícím bonifikační práce, Uffizio di Buonificazione delle Maremme, a vlastníky nastaly v okamžiku, kdy bylo možné po dokončení prací některé z pozemků vracet. Tehdy měla být stanovena dosažená míra zhodnocení pozemků, kterou měli vlastníci v následujících letech státu zaplatit. Leopold II. v této souvislosti vydal nařízení, jakým způsobem tato situace měla být řešena, ale přesto se spory táhly poměrně dlouho.

Na územích, kde byla dokončena hydraulická bonifikace, docházelo k rozvoji zemědělství. Byly rozšiřovány osívané plochy, přibývaly vinice, olivové háje, morušovníky. Šlechtěním se zlepšovala kvalita užitkových zvířat, především ovcí (dovezené plemeno merino) a koní. Ustupovalo pastevectví polodivokých stád.

Na četných místech se rozvíjela i těžba minerálů, rozvíjel se průmysl. Díky infrastruktuře se pak rozvíjel i obchod. Na území se vracelo trvale obyvatelstvo.

Přestože obnova oblasti postupovala oproti prvotním odhadům pomaleji, zdála se nezastavitelnou. Stála nemalé prostředky, ale účinek byl evidentní. Toho důkazem byl i demografický vývoj oblasti, kde počet stálých obyvatel rostl několikanásobně rychleji než ve zbytku velkovévodství.

Bohužel sjednocení Itálie – exil velkovévody, vznik prozatímní vlády a později připojení k Italskému království – znamenaly pro Maremmu krok zpět. Práce byly nejprve změněny na pouhé oddělování slaných a sladkých vod za prozatímní vlády. Zástupci italského království následně řešili jiné otázky. Když si přeci jen uvědomili problematiku malarických oblastí své země, byli po dlouhá léta schopni pouze vysílat komise, zjišťovat stav, ale řešení se vzdalovalo. Mezitím dokončená díla chátrala a podmínky v Maremmě se zhoršovaly. Těmito Machiavelliho slovy by se daly shrnout pocity mnoha Toskánců po připojení jejich země k piemontskému projektu Italského

království: „lidé rádi mění pána, protože věří, že si polepší, ale jsou zklamáni, protože se za čas přesvědčí, že si pohoršili.“¹³⁷⁵

Bonifikaci Maremmy, a dalších bažinatých a malarických oblastí Itálie, bylo dokončeno až mezi světovými válkami. Od té doby jsou vodní díla v Maremmě udržována a oblast se stala bohatým toskánským krajem.

¹³⁷⁵ Machiavelli, N., *Vladař*, Praha 2012, s. 12.

Prameny a literatura:

Prameny:

Národní archiv v Praze

Rodinný archiv toskánských Habsburků, Leopold II.

Rodinný archiv toskánských Habsburků, Ferdinand IV.

Rodinný archiv toskánských Habsburků, Sbírka map

Rodinný archiv toskánských Habsburků, Sbírka Fotografií, grafiky a tisků

Rodinný archiv toskánských Habsburků, Administrace toskánských statků
Brandýs nad Labem a Ostrov nad Ohří

Archivio di Stato di Firenze

Segreteria di Gabinetto

Segreteria di Gabinetto Appendice

Stato civile toscano

Uffizio di Buonificazione delle Maremme

Archivio di Stato di Grosseto

Genio Civile, Uffizio del Buonificazione

Commissario della Provincia Inferiore Senese

Uffizio dei fossi

Accademia delle Arti del Disegno

Fondo Manetti

Literatura:

Aminti, P., *Alessandro Manetti l'ingegnere idraulico*, in *Alla scoperta della Toscana lorenese. L'architettura di Giuseppe e Alessandro Manetti e Carlo Reishammer*, ed. Zangheri, L., Firenze 1984

Baker, G. R. F., *Sallustio Bandini, s edicí Bandini, S., Discorso sulla Maremma Toscana* (ed. Bonelli Conenna, L.), Firenze 1978

Baldasseroni, G., *Leopoldo II., Granduca di Toscana e i suoi tempi, memorie di cav. G. Baldasseroni*, Firenze 1871

- Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato al servizio dei Lorena*, Pisa 2009
- Barsanti, D., *Allevamento e transumanza in Toscana. Pastori, bestiame e pascoli nei secoli XV- XIX*, Firenze 1987
- Barsanti, D., *Caratteri e problemi della bonifica maremmana da Pietro Leopoldo al Governo provvisorio toscano*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980
- Barsanti, D., *Castiglione della Pescaia. Storia di una comunità dal XVI al XIX secolo*, Pisa 1996
- Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Barsanti, D., *Gaetano Giorgini e la bonifica per „separazione delle acque“*, in *Rivista di Storia dell'Agricoltura*, anno XXIX, č. 1, 1989
- Barsanti, D., *La bonifica maremmana dal secolo XVI alla Riforma Agraria: linee di un difficile ma lungimirante intervento di valorizzazione territoriale*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986
- Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie di „Canapone“*, in *Bollettino della Società storica maremmana*, Fasc. n. 54/55, Grosseto 1989
- Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ in Toscana. Storia delle bonifiche dai Medici alla Riforma Agraria*, Firenze 1986
- Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes. Uno scienziato nella Toscana lorenese del Settecento*, Firenze 1987

- Barzanti, D., Guerrini, G., *Il servizio farmaceutico nella provincia di Grosseto a metà ottocento, con note sulla chimica d'epoca*, in Bollettino della Società storica maremmana, fasc. n. 50, Grosseto, 1986
- Bellucci, P., *I Lorena in Toscana. Gli uomini e le opere*, Firenze 1984²
- Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), *Le bonifiche in Italia dal '700 a oggi*, Roma-Bari 1984
- Biagianti, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Biagioli, G., *L'agricoltura e la popolazione in Toscana all'inizio dell'Ottocento*, Pisa 1975
- Bonnelli Conenna, L., *L'Agricoltura maremmana prima delle bonifiche: struttura agraria e proprietà fondiaria*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980
- Breccia, A., *Fedeli servitori. Le onorate carriere dei Giorgini nella Toscana dell'Ottocento*, Pisa 2006
- Breschi, M., Salvini, S., *Differenze territoriali nella mortalità del Granducato di Toscana nella prima metà dell'800*, in Società italiana di Demografia storica, *La popolazione delle campagne italiane in età moderna*, Bologna 1993
- Bruschi, L., *Campagne antimalariche nella Maremma Grossetana all'alba del XX secolo*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981
- Calzolari, L., *Andare in Maremma. Vita quotidiana dei pastori transumanti*, in Rivista di storia dell'Agricoltura, ročník XXXVIII, č. 1, 1998
- Caselli, G., Rosati, C., Simone, M., *La popolazione dei comuni minerari dell'Amiata*, in *Popolazione e storia*, n. 1/2007
- Casini Papitto, I., *La Maremma grossetana nella seconda metà del secolo XIX: economia e società*, in *Agricoltura e società nella Maremma grossetana dell'800*, Firenze 1980
- Cavoli, A., *La Maremma*, Pistoia 1982
- Ciuffoletti, Z., *La Maremma in una storia di lunga durata*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986
- Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989

- Coluccia, A., Piva, I., *La situazione malarica nel Grossetano negli anni 1840-44*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981
- Constantinidis, C., Ath., *Bonifiche ed irrigazioni. Principi idrologici, idraulici ed agropedologici*, Bologna 1970
- De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Prima Memoria di L. G. de Cambray Digny letta nell'adunanza ordinaria del 10 Maggio 1857*, in Atti dei Georgofili, nová série, sv. IV, Firenze 1857
- De Cambray Digny, L. G., *Intorno alla possibilità e convenienza di migliorare le pratiche agrarie usate in Toscana. Seconda Memoria di L. G. de Cambray Digny letta nell'adunanza ordinaria del 20 Settembre 1857*, in Atti dei Georgofili, nová série, sv. IV, Firenze 1857
- del Pantà, L., *Aspetti del régime demografico della Maremma in età lorenese*, in Società italiana di Demografia storica, La popolazione delle campagne italiane in età moderna, Bologna 1993
- del Pantà, L., *Cronologia e diffusione della crisi di mortalità in Toscana dalla fine del XIV agli inizi del XIX secolo*, in Ricerche storiche, anno VII, n. 2, 1977
- del Pantà, L., *La Popolazione della Maremma nell'Ottocento preunitario: regime demografico naturale, mobilità temporanea e ripopolamento*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986
- del Pantà, L., *La struttura del regime demografico della Toscana nell'età dei Lorena*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989
- Doveri, A., *Territorio, popolazione e forme di organizzazione domestica nella provincia di Pisa alla metà dell'Ottocento. Uno studio sul „censimento“ toscano del 1841*, Firenze 1990
- Fonnesu, I., Guarducci, A., Rombai, L., *Ambienti e paesaggi della Maremma Grossetana*, Firenze 2003
- Fossombroni, V., *Discorso sopra la Maremma presettato il di 10 agosto 1828 a S. A. I. e R. il Granduca dal conte Vittorio Fossombroni suo ministro Segretario di Stato*, in Tartini, F., *Memorie sul bonificazione delle Maremme Toscane*, Firenze 1838
- Galgani, G., *Duemila anni di storia in Maremma: da Biserno a S. Vincenzo*, Livorno 1973

- Gambi, L., *Popolazione e territorio*, in Società italiana di Demografia storica, La popolazione delle campagne italiane in età moderna, Bologna 1993
- Giuntini, A., *La formazione didattica e il ruolo nell'amministrazione granducale dell'ingegnere della Toscana di Leopoldo II.*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989
- Gregorovičová, E., *Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků*, Praha 2013
- Guerrini, G., *La Maremma Toscana. Manuale storico-geografico*, Grosseto 1964
- Hammanová, B., *Habsburkové, životopisná encyklopedie*, Praha 1996
- Cherubini, A., *Considerazioni storiche sulla malaria nell'Ottocento*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981
- Il governo di famiglia in Toscana, Le memorie del Granduca Leopoldo II di Lorena (1824-1859)*, ed. Pesendorfer, F., Firenze 1987
- Imberciadori, I., *Agricoltura al tempo dei Lorena*, in *Rivista di storia dell'Agricoltura*, ročník XXIX, č. 1, Firenze 1989
- Imberciadori, I., *Amiata e Maremma tra il IX e il XX secolo*, Parma 1971
- Imberciadori, I., *Per la storia agraria*, in *Rivista di storia dell'Agricoltura*, ročník XVI-3, Firenze 1976
- Imberciadori, I., *Relazione introduttiva*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981
- Krmac, Dean, *Il censimento asburgico del 1857*, in *Popolazione e storia*, č. 2/2008
- Lippi, D., *Note sulla legislazione sanitaria lorenese in Toscana*, in *Ricerche Storiche*, anno XXII, numero 1, gennaio-aprile 1992
- Machiavelli, N., *Vladař*, Praha 2012
- Manetti, A., *Mio passatempo*, ed. in Barsanti, D., *Alessandro Manetti. Un grande scienziato al servizio dei Lorena*, Pisa 2009
- Paoli, P., *Parere del Commendatore Pietro Paoli sul precedente discorso*, in Tartini, F., *Memorie sul bonificazione delle Maremme Toscane*, Firenze 1838
- Pesendorfer, F., *Ferdinando III. e la Toscana in età napoleonica*, Firenze 1986
- Pesendorfer, F., *La Toscana dei Lorena, un secolo di governo granducale*, Firenze 1987
- Pesendorfer, F., *Leopoldo II. di Lorena*, Firenze 1989
- Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena, *Relazioni sul governo della Toscana*, (ed. Salvestrini, A.), vol. I-III, Firenze 1969

- Pozzi, L., *Un'analisi territoriale delle differenze di mortalità per sesso nell'infanzia e nell'adolescenza in Italia durante la transizione*, in Salute, malattia e sopravvivenza in Italia fra '800 e '900, ed. Breschi, M., Pozzi, L., Udine 2007
- Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia. Ambienti, territori, paesaggi*, Firenze 2002
- Rombai, L., *Il paesaggio agrario nella pianura grossetana dalla Restaurazione lorenese all'annessione al Regno*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980
- Rombai, L., *Le acque interne in Toscana tra Medioevo ed età moderna*, in Malvolti, A., Pinto, G., *Incolti, fiumi, paludi. Utilizzazione delle risorse naturali nella Toscana medievale e moderna*, Firenze 2003
- Rombai, L., *Pietro Ferroni (1745–1825)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Rombai, L., *Viabilità e industria della Maremma grossetana nei secoli XVIII-XX*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986
- Salvadori, R. G., *Pio Fantoni (1721–1804)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Salvagnoli Marchetti, A., *Considerazioni intorno ai mezzi migliori da tentarsi per favorire i progressi agrari in Toscana, letta dal socio ordinario Dott. Ispett. Antonio Salvagnoli-Marchetti nell'Adunanza straordinaria del 28 giugno 1857*, in *Atti dei Georgofili*, nová série, sv. IV, Firenze 1857
- Salvagnoli Marchetti, A., *Saggio illustrativo le Tavole della Statistica Medica delle Maremme Toscane compilata per ordine di S. A. R. il Gran-Duca di Toscana da Antonio Salvagnoli Marchetti, Medico Ispettore della Provincia di Grosseto, Membro della Commissione Soprintendente alla pubblica salute in quella Provincia*, Firenze 1844
- Salvagnoli, A., *Considerazioni agrarie sulla Maremma. Memoria letta dal Socio Corrispondente dottor Antonio Salvagnoli, nella Seduta ordinaria del di 7 Febbraio 1841*, in *Atti dei Georgofili*, sv. XX, Firenze 1841
- Salvagnoli, A., *Dei progressi fatti dall'Agricoltura e dalla Pastorizia nella Provincia di Grosseto dal 1828 al 1843. Memoria letta dal socio corrispondente Dott. Antonio Salvagnoli, nell'adunanza ordinaria del 5 Febbraio 1843*, in *Atti dei Georgofili*, vol. XXI, Firenze 1843

- Salvagnoli, A., *Memorie economico statistiche sulle Maremme Toscane*, Firenze 1846
- Salvagnoli, A., *Rapporto della Deputazione Ordinaria sul concorso relativo alla introduzione della Macchina per tribbiare nelle Maremme Toscane, letto da Antonio Salvagnoli, deputato relatore, nell'Adunanza ordinaria del dì 5 Settembre 1852*, in Atti dei Georgofili, sv. XXX, Firenze 1852
- Salvagnoli, A., *Sul progresso delle arti e manifatture industriali nelle Maremme Toscane. Memoria del socio corrispondente Dott. Antonio Salvagnoli, letta nell'Adunanza ordinaria del 2 Luglio 1843*, in Atti dei Georgofili sv. XXI, Firenze 1843
- Sardi Bucci, D., *La crisi di mortalità del 1817 in Toscana*, in Ricerche storiche, anno XIII, n. 2, maggio-agosto 1983
- Scaramuzzi, F., *Granduchi di Lorena e Georgofili*, in Rivista di storia dell'agricoltura, ročník XLIII, č. 1, Firenze 2003
- Sereni, E., *Storia del paesaggio agrario italiano*, Roma-Bari 2001¹⁰
- Serpieri, A., *La bonifica nella storia e nella dottrina*, Bologna 1957²
- Sestini, V., *Alessandro Manetti, tra ingegneria e architettura*, in Alla scoperta della Toscana lorenese. L'architettura di Giuseppe e Alessandro Manetti e Carlo Reishammer, ed. Zangheri, L., Firenze 1984
- Siemoni, M. C., *Carlo Siemoni (Karl Simon, 1805-1878)*, in Rivista di Storia dell'Agricoltura, ročník XV, č. 2, Firenze 1975
- Snowden F.M., *La conquista della malaria. Una modernizzazione italiana 1900-1962*, Torino 2008
- Targioni Tozzetti *Relazioni delle febbri che si sono provate epidemiche in diverse parti della Toscana l'anno 1767*, Firenze 1767
- Tartini, F., *Memorie sul bonificamento delle Maremme Toscane*, Firenze 1838
- Toccafondi, L., *Un commendatore del Dipartimento acque e strade: Alessandro Manetti (1787-1865)*, in Rassegna storica toscana, anno LII, n. 2, Firenze 2006
- Tognotti, E., *Scoperte mediche e risposta istituzionale alla sfida delle malattie infettive tra '800 e '900*, in Salute, malattia e sopravvivenza in Italia fra '800 e '900, ed. Breschi, M., Pozzi, L., Udine 2007
- Vichi, P., *Per un'analisi della viabilità toscana in età lorenese*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989
- Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese ragionamenti due a' quali si aggiungono quattro perizie intorno alle operazioni della Pianura Grossetana e*

dall'arginatura del fiume Ombrone di Leonardo Ximenes della Compagnia di Gesù, Matematico di Sua Altezza Reale, Firenze 1769

Z. Ciuffoletti, *Vittorio Fossombroni e la continuità della tradizione leopoldina in Toscana (1754-1844)*, in „Rassegna storica toscana“, a. XXI, lug.-dic. 1975

Zobi, A., *Storia civile della Toscana dal MDCCXXXVII al MDCCCXLVIII*, sv. 4, Firenze 1852

Zobi, A., *Storia civile della Toscana dal MDCCXXXVII al MDCCCXLVIII*, sv. 5, Firenze 1853

Odborné konzultace:

Ing. Roberto Tasselli, Consorzio della Bonifica Grossetana

Ing. Giuseppe Favilli, Consorzio della Bonifica Grossetana

Prof. Danilo Barsanti, Università di Pisa

Prof. Leonardo Rombai, Università di Firenze

Prof. Fabrizio Bruschi, Università di Pisa

PhDr. Eva Gregorovičová, Národní archiv Praha

Seznam zkratk

NA Praha, RAT	Národní archiv Praze, Rodinný archiv toskánských Habsburků
ASF	Archivio di Stato di Firenze
ASG	Archivio di Stato di Grosseto

Obrazová příloha

S ohledem na legislativu v oblasti autorských práv, mnohem přísnější v Itálii než u nás, si dovoluji požádat čtenáře, aby nevytvářely kopie této práce, především pak obrazové přílohy. Předem děkuji za pochopení.

According to copyright law of Italy, that is more strict than copyright law of Czech Republic, I ask readers to do not copy this thesis, in particular the graphic supplement in Appendix (Obrazová příloha). Thank you for understanding.

Seznam obrazové přílohy:

1. Mapa Toskánska, Inghirami, 1830
NA Praha, RAT, Sbírka map, inv. č. 392
2. Mapa Toskánska – detail provincie Grosseto, Inghirami, 1830
NA Praha, RAT, Sbírka map, inv. č. 392
3. Schéma vývoje Lago di Castiglione v letech 300-1825, Fossombroni 1828
ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 144
4. Mapa Lago di Castiglione a nížiny směrem ke Grossetu vytvořené jako podklad pro cestu Leopolda II. a Fossombroniho, 1828
ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 142
5. Hydrologická mapa Lago di Castiglione, Fossombroni, 1839-1830
ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 145
6. Giorginiho most u Castiglione della Pescaia s kyvnými stavidly
Tartini, F., Firenze 1838, tav. 19
7. Přehrazení toku pro odklonění vod do kanálu Primo Diversivo d'Ombrone, Angiolini, 1830
NA Praha, RAT, Sbírka fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/6
8. Přehrazení toku pro odklonění vod do kanálu Primo Diversivo d'Ombrone, pohled na vývoj ochrany hráze
Tartini, F., tav. 13
9. Náskres přehrazení toku pro odklonění vod do kanálu Primo Diversivo d'Ombrone, Passerini, 1836
ASF, Ufficio del Buonificazione delle Maremme, Rapporti alla Segreteria di Finanze, p.2, Rapporti 1835-1836, Rapporto n. 14
10. Profily přehrazení toku pro odklonění vod do kanálu Primo Diversivo d'Ombrone
Tartini, F., tav. 12
11. Současná podoba přehrazení toku pro odklonění vod do kanálu Primo Diversivo d'Ombrone
Foto autorka
12. Současná podoba přehrazení toku pro odklonění vod do kanálu Primo Diversivo d'Ombrone, včetně cippu
Foto autorka

13. Skica zachycující moment otevření kanálu Primo Diversivo d'Ombrone, Angiolini, 1830
NA Praha, RAT, Sbíрка fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/8
14. Stavidlový objekt zbudovaný v začátku kanálu Primo Diversivo d'Ombrone
Foto autorka
15. Pohled na práce na kanálu Primo Diversivo d'Ombrone nedaleko jeho ústí do bažiny, Angiolini, 1830
NA Praha, RAT, Sbíрка fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/13
16. Pohled na vyústění kanálu Primo Diversivo d'Ombrone do bažiny, Angiolini 1830
NA Praha, RAT, Sbíрка fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/14
17. Stavba křížení na kanálu Secondo Diversivo d'Ombrone, Angiolini, 1832
NA Praha, RAT, Sbíрка fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/11
18. Kanál Secondo Diversivo d'Ombrone při pohledu z opěrné hráze, Angiolini, 1832
NA Praha, RAT, Sbíрка fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/12
19. Momentka otevření vysoušecího kanálu Essicatore v Padule di Alberese, Angiolini, 1832
NA Praha, RAT, Sbíрка fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/15
20. Vyobrazení několika typů stavidel, včetně speciálních na náhonu pro mlýn v Grossetu
Tartini, F., tav. 4
21. Nárys, horizontální řez, příčný řez a půdorys mimoúrovňovým křížením toků Pecora a Ronna
Tartini, F., tav. 8
22. Proutěné koše plněné kamením (*panieri*) a proutěné rohože (*graticciati*) pro usměrnění a zpomalení proudů vody
Tartini, F., tav. 6
23. Proutěné koše (*gabbioni*) a proutěné rošty (*caprate*) pro usměrnění a zpomalení proudů vody a ochranu břehů a konstrukcí ve vodě
Tartini, F., tav. 14
24. Momentka z výroby proutěných košů (*gabbioni*) pro usměrnění a zpomalení proudů vody, Angiolini, 30. léta 19. století
NA Praha, RAT, Sbíрка fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/16
25. Výklopné vozíky pro převoz zeminy
Tartini, F., tav. 9

26. Mapky postupu bonifikačních prací, které byly součástí návrhu předloženého Manettim v roce 1834
Tartini, F., tav. 10
27. Mapky postupu bonifikačních prací v oblasti Lago di Castiglione, které byly součástí návrhu předloženého Manettim v roce 1834
Tartini, F., tav. 11
28. Mapa oblasti Lago di Castiglione se stavem v letech 1845-1846, Manetti
Accademia delle Arti del Disegno, Fondo Manetti, C – La bonifica della Maremma, C. 10, n. 5
29. Mapa oblasti Lago di Castiglione s Manettiho návrhem 2. etapy bonifikačních prací
Accademia delle Arti del Disegno, Fondo Manetti, C – La bonifica della Maremma, C. 10, n. 5
30. Mapa oblasti Lago di Castiglione s Manettiho návrhem 3. etapy bonifikačních prací
Accademia delle Arti del Disegno, Fondo Manetti, C – La bonifica della Maremma, C. 10, n. 5
31. Mapa oblasti Lago di Castiglione s Manettiho návrhem 4. etapy bonifikačních prací
Accademia delle Arti del Disegno, Fondo Manetti, C – La bonifica della Maremma, C. 10, n. 5
32. Mapa oblasti Lago di Castiglione se stavem po dokončení realizace Manettiho návrhu
Accademia delle Arti del Disegno, Fondo Manetti, C – La bonifica della Maremma, C. 10, n. 5
33. Mapy části toskánské Maremmy mezi ústím toku Cecina a horami u Alberese se zachycenými bonifikačními pracemi za období 1829-1858, Francolini
Tartini, F., tav. 1
34. Nárys, příčné řezy a půdorys s řezy v několika úrovních mostem přes Emissario di S. Leopoldo s kyvnými stavidly se západkou
Tartini, F., tav. 21
35. Současná podoba mostu přes Emissario di S. Leopoldo
Foto autorka

36. Nárys a půdorys s řezy v několika úrovních mostu přes Emissario di Scarlino
Tartini, F., tav. 6
37. Nárys s řezem základů, detail založení klenutí, půdorys a řez zděné části na břehu
mostu pro silnici Via Emilia přes řeku Cornia
Tartini, F., tav. 22
38. Stavba stezky přes Padule di Castiglione, Angiolini, 1832
NA Praha, RAT, Sběrka fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/2
39. Botte sotto Arno – podélné a příčné řezy a půdorys, Manetti
Accademia delle Arti del Disegno, Fondo Manetti, E – Prosciugamento del Lago
di Bientina, E.1, n.1
40. Botte sotto Arno – řez křížení s nárysem stavidlového objektu, Manetti, 1842
Accademia delle Arti del Disegno, Fondo Manetti, E – Prosciugamento del Lago
di Bientina, E.1, n.1
41. Botte sotto Arno – staveniště se skladištěm stavebního materiálu a výklopnými
vozíky na převoz materiálu
Accademia delle Arti del Disegno, Fondo Manetti, E – Prosciugamento del Lago
di Bientina, E.1, n.1
42. Příklad typické chatrče pro dělníky či pastevce (Capanna di Marruchetto),
Angiolini, 1832
NA Praha, RAT, Sběrka fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/5
43. Artéská studna v Grossetu
Tartini, F., tav. 24
44. Současná podoba Lago di Castiglione – pohled směrem k moři z Isola Clodia na
hranici mezi rezervací Diaccia-Botrona a obdělávanou oblastí
Foto autorka
45. Současná podoba Lago di Castiglione – pohled z Isola Clodia přes jeden z objektů
statku Badiola na hranici mezi rezervací Diaccia-Botrona a obdělávanou oblastí
Foto autorka
46. Celkový přehled nemocných v 9 nemocnicích a 24 obcích provincie Grosseto, za
období od 1. června 1840 do 31. května 1841
Salvagnoli-Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*
47. Celkový přehled nemocných v 9 nemocnicích a 24 obcích provincie Grosseto, za
období od 1. června 1841 do 31. května 1842
Salvagnoli-Marchetti, A., *Saggio illustrativo ...*